في المطبع الصديقي الكائن
بهوبال المحمية

فہرس مطالب کتاب عرف الجادی من جنان ہدی الہادی

انشای دلپسند واملای ارجمند امام المحررین مبانی ومعانی ابو الفتح محمد عبد الرشید النعمانی رحمہ اللہ تعالی

کف خاک و ستایش قدوس و سبوح قطرۂ آب و نیایش رب الملائکۃ والروح
اللہ اکبر این سر و آن سودا سبحان اللہ آن رہگذر و این شکستہ پا خدای بی ہمتا را
بطاعت ما چہ نیاز و بندۂ شرمندہ را بر سپاس گزاری خود چہ ناز سے

ای غنی ذات تو از اسرار وانکار ما — بی نیاز از ما و از پیدائی و اظہار ما
فی بہارت ہستی ما فی خزانت نیستی — ای بہارت بی تعلق از گل و از خار ما

پیمبر روشن روان و توحید آموز را خاک آستانہ شوم کہ زنگ محبت ما سوی اللہ از دل ما
زدود و در صلوات پنجگانہ بتکرار زمزمۂ ایاک نعبد و ایاک نستعین تعلیم فرمود سے

محمد عربی کابروی ہر دو سرا است — کسی کہ خاک درش نیست خاک بر سر او

اللہم صل و سلم علیہ و علی آلہ و اصحابہ و علی حزبہ و احبابہ اما بعد
سیر چشمان نعمت کتاب و سنت را نفحۂ و گرسنگان جان بر لب رسیدۂ فقہ الحدیث را
خوان نعمتی و ابجد خوانان دبستان تقلید را آموزگاری و حسن بہ رفت کردۂ تحقیق را
غازہ رخساری کہ درین روزگار مسرت آثار نقاب کتاب **عرف الجادی
من جنان ہدی الہادی** بجنبش نسیم طبع از رو برافتاد و کہن داغہای تمنای
اظہار صواب کہ سراسر بناخن انتخاب آرا خراش پذیر بود و محل حکایت شکایت نماند این ہمہ
منت خدای گیتی آرائیست کہ درین ہنگامۂ واپسین بازوی مردی را از دست
مرجان نہی و خامہ اش ہنگامۂ گہرپاشی ارزانی داشت چہ در ہر نقیر و قطمیر بفتراک محمدی
آویختن و در گلوی تشنہ کامان تقلید آبا رشحہ رشحہ نصوص کتاب و سنت ریختن کار ہر ناکسی
نیست و رہست ہر نفر گفتار با آنکہ کشور ہند از دیرباز بفروغ تالیف فضلاء و کملاء خاورستانی

بوده وبیش درافشانی وگهرپاشے ایشان ابر نوبهار چشم بر پشت پا دوخته اما فرارسندگان
نیک وزشت نیک دانند که این سرستان طرف انجمن نواے جگرخراش جمیع اسرار
رجال زمزمهٔ خوشدلی الکا شفته وخامه را در نگارش دلائل شرعیات پیروا بلیه پایان
تقلید مذهب معین بنیاد اشته اند واین نگارندهٔ افسون روشن روانی وستوده آیینے
سخن ازان وادی راند که شاهد سرشت بی پرده اخرام سنت مطهره را انداز جلوه گستری
بزمانهٔ خیر القرون بوده خرد دستوری ندهد که پس ازین روزگار سعادتمندے کلید گنجینهٔ
ایثار حق بر خلق بکف آورده گوشهٔ دستار حق پرستان را بهچو گلهاے رنگارنگ جا بخشد
وشئتے بر جان راه روان شاهراه سنت که سر بگریبان خمول برده اند بر نهد آری اگر این
طائر گم کرده آشیان بظهور نور مهدی موعود بکاشانهٔ خود راه بر دشگفت نباشد وکالبد
اسلام اگر تازه روانی در دمیده آید عجب نه وبیش ازین نفس در سینه گره گفتنی وشمعی
بر مزار این آرزوی خاک شده افروختنی ست نواب محمد احمد خان فرزند ارجمند
امیر مهابت خان بهادر را خداش خرسندی روزی کناد که درین غربت اسلام
محو سرگرمی اتباع سنت ست ودنباله روی این فرخمیده کاروان اهل حدیث مقصود
زور بازوی همت او خدای خلوص پسند بندش شیرازهٔ کتاب وسنت بدست حق پرستش
بخشاد همین عزیز ست که نهال نشانی وآب یاری وپیوندگرے این حدیقه میسر
نور الحسن خان ابو الخیر پور حضرت امیر کبیر ناصر السنة والمسلمین نواب سید
محمد صدیق حسن خان بهادر را آشنای رضوان جنان کرد تا آنکه گلزار فقه الحدیث
که از مدتی دراز از دست خزان تقلید پرستان برگ وبار فرو ریخته بود هنگام گشایش
نوبهار فراز آمد ودر وا این گنج شائگان پس از گشودن در انطباع دست بدست پیمای هر خاص
عام کرده شد و یارب این ناصر ملت ابراهیمی را بمنزلگاه خلوص وقبول راه باز کشاد تا ردیف
انفاسش نغمه وسرای بردیانی ایمان بیاسنے فرما فقط

ترجمهٔ مولف سلمه الله تعالی وعافاه

ولادت با سعادتش بست ونهم ماه رجب سنه ۱۲۷۸ هجری بعد دم پیش از طلوع صبح در بلدهٔ
محمیهٔ بهوپال اتفاق افتاد و روز چهارشنبه بهشتی است که آمده و فی الحدیث وخلق النور
فی الاربعاء واین روز موافق روز ولادت حضرت یونس بن متی علیه السلام و فتح
غزوهٔ احزاب است "[illegible]" تاریخ تولد اوست که علامهٔ بلاغت اساس مولوی
علی عباس چریاکوٹی نزیل حال حیدرآباد دکن برآورده اند تقریبش را روز هفتم بود که
نسک یعنی عقیقه کرده آمده در ۱۰ شوال سنه ۱۲۸۲ رسم تطهیر یعنی ختنه بجا آورده شد
۱۳ ذی حجه سال مذکور در جمعه وقت اشراق بر ایوان نواب سکندر بیگم مرحومه رئیسهٔ بهوپال
تقریب مکتب نشینی بحضور اعیان دولت و ارکان و اخوان ریاست صورت گرفت
وتا قدم بمکتب نهاد جز درس علم و مطالعهٔ کتب شغل دیگر بروی چیره نگشت باکتب
سنت از ازل مناسبت طبعی همراه آورده و از علوم بیگانه همچو منطق و فلسفه نفرت جبلی
دارد و معهذا بمقتضای رسم زمانه بعد از اکتساب علوم آلیه از مولوی انور علی و مولوی محمد ایوب
بعض مختصرات فن منطق وغیره را از مولوی الهی بخش اکتساب نموده و بعض کتب معقول
وحکمت را از خدمت مولوی محمد بشیر الدین قنوجی قاضی سابق ریاست بهوپال فراگرفته
وسند دواوین سنت مطهره از شیخ محدث ربانی قاضی حسین بن محسن یمانی و شیخ محمد بن
عبد العزیز قاضی بهوپال بدست آورده و علوم تفسیر و فقه را بر مولوی محمد بشیر سهسوانی
عرض نموده و کتب شاذه و فاذه علوم ادبیه را از پدر عالی قدر استفاده کرده و باندازه
فرصت وقت بدان اشتغال نموده هنوز در صدد این کار و بار مشغول فرمای تحصیل علوم و
فنون است و بسوا دیگر فنون انواع کتب علوم دینیه و جمع و تالیف رسائل آلیه و شرعیه
مقرون و از جانب جناب رئیسهٔ معظمهٔ بهوپال بعهدهٔ معتمدی یعنی مقبول است پنج هزار روپیه سالیانه

وخطاب خانی وجز آن ملحوظ وبجمعیت خاطر وبفراغ بال بعونه سبحانه محظوظ با حضرت ممدوحه
والد ماجد سفرها کرده وپٹنه وکلکته وعظیم آباد وبنارس وکانپور ولکهنو وآگره ودهلی وغیره
را دیده ودر فارسی وریخته تذکره ها نگاشته ومیان همسالان علم امتیاز برافراشته و
باوجود حداثت سن در فهم سخن وسخن سنجی در اقران وامائل متفرد برآمده وآن افتخار الشعراء
حافظ محمد خان شهیر طرز سخن سنجی آموخته ونکات این فن نیکو اندوخته در این تاریخ صاحب
اولاد است دختری وپسری دارد اللهم بارك فيهما وذريتهما این کتاب عرف الجادی
ثانی ست که از خامه حق نگارش ساده ورق کار نقش پذیرفته چنانکه نهج مقبول نقش اول
که از کلک گهر سلکش صورت تالیف فرا گرفته وهردو از نظر اعیان نیز روا گردش گذشته
اعتبار تصحیح روایت وتنقیح درایت بهم رسانیده وآنکه در بعض مسائل این هر دو نسخه جاده خلاف
یکی با دیگری سپرده وبتحریر دو گونه پرداخته وجهش غیر ازین نیست که جمعی از محققین اهل علم
کتاب وحدیث درانجا دو قول گزیده اند واختلاف انظار را در میزان اعتبار سنجیده وهر
قول بجای خود مستندی از ادله دارد وبر قوت خویش در نفس الامر شاهدی از حجج نیره می آرد
واین قسم مواضع مسئله چند بیش نیست ناظر غیر مناظر در هیچ مقام آنچه اقوی بیند واستوارش
یابد بدان مائل گردد وطالب صادق که خواهان مزید بصیرت ست اورا ناگزیر باشد انکه
در امثال این اماکن رجوع بمولفات جناب والد ماجدش هیچو دلیل الطالب علی
ارجح المطالب وعده وراء الاهله من ربط المسائل بالادله فرماید وآن تالیفات علامه ربانی
امام ائمه یمانی مجتهد مطلق یمانی قاضی القضاة محمد بن علی شوکانی رضی الله عنه
هیچو شرح منتقی وفتح ربانی وجز آن استبصار نماید فان فيهما ما يشفي العليل
ويسقي الغليل ويثلج الفؤاد من قال وقيل ليس عليهما من دليل فليكن
ذلك على ذكر منك وبالله التوفيق وهو يهدي الى سواء السبيل —

حرره ابو الحسن ذو الفقار احمد النقوی البهوپالی عفا الله تعالى عنه —

صلی الاله علی خیر الوری ابداً　　منّا صلوٰة مدی الایام ترضیه

وکان ذلک التالیف والطبع فی بلدة بهوپال المحمیة علی عهد دولة حضرة
ملیکتها وحامیة حوزة خلیفتها امن ذکرها بین ظهرانی الناس تا بع
النعم وفضلها فی زمرة الرؤساء اشهر من نار علی علم تاج الهند المرئیس
البطل الاعظم حضرت نواب شاهجهان بیگم لازالت ظلال
جودها علی مفارق الایام ممدودة المبارکة کتبوا من البقاع وعطرت

بسنته المطهرة　　امنة علی اله وصحبه الحملة علومه ونقلة سننه
ما دعا لله داع وبعد فبحمد الله وتمام عونه وحسن توفیقه وکمال منه وصونه
قد تم طبع هذه الرسالة الجلیلة المقدار والمقالة الصحیحة الانظار التی
یطلع کل من طالعها علی احکام السنة السنیة ویصیر ناظرها نابغاً فی معرفة
المسائل المحققة العلمیة فناهیک بکتاب بلغ من جمع فقه الحدیث الغایة
وانبسطت به النفوس التی قبضها فقه الرأی بلا حجة ودرایة اتی به مرتجلا
السید الامام مقدام الکرام فاتحة احیاء علوم الدین خاتمة النبلاء المتقین
صفوة اهل البیت المبرا عن کیت وذیت الشریف الطیب ابو الخیر سید
نور الحسن خان متع الله المسلمین بطول بقائه ودوام ایامه وعطر
الاکوان من ذکره الشریف بمسک ختامه الذی حین اذّن مؤذنه بالصلاح
وصاح داعیه بحی علی الفلاح سمّاه عرف الجادی من جنان
هدی الهادی لکونه یهدی الناس الی طریق الحق والصواب و
یحجزهم عن الوقاع فی مهاوی الردی والتباب فقد اعتنی فی تحریره بجمع
بلوغ المرام الی وبل الغمام وجاد بشفاء الاوام من ادلة الاحکام بعبارة

صلى الاله على خير الورا ابدا　　مناصلوة مدى الايام ترضيه

وكان ذلك التاليف والطبع فى بلدة بهوپال المحمية على عهد دولة حضرة مليكتها وحامية حوزة خليفتها من ذكرها بين ظهرانى الناس تاريخ النعم وفضلها فى زمرة الرؤساء اشهر من نار على علم تاج الهند الرئيس البطل الاعظم حضرت نواب شاهجهان بيگم لا زالت ظلال جودها على مفارق الايام ممدودة الرواق وبدور سعادتها وسيادتها

آمنة من الافول والمحاق ع

ولا برحت تزداد عزا ورفعة　　بمنصبها العالى صدور المجالس

وما احسن التصحيح الجليل اذا كان مع الطبع الجميل فهما كالدين والدنيا اذا اجتمعا وكالحب والمحبوب اذا كانا معا فاعتنى بتصحيحه وبذل جهده فى تنقيحه السيد العلامه معدن الفضيلة والكرامه فارس ميدان العلوم غارس اغصان الفهوم السيد ذو الفقار احمد النقوى البهوپالى طابت له الايام والليالى بشركة الحبر الذى لا يجارى فى قوة التحرير ونقد التقرير الجامع للعلم الكثير والفضل الغزير معدن الفخار والادب الشيخ العلامه عبد الحق الكابلى عافاهم الله تعالى هذا ونسأل الله تعالى عن لطف رحمته الفاخرة ونشكره باللسان والجنان فى الاولى والآخرة

عرف الجادي من

جنان هدى الهادي

طبع في المطبع الصديقي

الكائن في بهوپال المحمية

سنة ١٣٠١ الهجرية

تم

بسم الله الرحمن الرحیم

الحمد من ارشدنا الی شفاء الاوام بوبل غمام الاسلام واشکر من هدانا الی برء سقام الاوهام ببراهین بلوغ المرام من ادلة الاحکام والصلوة والسلام علی سیدنا محمد نخبة الکرام ولبنة التمام وعلی اله خیرة الخیرة من الانام وصحبه الفحول الاعلام وبعد کہ از تحریر مختصر مسمی بالنہج المقبول من شرائع الرسول کہ بر مہمات مسائل دربرہیمات عبادات احکام شامل وامہات فقہ سنت مطہرہ را بر وجہ صحیح حامل ست فی الجملہ فراغت دست بہم داد درین کتاب کامل النصاب کہ عرف الجادی من جنان ہدی الهادی نام اوست اعظم مقصود بایراد واصدار احکام وبل الغمام باادلہ بلوغ المرام ارشاد عصابہ اتباع وجماعہ سنت بصوب صواب در مواطن عصبیہ وبیہ بایسر تلمیح واخفی تلویح ست تا اہل اتباع را کہ تشنہ کام سلسبیل سبل السلام اسلام ووالہ دریافت حجج احکام اند اعتصام باذیال سنت مطہرہ خیر الانام طوع ید گردد وتجاوز عقبہ کئود رای وتقلید بعض نواجذ بنصوص صحیحہ درموارد عبادات ومعاملات دست بہم دہد ومناہل دلائل ومسالک ثبوت بادنی توجہ فواد بغایت مرام خود نائل

بست وکشاد مسائل بی کاوش خاطر بسوی ایثار حق بر خلق آئل گردد ولهذا در تحریر این تقریر
اقتصار بر اخصر عبارت واوجز اشارت رفت و تطویل ذیول کلام و استیفاء خلاف واقع
را در هر مسئله از مسائل اسلام مؤلفات ائمه اعلام و مطولات فحول اسلام محل حل و ابرام باشد
ولم اصنع فی ذلک ما یصنعه المتأخرون یثبتون الاحکام الشرعیة من دون کشف
عن الدلیل ولا رد للفرع الی الاصل الاصیل ثم یذکرون ما یشعر بعدم الجزم
ولا یذکرون ما یقضی لهم بالجزم ثم یأتی من بعدهم فیدونون تلک الاحکام للمقصرین
بما لیس علیها اثارة من علم ولا هو فی قبیل ولا دبیر من الشرع المبین وقد نبهنا فی هذا
الکتاب علی جملة من ذلک الباب اذا وقف علیها من بقی فیه بقیة من انصاف و
حیاء من الله ورسوله الموصوف باحسن الاوصاف انقاد لها احسن الانقیاد واذعن
لها اذعان المرید للمراد واما من حیل بینه وبین معرفة الحق والحقیقة وطبع
علی قلبه وعلی بصره بصیرته غشاوة من حجاب الرسم وخشیة الخلیقة فلا یزیده
ذلک الا بعداً عن الصواب وتهافتا علی ما یفضی به الی التباب واز آنجا که درین
رساله سلاله و مقاله عجاله قطع نظر ست از احتجاج بمسائل اجماعیه مصطلحه اهل خلاف پس
ضرورت شد که پرده از روی اجماع که هیبت و خشیت آن در دلهای خاصه و عامه بسیار ست
بر اندازیم و آنچه در مکمن بطون ست بر منصه شهود جلوه گر سازیم و بعد ازانکه اجماع چیزی نیست
قیاس مصطلح که آنرا دلیل رابع قرار داده اند خود مکفی المؤنة شد و شاند مگر آنکه ادله دین اسلام
وملت حقه خیر الانام منحصر در دو چیز ست یکی کتاب عزیز و دیگر سنت مطهره و ماوراے این
هر دو کدام حجت نیره و برهان قاطع نیست و برین گذشته اند خیر القرون مشهود لهم بالخیر از صحابه
و تابعین و تبع ایشان باحسان و هر که او را صحبت ثابت شده روایتش مقبول معمول بها ست
در رسول خدا صلعم تعدیلش کرده بلکه عصابهٔ اهل حدیث نیز معدل بتعدیل نبوی ست الی یوم القیام
و حدیث یحمل هذا العلم من کل خلف عدوله الخ نص صریح ست درین مقام تا لصحابه

برسول خدا صلعم که انصار و اعوان حضرت وی و ملازم بارگاه عالیش بودند چه رسد آری سخن اگر هست در قبول رای ایشان ست نه روایت و خلافی که در اینان واقع شده اگرچه محق دران با دله معلوم ست لکن مخالف منجمله کسانی ست که شرف صحبت شامل حال اوست و اندراجش در عموم ادلهٔ ناطقه دافع خطائی واقع از وی ست و کلا میها ایشان را تاویلات و محامل ست که مصیر بسوی آن متعین و تعظیم و اعتراف بعلو شان و ارتفاع درجهٔ این حضرات باصدق و برکات از سائر قرون شیوهٔ مسلم معظم شریعت و نبوت ست و اشتغال بمثالب و معائب ایشان و همچنین بمطاعن ایمهٔ مجتهدین چه ایمهٔ اربعه و چه غیر اینان کذبا و بهتانا پیشهٔ هر مخذول محروم از حلاوت ایمان و بشاشت اسلام باشد و غالب استناد حکایت اجماع از متاخرین اهل علم آنست که عالمی را علم بوقوع خلاف در مسئله که دران حکایت اجماع کرده اند حاصل نشده نه آنکه وی استقرار اقوال از افواه رجال کرده ست تا آنکه این اجماع نزد او بپایهٔ ثبوت رسیده چه این ثبوت بعد از آنکه اسلام در اقطار ارض منتشر گردیده عمرها از برای آن وفا نمیکند گو استقرار طویل و تلاش بسیار باشد تکلیف که بسیار باشد که اهل بلد احاطه بمعرفت علمای مدائن و اسع نمی توانند کرد تا بکسیکه غریب ست چه رسد و علی کل حال ممکن نیست که متقرب در طلب اجماع محیط چیزی که نزد علماء یک مدینه از مدائن ست در مسئله از مسائل می تواند شد مگر بعد از ایام طویله و عمر دراز و گاه باشد که با وجود استقرار بالغ این احاطه دست بهم نمیدهد زیرا که بر بعض اهل علم غلبهٔ خمول اضطرارا یا اختیارا می باشد با آنکه وی از ان کسان ست که اعتداد بقول شان میرود پس هر که مدعی اجماع اهل عصر خود از علمای مسلمین بر مسئله از مسائل دین ست دعوای او بغایت کلان باشد و زعم قیاسش غیر مقبول ست و امکان اجماع ممنوع ست بر تقدیر تسلیم امکان نفس اتفاق بدون نظر بآنکه هر یکی یا مردم عارف چیزی که نزد هر واحد از ان اهل علم ست باشند پس حق همین ست که اجماع ممنوع ست زیرا که اتفاق جمیع علمای امصار بر مسئله از مسائل با وجود اختلاف مذاهب

وداهیه وتباین افهام وتنافی قرائح ومحبت تناقض والفت خلاف متعذر ست و این تحقیق ست که عالم حاکی اجماع اهل عصر خود باشد واگر حاکی اجماع اهل عصری ازان عصور ست که مدرکش نیست و این عصر بعد از عصر صحابه است پس این امر داخل در امتناع باشد چه غالب مستندش غیر ازین نباشد که در کتب بعض مصنفین حکایت آن اجماع یافته و ازان کتاب حکایتش نموده و درین هنگام همان کلام اول در ایراد بر حاکی اول عائد می گردد ثم کذلک واگر مستند حکایت این حاکی اجماع اطلاع بر مؤلفات اهل عصری از عصور وجودش متفق برامری از امور ست پس امکانش ممنوع باشد زیراکه اطلاع بر جمیع مؤلفات اهل عصر ممکن نیست بوجهی که گذشت و باین وجه که بعض مصنفین را حظی در شهرت باشد و مؤلفاتش انتشار می پذیرد و بعض را بهره از شهرت نمی باشد و تالیفاتش منتشر نمی گردد و منحصر نیست که هر عالم که ملکهٔ اجتهاد حاصل دارد مشتغل بتالیف شود بلکه اکثر اهل علم اشتغال بتالیف نکنند چنانکه این معنی معلوم هر واحد ست بمشاهدهٔ بعض اهل عصر خود و بنقل ثقات از غیر اهل عصر خویش و ازینجا ظاهر شد که این اجماعات که حکایتش در مصنفات می کنند باعتبار همان حال ست که ذکرش گذشت یعنی حاکی را علم بوقوع خلاف در مسئله حاصل نشده و عدم علم بوقوع مستلزم عدم نیست غایة ما فی الباب آنست که ظن باجماع حاصل گشته و مجرد ظن فردی از افراد صلاح آن نیست که مستند اجماع باشد و نه طریقه از طرق آنست و هر که قائل ست بحجیت اجماع قائل بحجیت این ظن نیست پس این مجرد ظن فردی از افراد امت باشد و او تعالی احدی را از خلق خود مثل این ظن متعبد نساخته بلکه اگر عالمی مطلع گوید که درین مسئله دلیلی از سنت یا دلیلی از قرآن نمیدانم هیچ عاقل نگوید که این قول او حجت تا بعالم چه رسد و بعد ازین تقریر بر طالب حق نزد سماع حکایت اجماع خطب این امر آسان شود و مشکلش بکشاید زیراکه این اجماع نه آن اجماع ست که امت در حجیت و عدم حجیتش اختلاف کرده است با آنکه جمهور اهل اصول بآن رفته اند که در اجماع اخبار آحاد مقبول نیست چنانکه

قاضی در تقریب و غزالی در کتب خود بدان تصریح کرده اند با آنکه مراد باخبار آحاد درینجا
مقابل عدد متواتر ست و درین صورت اگر قائلی بگوید که آنچه نزد علمای عصر وی در
جمیع اقطار اسلامیه در مسئله از مسائل ست استقرا کردم و همگنان را بر قول واحد متفق
یافتم و این قائل یک کس یا دو کس یا سه کس باشند پس خبر ایشان مقبول نباشد
و نه بنقل او ثبوت اجماع نزد ایشان میتواند شد تا بکسیکه حکایت اجماع باستناد بسوی
عدم علم بوقوع خلاف یا بسوی مجرد ظن که جز عدم علم مستندی ندارد می کند چه گمان میتوان
کرد و اگر این قسم اجماع نزد عبار حجت باشد باید که حجت بمثل این دعاوی که هیچ یکی در
امثالش بعجز از آن نمی گراید قائم گردد حالانکه قیام حجت به چنین امور عقلاً و نقلاً هر دو باطل ست
و هر که تقسیم اجماع بسوی قطعی و ظنی کرده قطعی را منقول بتواتر و ظنی را منقول بآحاد
بر صفت متقدمه نشان می دهد و اجماعی که دران فردی از افراد استناد بسوی مجرد حصول
ظن خود کرده است داخل در هیچ یکی ازین هر دو قسم نیست و چون معلوم شد که اجماعات
محکیه ازین قبیل از اجماع در ورود و صدوری نیست پس معلوم توان کرد که اجماع بمعنی که
اهل اصول و غیرهم ذکر کرده اند اگر ناقلش یکی ست پس دران همان امتناع ست که گذشت
و همچنین اگر ناقلش یک جماعه باشد چه این جماعه یا کمتر از عدد تواتر ست یا مقدار عدد تواتر
زیرا که مفروض مباشرت هر واحد از ایشان از برای استقرا و شناخت هر عالم از
علمای دنیا ست و این از هر فرد فرد این جماعه ممتنع ست چنانکه نزد یک ناقل بود و ان واحد
ممتنع بود و لهذا سلف حاصل آنکه وارد بر اجماع ممنوعات اند اول منع امکانش دوم منع وقوعش
سوم منع امکان نقل آن چهارم منع وقوع نقل و نزد هر منعی ازین منوع طائفه از اهل علم
واقف شده چنانکه ائمه اصول حکایتش کرده اند رای اجماع را باید که نزد احتجاج باجماع در هر
منع ازین منوع امعان نظر کند و حق اجتهاد بجا آرد و بکثرت اقوال مغتر نشود و از آرای رجال
مهابت ننماید که شان مجتهد در هر موطن از مواطن علم همین ست و اما کسیکه نزد وی هر شبهه

ناقص در عقلش هر مسموع رائج و هر مقال پیش او مقبول است و بی اند اجتهاد و نه در کمدان است
و نه در رفتن بلکه مُتروح دل خود با بانی و مطمح خاطر خویش بار احیف است که از منهاج شریعت
و شرطها اعلام بمراحل دور باشد و لا سیما چون کسیکه اراده اجتهاد دارد و تصدی نظر
و امهات مسائل و تشدید فکر در مهمات احکام که بران بناے قناطیر بیرو و ہیچو این مسئله
اجماع که در صدد وی ایم و آنچه از دیگر مسائل اصول ما نا باو است می کند پس این مسائل احوج
باشد بمبذل وسع از غیر آنها چه در غالب اوقات احتیاج مجتهد بسوی آنها است و
ناظر بکه نزد منعی ازین منوع اربعه واقف است وی هرگز ادعی نقل اجماع را بیکے ازین
منوع جواب ندهد مگر وقتیکه برهان موجب انتقال آن آرد و اگر فرضا آورد او را می رسد که نزد
منع پنجم وقوف کند و آن حجیت اوست مثلا بعد از تسلیم هر چهار مواطن می تواند گفت که
اجماعیکه وقوع و نقلش ممکن شده تسلیم نمی کنیم که حجت شرعیه است پس اگر مناظر دلیلی شرعی
که دال باشد بر حجیت اجماع شرعا بیارد و شک نیست که میان ما و هیچ یکی میان حق عداوتی
نیست لکن وَاَنّٰى لَهُ التَّنَاوُشُ مِن مَّكَانٍ بَعِيدٍ و اگر چنین دلیل که دال است بر حجیت
شرعی بودن اجماع نیاورد واجب بر ایشان توقف باشد چه احدی را قول باثبات دلیل
شرعے بلا دلیل شرعی و عقلی حلال نیست و ما را آنا ایندهم وقوف بر حجیت عقلیه یا شرعیه که
موجب انتقال از موافقت منع بسوی موافقت تسلیم باشد با وجود اعطاے حق نظر در همه
آنچه از براے احتجاج بر حجیت اجماع در مختصرات و مطولات وارد کرده اند و بیان آنکافی
دست بهم داده حاصل نشده و هر کرا حاصل شده باشد پس مقام موطن افاده و استفاده است
و حکایات اجماع از غیر خود که درین کتاب یا در دیگر کتب کرده ایم یا آینده یکنیم مقصود بدان
نه احتجاج باجماعات است بلکه غرض از ان محض الزام قائل حجیت اجماع باجماع است فلیعلم
ذلک و تمام حجج و جمیع ادله قائلین اجماع با اجوبه شافیه در کتاب ارشاد الفحول الی تحقیق الحق
من علم الاصول و فتح ربانی من فتاوی الشوکانی رضی الله عنه مذکور است راقم اشتات

خاطر بدان رجوع فرماید آمدیم بر آنکه چون هر واحد از مسلمانان تمکن از اجتهاد و قدرت
بر استنباط ندارد و دست نزد اراده عمل بحدیث و اتباع سنت مطهره چه کار کند پس ظاهر است
که عادت سلف است و در همچو مواطن استفتا در مسائل از اهل علم بکتاب و سنت میکردند
و می گفتند که ما را از حکم شارع درین حادثه مطلع سازید و ایشان بدلیلی که عبارت از قرآن مشهود
لها یا خبر است تلاوت آیه یا روایت حدیث پیش ایشان بجواب سوال آنها می کردند و
همین فتوی رواج داشت پس آنچه رعیل اول را گنجایش کرد همان آخر امت را میتواند گنجید
اگر در اهل بلد یکی از علمای سنت موجود است و بر علو مدارک و سمو مناصب وی در علوم
دین وثوق حاصل از وی سوال بمقتضای کتاب عزیز و سنت مطهره باید کرد و هر چه
آن عالم عارف بقرآن و حدیث بجواب این هر دو حجت نیره نشان دهد چشم بسته بدان عمل
می باید نمود و از احدی خواه مجدد باشد یا مجتهد نباید اندیشید و اگر این چنین دانشمند که
از کتاب و سنت چنانکه باید و شاید مجیب می تواند شد در اهل بلد متیسر نگردد چاره کار
دران روزگار آنست که بکتب فقه سنت بیاویزد و بدواوین حدیث لاسیما آنچه از آنها
مخصوص باحادیث احکام است مثل بلوغ المرام و منتقی الاخبار و شروح این اسفار برکت
آثار اعتصام نماید و بی اندیشه خلاف زید و عمرو کار فرماید و فرمانروا باشد زیرا که درین
کتب و اشباه و نظائرش همچو نیل و سیل و روضه ندیه و مسک الختام و وبل الغمام و
شرح عمده و سبل السلام آنچه نوشته و تحقیق کرده اند همه اش منطوق نصوص و مدلول ادله
صحیحه بی آمیزش رای و دانش پرستان پیشین و بی آلایش اجتهاد و فقیه نشان پسین است
و کل ذلک نور علی نور و من لم یجعل الله له نورا فما له من نور و هذا

اوان الشروع فی المقصود و بالله التوفیق

وهو المستعان و نحن العابدون و

هو سبحانه المعبود

کتاب الطهارة

باب در بیان آب و جز آن

آب باران و دریا و چاه طاهر و مطهر ست پلید نمی گردد مگر بنجاستی که بو یا مزه یا رنگ وی را
بگرداند و حدیث قلتین که در صحیحین نیست متأول ست و راجح عدم فرق ست
در قلیل و کثیر و مستعمل و غیر مستعمل و این ارجح مذاهب ست در نظر تحقیق و از غسل جنابت
و بول در آب استاده که روان نیست نهی آمده و احادیث نهی از اغتسال زن
بآب فاضل از غسل مرد محمول بر آب ساقط از اعضا ست و احادیث جواز محمول بر آب
باقی در آوند ست یا نهی تنزیهی ست و آوندی که سگ دران آب خورد و طهارتش شستن
آن ظرف ست هفت بار نخستین بخاک شوید بهتر آب و گربه پلید نیست که آب بدهان
انداختن او نجس گردد و زمین نجس بریختن دلوی از آب پاک می گردد و ماهی و ملخ و
جگر و سپرز حلال اند و آبی که دران مگس افتاده مگس را دران غوطه دهد و بیندازد و آب
را بکار برد و همچنین طعام را که دران مگس بیفتد و پاره بریده از چارپایه زنده مرده است
خوردنش حلال نیست و آب نبیذ پاک ست

باب در بیان آوند

حرام ست نوشیدن و خوردن در آوندهای زر و سیم و الحاق سائر استعمالات
بدان ناتمام ست و دعوی اجماع بصحت نرسیده و اظهر عدم الحاق یواقیت و جز آن از
احجار نفیسه بزر و سیم ست بلکه همه باقی ست بر اصل اباحت و چرم دباغ پاک ست
و آب و برگ درخت سلم مطهر او ست و خوردن در آوندهای اهل کتاب نزد نیافتن آوند
دیگر بعد از شستن آن جائز ست آنحضرت صلعم از مشک زن مشرکه وضو کرده و ساغر د
کاسه شکسته را بتار سیم استوار کردن و دران آشامیدن و خوردن نامشروع نیست

باب در بیان ازالهٔ نجاست

سرکه ساختن خمر ناروا ست واگر از خود سرکه گردد جائز باشد و گوشت خران خانگی
حرام ست نباید خورد و گوشت اسپ حلال ست و آب دهن ناقه پاک ست و منی
هر چند پاک ست اما غسل و فرک و حت آن از شارع علیه الصلوة والسلام ثابت
شده و در بول جاریه غسل و در بول غلام رش آمده و خون حیض ناپاک ست حت و قرص
آن لازم و بقای اثرش در جامه بعد از غسل مضر نیست و ثبوت نجاست بول و غائط
آدمی بضرورت دینیه است و در ماعدای این هر دو که از آدمی بیرون آید خلاف ست
و همچنین در خارج از حیوانات و حق حقیق بقبول حکم نجاست چیزیست که پلید بودنش
بضرورت دینیه ثابت شده و در ماعدای آن حاجت بورود دلیل دال بر نجاست ست
مثل روثه که حکم بنجاستش واجب ست بدون الحاق و در آنچه دلیل نیامده براءت
اصلیه در نفی تعبد بنجس بودن آن کافی ست چه اصل در همه اشیاء طهارت ست
و حکم بنجاستش حکم بتکلیفی عام البلوی ست این حکم درست نیست مگر بعد از قیام حجت
و حکم بنجس یا متنجس بودن کدام شیء بمجرد خیال و وسوسه درست از [illegible]
و راجح در حکم بنجاست شیء و صفت تطهیر آن قصر بر مورد ست و تحویل بشرع متقرر
باقوال علماء است خواه آن قول منسوب بسوی جمیع ایشان باشد یا بسوی
بعض میل ست از دین مبین پس دعوی نجس عین بودن سگ و خنزیر و پلید بودن
خمر و دم مسفوح و حیوان مردار ناتمام ست آری اکل لحم اینها و آشامیدن خمر حرام ست
و نیست ملازمت میان حرمت و نجاست آری هر نجس حرام ست نه هر حرام نجس و
اکل شیء ماکول مجلوب از ارض کفار حرام نیست آنحضرت صلعم پنیر را که از بلاد نصاری
آمده بود بخورد و از [illegible] ارمغان یهودیهٔ خیبر تناول کرد و همچنین ذبائح جمیع مسلمین با وجود
اختلاف ملل و نحل و تباین طرائق و ادیان و ذبائح اهل کتاب و دیگر کفار نزد وجود

ذبح بر بسمله یا تند و اکل آن حلال ست حرام و نجس نیست ما دامیکه آن ذبح از برای
غیر خدای عز و جل نباشد ور نه ذبیحهٔ مسلم که از برای سید احمد کبیر و شیخ سدو و زین خان
و جز ایشان باشد نیز حرام ست گو نزد ذبح تسمیه بر آرند یا بوقت اکل نام خدا بر زبان
گذرانند و طهارت یا پوشش آلوده بنجاست همین سو د نش بزین ست و همین و در آن
بنماز گزاردن و بمسجد در آمدن روا ست و لیکن شیطان لعین و ابلیس رجیم از برای
عصاة متشککین و آثمین ستهترین شکوک و خیالات بی سر و پا را دام شکار خود ساخته
و چون دید که نفوس این قوم طموح بسوی شرب خمور و ارتکاب فجور می کنند لاجرم این
حضیره را شبکهٔ گرفتاری ایشان گردانید اللهم اعذنا من نزغات الشیطان
و اجرنا من خزی الدنیا و عذاب الآخرة

باب در بیان آداب قضای حاجت

در خلا انگشتری را که بران نام خدا یا رسول و نحو آن باشد با خود نبرد و نزد در آمدن
بانجا این کلمات بگوید اللهم انی اعوذ بک من الخبث والخبائث و بیرون آمدن غفرانک
و مانند آن از برای استنجا ثابت ست و همچنین پنهان شدن از چشم مردم نزد ریدن
و از تخلی در راه و زیر سایهٔ درخت میوه دار و کرانهٔ نهر روان در حدیث ضعیف نهی آمده
و همچنین ممنوع ست سخن کردن در حالت تخلی و سودن تره در حالت بول و مسح نمودن بدست
راست و تنفس در آوند آب و استقبال و استدبار قبله نزد ریدن و شاشیدن و استنجا
بیمین و بکمتر از سه کلوخ و بسرگین و استخوان و چون از خلا بدر آید غفرانک گوید و عامهٔ
عذاب قبر از عدم نزاهت از بول باشد و استاده شاشیدن مکروه ست و فعل این مکروه
از آنحضرت صلعم از برای بیان حکم شرعی جائز باشد و نشستن در خلا بر پای چپ
استاده کردن پای راست بسند ضعیف ثابت شده و سه بار افشاندن ذکر نزد بول نیز ثابت
بحدیث ضعیف ست و جمع میان سنگ و آب احسن و آب تنها افضل از تنها سنگ ست و الله اعلم

باب در بیان وضو

وضوء از اعظم شروط نماز ست وتقدیم سواک بران مستحب است وکف دست را سه بار
بشوید و آب در دهن گرداند و اندرون بینی رساند و این واجب ست و بینی را بیفشاند
سپس روی بشوید و دست راست و چپ را تا آرنج یا آرنج ست یا غسل دهد
اگرچه مذهب جمهور عدم دخول غایت در مغیا ست ولیکن در حدیث دارقطنی از عثمان آمده
فغسل یدیه الی المرفقین حتی مسح اطراف العضد قال الحافظ اسناده حسن
و در حدیث ثعلبه بن عباد عن ابیه مرفوعا آمده ثم غسل ذراعیه حتی یسیل الماء
علی مرفقیه اخرجه البزار والطبرانی سپس مسح سر کند و آیه کریمه محتمل مسح کل
و مسح بعض راس هر دو ست و سنت مطهره مبین اوست از آنحضرت صلعم اقبال و ادبار دست
در مسح ثابت شده و برین هیئت استمرار فرموده و مسح بر پیشانی و بر دستار هم بصحت
رسیده و این دلیل ست بر افضلیت هیئت مستمره و اجزای هیئات دیگر در بعض احوال
و احادیث فعل تخلیل لحیه خالی از مقال نیست و اما امر تخلیل پس خود احدی بجانب
تصحیحش نرفته و یک بار مسح ظاهر و باطن هر دو گوش کردن و بودن این هر دو منجمله مشروعات
ست ولیکن واجب نیست سپس هر دو پای تا شتالنگ با شتالنگ بشوید و شتالنگ
نام استخوان روئیده میان مفصل ساق و قدم ست و شک نیست که قراءت نصب
و جر در آیه کریمه افاده جواز غسل و مسح هر دو می کند و برای هر یکی قائلین تعسف بسیار
کرده اند و مدلول کتاب عزیز مشروعیت هر واحد از غسل و مسح علی الانفراد ست نه جمع
میان هر دو و قول قائل بجمع بغایت ناتوان ست زیرا که جمع میان این هر دو هرگز از
شریعت مطهره ثابت نشده و در اعضای متقدمه برین عضو بدیهی ست که در وجه فقط
غسل و همچنین غسل در یدین مشروع فرموده و در سر فقط مسح آمده ولکن رسول خدا صلعم

بیان فرموده که فرض برما است غسل ست نه مسح رجلین و احادیث این معنی از صحابه در
حکایت وضوی نبوی بحد تواتر رسیده و همه مصرح بغسل ست و در هیچ حدیث ضعیف
مسح نیامده مگر در خفین پس واجب غسل هر دو پای ست بنا بر بیان مستمر جمیع عمر وی صلی الله علیه وسلم
بلکه ثبت آمر ست بغسل و تتمهٔ آن احادیث تخلیل اصابع ست و این مستلزم غسل یا شامل آن
چه در مسح تخلیل نیست بل یصیبها اصاب و یخطی ما اخطاء و ترتیب در وضو واجب ست
و کافی ست مسح سر یک بار و در آوردن هر دو سبابه در گوش و مسح آن هر دو با بهام در
حدیث آمده و آب گوش جز آب سر باید چنانکه آب سر جز آب هر دو دست شاید و از
خواب برخاسته دست در آوند آب فرو نبرد تا آنکه سه بار نشوید و این سنت ست
و در حالت صوم مبالغه در استنشاق نمی باید کرد و در وضو بدو و تثلیث مجزی ست و دلک
اعضای وضو جائز باشد نه واجب و اطالت غره و تحجیل مستحب ست چنانکه تیمن در تنعل
و طهور و جمله شئون سنت و وجوب تسمیه در وضو بر ذاکر ست نه بر ناسی و فصل و وصل هر دو
در مضمضه و استنشاق ثابت شده و خشک ماندن برابر یک ناخن موجب اعادهٔ وضو ست
و مسح اعلای خفین نه اسفل آن ثابت ست با دلهٔ متواتره و مدت آن یک روز و شب ست
از برای مقیم و سه روز و شب ست از برای مسافر و از اذکار وضو جز این دعا که در مسلم
از عمر رضی الله عنه مرفوعا مرویست أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلٰهَ إِلَّا اللهُ وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَ
رَسُولُهُ ثابت نشده و در ترمذی اَللّٰهُمَّ اجْعَلْنِي مِنَ التَّوَّابِينَ وَاجْعَلْنِي
مِنَ الْمُتَطَهِّرِينَ هم زیاده کرده لیکن در سندش اضطراب ست و در حدیث ابی سعید
نزد ابن السنی و حاکم و غیرهما زیادت سُبْحَانَكَ اللّٰهُمَّ وَبِحَمْدِكَ أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلٰهَ
إِلَّا أَنْتَ أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ نیز موقوفا وارد گشته و رفع آن ضعیف ست و در
مشروعیت مسح رقبه فی الجمله روایاتی که صالح تمسک می تواند شد آمده اگرچه نزدیک ست
که اهل مذاهب اجماع کنند برآنکه بدعت ست

باب در بیان نواقض وضو

شکننده وضو خواب مرد دراز ست نه نشسته اگرچه غطیط کند و در خنده حدیثی بصحت نرسیده
انس گفته ضحک ناقض صلوة ست نه وضو در مجمع الزوائد گفته رجاله رجال الصحیح و مس ذکر
و خوردن گوشت شتر و حدث و صوت و ریح و فسا ناقض وضو ست اگر در نماز بگوزد وضو
دیگر کند و اعاده نماز نماید و نمی شکند از برآمدن خون و قی و ثبوت نقض وضو بکدام شیئی
جز بدلیل نمی تواند شد اهل فروع درین امر توسیع نموده اند و غالبش بی دلیل ست و
حق آنست که واجب در همچو احوال بقا بر اصل ست چه وجوب تعبد باحکام شرعیه جز
بایجاب خدا و رسول نیست ورنه تشریع باشد. اللهم بصرنا بالصواب واجعل بیننا
و بین العصبیة من لطفك اصنع حجاب و خون استحاضه رگی از رگها ست حیض نیست
برای هر نماز یک وضو بکند نه غسل و همچنین در مذی وضو ست پس غسل ذکر و نضح فرج کافی
باشد حاجت به هیچ غسل جنابت نیست و نمی شکند وضو از بوسه چنانکه روزه هم نمی شکند
و حامل میت را وضو کردن نمی رسد چنانکه غاسل مرده را غسل نمی باید نمود و حدیث
لا یمس القرآن الا طاهر معلول ست

باب در بیان غسل و حکم جنب

وجوب غسل بخروج منی از شهوت ست اگرچه بتفکر باشد و بملاقات هر دو ختان اگرچه
انزال نشود و در احتلام وجود بلل معتبر ست خواه آن محتلم مرد باشد یا زن و مجرد خواب
چیزی نیست و سنت ست غسل از برای حجامت و برای جمعه واجب ست و برای نو مسلم
مستحب و همچنین میان دو جماع و ابن خزیمه و بیهقی لفظ وضوءه للصلوة روایت کرده اند
واین انشط ست از برای عود بسوی اهل و جنب اگر بی وضو خسپد روا ست و در غسل اول

هر دو دست بشوید پس آب از دست راست بر دست چپ بریزد و فرج را بشوید بعده
وضو کند بیشتر آب بر سر بریزد و انگشتان را در بنهای موی سر درآرد و سه بار بر سر ریزد
برسائر جسم آب روان سازد پس هر دو پا بشوید این ست غسل شرعی و نیت همه جا
شرط ست چه وضو و چه غسل و اغتسل افشاندن تن بدست ست نه چکیدن آب بدن
بر دمال و زنان را در غسل جنابت و غسل حیض ریختن آب بر سر سه بار که با صول
راس برسد کافی ست حاجت نقض موی سر و ضفر ضرور نیست و جنب و حائض را
در آمدن بمسجد و خواندن قرآن حرام ست نه حلال اگرچه محدث را مس مصحف جائز
باشد و غسل برآوردن مرد و زن از یک آوند بنا بر جنابت درست ست و چون زیر
هر موی که بر تن آدمی ست جنابتے بوده ست می باید که در شستن موی و پاکی اندام
اهتمام کند تا بیقین از عهدهٔ غسل برآید اگرچه حدیث وارد درین باب ضعیف ست و آنچه
از منی و بول و جز آن بعد از غسل بر آید موجب اعادهٔ غسل نیست و ناقض شمردن آن
ازبرای غسل جنون ست نه مسنون و در بارهٔ حمامات روایتها آمده و غالبش ضعیف ست
و بعض حسن و حاصل ادله تحریم دخول حمام بر زنان ست مطلقاً و بر رجال مگر در ازار

باب در بیان تیمم

این عبادت از خصائص این امت ست که زمین را از برای ایشان طهور ساخته اند
نزد عدم وجدان آب پس هر که نزد در آمدن وقت کدام نماز آبے که بدان وضو یا غسل
می تواند کرد در منزل و مسجد و جاے قریب آن نیابد وی تیمم کند و معتبر دران علم یا ظن
بعدم وجود ماست و بحث و کشف و احفاء سوال و طلب مخصوص در جهات اربع در یک
میل یا انتظار تا آخر وقت آن نماز معتبر نیست آنحضرت صلعم در مدینه تیمم بجدار کرد
بدون سوال و طلب و انتظار و تخصیص صعید بتراب ممنوع ست چه اهل لغت تصریح

تصریح کرده بآنکه صعید بمعنی تراب و روی زمین هر دو ست و تیمم بجدار دلیل ست بر
عدم اختصاص ولیکن راجح قصر تیمم بر تراب ست شرعاً و چند نماز بیک تیمم روا ست
و حدیث تیمم برای هر نماز ضعیف ست حجت بدان قائم نیست و تیمم یک ضربه ست بر
زمین با مسح شمال بر یمین و مسح روی و حدیث این هیئت در صحیحین ست و احادیث
دو ضربه در صحاح نیست و معتمد او قوف ست و صعید وضوی مسلم ست گو تا ده سال
باشد ولیکن اقتصار بر تیمم بعد از آب یافتن خوب نیست و چون نماز به تیمم گزارد بعده
آب یافت اعاده نماز نکند و صاحب جراحت و بثور را اگر در غسل خوف مرگ باشد
تیمم نماید و مسح بر جبیره و غسل باقی اعضای وضو جائز ست اگرچه حدیثش واهی و ضعیف ست

باب در بیان حیض

خون حیض سیاه می باشد و زنان آنرا می شناسند نماز درین هنگام عفو ست و
مستحاضه را حکم حائض نیست وی وضو کند و نماز بگذارد و عائشه گوید با کدرت و صفرت
را بعد از طهر یا که بعد از غسل چیزی نمی شمردیم و با حائض جمله کار با فوق ازار روا ست
مگر جماع و هر که زن خود را در حیض بیاید یک دینار یا نیم دینار صدقه دهد و حائض روزه
نگیرد و طواف بیت نکند تا آنکه پاک گردد و نیست مدت برای اقل و اکثر حیض و اکثر
نفاس چهل روز ست و نماز درین حالت عفو ست و چون انقطاع حیض بعض زنان را
در چهل یا پنجاه سال می شود و بعض را بعد از پنجاه پس مرجع آن قوت بنیه و صحت طبیعت
و ضعف و رقت بنیه باشد و اختلاف طبائع را در چه مؤثر ست درین امر پس تقیید
وقت ایاس بحد محدود و مجاز گفتن نیست زیرا که حکم شرعی ست بدون عقل و نقل
و استقرای تام و عادت منضبطه و معتبر در عدت ایام حیض رجوع بسوی صفات دم
و عادات نساست و در شرع دلیلی از برای اقل و اکثر طهر و حیض نیامده و نزد
التباس و عدم انضباط عادت اولی وقوف ست بر عددیکه شارع نام آن برده و

آن شش یا هفت روز ست چه تخصیص بدین مقدار ظاهراً مأخذ آن ازدیاد او مشهور آنست که غالب همین باشد و رجوع بسوی غالب نزد القیاس قوی الاساس ست در اکثر قواعد شریعت و اهل فروع که رسائل طولانیه درین مسائل نگاشته اند و حصها و حظ نوشته خرافات محض ست و تنظر در لون دم مقدم ست بر رجوع بسوی عادت نزد القیاس در خون حیض و استحاضه

کتاب الصلوٰة

نماز یکی از اهم ارکان دین و اتم فرائض شرع مبین ست بعد از دو شهادت آن نماز بعد از وجوب کند حکم او همان ست که در احادیث صحیحه آمده امرت ان اقاتل الناس حتی یقولوا لا اله الا الله ویقیموا الصلوٰة ویؤتوا الزکوٰة ویحجوا البیت ویصوموا رمضان پس هر که این افعال بجا آرد خون و مال او معصوم باشد الا بحق اسلام و هر که بجا نیارد خون و مال او را عصمت نیست بلکه ما مور هستیم بقتال او چنانکه رسول خدا صلعم بدان مامور شده و لیکن توبه مقبول ست پس اگر تارک نماز توبه کرد و رجوع نماید بر ما واجب ست که تخلیه سبیل وی کنیم فان تابوا واقاموا الصلوٰة واتوا الزکوٰة فخلوا سبیلهم و هر که او ادعای ترک نماز کند یا از پنج نماز ترک کرد باید او توبه بر او واجب باشد اگر توبه کرد فبها و رنه او را بکشیم بحکم شرع و من احسن من الله حکما و اما اطلاق اسم کفر بر وی پس احادیث صحیحه ثابت شده و او تعالی تاویل این احادیث بر ما واجب نساخته و نه ما را بدان اذن داده و آن غرائب فقها ست تردد در اطلاق اسم فسق بر تارک صلوٰة تا آنکه بعضی گفته اند که جز بترک هر پنج نماز تفسیقش جائز نیست و بعضی بر ترک پنج نماز هم اطلاق فسق روا نداشته اند تعلیلا بآنکه تفسیق جز بدلیل قطعی نمی تواند شد با آنکه مخالف خود را در اول مے معتقدات خویش که او تعالی بدان اعتقاد اذن نداده تا بتکفیر معتقدش چه رسد رمی بکفر می کنند و این تخمین آگینه است

که در اسلام شکست والله المستعان

باب در بیان مواقیت صلوٰة

در کتاب عزیز امر مطلق نماز ست و وقت خاص از برای هر نماز و بودن آن بهیئت مخصوصه
باشروط محصوره بسنت مطهره ثابت شده آیه را برآن دلالت نیست نه بمطابقت و
نه بتضمن و نه بالتزام و آنحضرت صلعم برای اوقات صلوات علامات حسیه گردانیده
که هر یکی آنرا می داند در فجر طلوع نور را که از اول اجزای نهار ست و هر واحد آن را
می شناسد نشان داده و در ظهر زوال شمس و در عصر بلند و پاک و سفید و صاف و زنده
بودن آفتاب و زرد گشتن آن گفته و در مغرب اقبال لیل و ادبار نهار را از انجا و
ازینجا بیان کرده و در عشا غروب هلال را شب سوم ماه و گم گشتن شفق سرخ و ثلث و نصف
شب نشان داده و این علامات برا که هم ملتبس نمی تواند شد و تعداد نجوم و تقدیر
منازل که بعض فقها کرده اند جز تاخیر تنجیم حاصلی زیر آن نیست و معاذ الله که چیزی از
شریعت حقه محتاج بسوی علم نجوم مصطلح و معرفت ساعات محدثه و ربع مجیب و جز آن
باشد بلکه در شرع ازین علم نهی آمده و اعتبار آنرا مطلقاً کفر گردانیده تا باعتبار آن
در افضل عبادات چه رسد و مستحب ست تاخیر عشا و مکروه ست خفتن پیش از آن و نماز
صبح را در غلس باید گزارد و در مغرب تعجیل باید کرد و در اشتداد حر تبرید ظهر آمده و در
طول فجر از غلس تا اسفار جمع میان روایات ست و اول اولی ست

باب در بیان اوقات اضطرار

هر که یک رکعت از صبح پیش از برآمدن مهر دریافت وی نماز بامداد دریافت و هر که
یک رکعت از عصر قبل از فرو رفتن آفتاب ادراک کرد وی مدرک عصر شد و نیست
نماز بعد از صبح تا آنکه مهر برآید مگر دو رکعت سنت صبح و نه بعد از عصر تا آنکه غائب گردد
مگر دو رکعت طواف بلکه این نماز طواف در هر ساعت از روز و شب جائز ست و حدیث

وارد دراین باب ترمذی و ابن حبان تصحیح کرده اند وگزاردن نماز و دفن کردن مرده
در سه هنگام منهی عنه ست حین طلوع و حین زوال و حین غروب مگر روز جمعه که نماز جمعه
در حین زوال مکروه نیست و هر که استاده نماز نمی تواند گزارد وی نشسته بگذارد پس
اگر نشسته هم نتواند بر پهلو گذارد و اگر نه مستلقی ورنه کار باشارت گذارد و سجود را اخفض از
رکوع گرداند و چون بر مصلی صفتی از صفات نماز علیل متعذر گردد بر صفت وارده بطریق
دیگر بجا آرد و آنچه تواند بکند فَاتَّقُوا اللّٰهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ وَاِذَا اَمَرْتُكُمْ بِاَمْرٍ فَأْتُوا
مِنْهُ مَا اسْتَطَعْتُمْ و بر وجوب تاخیر نماز بر ناقص الصلوة و ناقص الطهارة دلیلی از کتاب
و سنت نیامده بلکه مشروع ست تیمم نزد عدم ماء وقت حضور زمان نماز و همچنین صاحب
علت که قدرت بر استیفاء طهارت یا نماز ندارد او را گزاردن آن نزد حضور وقت نماز
کیفما امکن جائز ست و مطلوب هم از وی همین قدر ست و اگر این تاخیر بر وی واجب
میبود لا محاله شارع بیانش می کرد زیرا که از احکام عام البلوی ست و درین حکم راجی زوال
علت در آخر وقت و آیس از زوال علت در حین وقت هر دو برابر اند و زعم وجوب
تاخیر نمازی از نمازها بر فردی از افراد عباد جز بدلیل مقبول نباشد و لا دلیل علی ذلک
و افضل اعمال گزاردن نماز ست در اول وقت و آن رضوان الهی ست و اوسط رحمت
خدا ست و آخر عفو ست و حدیث ابن عباس در جمع صلوتین بمدینه منوره محمول بر جمع
صوری ست و هو الحق یعنی نماز نخستین را در آخر وقت و نماز دیگر را در اول وقت آن بگزارد
و این هر دو گویا در صورت مجموع اند نه در حقیقت و هر که مجوز مطلق جمع از برای غیر مسافر
و من یلتحق به ست بدستش دلیلی نیست و تسویغ جمع از برای مشتغل بمباح متفرد است چه
اشتغال بمباح نه عذر شرعی ست و نه لغوی و نه عرفی فقبح الله هذا الفقه و ابعد
صاحبه و چون آنحضرت صلعم همچو ابن ام مکتوم اعمی را که جامع بود میان عمی و عدم قائد
و بعد منزل نزد سمع ندا معذور نداشت آن دیگر کدام ست که اشتغال بمباحات از برای او

عذر باشد در جمع افضل عبادات و اعظم واجبات و اوکد ارکان اسلام و بالجمله
مثل این توسیعات معدود و دود تقصیر بشان این عبادت عظمی ست آری هرکه حظی از
تشیع دارد معتقد این جمع ست ولکن هرکه باین منزلت بود مستحق خطاب نیست

وما احسن ما قال الشوکانی فی ح ع

تشیع الاقوام فی عصرنا　　منحصر فی بدع تبتدع

عداوة السنة والثلب للاسلاف　　والجمع وترک الجمع

باب در بیان استقبال قبله

روی کردن بسوی قبله یکی از ضروریات دین ست هرکه تحقیقا ازان متمکن باشد
بروی واجب ست مثل کسیکه حول کعبه قاطن و در مکه ساکن و مشاهد اوست بدون قطع
مسافت و تجشم مشقت و هرکه چنین نیست فرض او استقبال جهت ست و مراد باین
جهت نه جهت کعبه علی الخصوص ست بلکه قبله ما بین مشرق و مغرب ست هرکه در جهت
یمن باشد و جهت مشرق و مغرب می شناسد روی توجه میان هر دو جهت بکند و
همین جهت قبله اوست و همچنین هرکه در جهت شام باشد روی میان این هر دو جهت کند
بدون اتعاب نفس در تقدیر جهات زیرا که شرع شریف باین تجشم نیامده و عباد را بدان
مکلف نکرده اند و محاریب منصوبه در مساجد و مشاهد معموره در بلاد مسلمین که عنایتی بامر دین
دارند مغنی ازین تکلف ست و همچنین اخبار عدول متصبین کافی ست و عروض لبس
در بعض مواطن بر بعض افراد بنا بر عدم ظهور چیزی که بدان سمت قبله شناسند در ظلمت
لیل یا حیلولت جبال عالیه در ارض غیر معروفه یا تلون طرق سلوک او باشد فرض
چنین کس امعان نظر در تعرف جهت ست و نزد اعواز امر و اشکال قبله بهر سوی که
خواهد روی کند و این در فرائض ست و در نوافل شارع تخفیف کرده و تادیه آن بر ظهر
راحله بسوی جهت قبله و غیر جهت آن جائز داشته بلکه تادیه فریضه را در ارض ندیه بر ظهر

راحله مسوغ کرده و برین قیاس ست حکم تا و یه فرائض در عجاله نهانی و این خلاصه چیزیست
که در ام قبله بدان متعبد بوده ایم و آن مغنی ست از تفریعات طویله و تطویلات مهیله مذکوره
در کتب فقه

باب در بیان اماکن نماز

در حدیث امر شارع به بناء مساجد در دور یعنی محلات آمده و حکم به تنظیف و تطییب آنها
وارد شده پس افضل صلوة مرد در مسجد باشد و افضل آنکه از برای نماز مسجد بود و در نماز
در مسجد حرام برابر صد هزار نماز ست و در مسجد مدینه برابر هزار نماز و نیست مبلغ سفر کردن
و بار بستن مگر بسوی این دو مسجد و مسجد ایلیا و این هر سه مسجد افضل مساجد روی زمین ست
و بعد از اینها تفضیل مر مسجد جماعت را باشد و هر مسجد که جماعت آنجا بیشتر ست بهتر از مسجد
قلیل الجماعه ست و در گزاردن نماز بمساجد بعیده ثبوت اجور در نقل و رفع اقدام ست
تکثیر آثار که شاهد اوست و همچنین مسجد یکه در جوار مصلی ست افضل از خانه ست اگرچه
حدیث لا صلوة لجار المسجد ضعیف ست ولیکن طرقهای بسیار دارد و این ست اسباب
تفضیل بعض مساجد بر بعض نه ما عدای آن و قصر برین مفاضله در فرائض باشد و در
مشروعیت نوافل و فضل آنها در بیوت احادیث بسیار وارد گشته و تحدید مواطن تضاعف
ثواب صلوة ارض فلاة ست و مطلق بصاق در مسجد خطیه باشد و حکم بعدم اجزای
صلوة در مواطنی از مواطن ارض که دران عموما اذن بنماز بوده است و همچنین حکم بکراهت
نماز دران جز بدلیل پذیرا نیست و مجرد قال و قیل درخور قبول نباشد و طهارت مکان
نماز واجب ست نه شرط صحت نماز و بر متخذین مساجد بر قبور لعنت آمده و در آمدن مشرک
بمسجد منع نیست و انشاد اشعار که خالی از منکرات باشد روا است و جوینده گم شده را
در مسجد لا ردها الله علیک باید گفت و خریده و فروخت کننده را دعای لا اربح الله
تجارتک باید داد و از اقامت حدود و قصاص در مساجد نهی آمده و برای سعد بن معاذ

خیمه در مسجد زدند و حبشه دران بلعب پرداختند و کنیز سیاه خیمه خود در مسجد داشت و مباهاة
در مساجد از اشراط قیامت ست و تشیید و زخرفت مساجد ممنوع ست و افگندن قذاة
از مسجد اجرها دارد و نشستن در مسجد نزد در آمدن بدون دو رکعت تحیت نهی آمده دلیل وجوب باشد

باب در بیان لباس مصلی وغیره

مجموع ادله وارده درین باب دال اند بر وجوب لبس ثیاب طاهره و ستر عورت و آنچه
مفید شرطیت باشد دران موجود نیست و حدیث عدم قبول نماز حائض مگر بخمار اگر منتهض
باشد برای استدلال بر شرطیت خاص بود بزن و آنچه عدمش مستلزم عدم [illegible]
باشد آن شرط یا رکن ست نه واجب و ازینجا دریافته باشی که هر که چیزی از عورتش
در نماز نمایان شد یا در جامه ناپاک نماز گزارد نمازش صحیح ست و زاعم بطلانش
مطالب بدلیل و مجرد امر بستر یا تطهیر نافع او نیست زیراکه غایت افاده اش وجوب ست
و جائز ست التحاف بجامه کشاده با مخالفت میان هر دو طرف آن و اگر تنگ باشد
ائتزار کافی ست و بیک جامه که چیزی ازان بر دوش نباشد نماز نباید کرد بنا بر عدم
امن از کشف عورت و جائز ست نماز زن در درع سابغ که مغطی ظهور هر دو قدم او باشد
و از نماز در مقبره و حمام و معاطن ابل و قارعة الطریق و بالای پشت کعبه و مزبله و
مجزره نهی آمده و حرام ست نماز گزاردن بسوی قبور و نشستن بر آنها و هر که بمسجد در آید منتظر
بنعل خود بکند اگر دران اذی یا قذر بیند مسح فعل کند و دران نماز بگزارد و طهور اذی از خفین
تراب ست و روا نیست سخن کردن عمدا در نماز بلکه دران تسبیح و تکبیر و قرات قرآن می باید
و از برای مردان تسبیح و از برای زنان تصفیق در نماز نزد سهو امام جائز ست و گریستن
مشروع اگرچه باواز باشد و تنحنح و بسط کف بجواب سلام و حمل و وضع اطفال خرد سال
در سجده و قیام در حالت امامت و قتل مار و کژدم عمل کثیر نیست و احادیث وارده درین اعمال
در نماز بصحت رسیده و [illegible]

از آنحضرت صلعم منظر کند مثل حمل اُمامہ بنت ابی العاص و طلوع و نزول و از منبر در حالت
نماز و نحو آن از آنچہ نہ از برائے اصلاح نماز بوقوع آمدہ پس آن را در حکم غیر کثیر دارد و
ہمچنین ہر چہ وقوعش بقصد اصلاح نماز بودہ است ہمچو خلع نعل و اذن بمقابلہ حیۃ و عقرب
و نحوہما آنہم بالا ولی کثیر نیست و ہر چہ خارج ازین افعال واقعہ و اقوال مسوغہ ست
کردن آن نامشروع باشد و مرجع در مفسد یا غیر مفسد بودن آن از برائی نماز دلیل ست اگر
دلالت کند بر یکے از دو طرف عمل بران باشد و اگر نکند پس اصل صحت ست و فساد خلاف
اصل ست مصیر بسوی آن جز نزد قیام دلیل دال بر فساد نمی تواند شد و لکن چون مصلی
کارے بکند کہ مجرد عبث ست و بدان از ہیئت مؤدی این عبادت بیرون آید مثل اشتغال
بجملے از اعمال کہ مدخلی در نماز ندارد و نہ در اصلاح آن مثل حمل اثقال و خیاطت و نسخ و نحو
آن پس بے شبہہ این کس مصلی نیست و قول بفساد نمازش بحیثیت آنست کہ کارے
منافی نماز بجا آوردہ و اعجب من فعل العامۃ الجہلۃ و اغرب سکوت العلماء
و ائمۃ الدین عن الانکار علی من جعل المعروف منکرا و المنکر معروفا و تلاعب
بالدین و بسنۃ سید المرسلین و کلام ساہی مفسد صلوۃ نیست

باب در بیان سُترہ

گذشتن از پیش مصلی گناہ سخت ست اگر داند چہل سال استادہ ماند مگر از پیش وے
نگذرد و کافی ست سترہ بمقدار چوب پسین پالان شتر و این جائی ست کہ نماز در
صحرا یا گذرگاہ مردم بگذارد و فرق میان سترہ و مصلی بقدر جاے سجدہ پس ست و اتخاذ
سترہ مستحب ست اگرچہ یک تیر باشد و بہتر آنست کہ سترہ بر یمین یا شمال بود نہ رو برو
چشم و روا ست مقابلہ با کسے کہ میان سترہ و مصلی بگذرد و حدیث خط کشیدن نزد نبودن
سترہ حسن ست

باب در بیان حث بر خشوع در نماز

دست نهادن بر تهیگاه در نماز ناجائز ست و فعل یهود باشد و بدایت در طعام
قبل از نماز نزد اجتماع هر دو ثابت ست بلکه بدان امر واقع شده و تغمیض چشم ناروا است زیرا که
مصلی را رحمت روبروست و التفات در نماز اختلاس شیطان ست از نماز بنده و
اگر لابد باشد پس در تطوع بود و بصاق افگندن اگر روا باشد زیر قدم و جانب شمال ست
نه روبرو و جانب راست و بهتر آنست که صور و نقوش روبروی چشم مصلی نبود که ملهی ست
و نظر کردن بسوی آسمان در نماز منهی عنه ست و نیست نماز در حالت غلبهٔ اخبثین و تثاؤب
از شیطان ست تا امکان فاژه را کظم کند و دهان بربندد

باب در بیان اذان

آنحضرت صلعم بر خواب عبد الله بن زید امر بتعلیم اذان ببلال فرمود پس حجت بر وجوبش
امر نبوی ست نه رؤیاے مرئیهٔ او و منضم ست باین امر تقریر وے صلعم طول حیات
از براے موذنین در هر روز پنج بار و جائز ست اذان محدث اگرچه باطهارت افضل ست
و حدیث لا یؤذن الا متوضئ ضعیف ست و بلال هر دو انگشت سبابه نیز وقت اذان در گوش
می نهاد و در نماز صبح الصلوة خیر من النوم می افزود و شیعه در اثبات حی علی خیر
العمل جد بسیار ورزند تا آنکه این تثویب را از اعظم شعارات گردانیده اند و نافی آن اجتهاد
در تتبع آن دارد و از اشد محدثات می انگارد با آنکه درینجا امر هین و خطب یسیر ست
چه مسئلهٔ اجتهادی ظنی ست بر هیچ یکی از منکر و مثبت نکیر نیست انصاف آنست که اگر از
وجه صحیح مرفوع ثابت شود واجب القبول باشد زیرا که قبول زیادت غیر منافی در
اصول متقرر شده و اگر قاصر ازین درجه ست متمسک به نیست و من انصف عن نفسه
وقف عند هذا بلا تطویل و لا تهویل و لا تشنیع و لا تبشیع و در اذان تشفیع و ترجیع
و ترجیع همه ثابت ست و چنانکه دلائل ایتار اقامت آمده همچنان تشفیع آن نیز وارد گشته
مگر تهلیل در آخر که یکبار بیش نیست و در روایتے استثنای قد قامت الصلوة

آمده ومتقدم از متاخر معلوم نیست پس جمع میان هردو متوجه شود و عمل بزیادت وارده
از وجه صحیح ثابت ست پس برین تقدیر اقامت متفق مثنی باید جز تهلیل در آخر هذا
هو الذی ینبغی القول به علی ما یقتضیه الاصول و گردن پیچیدن نزد حی علی الصلوة
و حی علی الفلاح بسوی چپ و راست بدون استدارت از بلال ثابت شده و این
اذان و اقامت در نماز عیدین نباشد و از برای فائتة و منسیه مشروع بلکه مرغب فیست
و در جمع صلوتین یک اذان و دو اقامت مجزیست و یک اقامت هم از آنحضرت صلعم
در مزدلفه در نماز مغرب و عشا آمده و سامع ندا مامورست بآنکه آنچه موذن گوید وے
نیز همان کلمات بگوید جز حیعلتین که آنجا لا حول و لا قوة الا بالله گوید و موذن چنان
باید که اجرت نه گیرد و مستحب ست ترسل در اذان و تعجیل در اقامت و فاصله میان هردو
بقدر تناول طعام باشد و اقامت گفتن حق موذن ست و موذن املک ست باذان
چنانکه امام املک باقامت ست و دعائیکه میان اذان و اقامت کنند مردود نیست و
هرکه نزد شنیدن بانگ نماز این دعا بخواند اللهم رب هذه الدعوة التامة والصلوة
القائمة ات محمدن الوسیلة والفضیلة وابعثه مقاما محمودا ن الذی وعدته وے را
شفاعت آنحضرت صلعم باشد روز قیامت

باب در بیان صفت نماز

و میکه اراده نماز کند اسباغ وضو نماید و رو بجانب قبله کند و تکبیر تحریم بر آرد و لفظ آن الله اکبر ست
و نزد این تکبیر هر دو دست خود تا هر دو گوش یا دوش بردارد والکل سنة و احادیث
هذا الرفع متواترة و دست راست بر دست چپ بر بندد خواه بر سینه نهد یا زیر ناف یا میان
هردو و احادیث وارده درین باب قریب بست حدیث ست و احدی از اهل علم دران قدح
نکرده و انکارش شک نیست که از علامات آخر زمان و دلائل حضور قیامت و قرب ساعت
و هر دو پا را برابر کند و نظر را بر جای سجده کوتاه سازد و اطراف بدن راجمع کند و دعاے

استفتاح بخواند و در این دعا صیغها بصحت رسیده و همه مجزیست و اصح آنها اولی تر ست
و وقوف بران از نظر در مختصری از مختصرات فن حدیث شریف ممکن ولکن سبحان الله
و بحمده ما فعلت هذه المذاهب باهلها بعده تعوذ خواند و در تعوذ هم صیغها آمده و اولی تر
اصح آنهاست نزد ائمه حدیث پس بسمله گوید و در بسمله خلاف ست از چند جهت و اهل علم را
در ان منازعات کثیره ست و حق آن ست که بسمله قرآن ست و آیتی ست از هر سوره و در
نماز جهر به جهر و در سریه بسر باید خواند بعده سوره فاتحه بخواند اگرچه در پس امام باشد زیرا که
بی فاتحه نه نماز صحیح ست و نه ادراک رکعت معتد به و همراه فاتحه سوره از سور قرآن ضم نماید
و قراءت قرآن به ترتیل و بجد حروف و بوقف بر فواصل آیات بکند و در ظهر و عصر بمخافتت
خواند و در صبح و دو رکعت مغرب و دو رکعت عشا بجهر خواند و چون امام جهر کند ماموم خاموش
مانده بشنود و جز فاتحه هیچ نخواند و خواندن فاتحه در سکتات امام یا بعد ختم قراءت فاتحه
از امام چیزی نیست آری ماموم فاتحه بنهجی خواند که موجب تشویش امام نگردد و همراه آمین
امام آمین گوید و از آنحضرت صلعم دو سکته آمده یکی مابین تکبیر و قراءت دیگر میان فاتحه و
سوره و در نماز صبح شصت آیه بخواند و در عشا سبح اسم و اللیل و مانند آن و محمول ست
ظهر بر فجر و عصر بر عشا در بعض روایات و ظهر بر عشا و عصر بر مغرب در بعض دیگر و در مغرب
قصار مفصل خواند و چون برکوع رود هر دو دست خود تا هر دو گوش یا هر دو دوش بردارد
و همچنین وقتیکه سر خود از رکوع بردارد رفع یدین بجا آرد و در سجود رفع یدین نیست و نزد
قیام به رکعت سوم هم رفع یدین بکند و این از ان هیئات ست که باری آنحضرت صلعم
کرده و باری نکرده پس فاعل آن مثاب باشد و تارک آن غیر ملام مگر آنکه انکار کند از
سنیت آن بعده در هر خفض و رفع تکبیر گویان برود و برخیزد و از هیئات رکوع آنست
که هر دو کف دست خود بر هر دو رکبه خود بگذارد و انگشتان را زیر تر از رکبه دارد
همچو قابض و بهر دو آرنج خود از شکم کناره گیرد و چون بایستد سمع الله لمن حمده

گویند و ظاهر اوله آنست که امام و منفرد جمع کنند میان سمع الله و حمد له چنین گویند سمع الله لمن
حمده اللهم ربنا ولك الحمد حمدا كثيرا طيبا مباركا فيه و در موطأ اگرچه احتمال ست
اما صواب جمع میان هر دو ست و سر را برابر پشت دارد و در وجوب طمانینت در حال
رکوع و سجود و نحو هیچ خلاف نیست آری در حال اعتدال از رکوع و میان هر دو سجده
خلاف ست و حق آنست که این اعتدال درین هر دو موطن از آنکه فرائض نماز ست و
اطالتش مشروع و بالجمله اصل اطمینان در رکوع و سجود و هر دو اعتدال رکنی از ارکان نماز ست
تمام نمی شود نماز بدون آن و طول لبث زیاده بر طمانینت از سنن مؤکده ست نه از
واجبات زیرا که در حدیث مسیء مذکور نیست چه مرجع جمله واجبات صلوٰة همین حدیث
مسیء ست هر چه را آنحضرت صلعم دران حدیث ذکر کرده واجب ست و آنچه ذکر
نکرده واجب نیست لیکن روایات این حدیث متشعب آمده و در بعض چیزی ثابت
شده که در بعض دیگر ثابت نگشته مرد تحقیق حق را واجب ست که بعد از جمع جمله طرق
صحیحه حکم بوجوب یا شرطیت یا رکنیت چیزی بکند که حدیث مسیء مشتمل بر وست بحسب اقتضای
دلیل و هر چه از ان خارج باشد خارج از ینها ست شیخ الشیوخ مارحمه الله تعالی
در شرح منتقی همه طریقها را یک جا گرد آورده و از هیئات سجود این ست که هر دو رکبه
پیش از هر دو دست بر زمین نهد و هر دو دست را چندان دور دارد که سفیدی بغل ظاهر
گردد و سر انگشتان هر دو پای جانب قبله گرداند و چون سر از سجده بر آرد هر دو دست
پیش از رکبه بردارد و نهادن بینی با پیشانی در سجده اکمل و اتم ست و از هیئات
ما بین السجدتین آنست که بر پای چپ بنشیند و پای راست ایستاده دارد و هر دو
کف دست بر هر دو زانوی خود بنهد و ذکر رکوع و سجود سبحان ربی العظیم و سبحان
ربی الاعلی ست و غیر آن و در تقیید بعدد مخصوص دلیلی وارد نشده بلکه تقدیر لبث نبوی
که از صحابه در بارهٔ رکوع و سجود آمده مختلف ست و تطویل در نماز یکی از سنن ثابته ست

با دام که مصلی امام نباشد و اگر امام ست نماز در رنگ سبکترین ایشان بگذارد کما ارشد الیه
صلعم و از هیات قعده آنست که بر پای چپ نشیند و پای راست استاده کند و تقدیم پای
چپ و نصب پای راست و جلوس بر مقعد هم مروی شده و بالجمله بهر صفت که نشیند از
تربیع و تورک و افتراش جائز باشد و اختلاف ائمه در سنیت ست و اشبه آن می نماید
که مؤدی بر صفت مرویه هر صفت که باشد مؤدی سنت ست پس عقد پنجاه و سه
بر بندد و بمسبحه اشارت کند و این اشارت سنت ثابته صحیحه ست و قبض دو اصبع و حلقه
باقی نیز آمده و الکل سنة و در تشهد صیغها وارد شده و اصح آن تشهد ابن مسعود ست پس
تشهد ابن عباس و عمر و هر چند در حدیثی از احادیث حکایت فعل نبوی صلعم ترک تشهد هیچگاه
ثابت نشده لیکن این قدر مثبت وجوب آن نیست اگرچه بیان مجمل واجب باشد و
حدیث صلوا کما رأیتمونی اصلی بدان منضم گردد چه اقتصار در حدیث مسیئ بر بعض
افعال دون بعض مشعر بعدم وجوب شیئ غیر مذکور در ان ست و احادیث صحیحه تشهد
که در ان لفظ قولوا آمده هر چند که اصل امر از برای وجوب ست لکن این امر بحدیث مسیئ مصروفست
از حقیقت خویش و نیز امر در بعض تشهد از برای تعلیم کیفیات ست و تعلیم کیفیات اگرچه
بلفظ امر باشد دال بر وجوب نیست و ظاهر ادعیه وارده در تشهد شامل هر دو تشهد ست
مگر آنکه در تشهد اوسط تخفیف خوب ست چنانکه دلیل بدان وارد گشته و اقل مقول در ان تشهد
ابن مسعود ست با انضمام صلوة بر آنحضرت صلعم با اخصر لفظ و این منافی تخفیف مشروع نیست
و این تشهدات همچو احرف قرآن شریف همه شافی و کافی ست و همچنین الفاظ صلوة
بر آنحضرت صلعم که از وجه معتبر وارد گشته همه اش مجزیست و تخصیص بعض دون بعض چنانکه
بعض فقها کنند قصور باع و تحکم محض ست آری اختیار اصح از الفاظ تشهدات و صیغ صلوات
و تاثیرش با اقرار اجزای غیر آن از دواوین اختیار افضل از متفاضلات و از صنیع مهره
بعلم استدلال و ادله بوده است و قول تسلیمتین اعمال جمیع ما ورد ست بخلاف قول بیک تسلیم

که دران بها را اکثر ادله بدون مقتضی ست واما آنکه این تسلیم واجب یا غیر واجب ست پس
مرجع همان حدیث مسیئی ست و هرچه دران ذکر نیافته غیر واجب ست مگر آنکه ایجابش
بعد از تاریخ حدیث مسیئی بوجهی ثابت گردد که صرفش ممکن نباشد و توجه قبل از تکبیر احرام
ثابت نشده و در رکعت سوم مغرب و دو رکعت آخر ظهر و عصر و عشا صرف قرات فاتحه
در هر رکعت ثابت ست و حاصل ادله در بارهٔ قنوت آنست که در نوازل مشروع ست
نزد عدم آن نامشروع بدون فرق درمیان نماز صبح و جز آن و این در فرائض ست
واما در غیر آن پس در نماز وتر حدیث حسن سبط رضی الله عنه وارد گشته و ظاهرش
آنست که آن دعا منجمله اتیه نماز ست که درین محل بخصوصه هر یکی رامی باید گفت واگرچه
در حدیث مذکور مقال ست لکن نه چنان که ازرجه اعتبارش بیفگند و غیر این حدیث
معارض این حدیث نیست و هر کرا در نماز حدث عارض شود او را باید که بدان نماز ابتدا
نکند بلکه باستینافش بپردازد زیرا که اثر و نظر هر دو بران دلالت دارند و حدیث لیبن
علی صلوته ضعیف ست حجت را نشاید و حدیث ولیعد الصلوة که نزد اهل سنن ست
ابن حبان تصحیحش کرده

باب در بیان سائر اذکار نماز

دعای وجهت وجهی للذی الخ را مسلم از علی بن ابی طالب بعد از تکبیر احرام مرفوعاً
روایت نموده و گفته که در نماز شب بود اما از شافعی و ابن خزیمه آمده که در نماز فرض بود
و در حدیث متفق علیه ابی هریره اَللّٰهُمَّ بَاعِدْ بَيْنِي وَبَيْنَ خَطَايَايَ الخ آمده و سُبْحَانَكَ
اللّٰهُمَّ الخ نزد مسلم بسند منقطع و نزد دارقطنی بسند موصول مرویست لیکن موقوف بر عمر
بن خطاب ست و در حدیث ابی سعید مرفوعاً بعد از تکبیر اَعُوْذُ بِاللّٰهِ السَّمِيْعِ الْعَلِيْمِ مِنَ
الشَّيْطَانِ الرَّجِيْمِ مِنْ هَمْزِهٖ وَنَفْخِهٖ وَنَفْثِهٖ آمده و این حدیث نزد احمد و ابی داود
و نسائی و ابن ماجه و ترمذی همگنان ست و آثار در خفض و رفع آمین هر دو وارد شده

بصحت رسیده و ثانی اولی ترست از اول و تخییر قاری در ابتدای قرائت گفتن سُبْحَانَ اللّٰهِ
وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ وَلَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ وَاللّٰهُ أَكْبَرُ وَلَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللّٰهِ الْعَلِيِّ الْعَظِيمِ مجزیست
و حدیث وارد درین باب صحیح ست و در ظهر و عصر در دو رکعت اولی اسماع آیه احیاناً و
طول رکعت نخستین جائز باشد و تقدیر قیام در دو رکعت اولیین ظهر و عصر مختلف آمده
بقدر سوره سجده در ظهر و بقدر نیمه آن در عصر وارد شده و هم اطالت ظهر و تخفیف عصر
آمده و در مغرب قرائت قصار مفصل و در صبح قرائت طوال وارد گشته و در مغرب خواندن
سوره طور مروی شده و در نماز بامداد روز جمعه سوره سجده و سوره دهر خواندن با ادامت
بران ثابت گشته و جائز ست سؤال و تعوذ نزد آیه رحمت و آیه عذاب و نماز و خواندن
قرآن در رکوع و سجود ممنوع ست من جمله اذکار این هر دو ست سُبْحَانَكَ اللّٰهُمَّ رَبَّنَا
وَبِحَمْدِكَ اللّٰهُمَّ اغْفِرْ لِي و ثبوت تکبیرات انتقال بحدیث متفق علیه صحیحین ست
از اذکار رکوع ست دعای مِلْءَ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ الخ و سجده بهفت عضو می باید کرد
جبهه با انف و یدین و رکبتین و اطراف قدمین و این نیز متفق علیه ست و میان هر دو سجده
این دعا آمده اللّٰهُمَّ اغْفِرْ لِي وَارْحَمْنِي وَاهْدِنِي وَعَافِنِي وَارْزُقْنِي و جلسه
استراحت سنت ست و بسنت صحیحه ثابت گشته و وضع رکبتین در سجده قبل از یدین ست
و در قعده دست راست بر رکبه یمنی و دست چپ بر رکبه یسری نهادن و بعد تشهد
و صلوة دعای خوش آینده تر خواندن خواه ماثور باشد یا غیر ماثور ثابت شده و خود
ماثورات هیچ چیز فرو گذاشت نشده است که حاجت بغیر افتد و وارد شده است امر
بتعوذ از چهار چیز بعد از تشهد اخیر و حدیث متفق علیه و لفظ آن اینست اللّٰهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ
مِنْ عَذَابِ جَهَنَّمَ وَمِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ وَمِنْ فِتْنَةِ الْمَحْيَا وَالْمَمَاتِ وَمِنْ شَرِّ فِتْنَةِ
الْمَسِيحِ الدَّجَّالِ و آنحضرت صلعم ابوبکر صدیق رضی الله عنه را خواندن این دعا در
نماز آموخته اللّٰهُمَّ إِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي ظُلْمًا كَثِيرًا وَلَا يَغْفِرُ الذُّنُوبَ إِلَّا أَنْتَ فَاغْفِرْ لِي

مَغْفِرَةً مِّنْ عِنْدِكَ وَارْحَمْنِيْ إِنَّكَ أَنْتَ الْغَفُوْرُ الرَّحِيْمُ و این حدیث متفق علیه است
و در تسلیم زیادت وبرکاته باسناد صحیح ثابت گشته بجمله اذکار ادبار صلوة مکتوبه یکی
لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيْكَ لَهُ لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيْرٌ است
که در حدیث متفق علیه صحیحین ثابت گشته و بزار و طبرانی يُحْيِيْ وَيُمِيْتُ وَهُوَ حَيٌّ لَا يَمُوْتُ
و این بِيَدِكَ الْخَيْرُ هم زیاده کرده اند دیگر دعاے اَللّٰهُمَّ لَا مَانِعَ لِمَا أَعْطَيْتَ
وَلَا مُعْطِيَ لِمَا مَنَعْتَ وَلَا رَادَّ لِمَا قَضَيْتَ وَلَا يَنْفَعُ ذَا الْجَدِّ مِنْكَ الْجَدُّ است
دیگر اَللّٰهُمَّ إِنِّيْ أَعُوْذُ بِكَ مِنَ الْبُخْلِ الخ است و در صلوة شامل ما بعد تشهد و ما بعد تسلیم
هر دو است و نزد انصراف از نماز سه بار استغفار وارد است و لفظ آن أَسْتَغْفِرُ اللّٰهَ الَّذِيْ لَا
إِلٰهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّوْمُ وَأَتُوْبُ إِلَيْهِ است و بعد از استغفار اَللّٰهُمَّ أَنْتَ السَّلَامُ
وَمِنْكَ السَّلَامُ تَبَارَكْتَ يَا ذَا الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ وارد شده و در پس هر نمازے
سه و سه بار گفتن هر یکے از سُبْحَانَ اللّٰهِ وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ وَاللّٰهُ أَكْبَرُ و تمام کردن شمار صد
بکلمه لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيْكَ لَهُ لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيْرٌ
موجب مغفرت خطایا است اگرچه همچو کف دریا باشد و دیگر دعائیست که آنحضرت صلعم بمعاذ
بن جبل آموخته و بخواندن آن در پس هر نماز امر فرموده اَللّٰهُمَّ أَعِنِّيْ عَلٰى ذِكْرِكَ وَ
شُكْرِكَ وَحُسْنِ عِبَادَتِكَ و هر که آیة الکرسی را در دبر هر صلوة می خواند او را بجز موت مانعے
از دخول جنت نیست و در روایتی زیادت سورۀ اخلاص هم آمده و بالجمله تأسی بجناب نبوت
در افعال و اقوال صلوة واجب است بنص صلوا کما رأیتمونی اصلی

باب در بیان سجده سهو و تلاوت و شکر

مصلی مخیر است در سجده سهو خواه پیش از سلام کند خواه بعد از سلام و جزم بآنکه محل این سجده
بعد از سلام است فقط یا پیش از سلام فقط اطراح بعض احادیث صحیحه است بلا موجب وتخییر
مخالفت قول فلان و بهمان و این تخییر در جائیست که آن سهو موافق سهو نبوی نیست

در پیش یا پس بودن سلام و اما سهو یکه موافق سهو آنحضرت صلعم باشد پس لائق آنجا
موافقت نبویست در ایقاع سجود در جای سجدهٔ آنحضرت صلعم با موافقت در سهو در این
مواضع محصور مشهورست مشتغل بعلم سنت مطهره شناسای آنهاست و شک نیست
که حق عدم تکرر سجدهٔ سهوست نه تکرر سهو و این دو سجده باشد از برای یک سهو نیز شک
در رکعات که سه گذارد یا چهار طرح شک و بنا بر یقین نماید و تحری صواب کند سجدهٔ سهو
بجا آرد و هر که برتر و رکعت باستد و اگر راست شده است نشیند و اگر راست نشده است
بنشیند و در حالت اولی سجده کند و درین حالت سجده نیست و بر ترک تشهد هیچ سهو ثابت نشده
ابو هریره گوید با آنحضرت صلعم در سورهٔ اذا السماء انشقت و سورهٔ اقرأ سجده کرده ایم و ابن عباس
سجدهٔ صاد را از عزائم سجود نمی داند اما در بعض روایات سجده کردن آنحضرت صلعم و نکردن
سجده درین و سورهٔ نجم آمده و خالد بن معدان گفته سورهٔ حج را فضیلت دو سجده باشد
و عمر بن خطاب گفته ما بر سجده می گذریم پس هر که از شما سجده کرد خوب کرد و هر که نکرد بروی
گناه نیست و گفته ان الله لم یفرض السجود الا ان یشاء و بالجمله سجدهٔ تلاوت در نماز
و خارج از نماز هر دو رواست و در حدیث ابن عمر تصریح سجدهٔ تلاوت از آنحضرت صلعم در
نماز آمده و هم از فعل خلفای راشدین و من بعدهم ثابت گشته لکن این سجده واجب نیست
و هو الحق چه فعل و ترک آن هر دو آمده و این خاصهٔ غیر واجب ست ابی بکره گوید چون آنحضرت
صلعم را امری خوش کننده می آمد در سجده می افتاد بنا بر شکر خدا و در حدیث عبد الرحمن بن
عوف تصریح ست باین معنی حیث قال ان جبریل اتانی فبشرنی فسجدت لله شکرا
رواه احمد و صححه الحاکم و چون علی مرتضی خبر اسلام مردم یمن با آنحضرت صلعم
رسانید سجدهٔ شکر بجا آورد و تنها سجده بدون رکعات خود یک عبادت مستقله است
اعنی علی نفسك بكثرة السجود و امثال آن نص ست بران و ایراد حافظ ابن حجر این حدیث
را در نماز تطوع نه از باب صناعت نقد ست بلکه از رو ادی تقصیر در نظر ست

باب در بیان نماز تطوع

در ادله این باب صور مختلفه آمده دو رکعت پیش از ظهر و دو بعد از ان و دو بعد از مغرب
در خانه و دو بعد از عشا در خانه و دو قبل از صبح در حدیث متفق علیه از ابن عمر مرفوعاً آمده و هم
دو رکعت بعد از جمعه در خانه در صحیحین ثابت شده و از عائشه در بخاری چهار رکعت پیش از
ظهر مروی شده و تشدد تعاهد بر دو رکعت قبل از فجر ثابت گشته تا آنکه در حقش خیر
من الدنیا و ما فیها وارد شده و بر گزاردن دوازده رکعت تطوع در یک روز و شب
بنای بیت در جنت آمده و آن چهار رکعت پیش از ظهر است والباقی کما تقدم و در روایتی
بعد از ظهر نیز چهار رکعت وارد شده و بران وعده تحریم او بر نار رفته و چهار گزارنده را
قبل از عصر دعای رحمت فرموده و دو رکعت را پیش از مغرب بر مشیت مصلی گذاشته
و در دو رکعت پیش از صبح تخفیف شدید مروی گشته تا آنکه عائشه گفته اقرأ ام الکتاب
نعم ام لا و در بین هر دو رکعت قرائت سوره کافرون و قل هو الله آمده و بعد ازین هر دو اضطجاع
بر شق ایمن سنت است و بدان امر وارد گشته و نماز شب هم دوگان دوگان و هم چهارگان
آمده و وتر در خوف صبح یک رکعت وتر گزاردن بس است و بعد از فریضه نماز شب افضل نماز است
و وتر حق است بر هر مسلم لیکن واجب نیست و همچنین قضای آن ثابت است و وقتش بیان
نماز عشا تا طلوع فجر باشد و در باره آن هی خیر لکم من حمر النعم آمده و در رمضان و غیر
آن زیاده بر یازده رکعت بثبوت نرسیده و با دو سنت صبح سیزده رکعت می شود و در
روایتی سیزده آمده مگر با پنج رکعت متصل وتر و نیست دو وتر در یک شب باین طریق
که یکی در اول شب و دیگر در آخر شب بگذارد و هر که صبح دریافت و وتر نگزارد ازبرای او
وتر نباشد و قضای وتر نزد صبح یا نزد یاد آمدن باشد و هر که عدم قیام را در آخر شب ترسد
وی در اول شب وتر بگزارد و معتقد قیام را گزاردنش در آخر شب افضل است چه نماز آن هنگام
مشهود است و حدیث ایتار به سه رکعت ضعیف بلکه غیر ثابت است بلکه ازان نهی آمده پس

احتیاط در ترک ایتار بسه رکعت باشد و ایتار بیک رکعت و پنج رکعت و هفت رکعت و نه رکعت بصحت رسیده و دران سعت ست از ایتار بسه رکعت و نجات ست از مضائق خلاف و حدیث بتیراء بی اصل ست و احادیث ایتار بیک رکعت اکثر من ان تحصی ست و آن صالح تخصیص عمومات ست که در اعلی طبقه از صحت باشد تا بانچه صحت ندارد چه رسد و نماز شب باعتبار وتر بر سیزده صفت ست چنانکه ابن حزم در محلی ذکر کرده پس حصر وتر در سه رکعت ضیق عطن و قصور باع بیش نیست و نماز چاشت چار رکعت و زیاده چندانکه خواهد آمده و این هم آمده که جناب نبوت آنرا نخوانده ولیکن مثبت مقدم ست بر نافی و در حدیث غریب و عدد بنای قصر جنت بر دوازده رکعت ضحی آمده و هشت رکعت هم مروی گشته در وقت صلوة اوابین نزد سوختن پایهای شتر بچها از گرمی ست —

باب دربیان قضای فوائت

زعم بعض اهل علم آنست که دلیلی برین باب نیست چه هر نمازیکه ازان سهو واقع شده یا در وقت آن بخواب رفته مقضی نیست بلکه مؤداست در حین ذکرش یا آمدن و این کلام صحیح و بجیح ست مگر آنکه اندراج قضای نماز یکه عمدا ترک شده تا آنکه وقتش بگذشت زیر قول وی صلعم در خبر خثعمیه فدین الله احق ان یقضی بعید نمی نماید و خلاف ست میان ائمه اصول در آنکه وجوب قضا بدلیل وجوب اداست یا بدلیل دیگر پس اگر صواب اول ست وجوب قضا منتفی باشد از شخصی که بعد از موت ابوین مسلمین در قلل جبال نشو و نما یافته و از احکام شرعیه حرفی بگوشش نرسیده بانتفای دلیل وجوب ادا چه علم شرط تکلیف ست و اگر ثانی ست پس اندراجش زیر عموم وجوب قضا بعید نیست و مؤید اوست وجوب تادیه صلوة متروکه بعد از خروج وقت آن بر نائم و ساهی با آنکه این هر دو در وقت مضروب لها مکلف بتادیه نبودند اللهم مگر آنکه از جملهٔ سببیت علم بوجوب تاثیری مقرر گردانند و مثل این کلام در بارهٔ اسلام آرنده بدار الحرب نیز جاری می گردد و اگر

کافری مسلمان شود بروے خود در ہیچ حال وجوب قضا نیست زیرا کہ آنکہ قائل است
بآنکہ کفار مخاطب بشرعیات نیند نزد وی وجوب در حال کفر منتفی ست و آنکہ قائل
بآنکہ مخاطب اند خطاب را باعتبار ثواب و عقاب مقرر می گردانند باعتبار وجوب ادا
با قضا چہ اسلام قاطع ما قبل خود ست بلا خلاف و ظاہر آنست کہ حکم مرتد حکم دیگر کفار ست
در عدم وجوب قضا بنا بر صدق دلیل بروے ہمچو صدقش بر کفار و نفی علیہ ملحق بنائم
و ساہی ست و دلالت می کند دلیلی بر وجوب قضای نمازی کہ بغیر عذر شرعی متروک
گشتہ و شک نیست کہ تقدیم مقتضیہ بر مؤداة و تقدیم او نیز از مقتضیات برا خرے
اولی و احسن ست و اگر نہی بود درین باب مگر ہمین فعل آنحضرت صلعم روز خندق
ہر آئینہ کفایت می کرد ولیکن سخن در تحتم این ترتیب و عدم جواز غیر اوست و محل نزاع
قبل از دخول در صلوة مکتوبہ ست نہ بعد از دخول کہ بعد از دخول امضای آن واجب
باشد و ہذا بمکان من الظہور لا یخفی

باب در بیان نماز جماعت و امامت

ثواب نماز جماعت نسبت بہ نماز تنہا بست و پنج جزء بلکہ بست و ہفت درجہ است
و ہر کہ حاضر جماعت نگردد در خور آنست کہ آہنگ سوختن خانۂ او کنند و نماز عشا و فجر
گران تر باشد بر اہل نفاق و نابینا کہ اذان بشنود بروی اجابت ست تا آنکہ در روایت
موقوف وارد شدہ کہ ہر کہ ندا بشنود و نیاید نمازش نیست مگر آنکہ عذر داشتہ باشد
و ہر کہ نماز در خانۂ خود بگذارد باز بمسجد آمد و جماعت می شود باید کہ با امام نماز بگذارد و ہر نماز
کہ باشد اگرچہ خلاف ست در آنکہ نافلہ اول ست یا ثانی و راجح آنست کہ ثانی ست و
حدیث فانہا لکما نافلۃ اگرچہ در بارۂ نماز بامداد وارد شدہ لیکن شامل جمیع صلوات
و اعتبار بعموم لفظ باشد نہ بخصوص سبب پس حکم بعدم دخول در مغرب و عصر صحیح نیست
[illegible] از سنن و اعظم شعائر اسلامیہ و افضل قرب و طاعات ست و معہذا نماز منفرد

مجزیست و جماعت فریضه متحتم نیست بنا بر تعارض ادله و حضور زنان در جماعت ثابت
لا تمنعوا اماء الله مساجد الله و نحو آن شامل شابه و عجوز ست و لهذا از بعض صحابه
آمده که وی پسر خود را بر منع دشنام داد و در ان بنا بر مخالفت حدیث بروی افراط کرد
و عائشه صدیقه که میل بسوی منع داشت و مظنه فتنه می گرد این منع از باب عمل بمصالح
مرسله و ذرائع بود و نه معلوم ست که دلیل بر خلاف این منع دال ست و مقصود بجماعت
اهتمام ست با تمام تکبیر و رکوع و سجود و قیام و قعود از پس امام بکنند نه پیش از وی و چون
امام سمع الله لمن حمده کند مقتدی اللهم ربنا لک الحمد گوید و تقدم در صف اول مستحب ست
و افضل نماز مرد در خانه ست مگر مکتوبه و امام را امر بتخفیف نماز وارد شده و ارشاد به خواندن
والشمس و سبح اسم و اقرأ و اللیل در عشا رفته و معاذ را بر تطویلش اتریدان تکون
فتانا خطاب فرموده و در روایتی صحیح آمده که چون امامت کند سبکی کند و رعایت
جانب مؤتمین نماید زیرا که در ایشان خرد و پیر و ناتوان و صاحب حاجت ست و اگر تنها ست
چنانکه خواهد بگذارد و انتظار امام در رکوع اگر مؤدی بتضرر مؤتمین شود نامشروع ست
ورنه لاباس به باشد بنا بر آنکه از باب معاونت بر بر و تقوی ست و در حدیث انتظار
آنحضرت صلعم تا آنکه وقع قدم نشنود بعض رواتش مبهم و بعض لا یعرف اند و صحیح است نماز
قائم خلف قاعد معذور خصوصا وقتیکه آن معذور را مرتبتی از مزایا بے و تقدیم باشد و
همچنین جائزست نماز مفترض خلف متنفل و بالعکس و اصل صحت اقتدای هر مصلی
بهر مصلی ست و هر کرا زعم باشد که بعض صور ممنوع ست بروی آوردن دلیل واجب ست
و نیست دلیل و اقدم در امامت اقرء لکتاب الله ست پس اعلم بسنت پس اقدم در هجرت
بعده اقدم در اسلام یا سن و امامت مرد در جای سلطان مرد دیگر و قعود در خانه اش
بر وساده و نحو آن ناجائزست مگر باذن او و جائز نیست امامت زن از برای مرد و نه
امامت اعرابی از برای مهاجر و نه امامت فاسق از برای مؤمن لیکن سند این حدیث

واہی ست بحجیت نشاید و زن را نمی رسد که امامت زن بکند و دلیلے صریح صحیح که مانع از امامت
زن از برائے مرد باشد نیامده مگر ظواہر مثل حدیث لن یفلح قوم ولوا امرهم امرأة
ونحو آن و اما منع رجل از امامت ضعفا که ہمراه شان مرد نباشد پس دلیلی دال بر عدم جواز آن
معلوم نیست و صحیح ست امامت طفل نابالغ و نیست دلیل بر اعتبار بلوغ و عدالت در امامت
و نیست نزاع در آنکه نماز در پس کامل العداله و ذات العلم کثیر الورع افضل و اجب ست
بلکه نزاع در آنست که عدالت امام شرطے از شروط جماعت باشد بلکه ثابت شده است
عدم اعتبار بمثل حدیث یصلون لکم فان اصابوا فلکم و لهم و ان اخطأوا فعلی
انفسهم او کما قال و این حدیث صحیح ست و بالجمله دین اسلام یسیر ست و شریعت نبویه
سمحه و سهله بوده و ما را امر نکرده اند بکشف حقائق بلکه مسنون از برائے ما صلوٰة در پس
هر آنکس ست که نسبت یکے از ما در حقیقت ست باعتبار مزایائے موجبه تفضیل چه آنحضرت
صلعم در پس ابوبکر و عتاب بن اسید نماز گزارده با آنکه این هر دو نسبت بوی صلعم هیچ در حساب نه
ولیکن شیطان اکثر کسان را در وسوسه مفضیه بسوی اسائت ظن بائمه صلوٰة انداخته و
والهای شان را در دام عداوت هر یکے از ائمه بمجرد خیالات مختلفه و ظلامات مظلمه گرفتار ساخته
تا آنکه هیچ یکی را جز خود در خور امامت نماز نمی بیند و باین تلاعب ابلیس ایشان را از
احراز فضیلت جماعت که یکے از اعظم شعائر اسلام و اجل اسباب اجور ست محروم نموده و از
آداب جماعت ست استوار و پیوسته کردن صفوف و نزدیکی میان آنها و برابر داشتن
گردنها و خیر صفوف رجال صف اول ست و خیر صفوف نسا صف آخر و شر آن صف اول
ولیکن این شریعت خواهان بطلان نماز نیست و جماعت در نفل جائز و صحیح ست و مسئله
ادراک و عدم ادراک رکعت با دراک رکوع از معارک ست و حق آنست که رکعتی که در آن فاتحه
در پس امام خوانده نشده در خور اعتداد نیست زیرا که قرائت فاتحه در هر رکعت نماز فرض یا سنت
و واجب متحتم ست اگرچه در پس امام باشد و حدیث زادک الله حرصا ولا تعد را

جوابہاست کہ در جاسے خود مذکور رود آنکہ در حدیث کہ در ان امر بانصات آمدہ با آنکہ دران حدیث مقال ہست کہ بسبب آن نقص از برای احتجاج نمی تواند شد مخصص ست بحدیث عبادہ بن صامت مذکور آن و این حدیث صحیح ست و بنای عام بر خاص بحسب اتفاق اہل اصول واجب پس عذر قرات از قرارت فاتحہ بسبب امام در میان نیست و آحادیث خلطتم علی پس ہیچ عارف شک نمی کند در آنکہ خلط موتم بر امام وقتی می باشد کہ موتم جہر کند و نزد قراءت لب خود ہیچ خلط نیست و ہمچنین منازعت در دبست کہ امام قرارت موتم بشنود و حدیث جابر در ین باب قول جابر ست و قول صحابی حجت نباشد پس ویلی منع قرارت موتم خلف امام باقی نماند و حق آنست کہ آنچہ با امام دریافتہ اول نماز اوست تا آنکہ را تمام کند و یکے کہ خلف صف تنہا نماز گزاردہ بود آنحضرت صلعم او را امر باعادہ صلوۃ فرمود و در روایتے آمدہ کہ نیست نماز برای منفرد خلف صف مگر آنکہ داخل گردد در صف یا بکشد یکے را از مردم صف و چون اقامت بشنود باسکینہ و وقار بسوے نماز برود و شتاب نرود و آنچہ دریابد بگزارد و آنچہ فوت شود باتمامش پردازد و نماز مرد با مرد ازکی از تنہا نماز او و با دو کس ازکی تر از نماز با یک کس ست و چندانکہ انبوہ بیشتر باشد احب بسوی خداست آنحضرت صلعم ورثہ را امر بامامت اہل دار او فرمودہ و این حدیث صحیح ست و ابن ام مکتوم اعمی را خلیفہ خود در امامت نماز کردہ و فرمودہ نماز بگزارید بر قائل لا الہ الا اللہ و در پس او و چون یکی از شما بیاید و امام بر حالی از احوال باشد پس ہمان بکند کہ امام می کند و مخالفت او در ارکان نماید یعنے در جای کہ موضع قعود امام نیست ننشیند اگرچہ جای قعود این کس باشد و در موضع قعود امام ترک قعود نکند اگرچہ موضع قعود وی نباشد زیرا کہ اقتدار و متابعت لازم نماز جماعت ست و ترک این ہر دو مخرج صلوۃ از بودنش صلوۃ جماعت باشد و امر بمتابعت امام در ارکان بیان حدیث لا تختلفوا علی امامکم ست ولیکن امر باین معنے در اذکار نیامدہ و آنرا امامت قومے کہ کارہ باشند ازین امام نہے وارد گشتہ و این عامت

از آنکه کارہین از اہل فضل باشند یا از غیر ایشان پس مجرد حصول کراہت عذر نیست از تهیای
صالح امامت و در ترک امامت ولیکن غالب کراہت که در نوع انسانی خصوصا درین اعصار
می باشد راجع بسوی اغراض دنیویست وآنچه راجع باشد بسوی اغراض دنیویه قلیل قلیلست
ومع هذا غالب در ورودش از اعتقادات فاسده وخیالات مختله بوده است چنانکه میان دو کس
متخالف فی المذهب دست بهم می دهد چه عصبیت ناشیه با هم منع ابصار از صواب سمت یکی
دیگری را وزان نمی گیرد و جز بچشم خشم نمی بیند و محاسن او را مساوی می بیند و هر چه بادا باد
ووقوع این عداوت در میان اهل یک مذهب هم می باشد و باعث بر آن همین اختلاف
یکدیگرست که یکی اشتغال بعلم کتاب و سنت و دین حق دارد و دیگر از جمله متمسکین ست
وبسیار دیده باشی که ارباب بدعت و هوی نزد رویت اصحاب سنت تقی زمین
با این همه طول و عرض که می دارد تنگ تر از چشم موری می گردد و از غایت بغضاء وعداوت
طاقت آن ندارد که او را نظر بتواند کرد ولله در السید الوالد دام مجده الطارف والتالد

کیش بدعت شده تا شیوه یاران نواب — غیر سنت نبود چاره بیچارهٔ دل ما

و بالجمله اگر دلیلی بتخصیص کراہت بآنچه راجع بسوی خدا عز وجل ست مثل آنکه یکی را بنا بر ارتکاب
بر معاصی یا نهادن در ترک اجابات الهی مکروه می دارد موجود باشد شک نیست که این
کراہت کبریت احمر ست مگر تحقیقش جز نزد بعض افراد عباد یافته نمی شود و اگر این دلیل
موجود نیست پس اولی از برای کسیکه کراہت مردم نسبت خود بلا سبب یا بسبب کدام امر
دینی می شناسد آنست که امامت این مردم نفرماید و اجر او درین ترک زیاده بر اجرش در فعل باشد

باب در بیان نماز مسافر و مریض

بدانکه نماز فرض شد دو رکعت بود پس نماز سفر دو رکعت مقرر ماند و نماز حضر چهار
رکعت گردید و این زیادت وقت ہجرت نبوی بسوی مدینه باتفاق اتحاد جز مغرب
که وتر روز ست و جز صبح که در ان قرائت دراز باشد و حق وجوب قصر ست و حدیث عائشه

در اتمام و قصر صوم و افطار معلول سنت با حتجاج نمی ارزد و محفوظ فعل عائشه ست که گفت
لا یشق علی و آیه لیس علیکم جناح ان تقصروا من الصلوة در باره نماز خوف ست
نه در نماز سفر و عثمان که در منی اتمام کرد در خور حجت نیست و مع ذلک بعض صحابه بر این انکار
کردند و وی عذر خواست پس تردد در مقام باقی نماند و چنانکه اتیان برخص محبوب خداست
همچنان اتیان بمعصیت مکروه او سبحانه ست و لهذا آمده تصدق الله علیکم فاقبلوا
صدقته و ظاهر اولهٔ وارده در قصر و افطار عدم فرق میان سفر طاعت و سفر معصیت ست
ولیکن قصر عزیمت ست و افطار رخصت و بر سه میل یا سه فرسخ و بر خروج از بلد فنا رجوع
بدان گزاردن در گشت آمده و بر تردد تا بست روز قصر ثابت شده و واجب رجوع
بسوی مصداق اسم سفر ست شرعا یا لغةً یا عرفا فی الشرع و حدیث نهی از قصر در اقل از
اربع برد ضعیف و موقوف ست و حدیث اذا سافر فرسخا یقصر الصلوة منافی قصر
در مادون فرسخ نیست و بالجمله هر به سفر زائد بر میل نه کمتر از ان مصداق مسافر ست و در
اقامت چهار روز اتمام نماز لازم و هر که از جای خویش از زوال آفتاب باراده سفر برآید
تاخیر ظهر تا عصر کرده هر دو را جمع نماید و اگر بعد از زوال مسافر شود ظهر بگزارد و عصر بمنزل
بجا آرد یا ظهر و عصر هر دو را گزارده سوار شود آنحضرت در غزوهٔ تبوک همچنین کرد و مغرب
را با عشا جمع فرمود و بالجمله جمع در سفر نه در حضر بتقدیم و تاخیر هر دو ثابت شده و در حدیث
ضعیف آمده که بهترین است من استغفار کنندگان نزد اساءت و قصر و افطار نمایندگان
در سفر اند و عمران بن حصین را بواسیر بود آنحضرت فرمود نماز استاده بگزار اگر نتوانی نشسته
ادا کن و اگر نتوانی بر پهلو بجا آر و بیمارے را دید که بر وساده نماز می کند آن وساده را بیفکند
و فرمود بر زمین نماز بکن اگر توانی ورنه اشارتی بنما و سجود را پست تر از رکوع گردان و این
موقوف ست و چهار زانو نشسته گزاردن از آنحضرت صلعم ثابت گشته و حاکم تصحیح این
حدیث از عائشه رض کرده

باب در بیان نماز جمعه

این نماز از فروض اعیان ست لکن بر کسیکه سامع ندا ست حدیث الجمعة علی من سمع النداء مؤید او ست و مراد باین ندا ندا ئیست که رو بروی امام کنند زیراکه در زمن نبوت جز این اذان ندای دیگر نبود و حدیث ان الجمعة واجبة علی من کان یوویه اللیل الی اهله ضعیف ست و معهذا جمع ممکن ست باین طریق که خانهٔ او نزدیک باشد و شب آنجا بسر نتواند برد و بر بعید المکان واجب نیست اگرچه ندا بشنود بنابر مزید مشقت دران و اشتراط امام و مصر جامع و مسجد جامع و حمام و حضور چهار کس یا زیاده تا چهل نفر و جز آن که اهل فروع بذکرش پرداخته اند حدیث خرافه بیش نیست و کثرت تعینات درین عبادت و تشعب مذاهب در شروط آن از قبیل جمع میان متردیه و نطیحه و ماکول السبع باشد و اعتبار آنها بلا برهان از سنت و قرآن و از شرع و عقل و عرفان ست نیست جز شریعه سنت نزد و جانب جنت ناتر به کجا راهی برد اهل جهان را و بر ترک این فرض وعید سخت آمده تا آنکه فرمود باز آیند اقوام از ودع جمعات ورنه مهر کشد خدا بر دلهای ایشان و از غافلان گردند و حکم این نماز حکم سائر نماز هاے مکتوبه ست و متاز نیست از انها مگر در مشروعیت دو خطبه پیش از وے و درو است بدو کس یکے امام شود و دیگر موتم و خطبه سنت ست نه واجب و نه شرط صحت و وقت جمعه بعد از زوال اوسط است و این ورا اشتداد حر بود و سلمه بن اکوع گفته نماز جمعه با آنحضرت صلعم گزارده بر می گشتیم و دیوار ها را سایه نبود که بدان سایه گیریم و این حدیث متفق علیه دلیل ست بر کفایت نماز جمعه قبل از زوال و هو الحق و در عهد نبوت قیلوله و تغدی بعد از جمعه بود و خطبه استاده میخواند و مقصود خطبه وعظ ست بترغیب و ترهیب و اشتراط حمد و صلوة یا قراءت چیزے از قرآن خارج از غرض مشروعیت خطبه باشد و اتفاق مثل آن در خطبه نبوے دلالت بر مقصود متحتم و شرط لازم بودن آن نمے کند و شروع بثنای خدا و رسول در اول هر کار عادت مستمره عرب بوده و آن حسن هذا و لکن قصر وجوب بلکه قصر شرطیت بر حمد و صلوة و وعظ را منجمله امور مستدعه

داشتن از وادی قلب کالام و اخراج سخن از اسلوب پذیرفتهٔ اعلام ست و حق آنست که
روح خطبه همان وعظ و استشهاد بقوارع قرآنیه ست پس بس و آنحضرت صلعم چون خطبه
میخواند هر دو چشم شریف از خشم سرخ می شد و آواز بلند می گردید گویا از آمدن لشکر دشمن
می ترساند و صبحکم و مساکم می گوید و آن الفاظ نبویه در خطبهٔ جمعه این عبارت ست اما
بعد فان خیر الحدیث کتاب الله وخیر الهدی هدی محمد وشر الامور محدثاتها
وکل بدعة ضلالة رواه مسلم عن جابر و در روایتی آمده من یهدی الله فلا
مضل له ومن یضلله فلا هادی له و نسائی زیاده کرده وکل ضلالة فی النار
و فرمود طول نماز مرد و قصر خطبهٔ او دلیل فهم اوست و ام هشام گفته سورهٔ ق از زبان آنحضرت
صلعم در خطبه یاد گرفتم که در هر جمعه بر منبر می خواند و تکلم روز جمعه در حالت خطبهٔ امام همچو حمار حامل
اسفار ست و هر که دیگرے را گوید خاموش شو او را جمعه نباشد زیرا که حرکت لغو کرد و از تکلم
نهے عنه نمود و یکی بمسجد درآمد و آنحضرت خطبه می خواند فرمود دو رکعت تحیت گزاردی گفت نه
فرمود برخیز و بگزار و این حدیث متفق علیه ست و دلیل ست بر وجوب تحیت اگرچه در حین
خطبه باشد و هو الحق و حدیث لا صلوة ولا کلام حتی یفرغ الامام ضعیف ست
قاله صاحب مجمع الزوائد و سنت ست که در نماز جمعه سورهٔ جمعه و منافقون خوانند و هم قرائت
سبح اسم و هل اتی در جمعه و عیدین هر دو آمده و جمعه رخصت ست از برای عید و اگر خواهد
بگزارد و تطوع بعد از جمعه چهار رکعت ست و پیش ازان جز تحیت تطوع نیست و وصل یک
صلوة با صلوة دیگر بدون تکلم میان هر دو یا خروج منهی عنه ست و هر که غسل برآورده
حاضر جمعه شده نوافل گذارد و تا فراغ امام خاموش ماند وی را وے جمعه بجا آورد و او را آنچه
مابین این جمعه و جمعهٔ دیگر و سه روز زائد بود بخشیده شد و این غسل از برای روز جمعه ست
نه از برای نماز جمعه و درین روز ساعت خفیف اجابت ست که هرچه دران از خدا خواهد داده شود
مگر در تعیین آن اقوال بسیار زیاده بر چهل قول نسبت و ارجح آنها دو حرف ست یکے آنکه

از زبان نشستن امام تا قضای نماز سنت و دیگر آنکه ما بین نماز عصر تا غروب آفتاب ست
و حدیث جابر که در چهل کس یا زیاده جمعه ست با آنکه ضعیف ست منافی صحت جمعه در دون
نیست و ثابت ست استغفار آنحضرت صلعم در هر جمعه از برای مؤمنین و مؤمنات
با سناد لین و خواندن آیات قرآن برای تذکیر مردم در مسلم مرویست و جمعه حق واجب
بر هر مسلمان در جماعت که کمتر آن دو نفر اند مگر بنده و زن و بیمار و کودک و مسافر و چون امام
مستوی بر منبر گردد مردم روی بسوی او کنند سند ضعیف این معنی از صحابه ثابت شده
ولکن شاهدی دارد نزد ابن خزیمه و تکیه بر عصا یا قوس در روایت ابو داود ثابت شده
و هر که یک رکعت از جمعه و جز آن دریافت رکعت دیگر با وی بیفزاید و نمازش تمام ست
و میان دو خطبه جمعه جلوس نزد مسلم مرویست و نشسته خواندن هر دو بدعت و کذب ست
و اصل صحت احکام تعبدیه ست در هر مکان و زمان مگر آنکه دلیلی دلالت کند بر منع و در
تعدد جمعه در یک شهر بلکه در یک محله ملتفی ثابت نشده و چون جمعه و عید فراهم آیند در یک روز
جمعه رخصت باشد و ظاهر آنست که این رخصت عام ست از برای امام و سائر مردم
حدیث نحن مجمعون مخبر با خذ عزیمت ست و در آن دلالت بر عدم رخصت در حق وی
نیست و لهذا ابن الزبیر در ایام خلافت خویش ترک جمعه کرد و هیچ یکی از صحابه بر وی انکار نفرمود

فصل در بیان نماز وسطی

در تفسیر این نماز اضطراب غریب و انتشار عجیب میان اهل علم واقع شده و هر یکی یکی را
از نماز پنجگانه مصداق آن گفته و از برای تصحیح این دعوی خود بهر چیزی دست زده حالانکه
موجبی از برای این قسم اختلاف معلوم نیست و آنکه دال بر آنکه نماز وسطی نماز عصرست نص ست
در محل نزاع بلکه تنها قول آنحضرت صلعم شغلونا عن الصلوة الوسطی صلوة العصر مغنی
از غیر ست و در روایت عائشه لیوا و محمول بر تفسیرست نه بر تغایر و خود مرفوعا از وی رضی الله عنها
آمده و هی صلوة العصر و این تصریحی ست که بعد از ان ریبی از برای مرتاب باقی نمی ماند

واین در صحیحین و غیرهما ثابت ست و از غیر عائشه هم ثابت شده و این در غایت وضوح ست
و دلیلیکه موجب کلام بران در تعیین غیر عصر از نمازها باشد وارد نگشته و اقوال صحابه حجت
نیست و اشتغال به تقدیرات بمجرد خیالات اضاعت اوقات بیش نه باشد فقط

باب در بیان نماز خوف

این نماز بر صفات مختلفه وارد شده و نیست معارضه در میان آنها و زعم کسیکه مشروعیتش
بر صفتی از صفات ثابته نه ما عدای آن می گوید زعم اهدار شریعت ثابته و ابطال سنت
قائمه بلا حجت نیره است و غالباً حامل باین زعم قصور باع و عدم اعتنا به کتب سنت مطهره
باشد و شک نیست که حق حقیق بقبول جواز جمیع صفات ثابته ست و صاحب منتقی
که انواع آن ذکر کرده حاصل چیزیست که نزد اهل حدیث برتبه صحت رسیده و درینجا
صفات دیگرست که باین رتبه بالغ نشده و وجه اختلاف اقتضای حادثه ست و
مقتضیاتش مختلف باشد و در بعض مواطن بعض صفات انسب ست نظر باخذ حذر و
عمل بحزم چه در بعض مواضع خوف شدید و عدو متصل یا قریب ست و در بعض جای دشمن
دور و ترس کمتر پس این صفت اولی تر بآن موطن باشد و صفت دیگر انسب بموطن دیگر
یا آنکه آنحضرت صلعم بقصد تشریع و ارادهٔ بیان از برای مردم باین تنویع پرداخته و بالجمله
بعض صفاتش این ست که یک گروه با آنحضرت صف بست و دیگر رو بروی دشمن ایستاده ماند
پس با همراهیان یک رکعت بگزارد و خودش ایستاده ماند پس با همراهیان یک رکعت دیگر گزارد
و خودش ایستاده ماند و آنها نماز خود تمام کرده برگشتند و رو بروی دشمن ایستادند و آن گروه
دیگر آمده یک رکعت با آنحضرت صلعم بگزارد و نماز خود باتمام رسانید و آنحضرت همچنان
نشسته ماند و با ایشان سلام داد و این صفت در حدیث متفق علیه در ذات الرقاع ثابت
شده و در نجد یک طائفه با آنحضرت ایستاد و دیگر رو بدشمن آورد پس یک رکوع با دو
سجده همراه ایشان بجا آورد بعده این گروه بمقابلهٔ عدو رفت و آن دیگر آمد با ایشان نیز

یک رکعت با دو سجده بگزارد و سلام داد و هر یکے ازین هردو برخاست و یک رکعت با
دو سجده بجا آورده نماز خود تمام کرد این نیز در حدیث متفق علیه ست دیگر لشکر اسلام دو
صف شد یک صف در پس آنحضرت بود و دشمن میان ایشان و میان قبله قیام
داشت آنحضرت تکبیر بر آورد همگنان تکبیر گفتند و رکوع کرد و همه برکوع رفتند پستر
بسجده رفت و صف متصل هم سجده کرد و صف مؤخر در نحر عدو استاده ماند چون سجده تمام
شد صف متصل باستاد تا آخر حدیث و در روایتے چنین ست که صف اول سجده کرد
بسجدۀ آنحضرت صلعم و چون از سجده باستاد آن صف دیگر سجده بر آورد و نخستین صف
متاخر و صف ثانی متقدم گردید و آنحضرت صلعم سلام داد و همگنان سلام دادند این
حدیث نزد مسلم ست و ابوداود گفته ابن ماجرا در عسفان رو داد و در حدیث جابر آمده
که با یک گروه دو رکعت گزارده سلام داد و با گروه دوم نیز دو رکعت بجا آورده تسلیم نمود
و در حدیث حذیفه یک یک رکعت گزاردن با هر دو طائفه و عدم قضاے رکعت دیگر آمده
و در حدیث ابن عمر مرفوعا آمده که نماز خوف یک رکعت ست بهر وجه که باشد لیکن سندش
نزد بزار ضعیف ست و هم از وی مرفوعا وارد شده که در نماز خوف سهو نیست اسنادش
نزد دار قطنی ضعیف ست و مهذا موقوفش گفته اند

باب در بیان نماز عیدین

ازان باز که این نماز مشروع شده رسول خدا صلعم ملازم آن بجماعت تا دم مرگ مانده
و با این ملازمت دائمه امر بخروج مردم بسوے این نماز فرموده و هم عواتق و حیض و ذوات الخدور
را حکم بہر آمدن بمصلے کرده و درین باب تا آنجا مبالغه فرمود که زن بے جلباب را امر کرد که
از جلباب زن دیگر بپوشد و بر آید و امر بخروج مستلزم امر بنماز ست چه خروج وسیله ست
بسوی نماز و وجوب وسیله مستلزم وجوب متوسل الیه باشد بلکه خود امر قرآنی باین نماز
وارد شده چنانکه ائمۀ تفسیر در آیۀ وانحر همین نماز مراد داشته اند و آزا دلۀ وجوب اوست

سقط بودنش از برای جمعه نزد اتفاق در یک روز و غیر واجب سقط واجب نمی تواند شد

آنحضرت صلعم فرمود فطر آن روز است که مردم افطار کنند و اضحی آن روز که مردم قربانی
نمایند و قضای عید روز دوم باشد و در فطر خوردن چند خرما بطریق وتر پیش از نماز
و در نحر بعد از نماز خصوصاً از گوشت قربانی و اعتزال حیض از مصلی و گزاردن دو
رکعت نماز پیش از خطبه و نگزاردن قبل و بعد آن بلا اذان و اقامت و دو رکعت بعد
از رجوع بخانه و بدایت بصلوة در هر دو عید و استادن پیش مردم و امر و وعظ نمودن
بایشان و حالت صف بندی و تکبیر آوردن در فطر هفت بار در رکعت اولی و پنج
بار در رکعت دیگر و قرارت در هر دو بعد از تکبیرات و خواندن سورۂ قاف و سورۂ اقتربت
در هر دو عید و مخالفت طریق در آمد و شد و ابدال این هر دو عید بدو روز که دران
اهل مدینه تلعب می کردند و پیاده برآمدن بسوی مصلی و گزاردن نماز عیدین در مسجد بعذر
مطر و جز آن باحادیث صحیحه و حسنه و نحو آن ثابت شده و مذاهب در کیفیت این نماز
ده مذهب است و لیکن حق همین گفتن هفت تکبیر در اولی و خمس در ثانیه پیش از قرارت است
و ادله بران دال اند و قول بمشروعیت تقدیم قرارت در رکعتین یا تاخیرش در رکعت اولی
و تقدیمش در ثانیه بی حجت نیره ست بلکه از اصل دلیلی ندارد و حدیث باب را بخاری
اصح شیئ فی الباب گفته و صفت خطبه عیدین همان صفت خطبه جمعه ست و بس و افتتاحش
بتکبیرات تتری در خور حجت نباشد زیرا که قول غیر صحابی ست و در غسل عید حدیثی بدرجه
صحت یا بدرجه حسن نرسیده تا بحفظ حدیثی در عدم تخلل چیزی میان نماز و این غسل چه
رسد و ما احسن الاقتصار علی ما ثبت و اراحة العباد مما لم یثبت و در مشروعیت
مطلق تکبیر در ایام تشریق خود شکی نیست اما تعیین لفظ مخصوص و وقت مخصوص و عدد خاص
دران ثابت نشده بلکه مشروع استکثار تکبیرات در دبر صلوة و سائر اوقات ست و در پس
هر نماز فرض سه بار گفتن و عقب نفل یک بار گفتن و قصر مشروعیت بران کردن اثاری از علم ندارد

باب در بیان نماز کسوف و خسوف

روایت این نماز از فعل نبوی بر چند نوع بوده و فرموده که مهر و ماه نشانه از نشانهای الهی ست گرفتن آن نه از برای موت و حیات کسی ست بلکه چون بینند که گرفته شد دعا کنند و نماز بگزارند تا آنکه ازان حالت برآید و این نماز سنت ست بنا بر عدم ورود دلیل بر ایجابش و مجرد فعل مفید زیادت بر سنت نمیتواند شد و حکم نیرین واحد ست در انجلا و انکشاف یک معنی دارد و در کسوف قرات بجهر کرده و دو رکعت گزارده و در هر رکعت دو رکوع نموده و چهار سجده برآورده و این لفظ مسلم ست و حدیث متفق علیه باشد و باری منادی برانگیخت که الصلوة جامعة گوید و در گرفتگی مهر قیام دراز قریب بخواندن سورهٔ بقره نموده و همچنان رکوع طویل کرد و چون سر برداشت قیام دراز کمتر از قیام اول بجا آورده و رکوع دیگر دراز مگر کمتر از رکوع نخستین کرده بسجده فرو رفت و سر از سجده برداشته تا دیر بایستاد مگر فروتر از اول سپس برکوع طویل که کمتر از رکوع نخستین بود بپرداخت و بعد از رفع سر قیام طویل کمتر از قیام اول نموده رکوع دراز فروتر از پیشین نمود بعده سر برداشت و بسجده رفت و برگشت و آفتاب روشن شده بود و مردم را خطبه کرد و این حدیث متفق علیه ست اگرچه لفظ مر بخاری راست و ابن عباس و علی مرتضی هشت رکعت در چهار سجده نشان داده اند و جابر شش رکعت با چهار سجده بیان کرد و ابی بن کعب پنج رکعت و دو سجده در هر یکی از دو رکعت روایت نمود و الکل سنة قائمة هر صفت را که مکلف ازین صفات بجا آورد فعل مشروع کرده و اختیار اصح از انها بر صحیح داب راغبین در فضائل و شیوهٔ عارفین بکیفیت دلائل ست و جهر بقرات اصح ست از اسرار و جماعت افضل ست از افراد بجهت لفظ فصلوا اما شرط نیست و چون باد وزد بر هر دو زانو بنشیند و بگوید اللهم اجعلها رحمة ولا تجعلها عذابا و در زلزله شش رکعت با چهار سجده بگزارد و فرمود هکذا صلوة الآیات

باب در بیان نماز استسقاء

سنت ست که از برای این نماز متواضع متبذل متخشع مترسل متضرع برآید و دو رکعت همچو
نماز عید بگزارد و زیاده بر دو رکعت ثابت نشده و امام و قائم مقام او را میرسد که خطبه
خواند و بتذکیر مردم پردازد و در روح این خطبه و اساس و عماد آن استکثار استغفار
پیش و پس خطبه و اخلاص توبه از ذنوب و خروج از تبعات و ظلامات دماء و اموال و
اعراض ست و مختص نیست بفردی از افراد بلکه هر واحد آنرا بجا آرد و این خطبه پیش و پس
از نماز هر دو ثابت شده نا کل سنة و تذکیر با فعال موجبهٔ رحمت خوب ست و یک بار
مردم شکایت قحوط مطر کردند روزی از برای خروج مقرر کرده نزد ظهور حاجب شمس
برآمده بر منبر نشست و تکبیر و حمد کرد و فرمود شما شکایت جدب دیار خود کردید و او تعالی امر
کرده ست بدعا و وعدهٔ استجابت فرموده پس گفت اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِيْنَ
الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ مٰلِكِ يَوْمِ الدِّيْنِ لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ يَفْعَلُ مَا يُرِيْدُ اَللّٰهُمَّ اَنْتَ
اللّٰهُ لَا اِلٰهَ اِلَّا اَنْتَ الْغَنِيُّ وَنَحْنُ الْفُقَرَاءُ اَنْزِلْ عَلَيْنَا الْغَيْثَ وَاجْعَلْ مَا اَنْزَلْتَ
عَلَيْنَا قُوَّةً وَّبَلَاغًا اِلٰى حِيْنٍ بعده چندان دست بدعا بر داشت که سفیدی هر دو
بغل مبارک دیده شد بنا بر آنکه لباس شریف در آن حین ردا بود پس پشت بجانب
مردم کرد و چادر خود را برگردانید و حالانکه رافع یدین ست و روی بمردم آورد و از منبر فرود آمده
دو رکعت بگزارد او تعالی پارهٔ ابر با رعد و برق فرستاد و آب بارید و سند این حدیث
جید ست و قصهٔ تحویل در صحیح بخاری آمده و این تحویل از برای تفاؤل بتحویل قحط بود و درین
هر دو رکعت قراءت بجهر فرمود و یک بار در خطبهٔ جمعه دست بر داشته دعا کرد و گفت اَللّٰهُمَّ
اَغِثْنَا الخ و درین حدیث دعا باستسقا هم آمده و استسقای عمر فاروق بعباس بن
عبد المطلب در بخاری ست گفت اللهم انا كُنَّا نَسْتَسْقِيْ اِلَيْكَ بِنَبِيِّنَا فَتَسْقِيْنَا وَاِنَّا
نَتَوَسَّلُ اِلَيْكَ بِعَمِّ نَبِيِّنَا فَاسْقِنَا انس گوید پس آب داده شدیم و عباس گفت

اللهم انه لم ینزل بلاء الا بذنب ولم یکشف الا بتوبة وقد توجهت بی القوم
الیك لمکانی من نبیك وهذه ایدینا الیك بالذنوب ونواصینا الیك
بالتوبة فاسقنا الغیث و هم انس گفته که یک بار باران آمد آنحضرت صلعم جامه از بدن مبارک
برکشاد تا چیزی ازان به بدن رسید و فرمود انه حدیث عهد بربه و این در مسلم است
و بود چون میدید باران را بعد از استسقا می فرمود اللهم صیبا نافعا و از ادعیه
نبویه است در استسقا اللهم جللنا سحابا کثیفا قصیفا ذلوقا ضحوکا تمطرنا
منه رذاذا قطقطا سجلا یا ذا الجلال والاکرام و در حدیث صحیح مرفوع آمده که سلیمان
علیه السلام از برای درخواست باران بیرون آمد مورچه بر پشت دراز شده را دید که پایها
بسوی آسمان برداشته می گوید اللهم انا خلق من خلقك لیس بنا غنی عن
سقیاك گفت برگردید که آب داده شدید بدعوت غیر خود رواه احمد و یک طور در استسقا آمده
بر اشارت بظهر کف بسوی سما فرموده و همه سنت ثابته قائمه است

باب در بیان لباس

آنحضرت صلعم فرموده است من قومی باشند که خز و حریر را حلال سازند و آمده که ذهب
و حریر از برای اناث امت من حلال است و بر ذکور حرام و آنکه از پوشیدن ابریشم نهی
آمده مگر بمقدار دو یا سه یا چار انگشت روا است و همچنین از نشستن بران و پوشیدن دیباج
نهی آمده و این نص است در موضع نزاع آری عبدالرحمن بن عوف و زبیر را در قمیص حریر بنا بر
خارش بدن یا بسبب شپش رخصت داده و بر لبس حله سیرا خشم فرموده گویند که حریر
خالص بود و نزد بعضی مشوب بغیر و این مسئله از ان مسائل است که احتمال بسط دارد تا آنکه
میان شوکانی و شیخ او عبدالقادر کوکبانی رحمهما الله تعالی نوبت بتحریر هفت رساله
رسید و عدم لبس مشوب مرجح آمده و هو الحق و جامه که در ان ابریشم بر ما سوای خود غالب
باشد حرام است بنا بر آنکه اکثر را حکم کل است و احادیث درین باب مختلف آمده و قیاس

جواز افتراش حریر بر چه از افتراش چیزیکه دران تصاویر باشد قیاس در مقابلهٔ نص ست
و آن فاسد الاعتبار بود زیرا که نهی از نشستن بر حریر در حدیث حذیفه نزد بخاری ست و
نهی حقیقت ست در تحریم و درین باب حدیثها آمده پس استرواح باین قیاس هباء
منثور ست و همچنین از شرب و اکل در آوند زر و سیم نهی آمده و بر منع استعمال این هر دو
در غیر خور و نوش دلیلی دلالت نکرده و هر که زعم کند تحقیق صب بے دلیل پذیرفته نشود چه اصل
همه حلال ست جز بناقل صحیح از ان نقل نگردند و همچنین منع تحلی خاص بذهب ست و
در فضه چیزے نیامده باک علیکم بالفضة فالعبوا بها کیف شئتم ثابت شده و لهذا
تحلیهٔ صبیان بفضه ناجائز نیست و آنحضرت صلعم قلبین فضه را که فاطمه بدان حسنین را
آراسته بود دور کرد از برای مجرد ارشاد بسوی اولی و احب بودنه از برای تحریم آن بر
حسن و حسین کما یدل له قوله صلعم انی اکره ان یاکلوا اهلی طیباتهم فی حیاتهم
الدنیا و هذا الخلاصة ما ینبغی القول به فی الاستعمال و التحلی و سبب بوجه
آنکه شرعًا غیر مکلف ست مخصص ست از همه عمومات و فعل عمر بن خطاب در نزع آن
از صبی حجت نباشد لاسیما در ایجاب تحریم که از اغلظ احکام بر مکلفین ست تا بصبیان چه
رسد و فرمود که او تعالی دوست دارد که اثر نعمت خود بر بندهٔ خویش بنگرد و از لبس
قسے که مخلوط بحریر میباشد و از معصفر که بعصفر سرخ رنگ می گردد نهی آمده و چون بر ابن عمرو
بن العاص جامهٔ معصفر دید فرمود امک امرتک بهذا و سائر رنگ سرخ جز معصفر
ممنوع نیست و پوشیدن جبهٔ مکفوف الجیب و الکمین و الفرجین بدیباج از آنحضرت
صلعم ثابت شده و این جبه روز جمعه و از برای وفد می پوشید و تختم بیمین و یسار هر دو
جائز ست بلا کراهت و نهی جز از پوشیدن انگشتر در سبابه و وسطی نیامده چنانکه مسلم
و اهل سنن از حدیث علی اخراج کرده اند بلفظ نهانی ان اجعل الخاتم فی هذه
او فی التی تلیها و اشاره بسوی سبابه کرد و پیوند کردن موے سر بموے دیگر حرام ست

بنا بر عموم ادله بلا فرق میان محرم و جز آن بلکه درین حکم خود فرقے میان موی آدمی و غیر او نیست و بر مدعی تخصیص آوردن دلیل ست و احادیث در بارهٔ جواز خضاب سر و ریش آمده و در خضب هر دو دست و پا و سائر بدن از برای مردان چیزیکه بدان حجت استد ثابت نشده بلکه مختص بزنان ست و فاعلش که بقصد تداوی نکرده متشبه بزنان باشد و مانا بودن آنها منهی عنه ست باحادیث صحیحه و از هیچ یکی از صحابه رنگین ساختن دست و پا یا چیزے از بدن بحنا بقصد زینت ثابت نگردیده و نه این شیوه نزد عرب و سلف صالح معروف بود بلکه فاعلش را عیب می کردند چنانکه ابوجهل را مصفر الاست می گفتند و این کنایه ست از ارتکاب فاحشه و مفعول به بودن او بلکه این هنجار صنیع مخنثان بود در ان عصر نه کار غیر ایشان و آنحضرت صلعم ایشان را نفے کرد و از اختلاط بمسلمین منع فرمود و این قول که در مخنثین آن عصر مجرد تکسیر اعطاف و لین کلام بود نه فاحشه بنا بر نه بودن لوطیت در عرب پس فاسدست زیرا که از بعض عرب این معصیت مذکور شده و از بعض صحابه احراق لوطی بثبوت رسیده پس انکار وجود این معصیت در بعض آنها لغو ست و جمله تماثیل مکروه ست مگر رقمی که در جامه باشد و کراهت آنها کراهت حظر ست و ظاهر ادله عدم فرق میان تمثال حیوان و غیر او ست و وعید وارد در ذم مصورین ارشاد می کند بآنکه این حکم در تصویر حیوانات باشد و ظاهر حدیث عدم دخول ملائکه در خانه که آنجا تمثال باشد عموم و شک نیست که تصویر صور حیوانیه در مساجد و بیوت و نحوها مزید اثم دارد و بیت نزاع مگر در غیر آنها پس اگر دلیلی بر جواز صورت گشتن در خانها و جامها وسیع با دارد گرد فبها ورنه ظاهر دخولش زیر عموم ست و تقش نقش و تصویر چون در موضع نظر و موقع اشتغال از عبادت و نحو آن بود چنانکه در حدیث خمیصهٔ مخططه آمده که ملهی از نماز شده مانع نیست و این مقام باعتبار جمیع اطراف خویش از ان معارک ست که حاجتمند باشد

بسوی فضل نظر و مزید فکر دامان بصر و مراد بزینت در آیه و لا یبدین زینتهن الا ما ظهر منها چیزیست
که بدان آراستگی تن نمایند نه موضع زینت از تن ولیکن جماعهٔ از صحابه تفسیرش
بموضع زینت کرده و گفته مراد وجه و کفین ست یا قدمین و کفین و بعض عضو دیگر نشان
داده و چون صحابه اعلم اند بمعانی کتاب عزیز پس آیه دلیل بر تحریم مجرد نظر بسوی وجه
اجنبیه نباشد و همچنین آیه یغض ابصار و من تبعیضیه مفید بعض ابصار ست که آن نظر باشد
و جواز بعض نظر مستلزم جواز بعض منظور ست و دلیلی بر تعیین جائز و ناجائز از ان قائم
نشده و آیه حجاب مخصص بازواج رسول خداست و ظاهر تحویل وجه فضل بن عباس
از خثعمیه مظنهٔ مقارنت شهوت ست چنانکه شاب و شابة فخشیت ان یدخل الشیطان
بینهما دلالت دارد بران و لهذا او را امر بستر وجه نکرد و این در مجمع عام از مردم بود و اگر
پوشیدن روی واجب می بود ناگزیر خثعمیه را بدان امر می فرمود و احدی بسوی تحویل
او بجهت فضل وجه تغیر او نه دید پس حمل تحویل وجه فضل بر محل مذکور لابدست بلکه سائر احادیث
وارده در تحذیر از نظر محمول بران باشد و نتوان گفت که این قصه پیش از نزول آیه
حجاب ست زیرا که این ماجرا در حجة الوداع بود و آیه حجاب پیش از ان بمدت دراز ست
زیرا که نزولش در نکاح زینب بوده و حدیث افعمیاوان انتما مختص بزوجات نبی
صلعم چنانکه اذن نبوی از برای فاطمه بنت قیس در عدت نزد ابن ام مکتوم دلالت
دارد برین معنی و فرموده انه رجل اعمی تضعین ثیابک عنده و دال ست بر جواز
نظر بسوی روی اجنبیه بغیر شهوت حدیث ان المرأة اذا بلغت المحیض لم یصلح
ان یری منها الا هذا و اشارت بسوی روی و مهر و کف دست نمود و این را
ابو داود از عائشه روایت کرده و دران مقال ست و ظاهر او له جواز نظر ست بسوی
محرم در ما عدای قبل و دبر و تجویز نظر محارم بسوی موضع زینت منافی ما عدا ایش نیست
و نظر غلام بسوی مولاة خود جائز باشد و دیدن مرد بسوی مخطوبه و نگریستن مخطوبه بسوی

خاطب روا ست و ما ستیان این نیز در آمدن در خانه حکم گیست ولکن مردم عمل بدان
ترک کرده اند زمخشری در کشاف گوید حتی صار کالمنسوخ تفریطا و تساهلا
و شوکانی فرموده وکم باب من ابواب الشریعة قد صار مهجورا لا یعمل به
الا الشاذ النادر ویستنکره اعم الاغلب حتی یصیر بفعله لما شرعه الله
کانه اتی بابا من ابواب الکبائر وهکذا یکون الامر اذا دنت القیامة
وقربت الساعة واز آنحضرت صلعم نهی اصحاب از در آمدن بر اهل خود شب هنگام
رسیده و سبب این نهی چنان بیان فرموده لتمشط الشعثة وتستحد المغیبة
چنانکه در صحیحین وغیرهما ثابت شده و خود جناب نبوت شب هنگام بر اهل خانه خویش
نمی در آمد و علت درین همه همین کراهت مفاجات اهل است بر حالت غیر مناسب است
کان از آن تاثیر نفرت می گردد و تجویزش در دخول احد الزوجین بر دیگری بدون استیذان ثابت است

کتاب الجنائز

مرگ بسیار یاد می باید کرد که هادم و برنده لذتها و مزها ست و بدان امر واقع شده و
آرزوی موت نباید کرد اگرچه بلیه فرود آمده است واگر چاره ازین تمنا نباشد
اللهم احیني ما کانت الحیوة خیرا لی وتوفني ما کانت الوفاة خیرا لی
گوید و مردن مومن بعرق جبین باشد و تلقین لا اله الا الله بموتی مامور به است و
مستحب است خواندن سوره یس بر مردگان نزد احتضار آنحضرت بر ابی سلمه در آمد دید که دیده اش
باز است بصر او را بازخوابانید و فرمود بصر تابع روح می شود نزد قبض و منع کرد از دعای
بد بر خویش بنابر آنکه ملائکه آمین می گویند و گفت اللهم اغفر لابی سلمة وارفع درجته
في المهديين وافسح له في قبره ونور له فيه واخلفه في عقبه و چون آنحضرت
وفات یافت بجامه حبره اش پوشیدند و ابوبکر بوسه اش داد و نفس مومن آویخته ماند

تا آنکه از طرف او ادا کنند و یکی که از راحله افتاده بمرد حکم غسل او بآب و کنار داد و
فرمود در دو جامهٔ احرامش کفن سازند و غسل دادن آنحضرت در قمیص بود و دعوی
خصوصیت محتاج دلیل ست و درباره غسل زینب ارشاد کرد که سه بار یا پنج بار یا
زیاده بآب و برگ کنار بشوئید و انجام کار کافور بکار برند و ازار خود را شعار او ساخت
و امر بدایت غسل از جانب یمین و مواضع وضوء نمود و موی سرش را سه گیسو بافتند و
کفن آنحضرت صلعم سه جامهٔ سفید از پنبه بود و پیراهن و دستار نداشت و مشروع ست
تکفین در قمیص بدلیل آنکه آنحضرت قمیص خود از برای کفن عبد الله بن ابی منافق بخشید
و امر فرمود به پوشیدن جامهای سفید و کفن کردن مردها دران و احسان کفن که مامور بهست
مراد بدان تمام و نظیف بودن کفن ست بی اسراف و نو و کهنه دران برابر باشد و از
کشتگان غزوهٔ احد دو دو کس را در یک جامه فراهم کردند و این بنا بر ضرورت باشد
و هر که در اخذ قرآن اکثر بود او را پیشتر در گور نهادند اما غسل ندادند و نماز نگزاردند
و این سنت ست در شهداء و احادیث اثبات نماز بر شهداء اگرچه بطرق متعدده مرویست
لیکن در همه کلام ست و از بهای گران در کفن نهی آمده زیرا که سریع السلب ست
و بالجمله در مشروعیت کفن از برای میت شک نیست و نه ریبی در عدم وجوب زیادت
بر یک جامه ست و از آنحضرت صلعم بودن کفن بر صفتی از صفات یا عددی از اعداد
ثابت نشده جز آنکه در تکفین دختر مرحومه اش ام کلثوم اول ازار باز درع باز خمار
باز ملحفه داد سپس در جامه پیچیده شد و اگرچه درین حدیث مقال ست لیکن خارج از حد
اعتبار نیست غایت آنکه کفن زن برین صفت مستحب باشد و در کفن مرد امر بیک جامه
و دو جامه وارد شده و عائشه را گفت که اگر پیش از من بمیری غسلت دهم و این دلیل ست
بر آنکه زوج و زوجه اولی تر اند بغسل دادن یکدیگر و فاطمه علی علیهما السلام را وصیت بغسل
خویش فرمود و وی همچنان کرد و اسماء بنت عمیس ابوبکر را غسل داد و این در محضر صحابه بود

و احدی بران انکار نکرده و زن غامدیه که در زنا رجمش کردند امر بنماز و کفن او فرمود
و بیکی که خود را بمشقص بکشت بروے نماز نکرد و بر گور زن سیاه که جاروب کشی
مسجد نبوی می کرد نماز بگزارد و فرمود این گورها پر از تاریکی ست بر اهل خود و نماز من
روشن گر آنها ست و از نعی نهی فرموده و چون خبر مرگ نجاشی آمد بمصلی بر آمده نماز
بگزارد و چهار تکبیر بر آورد و پنج و شش و هفت تکبیر نیز آمده است و زیادت تکبیر مبنی بر
فضیلت مرده ست در فضائل ولیکن احادیث چار تکبیر اکثر ست و از طریق جماهیر حفاظ
صحابه وارد شده و احادیث خمس و جز آن مقارب آن در صحت اسانید و متون نیست
تا آنکه بعض اهل علم اجماع صحابه بر اربع روایت کرده اند و در مسلم که بر جنازه که او چهل کس
غیر مشرک بایستند شفاعت ایشان در حق وے مقبول او تعالی شود و دعاے
احج ست بسوے آن از غیر عاصے و امتناع از نماز بر قرضدار منسوخ ست و آخر امر ثبوت
گزاردن نماز بر هر میت بود اگرچه بر وی قرض باشد و وفا نگذاشته و بر جنازه زنیکه
در نفاس مرده بود برابر وسط او بایستاد و در جنازه مرد برابر سر مرده استادن ثابت شده
نه غیر آن و احدے از اهل علم بترجیح قول احدی از صحابه بر قول و فعل رسول خدا صلعم
قائل نشده و بر سهیل و پسر بیضا در مسجد نماز جنازه بگزارد و این حدیث نزد مسلم ست از عائشه
و حدیث فلا شیء له ضعیف ست با صحیح الشیء علیه ست و بر ابوبکر و عمر نماز در مسجد بگزاردند
و حکم بکراهت آن در مساجد کلام بر غیر اسلوب صحیح ست و خواندن فاتحه و سوره بعد از تکبیر
اولی در جنازه سنت ست بخاری روایتش از ابن عباس کرده و چون موطن موطن
دعاست نه موطن قرارت قرآن پس اقتصار بر ماورد از فاتحه و سوره متوجه باشد و ما بعد
اشتغال بمحض دعا کافی ست و از دعای وے صلعم بر جنازه ست اللهم اغفر له وارحمه
وعافه واعف عنه واکرم نزله ووسع مدخله واغسله بالماء والثلج والبرد ونقه
من الخطایا کما نقیت الثوب الابیض من الدنس وابدله دارا خیرا من

داره و اهلا خیرا من اهله وادخله الجنة وقه فتنة القبر وعذاب النار
رواه مسلم و درینجا غبطه میبرد که کاش این جنازه امی بود و بر جنازه دیگر این دعا
کرد اللهم اغفر لحینا و میتنا و شاهدنا و غائبنا و صغیرنا و کبیرنا و ذکرنا و انثانا
اللهم من احییته منا فاحیه علی الاسلام و من توفیته منا فتوفه علی
الایمان اللهم لا تحرمنا اجره و لا تضلنا بعده این نیز در مسلم و سنن ست
و در نماز بر مرده امر باخلاص دعا آمده و احسن آنست که میان هر دو تکبیر دعای از ادعیه
وارده بخواند و اما اسباب مصلین بر جنازه بحق اموات پس معلوم ست که محل آن نه از برای
این کار کرده اند آری اگر چنان باشد که دعا از برای میت روا نبود مثل آنکه مرده
معلوم النفاق ست انجا مصلی دعا از برای خود و سائر مسلمین بکند اگر ضرورتی ملجی بگزاردن
نماز بران منافق شده است و من حسن اسلام المرء ترکه ما لا یعنیه و صلوة بر
عضو واحد نیامده مگر الحاق اکثر بحکم کل وجهی دارد و حدیث لا یؤم الرجل فی سلطانه
شامل جمیع صلوات و مغنی از غیر ست پس ولی میت اولی تر از غیر باشد و فرمان باسراع
جنازه رفته چه اگر نیکوکار ست زود رسانیدنش بگور تقدیم بسوی نیکی ست و اگر نیکوکار نیست
انداختن شر از گردنها ست و حاضر جنازه را که بران نماز بگذارد یک قیراط اجر باشد و هر که
تا دفن حاضر ماند او را دو قیراط بود و قیراط هیچو کوه بزرگ باشد و تشبیه بجبل احد هم آمده و در
پس جنازه رفتن از انحضرت صلعم و ابو بکر و عمر ثابت شده و پیش رفتن و از یمین و یسار
رفتن همه جائز و برابر ست و سنت در مشی قصد ست و مراد باحادیث مصرحه باسراع
نه افراط در مشی خارج از حد اعتدال ست چنانکه مراد باحادیث مرشده بقصد نه افراط در
بطوء ست بلکه مراد سلوک طریقه وسط میان افراط و تفریط ست که بران اسراع بنسبت
بافراط در بطوء و قصد بنسبت بافراط در اسراع صادق آید پس مشروع دون خبب فوق مشی
ماشی در بهم باشد و در فضلیت مشی در پس جنازه حدیثی صحیح یا حسن نیامده و اقوال صحابه

مختلف ست وکیست پیدان غیبر نمائم و رفتن زنان همراه جنازه منهی عنه ست
و استادن از برای آن شیخ باشد ولیکن این مسئله خالی از مضائق نیست هر که همراه
رود ننشیند تا آنکه مرده را بر زمین نهند و سنت در آوردن مرده در گور از جانب پایین
است و نهادن در گور بسم الله علی ملة رسول الله گفتن در حدیث ابن عمر نزد اهل
سنن وارد شده و دارقطنی اعلالش بوقف کرده و گناه شکستن استخوان مرده همچو
شکستن زنده است سعد بن ابی وقاص گفته از برای من لحد بکنید و بران خشت خام
استاده کنید چنانکه با رسول خدا کرده شد پس لحد اولی باشد و شق لا باس به ست
و بلندی گور یک شبر بس ست نه زیاده و بلند را با خاک برابر ساختن آمده و از گچ کردن گور
و نشستن بران و بنا نمودن و نوشتن بر قبر نهی آمده و اصل در نهی تحریم ست و خاک بر
مرده سه بار بدست استاده می باید انداخت و بعد از فراغ بر قبر استاده استغفار و سوال
تثبیت می باید کرد این حدیث را ابوداود از عثمان روایت کرده و حاکم تصحیحش نموده
و ضمره بن حبیب تابعی گفته صحابه دوست می داشتند که بعد از تسویه قبر و انصراف مردم نزد
گور استاده چنین گویند ای فلان بگو لا اله الا الله و این سه بار گوید ای فلان بگو ربی الله
و دینی الاسلام و نبیی محمد ولیکن این موقوف ست نه مرفوع اما طبرانی رفع آن از
حدیث ابی امامه مطولا روایت نموده و در صدر اسلام زیارت قبور منهی عنها بود پس امر
بزیارت مردگان رفته بنابر آنکه مذکر آخرت و مزهد در دنیا ست بیت: یکی بگور
غریبان شهر سیری کن ✤ ببین که نقش املها چه باطل افتاده ست ✤ ولیکن درین امر
فرمان بسفر از برای زیارت نیست خواه زیارت پیغمبر باشد یا غیر او و درین مسئله قلاقل و
زلازل بسیار در اهل علم قدیما و حدیثا رو داده و حق دران با شیخ الاسلام ابن تیمیه و من وافقه ست
وهم جمع جم و بر زوارات قبور و نائحه و مستمعه لعنت آمده و صیغه مبالغه خواهان کثرت ست
و لهذا بر زنی که بر قبری می گریست انکار بر زیارت نفرمود مگر از زنان بر عدم نوح عهد گرفته بلکه او

شده که مرده معذب می گردد در گور بر نوحه یعنی اگر برضای اوست و این در حدیث
متفق علیه ست از ابن عمر و چون ام کلثوم دختر آنحضرت را دفن کردند آنحضرت نزد قبر او
نشسته داشت و هر دو چشم مبارک اشک می ریخت ؎

بکت عینی الیمنی فلما زجرتها عن الجهل بعد الحلم اسبلتا معا

و دفن موتی در شب منهی عنه ست مگر نزد اضطرار و فرمود بسازید از برای آل جعفر طعام
زیرا که بایشان چیزی رسیده که از ساختن طعام باز داشته و نزد بر آمدن بسوی مقابر
این دعا آموخته السلام علیکم اهل الدیار من المؤمنین والمسلمین
وانا ان شاء الله بکم لاحقون نسأل الله لنا ولکم العافیة رواه مسلم و بار بار
بقبور اهل مدینه بگذشت و روی مبارک بآنها کرد و گفت السلام علیکم اهل القبور
یغفر الله لنا ولکم انتم لنا سلف ونحن بالاثر و این را ترمذی حسن گفته و در حدیث
عائشه نزد بخاری ست که از سب اموات نهی فرموده بنا بر آنکه بجزای عمل خود رسیده اند و
گفته که احیا را باین سب ایذا رسید و اشنع سباب سب افضل امت و ائمه سلف ست
از صحابه و تابعین و تبع ایشان و مجتهدین و محدثین ملت که نقله احکام اسلام و رواة احادیث
خیر الانام اند و هرچند سباب مؤمن فسوق ست ولیکن سب صحابه از امارات کفر باشد لیغیظ
بهم الکفار فصل بیمار را تداوی جائز ست و تفویض افضل و علمی که در اسلام و ایمان
و نجات معتبر باشد و دم مرگ بکار آید علم ست به لا اله الا الله و لیس کمثله شیء
وانه لا یحیط به علما و اول توحید ست و ثانی تنزیه از تشبیه و آن مستلزم فرق میان
ذات و صفت وی عز اسمه و جلت صفته و میان سائر ذوات و صفات مخلوق ست
چه نفی مثل شامل ذات و صفات هر دو ست و دلیل بر تفرقه نامعلوم بلکه معدوم و شرکت
در هر دو موجود و مفهوم بلکه واقع و ثالث تعظیم مستلزم اراحت نفس باز وقوع در دعاوی
غیر داخل در وسع انسان ست و عارف خدا بدین صفت مشروح عارف بخدا است و معرفت

تدقیقات که اهل کلام خود را و دیگران را بدان مشغول ساخته اند احدی را از خلق
حق تعالی بمعرفت آن متعبد نکرده تا آنکه قرون مشهود لها بالخیر بگذشت و همگنان ازین
وساوس و دسائس در عافیت بودند تکلیف ایمان بر منطوق حدیث و قرآن ست نه
بر آرای فلسفه و عقول فاسده اهل یونان و بالجمله علم کلام باعتبار اصطلاح از علمی که معتبر
در کمال اسلام و ایمان باشد در وردی و صدری نیست و آثاری از علم ندارد اللهم
اهدنا للاشتغال بما کلفتنا بمعرفته واعصمنا عن الزیغ والزلل بحولك
وطولك و امر مریض بدفع تخلص از حقوق عباد از باب امر بمعروف و نهی عن المنکر باشد
و وصیت اگرچه در همه حالات لازم ست ولیکن در مرض موت و نزد ظهور مقدماتش
اضیق و احق ست بنا بر غلبه ظن بر رحیل و اشهاد بران نزد ضرورت واجب بود و مستحب ست
گردانیدن روی میت بسوی قبله و بر پهلوی راست خوابانیدن و بستن و بند ساختن
دهن کشاده اگرچه دلیلی بران وارد نیست و نهی از نوح مستلزم نهی از بکا نباشد
زیرا که گریستن امری زائد ست بر نیاحت مگر آنکه همراه بکا کاری ناجائز باشد و منع
که استطاعت دفع آن ندارد و کتم صوت که طبع ازان بعجز می گراید منع نیست بلکه احادیث
اذن ببکا محمول ست بران و غسل میت فرض کفایه باشد بر مسلمین و اولی آنست
که غاسل عادل باشد اگرچه از فاسق هم رواست و کافر را مواراة بسنه ست بدلیل آنکه
چون ابوطالب بمرد آنحضرت علی را فرمود اذهب فوار اباك اخرجه ابوداود والنسائی
و نزد بعض موت ابوطالب بر اسلام بوده است ولکن ادله کتاب و سنت غیر خافی بر منصف
و علم الحقائق عند الله و در تطییب مساجد مرده مرفوعی نیامده ولکن اگر از برای ستر روائح
بکنند نیست بلکه خوب ست و جماعت در نماز جنازه شرط نباشد بنا بر آنکه اصل در هر
نماز مشروع آنست که همچو نماز پنجگانه باشد در مجری بودن فرادی و شمول اجزای جماعت و هر که
خلاف آن زعم کند دلیل آرد و تحقیق اجماع صحابه بر تجویز صلوة بر آنحضرت صلعم نزد وفات شریف

بلاو پا فراد ممنوع ست زیراکہ بعض دران حین متفرق بودند اگرچہ اکابر ایشان در مدینہ
موجود باشند بر تقدیر فرض این اجماع سکوتی خواہد بود و عارف باصول میداند
کہ اینچنین اجماع حجت بر نمی خیزد فصل تجویز رفع قبور انبیا و ائمہ و صلحا را اثاری از علم
ندارد و حدیث ابی الہیاج نزد مسلم و اہل سنن نص ست در تسویۂ قبور مشرفہ و طمس
تمثال و آثر بنا بر قبر نہی آمده پس بر ہر چہ مرفوع یا مشرف بودن قبر لغۃ راست
آید از منکرات شریعت باشد و انکار بران و برابر ساختنش بخاک واجب ست بر
مسلمین بدون فرق درانکہ گور پیغمبر باشد یا غیر او و حدیث صالح بود یا طالح جماعۂ از
اکابر صحابہ در عصر نبوت بمردا ما قبور شان مرتفع نگشت بلکہ علی مرتضی را امر بتسویۂ قبر مشرف
فرمود و خود صحابہ قبر نبوی را بلند نکردند و آخر قول نبوی لعنت بر مسجد گرفتن قبور انبیا ر
و نہی از وثن گرفتن قبر مبارک خویش ست و صلحا و علما احق مردم اند باین شعار و
این شعار نیست کہ رسول خدا صلعم بسوی آن ارشاد فرموده و تخصیص ایشان باین بدعت
منہی عنہا تخصیص بچیزی نیست کہ غیر مناسب علم و فضل ست بلکہ اگر اینہا سخن در آیند شک
نیست کہ از اتخاذ ابنیہ بر قبور خود و زخرفت آنہا فریاد بر آرند و ہرگز رضا باین شعار
مبتدع منہی عنہ ندہند و ہر کہ در حیات خود بدان رضا دہد و در ما بعد موت بدان وصیت
کند وی خود فاضل نیست مگر از فضول نہ از فضل و عالم با لبد و عارف بالشریعۃ را علم
زاجر ست از انکہ چنین زخرفت مخالف ہدی نبوی بر گور او بجا آورده شود قال الشوکانی
رح فی الوبل فما اقبح ما ابتدعہ الجہلۃ من زخرفۃ القبور و تشییدہا و
اسرع ما خالفوا وصیۃ رسول اللہ صلعم عند موتہ فجعلوا القبرۃ علی ہذہ
الصفۃ التی ہی علیہا الآن و قد شذ من عضد ہذہ البدعۃ ما وقع من بعض
الفقہاء من تسویغہا لاہل الفضل حتی دونوہا فی کتب الہدایۃ واللہ المستعان
و اگر صرف امتیاز قریب و اجنبی مراد ست از برای زیارت پس بوضع حجر و مدر یا نصب شجر

بر غیر مکلف سنت تشبیہ ابنیہ و رفع حیطان و تقبیب و تزویق ظاہر و باطن چہ است و باللہ التوفیق

کتاب الزکوٰۃ

اسلام شرط وجوب زکوٰۃ نیست بلکہ کفر مانع از صحت باشد و کفار مخاطب اند بجمیع
شرعیات بر مذہب منصور و مختار و لیکن مانع کفر از صحتش منع کردہ و مکلف مخاطب ست
برفع آن موانع کہ باوجودش واجبات از وی غیر مجزی اند و این قاعدہ کلیہ در ہر
باب ازان ابواب می رود کہ اسلام را درانہا شرط وجوب می گردانند آری انچہ در خور
شرطیت باشد تکلیف ست و ہر چند ازبان مردم ازان بگریزد و لیکن نزد امعان نظر
درانکہ زکوٰۃ یکے از ارکان اسلام ست و چہار رکن باقی جز بر مکلف واجب نیست ما شتراط
تکلیف مستبعد نمی نماید و کیف کہ شرعیت زکوٰۃ از برای تطہیر و تزکیہ ست چنانکہ قرآن کریم
بدان گویاست و این ہر دو از برای غیر مکلفین نمی توانند شد و حدیث امر با تجار
در اموال یتامی تا زکوٰتش نخورد بحجت نمی ارزد و ہمچنین در آثار مرویہ از صحابہ حجت
نیست باآنکہ معارض بودہ اند بامثال خود و برموجب زکوٰۃ بر صبی بنا بر تمسک بعمومات
واجب ست کہ بقیہ ارکان اربعہ را ہم بعمومات بروی واجب گردانند و بالجملہ اصل در اموال
عباد حرمت ست لا تاکلوا اموالکم بینکم بالباطل و لا یحل مال امرئ
مسلم الا بطیبۃ من نفسہ و لا سیما اموال ایتام کہ قوارع قرآنیہ و زواجر حدیثیہ
دران اظہر و اکثر از ذکر و حصر ست و ولی یتیم کہ زکوٰۃ از مال او می گیرد ہرگز از تبعات در
امن نیست زیرا کہ وے چیزی گرفتہ است کہ او تعالی اخذ آن بر مالک و بر وے و بر
مال واجب نکردہ اما اول پس باین جہت کہ مفروض آنست کہ او صبے ست مناط
تکالیف شرعیہ کہ بلوغ باشد ہنوزش دست بہم ندادہ و اما ثانیے پس باین جہت کہ او
مالک مال نیست و بر غیر مالک زکوٰۃ واجب نباشد و اما ثالث پس باین وجہ کہ اختصاص

تکالیف شرعیه مختص بنوع انسانیست بر دابه و چارپا واجب نیست **فصل** آنحضرت
صلعم چون معاذ را بسوی یمن گسیل کرد فرمود او تعالی صدقه را در اموال ایشان فرض
کرده است از اغنیا گرفته آید و به فقرا رد آن کرده شود و این حدیث متفق علیه ست
و بلفظ بخاری راست **فصل** فریضهٔ صدقه در اهل بموجب کتاب ابی بکر صدیق
رضی الله عنه که در همین روا انگه انس رضی الله عنه بسوی بحرین نوشت و اضافت
فرضش بجناب نبوت کرد این ست که در بست و چهار شتر و آنچه دون این قدر باشد
نیست مگر گوسفند و در هر پنج شتر یک گوسفند و در بست و پنج شتر تا سی و پنج یک
بنت ابی مخاض انثی ست یعنی آنکه یک سال بران گذشته و قدم در سال دیگر گذاشته
واگر نباشد ابن لبون ذکر بسند ست یعنی آنکه دو سال بران گذشته و پا در سال سوم
نهاده و در سی و شش شتر تا چهل و پنج یک بنت لبون انثی ست و در چهل و شش
تا شصت و یک حقه طروقة الجمل ست یعنی آنکه از سه سال گذشته در سال چهارم در آمده است
و در شصت و یک تا هفتاد و پنج یک جذعه ست یعنی آنکه از چهار سال گذشته و در سال
پنجم در آمده و در هفتاد و شش تا نود دو بنت لبون ست و در نود و یک تا یک صد و بست
دو حقه شتر گرفته و در زیاده بر یک صد و بست در هر چهل چهار یک بنت لبون و در هر پنجاه
یک حقه و در چهار ابل خود هیچ صدقه واجب نیست مگر آنکه صاحب شتر خواهد چیزی
بطور تطوع و طریق تبرع بدهد

فصل در صدقهٔ غنم سائمه که بیرون می چرند

در چهل گوسفند تا یک صد و بست یک گوسفند ست و در زائد ازان تا دو صد دو گوسفند
و در زائد بر دو صد تا سه صد سه گوسفند و در افزون بر ۳ صد در هر صد یک گوسفند و در
کمتر از چهل گوسفند اگر چه سی و نه باشد مثلا صدقه نیست مگر آنکه صاحب غنم خواهد و جمع
میان متفرق و تفریق میان مجتمع بخوف صدقه ناجائز ست و در نصابی که مشترک میان

دو شریک ست تراجع باهم بسویه لازم باشد و در صدقه گوسفند پیر و خداوند عیب و بز نر
گرفته نشود مگر آنکه مصدق خواهد و در نقره ربع عشر ست و نصابش دو صد درهم ست
پس در یک صد و نود درهم صدقه نباشد مگر آنکه صاحبش بخواهد و بر هر که صدقه جذعه ست
و لیکن نزدیش جذعه نیست بلکه حقه ست از وی همان حقه پذیرند و همراه آن حقه دو گوسفند
بشرط تیسر یا بیست درهم بستانند و بر هر که صدقه حقه ست و حقه ندارد بلکه جذعه دارد از وی
همان جذعه قبول کنند و مصدق که صدقه ستاننده است دو گوسفند یا بیست درهم به مصدق
که صدقه دهنده ست بدهد رواه البخاری **فصل** و در هر سی گاو یک گوساله یک ساله ست
نر باشد یا ماده و در چهل گاو یک گوساله دو ساله ست که ماده باشد و اخذ صدقات
مسلمین بر میاه شان باید و جز در دور آنها گرفته نشود و در عبید و فرس صدقه نیست الا
احمد و مسلم زیاده کرده مگر صدقه فطر که بر عبید ست و در هر چهل اهل سائمه یک بنت لبون ست
و تفریق ابل از حساب روا نباشد یعنی مالک ملک خود از ملک غیر جدا نکند بلکه همچنان
خلیط دارد و هر که زکوة واجب با مید اجر داد او را اجر باشد و هر که نه دهد امام از وی بستاند و
نیمه مال او تاوانی از تاوانهاے الهی ست و عقوبت بمال در چند جا ثابت شده و مقصور
بر مورد خود ویست قیاس بران صحیح نیست و لهذا شافعی تعلیق قول بر ثبوت این حدیث
کرده و آن ثابت ست نزد احمد و ابوداود و نسائی و حاکم تصحیحش نموده و آنحضرت صلعم
فرموده چون ترا دو صد درهم باشد و بران حولان حول گردد پنج درهم دران واجب ست
و در کمتر ازین مقدار هیچ واجب نیست مگر آنکه بیست دینار داشته باشد و این مقدار
نصاب طلا ست و دران نیم دینار ست بعد از حولان حول و هر چه بیفزاید بهمین حساب
باشد و نیست زکوة در مال تا آنکه سال کامل بران بگذرد و این حدیث حسن ست و
ترمذی تصحیحش از بخاری آورده لیکن راجح وقف اوست و همچو موقوف در حکم مرفوع ست
بنا بر آنکه مسرح اجتهاد نیست و علی گفته در بقر عوامل صدقه نیست و در مال یتیم امر بتجارت

آمده تا صدقه آن نخورد اما سندش ضعیف ست وهرچند شاهدی مرسل دارد اما حجت
نمی ارزد و آمام رائی رست که نزد حصول صدقه دعا کند از برای قوم و اللهم صل علیهم
بگوید و تعجیل صدقه قبل حولان حول رخصت ست و در کمتر از پنج اوقیه در ورق و در کمتر
از پنج ذود از شتر و در کمتر از پنج وسق در ثمر صدقه نیست و در لفظے بجای ثمر بثلثه تمر بفوقیه
با زیادت حب آمده و اصل حدیث متفق علیه ست فصل هر زمینی که عثری ست یعنی
بارانی یا آب از چشمهای خورد دران عشر ست وهرچه را آب از چاه می دهند و لبانیه یعنی
شتر و گاو سیراب می نمایند دران نصف عشر ست و این نزد بخاری ست و ابوداود بجای
عثری بعل روایت کرده و آن نخلی و درختے و کشتی ست که برگهاے خود آب می آشامد
دران عشر ست و در مسقی بسوانی و نضح نصف عشر و غله زکوة چهار جنس ست گندم و جو و مویز
و خرما و از خیار و خربزه و انار و نے عفو آمده و سندش ضعیف ست و نزد خرص یعنی انداز
دو ثلث انگور و خرما بگیرند و یک ثلث بگذارند ورنه کمتر از ربع نباید گذاشت و خرص تاک همچو خرص
خرما ست و زکاتش زبیب ستانند لیکن در سند این حدیث انقطاع ست و اسماء
بنت یزید نزد آنحضرت صلعم آمد و در دست دخترش دو پاره از طلا بود پرسید زکوة این
را می دهی گفت نی وهم فرمود ترا خوش می آید که او تعالے روز قیامت دو تا سوار آتش
بتو بپوشاند اسماء آن هر دو را بیفگند این حدیث نزد ابی داود و ترمذی و نسائی ست
و اسنادش قوی و حاکم تصحیحش از حدیث عائشه کرده و مؤید اوست آنکه ام سلمه اوضاحی
از ذهب می پوشید آنحضرت صلعم را پرسید که مگر این کنز ست فرمود چون زکاتش داده
شود کنز نماند و این نزد ابوداود و دارقطنی ست و حاکم گفته صحیح ست و بالجمله در زکوة حلی چهار مذهب ست
وجوب و عدم آن و آنکه زکوتش اعاره اوست و آنکه واجب یک بار ست و بس و شک نیست
که اهم ذهب و فضه مضروب و غیر مضروب و سبیکه و سبائک و سائر انواع حلیه را است می آید
و این قدر در وجوب زکوة درین همه ا بسند باشد و مدعی اختصاص بعض انواع زر و سیم مطالب

مطالب بدلیل سمت و این بر تقدیر یست که در وجوب زکوة جز این عمومات که جمیع ما
یصدق علیه زیر او مندرج ست دلیلی دیگر وارد نشده باشد و کیف که در خصوص حلیه
نصوص احادیث آمده **فصل** سمره بن جندب گوید امر می کرد ما را رسول خدا صلعم بیرون آوردن
صدقة از مالیکه برای بیع طیار می ساختیم رواه ابو داود و دیس اگر این حدیث ثابت گردد
دلیل باشد بر وجوب زکوة در مال تجارت هرچه باشد از اسپ و شتر و کتب و امتعه و
اقمشه و فروش و ظروف و نحو آن ولیکن اسنادش لین ست کما قال الحافظ فی بلوغ المرام
و در تلخیص گفته در سندش جهالت ست یعنی سلیمان بن سمره که راوی آن از پدر خویش ست
مجهول ست و شوکانی در وبل گفته لا تقوم بمثله الحجة لما فی اسناده من المجاهیل
و همچنین حدیث فی الابل صدقتها الخ با جمله طرق خود ضعیف ست چنانکه در فتح الباری
بیان تصریح کرده جز آنکه در یک طریق لا باس به گفته و ازینجا دریافت شد که دلیلی دال
بر وجوب زکوة در اموال تجارت نیست و برائت اصلیه مستصحب وست تا آنکه دلیلی
ناقل ازان بایستد و ابن منذر که حکایت اجماع بر ایجابش کرده عبارت عجیب ست
و اگر گیریم پس حجت بر قائل بحجیت اجماع خواهد بود نه بر غیر وی و استدلال بحدیث
خالد که او زرع و اعتد خود را در راه خدا حبس کرده اجنبی از محل نزاع ست و در هچو تکلیف
عام البلوی قول بایجاب بلا برهان ساطع و حجت نیره تجری بر خدا و تقول بر رسول او ست
صلعم **فصل** در رکاز که مراد بدان دفینه جاهلیت ست خمس واجب گردد و در روایتی
آمده که اگر کنز را در قریه مسکونه یابد بشناساند و اگر در ویرانه یابد در ان و در رکاز خمس ست
و سندش حسن ست و رکاز را بمعدن هم تفسیر کرده اند لیکن اول ارجح ست و گرفتن آنحضرت
صلعم صدقة از کانهای قبلیه ثابت ست **فصل** ایجاب ما لم یوجبه الله بر عباد غلو منهی عنه ست
نه ورع و تقوی و استدلال بمثل خذ من اموالهم مستلزم وجوب زکوة در هر جنس از
اجناس ست که بران نام مال راست می نشیند و منجمله آن حدید و نحاس و رصاص و ثیاب

ذو فراش و مجر و مدرست بلکه هر انچه مالش خوانند بر تقدیریکه از اموال تجارت نباشند
حالانکه احدی از مسلمین بدان قائل نیست و این تنبیها بر آنست که ادلهٔ تخصیص اموال
مذکوره از عموم خذ من اموالهم وارد شده تا آنکه قائلی بگوید که زکوة غیر مخصص بنا بر
بقا بر عموم ادله واجب ست بلکه انچه از اموال عباد شرعیت زکوة ثابت ست آن
اموال مخصوص و اجناس معلوم ست و در غیر آن زکوة واجب نبود پس واجب درین
صورت حمل اضافت در آیهٔ کریمه بر عهد ست چه در علم اصول و نحو و بیان متقرر شده
که اضافت منقسم ست بسوی انچه انقسام لام بوده و منجمله اقسام لام یکی عهد ست تا آنکه
محقق رضی گفته انه الاصل فی اللام و چون این معنی متقرر شد پس در جواهر و لآلی
و دُر و یاقوت و زمرد و عقیق و یشب و سائر انچه نفاست و قیمت مرتفع دارد ایجاب
زکوة دران بی وجه ست و بر تعلیل وجوب بمجرد نفاست اثارتی از علم نیست و اگر این
تعلیل درست باشد باید که در مصنوعات از حدید مثل سپر و تیغ و بندوق و نحو آن که از نفیس
اشیا و اغلی در ثمن ست هم زکوة واجب گردد و همچنین در بلور و ریشم و دیگر اشیای نفیسه
که احاطه بدانها دشوار و مردم را نهایت تعب از تحقیق باشند بدان پس احسن اوصاف
وقوف ست بر حد مرسوم شارع و راحت مردم ازین تکلیفات با آنکه نزول آیه را در
صدقهٔ نفل نشان داده اند نه در زکوة فرض **فصل** احادیث در زکوة عسل مختلف واقع
شده و انچه در خور سانتهاض از برای احتجاج باشد موجود نیست پس ظاهر عدم وجوب
زکوة در انگبین ست **فصل** در تره از زکوة واجب نیست و درین خصوص انچه دال بر
عدم ایجاب ست بطرقی آمده که بعض شاهد بعض ست و اشیائیکه دران زکوة باشد
محصور و معدود ست پس در ما عدای آن هر چه باشد چه خضراوات و چه جز آن زکوة
نیست و احتجاج بعمومات درین ابواب در حقیقت ذهول از ادلهٔ خاص ست با آنکه بنای
عام بر خاص اجماع اهل علم معتد بهم ست و ما احسن الوقوف علی الحدود الشرعیة

کلام بر نفی تخصیص [illegible] زکوة در تجارت [illegible] است [illegible] در [illegible] تحقیق [illegible] ۱۲

والمشی علی الطریقة الصوابیة فذلک هو الاتباع الخالص وخیر الهدی هدی محمد صلعم **فصل** حق وجوب زکوٰة از عین ست واخراج قیمت جز بعذر مسوغ سائغ نیست بدلیل خذ الحب من الحب والشاة من الغنم والبعیر من الابل والبقر من البقر اخرجه ابو داود والحاکم وصححه علی شرط الشیخین وفعل معاذ درین باره منقطع ست بحجت نمی شاید **فصل** ایجاب زکوٰة در اموالیکه در ان باتفاق زکوٰة واجب نیست همچو دور وعقار ودواب ونحو آن بمجرد تاجیر باجرت بدون تجارت در اعیان آنها در صدر اول بگوش نخورده تا بشنیدن دلیلی از کتاب وسنت چه رسد آستیجار وایجار وقبض اجرت از دور وضیاع ودواب در میان ایشان مروج بود ولیکن ببال احدی اخراج ربع عشر قیمت آن دار یا عقار یا دابه بر راس حول خطور نکرده بلکه انقراض ایشان در راحت ازین تکلیف شاق بوده تا آنکه قرن سوم از اهل صد سوم آمده وقول بدان بلا دلیل بمجرد قیاس بر اموال تجارت حادث شد با آنکه در اینجا خود در اصل سخن ست مصرع فکیف یقوم الظل والعود اعوج **فصل** آنچه مشروع ست اخذ جزیه ست از اهل ذمه در بدل دمای آنها وهر آنچه بعض اهل ذمه بر تسلیمش مصالحت کنند ودر هر سال بدهند آن هم جزیه باشد چه گاهی این جزیه بر هر فرد از افراد اهل ذمی یا شد وگاه بر همگنان بمقدار معین نزد می آید وبر اخذ نصف عشر متاع تجارت اهل ذمه دلیلی نیامده وحدیث لیس علی المسلمین عشور انما العشور علی الیهود والنصاری مضطرب وتکلم فیه غیر متابع علیه ست بحجت نمی ارزد واگر احتجاج نمایند پس مراد بعشور عشر یا مال مصالح به یا ماخوذ از تجار اهل ذمه باشد اگر از تجار راهی گیرند یا جبایات وضرائب یا خراج ست که ملوک می ستانند چنانکه در بعض روایات حدیث آمده ویا این احتمال غیر منتهض از برای استدلال باشد چه اظهر در معنی عشور دوام ست یکی خراج دیگر عشر نیز جزیه یا مال صلح واین دلیل بر اخذ نصف عشر از اموال تجار اهل ذمه نیست وشوبه اراده

جزیه از عشور ست حدیث لا تصلح قبلتان فی ارض ولیس علی مسلم جزیة
فصل اموال اهل حرب بر اصل اباحت ست هر یکے را اخذ آن چنانکه خواهد از حربی
خواه قبلی از تابعین روا است و سلطان را میرسد که حربیان را دستوری در آمدن ببلاد
اسلام دادن تجارت در ان قلیل باشد یا کثیر بدهد حق در ستاندن مال سلمان ست
که از سبای تجارت از زمینے بزمینے میرود و مردم روی زمین شطرے از مال او می گیرند
بدون نظر در آنکه این زکوة تجارت ست یا چیزے دیگر بلکه در استحلال این اخذ
اعتبار بمجرد خروج مسلمین از سفائن بحر و وصول از بر بسوی حدود ارض که آنجا آمده اند
می کنند پس این اخذ و جز نزد تحقیق جز مکس نیست بلا شک و شبهه والله العاصم فصل
تقدیر ماخوذ از اهل ذمه از آنحضرت صلعم ثابت نشده مگر همان قدر که در حدیث معاذ
است که از هر حالم دینارے بگیر یا برابر آن از جامه معافرے بستاند و این حدیث
را احمد و اهل سنن و دار قطنی و بیهقی و ابن حبان و حاکم اخراج کرده اند اگرچه در ان
مقال ست لکن خارج از صلاحیت استدلال نیست پس وقوف برین مقدار متعین
باشد و تجاوز از ان روا نبود و نقص ازین مقدار برائے امام و مسلمانان لا باس به ست
بنا بر آنکه حق اینها ست ایشان را اقتصار بر بعض ما وجب از حق خود جائز ست و ظاهر
عدم فرق ست در غنی و فقیر و متوسط و استوای جواز اخذ این مقدار از اینها و تفرقه در
اخذ این مقدار میان این هر سه بی دلیل ست و فعل صحابه صالح احتجاج نیست پس
اقتصار بر مقدار حدیث معاذ متحتم باشد و مؤید اوست حدیث مرسل ابی حویرث که
آنحضرت صلعم اهل ایله را که سه صد کس بودند بر سه صد دینار مصالحه کرد اخرجه البیهقی

باب در بیان قسم صدقات

غنی را صدقه زکوة حلال نیست مگر پنج کس را یکے عامل بر اخذ زکوة دوم خریدار صدقه
بمال خود سوم قرضدار چهارم غازیے در راه خدا پنجم مسکینے که صدقه خود بغنی هدیه کرده

آمده که غنی و قوی مکتسب را از زکوة حظی نیست فصل فقیر کسی ست که غنی نباشد و
غنی کسی ست که پنجاه درهم یا بهای آن از زر نزد خود دارد و این تعریف در حدیث مرفوع
آمده پس هر که مالک این مقدار نیست فقیر ست و ملبوس و فراش و مسکن و آلات جهاد
و کتب علم و آلات صنائع و نحو آن از آنچه محتاج الیه ست در دین یا در دنیا خارج ازین
مقدار باشد همچنین فقیر را اخذ زکوة حلال ست و مصیر بسوی این تقریر متعین و حق آنست که
فقیر و مسکین متحد اند اطلاق هر یکی بر فقیر واجد پنجاه درهم علاوه ضرورت صحیح ست و آیه
قرآنی محتمل شمار و تحریر رقاب و اعانت مکاتب در ادای مال کتابت [illegible] ست
ظاهر اطلاق آیه شامل کسی ست که بر وی دین باشد غنی بود یا فقیر مؤمن باشد یا
فاسق در طاعت بود یا معصیت آری غارمی که اعانت او مستلزم اغرای وی بر معاصی
و وقوع در محرم باشد بی شبهه ممنوع ست بنابر ادله [illegible] و اما اگر [illegible] ست
بوده لکن وی از ان تائب و مقلع گردیده و طالب اعانت از زکوة بر قضای آن
دین ست پس ظاهر عدم منع ست و سبیل الله مختص بجهاد نیست اگرچه از اعظم طرق
الی الله ست پس در هر چه راه [illegible] خدا باشد صرف زکوة در ان صحیح ست اینست
معنی آیه لغة و واجب بر ما در جایی که نقل صحیح شرعی دست بهم ندهد وقوف ست بر معانی
لغویه و اشتراط فقر در مجاهد در غایت بعد ست و منجمله سبیل خدا صرف صدقه در اهل علم
که قیام دارند بمصالح دینیه مسلمین پس ایشان را نصیبی در مال خدا است خواه تونگر باشند
یا گدا بلکه صرف آن درین جهت از اهم امور ست بنابر آنکه علما ورثه انبیا و حمله دین [illegible] حفظه
بیضه اسلام و شریعت سید الانام اند و مسافر یکه در وطن و در سفر مالک چیزی نیست
در اعانت او از زکوة نصیبی [illegible] آن [illegible] فقیر [illegible] تواند [illegible] ست
و اگر هر دو جا غنی ست هیچ نمی تواند ستاند و اگر غنی در وطن و مفلس در سفر ست و قرض
ممکن نیست اعانت او نیز می رسد و اگر قرض می تواند بدست آورد پس این محل نزاع ست

لکن حق اعانت اوست نظر باطلاق آیه و این وجه وجیه ست با عدم وجود دلیل دال بر تقیید
بحالی نه بحالی دیگر **فصل** مصرف زکوٰة بنص کتاب مختص باصناف ثمانیه ست هر که
زکوٰة را در جنسے ازین اصناف نهاد وے امر خدا بجا آورد و هرچه برو ی واجب بود ساقط
شد و ایجاب تقسیط بر جمیع اصناف ثمانیه بر فرض وجود همگنان با قطع نظر از حرج
و مشقت مخالف فعل سلف و خلف مسلمین ست و آنچه مقتضے ایجاب توزیع هر یک صدقه
بهر اصناف باشد بنیامده آری چون جمله صدقات یک قطر نزد امام فراهم آید و همه
اصناف حاضر باشند هر صنف را مطالبه حق خود میرسد ولیکن تقسیط همگنان بسویه یا
تعمیم آنها بعطا بر امام واجب نیست بلکه درین داد و دهش رائے اوست هر صنف را که
خواهد زیاده دهد از صنف دیگر و هر کرا خواهد کم دهد و نزد مدافعت کفار و بغاة از حوزهٔ اسلام
صنف مجاهدین را برهمه گزیند و همچنین چون مصلحت مقتضے تاثیر غیر مجاهدین باشد **فصل**
حلال نیست سؤال کردن مگر سه کس را یکے ضامن مال دیگرے اگرچه غنی باشد و بعد ادائے
حماله سائل نشود و نه زیاده بر قدر حاجت دوم کسیکه آفتے بمال او رسیده پس تا اصابت
قوام و سداد عیش سؤال بکند سوم فاقه کش که سه کس از مردم دانشمند تصدیق اصابت
فاقه بوی کنند و ماسوای اینها هر سه سحت ست و سائل آکل حرام **فصل** حلال نیست
صدقه برای آل محمد صلعم بنا بر آنکه اوساخ مردم ست و احادیث تحریم زکوٰة بر بنے هاشم
بتواتر معنوی رسیده و مخادع نفس خود به تسویغ این صدقه آنچه درخور التفات باشد نیاورده
بلکه مجرد هذیان ست و هو عن الحق بمعزل و استدلال بحدیث ان لکم فی خمس الخمس
ما یغنیکم فاذا منعوا ذلک حلت لهم الزکوٰة بر عدم تحریم صحیح نیست زیرا که در
سندش کلام کثیر ست قال الهیثمی وحسین بن قیس حنبے راوی او ضعیف ست کما قاله
فی الخلاصة و مراد به بنے هاشم آل علی و جعفر و آل عقیل و آل عباس و آل حارث ست
و بس و حق تحریم زکوٰة ست بر بنے هاشم خواه از بنیان بر بنیان باشد یا از غیر ایشان

واستروح بجواز صدقه باهم بحدیث عباس قلت یا رسول الله انك حرمت علینا
صدقات الناس هل تحل لنا صدقات بعضنا لبعض قال نعم اخرجه الحاکم
صالح احتجاج نیست بنا بر مقالی که در اسناد آن است که بعض رواة او متهم بوده اند کما حققه
صاحب المیزان و عموم احادیث تحریم معلوم است تخصیص آنها به مخصص غیر ناهض جائز
نباشد **فصل** قائل جواز صرف زکوٰة بفاسق محتاج بسوی استدلال نیست بلکه دلیل
بر کسی ست که عدم فسق را شرط جواز و اجزاء صرف گمان می کند و قائل جواز و اجزاء از روا
بموقف منع ست بروی ابراز دلیل مادام که مانع بوده است واجب نیست کما تقرر فی
علم المناظرة **فصل** کتاب عزیز و سنت مطهره مصرح اند باعطای زکوٰة بفقیر و تقیید بمقدار
معین زیاده و نیست معتبر بکر اتصاف مصرف بصفت فقر یا مسکنت پس صارف زکوٰة
درین حال صارف در مصرف شرعی ست اگرچه مال حجم و انصبا متعدد بوی بدهد و اتصاف
مصرف بفقر اگر هست بعد ازین صرف ست و این ضائر صارف نیست و نه مانع از اجزاء از آن
و هر که زعم باشد که جز دون نصاب جائز نیست وی دلیلیکه صالح تقیید مطلق و تخصیص
عام باشد بیارد و نیست درینجا مگر تخیلات فاسده که مبنی بر اساس صحیح نیست **فصل**
بنی المطلب مشارک بنی هاشم اند در سهم ذوی القربی و در تحریم زکوٰة نیز نه من صدا
الیشان اگرچه در نسب برابر اند و حکم موالی آل محمد صلعم حکم آل محمد ست در تحریم صدقه
ابن عبد البر گفته نیست خلاف درمیان مسلمانان در عدم حل صدقه بر موالی ایشان و اختلاف
آن بتعلیل عدم شرکت در نسب و نبودن حصه آنها در خمس خلاف ثابت از نص ست
فصل حلال ست گرفتن عطیه سلطان اگرچه جائر باشد آنحضرت صلعم عمر رض را فرمود هرچه
ترا ازین مال بیاید و تو مشرف و سائل نیستی آنرا بگیر و هرچه چنین نیست انتظارش مکن رواه
مسلم و نیز این حدیث دلیل ست بر جواز اخذ عماله بعامل **فصل** ادله طافح و مصرح اند بآنکه صرف
زکوٰة در ذوی الارحام افضل ست بدون فرق درمیان صدقه واجبه و مندوبه چه ترک

استفصال در مقام احتمال نازل بمنزلهٔ عموم در مقال ست با آنکه در حدیث ابی سعید که نزد بخاری ست تصریح ست بآنکه آنحضرت صلعم زنی را فرمود که شوهر و پسر تو احق اند بصدقهٔ تو و حدیث ان لك ما اخذت یا معن نزد احمد و بخاری ثابت شده و این ادله تبرع ست از قائل بجواز و اجزاء در نه قیام او بمقام منع از مانع بودن قرابت یا وجوب نفقه کافی ست و قائل بدان دلیلی که ناقل از محل نزاع باشد نیاورده و این بر تقدیریست که بدست قائل جواز جز تمسک باصل نباشد چگونه که ادله عموماً و خصوصاً ناطق باشند بجواز دفع زکوة بسوی اصول و فروع **فصل** ائمه و سلاطین را مطالبهٔ زکوة و قبض صدقات رعایا را و ادای زکوة بایشان نزد طلب واجب ست بدلیل اطیعوا الله و اطیعوا الرسول و اولی الامر منکم و باحادیث بعث سعاة از برای اخذ صدقات و حدیث ان آخذها من اغنیائکم و حدیث من منعها فانا آخذها و شطر ماله و باوله کتاب و سنت که دال بر وجوب طاعت اولی الامر ست و لیکن در مجموع این ادله آنچه دال باشد بر عدم جواز و اجزای صرف رب المال در مصارفش قبل از مطالبهٔ امام موجود نیست بلکه وجوب آن بر ارباب اموال ثابت و وعید شدید و ترغیب و ترهیب که در عدم اخراج زکوة و اخراج آن وارد ست مفید آنست که ولایت صرف از برای ایشان ست پس نزد عدم امام خود ظاهر ست همچنان نزد وجود او با عدم طلب واضح و اما نزد مطالبهٔ امام پس ظاهر عدم جواز صرف از برای خداوند مال ست بنا بر آنکه عصیان اولی الامر ست حالانکه امر بطاعتش آمده و لیکن آنکه مجزی ست یا نه پس ظاهر اجزا است زیراکه میان عصیان امر امام و میان عدم اجزا ملازمت نیست و نزاع هم آن مطالب بدلیل ست و مراد بحدیث فانا آخذها و شطر ماله مانع از اخراج ست مطلقا و مؤید ثبوت ولایت از برای رب المال ست آیه ان تبدوا الصدقات فنعما هی و ان تخفوها و تؤتوها الفقراء فهو خیر لکم و درین آیه اعظم متمسک و اوضح مستند ست و هر آنکه گفت که این آیه در صدقهٔ نفل ست

بدلیل سیاق زیراکه اعتبار بعموم لفظ ست نه بخصوص سبب چنانکه در اصول مقرر شده
آری تطبیق اولوا الامر در حق آنحضرت صلعم و من بعده او و ائمه و سلاطین تا آنکه حکم آنها
همچو حکم وی صلعم باشد محتاج فضل نظر ست و مناط مجرد اجماع سکوتی که بعد از عصر
نبوت واقع شده قانع نمی تواند شد و قتال صحابه با مانعین زکوة بنا بر ارتداد و تصمیم
عزم بر منع زکوة بود و دفع زکوة بسوی ائمه جور و سلاطین عدوان جائز و سقط واجب ست
در ان شک و شبهه نیست و خدای تعالی اعدل از انست که بر رب المال دو بار زکوة فراهم
سازد یکی بظالم دهد و دیگر در مصرف دیگر بذل نماید فصل هدایای امرا غلول ست زیراکه
اهدای آن بسوی او بمجرد امارت ویست و اگر امارت نبودی اصلا هرگز کسی هدیه بسوی او
نمی فرستاد و این هدیه که بامیر آمده نه از برای تقرب الی الله یا قصد تبرک بامیر مذکور ست
بلکه بغرض طلب عدل یا دفع جور او ست حالانکه عدل و ترک جور بروی بدون این هدیه واجب
ست پس هدیه مذکور باین حیثیت رشوت محرمه باشد و استدلال بقبول آنحضرت از برای
هدایای مردم غیر وارد ست زیراکه عدل شریفش مقطوع ست چنانکه جور از وی صلی الله
تعالی مامون و هدیه بسوی حضرت بلا امتش نه از برای جلب عدل و دفع ستم بود بلکه بمحض
تبرک بلا شک و شبهه و بالجمله شیطان بذریعه قبول این هدایا توصل بانه جور کرده و مفاسدی
که درین توسل ست بر عاقلی مخفی نیست و لهذا بر هدیتی محسن مجبول ست و معارف نزد
اهل نهی ذم باشد تا بعطایا چه رسد

بی نیازی ست که دارد کریمان واقف اند ما هم از دست ره خود چیزها بخشیده ایم

واقل احوال این هدیه آنست که امیر باخذ آن بشاش بشاش گردد و منزلت مهدی نزد
او مرتفع شود و در مجرد این حال انفار صدر و تکدر خاطر خصم مهدی ست و گر فتیم که در مجلس حکم
نزد حضور مهدی و خصم او تحرز از این معنی کند بارے در حضور تنها مهدی خود این تحرز مقدور
او نیست و این را اثری در دحض حجت خصم ست کما لا یخفی

باب در بیان صدقهٔ فطر

این صدقه فرض ست بر هر بنده و آزاد و ذکر و انثی و صغیر و کبیر و حاضر و بادی که مسلمان باشد و آن یک صاع ست از تمر یا از جو و در روایتی از گندم و در لفظی از اقط و در روایتی دو مد از گندم و در لفظی نصف صاع از قمح و در روایتی صاعی از زبیب و حدیث صاع حنطه اصح ست از حدیث نصف صاع ولیکن دران تصریح باطلاع آنحضرت نبوی نیست بلکه ابن خزیمه گفته که ذکر حنطه در حدیث ابی سعید غیر محفوظ ست و نمی دانم که وهم از کجاست و همچنین ابو داود گفته و بالجمله صاع افضل ست و نصف صاع مجزی و لفظ صاعا من طعام که در حدیث متفق علیه ست بر فرض شمول او از برای حنطه مخصص ست باحادیث نیم صاع گندم ولیکن این تنصیف اجماع صحابه نیست که حجت شاید و زمان ادای این صدقه قبل از خروج مردم بسوی نماز ست و مقصود بدان طهرت صیام از لغو و رفث و طعمه مساکین ست هر که پیش از نماز بیاورد زکوة فطر ادا کرد و هر که بعد از نماز داد پس صدقه از صدقات ست و این دلیل ست بر عدم اجزای آن بعد از نماز عید و تعجیل دران جائز بلکه مستحب و هر که بمقدار کفایت خود و عیال خود در روز فطر موجود دارد و واجد یک صاع زائد بر مقدار کفایت مذکور ست بروی اخراج آن لازم ست بحدیث اغنوهم عن الطواف فی هذا الیوم پس غنا در فطره آنست که مستغنی باشد از طواف و کوچه گردی دران روز و فقیر کسی ست که مفتقر بطواف دران روز ست پس تحتم وجوب بر واجد غنا یا زیادت بمقدار فطره واجب ست و مصرفش کسی ست که واجد این مقدار نیست نه آنکه مصرف او مصرف زکوة باشد

باب در بیان صدقهٔ تطوع

هفت کس که روز حشر زیر سایهٔ خدای عز و جل باشند منجملهٔ آنها یکی کسی ست که صدقه پوشیده می دهد تا آنکه شمال او نداند آنچه یمین او دادست و هر کس در قیامت زیر سایهٔ صدقهٔ خود

باشد تا آنکه میان مردم فیصله شود و هر که مسلمانی را جامه پوشاند وی را از جامه‌های سبز بهشت
جامه پوشانند و هر که مسلمانی گرسنه را بخوراند از ثمار جنت بخورد و هر که مسلمانی تشنه را آب
نوشاند وی را از رحیق مختوم بیاشامند و دست بالا بهتر از دست پایین است بالا آنکه می دهد و
پایین آنکه می ستاند و بدایت در تصدق بعیال است و بهترین صدقه آنست که از پشت
توانگری است و مستعفف را خدا عفیف می سازد و مستغنی را غنی می گرداند و افضل صدقه
جهد مقل است یکی آنحضرت صلعم را گفت نزد من دیناری هست فرمود صدقه کن بر
نفس خود گفت یک دینار دیگر هست فرمود بر فرزند خود صدقه کن گفت دیناری دیگر
نیز هست فرمود بر زن خود صرف کن گفت نزدم دیگر هست فرمود بر خادم خویش خرج
کن گفت دیگر دارم فرمود انت ابصر به یعنی تو داناتری بصرف آن و زنی که از طعام
خانه بدون تباهی بدهد اجر انفاقش یابد و شوهرش را اجر اکتسابش بود و همچنین خازن را
اجر باشد و یکی دیگری را کمی در اجر نکند این حدیث متفق علیه است زن ابن مسعود زیور
خود صدقه کردن خواست ابن مسعود گفت فرزندانت احق اند بدان آنحضرت فرمود
ابن مسعود راست گفته شوهر و فرزند تو احق اند باین صدقه و در روایتی آمده ترا دو
اجر است اجر خویشی و اجر صدقه و این در بخاریست و ظاهر حدیث در صدقه واجب است
و هو الحق اگرچه ایرادش در تطوع کرده اند و سخن در جواز زکوة باصول و فروع گذشت و همیشه
مردم چه مرد و چه زن سؤال می کنند تا آنکه روز رستخیز بیایند و بر روی ایشان پاره
از گوشت نباشد و سؤال اموال از برای تکثر سؤال اخگر است کم طلبد یا بسیار خواهد
و رسن گرفته پشته هیزم بر پشت آوردن و بفروختن آن آبروی خود نگاه داشتن بهتر
از خواستن از مردم است خواه بدهند یا ندهند و سؤال خراشی است که سائل بآن روی
خود مجروح می سازد مگر آنکه از پادشاه خواهد یا در امری ناگزیر

کتاب در بیان خمس

مستحقش بیانست که در آیهٔ واعلموا انما غنمتم من شیء الخ ذکرش رفته و آن خدا
و رسول و ذی القربی و یتامی و مساکین اند و سهم رسول بعد از وی از برای امام مسلمین ست
بحدیث ان الله اذا اطعم نبیا طعمة فهی للذی یقوم بعده اخرجه ابو داود
من حدیث ابی الطفیل و منکر سهم ذوی القربی در خمس مفرط ست و جاعل آن در ذوی القربی
بطریق فرض و رد که غیر را در آن نصیبی و قطمیری نباشد مفرط ست والله یحب الانصاف
و ظاهر نظم قرآنی اخراج خمس در هر صنف از اصناف مذکوره در قرآن ست نه در صنف واحد
و بودنش از باب مصالح دعوی مجرد و بلا دلیل ست و ظاهر ادله مقتضی وجوب خمس در عین ست
پس عدول بسوی قیمت جز بدلیل دال بران نتوان شد و گذشت که واجب در رکاز خمس ست
واما ایجاب آن در جمیع معادن و مجاوزت از آن بسوی صید بر و بحر و مسک و حطب و حشیش
چنانکه بسیاری از مصنفین کرده اند پس ناصواب ست بنا بر عدم وجود دلیل دال بر آن
و اصل در اموال عباد که داخل در املاک ایشان باشد بوجهی از وجوه مقتضیه ملک حرمت ست
و عدم جواز اخذ چیزی از انست مگر بطیبت نفس مالک آن چیز ورنه از صحرای اکل باطل
باشد و متیقن در غنیمت قتال و در معدن زر و سیم وجوب خمس ست بنا بر آنکه در حدیث
رکاز آمده قیل و ما الرکاز یا رسول الله قال الذهب والفضة التی خلقت فی
الارض یوم خلقت اخرجه البیهقی و هر چند در سندش سعید مقبری ست ولکن تجاوز از
صلاحیت تفسیر حدیث نیست و ایجاب خمس در عسل وقتی صحیح آید که آیهٔ واعلموا
انما غنمتم شامل او باشد

کتاب در بیان صیام

فرمود آنحضرت صلعم که پیشی نکنید رمضان را بروزهٔ یک روز و دو روز مگر آنکه مردی روزه
می داشت در آن روز پس وی روزه گیرد متفق علیه من حدیث ابی هریرة و نهی مفید
تحریم ست و عمار بن یاسر گفته هر که روز شک روزه گیرد وی عصیان ابو القاسم کرده

واین را در بخاری تعلیقاً و اهل سنن آنرا موصول ساخته اند و ابن خزیمه و ابن حبان
بتصحیحش پرداخته پس صوم یوم الشک حرام باشد اگرچه خلاف درین مسئله از عصر
صحابه تا ایندم بوده آمده است و سرگردی اکثر مردم در غلو اثبات و نفی گردیده و احتجاج
بعمومات داله بر مشروعیت و استحباب مطلق صوم صحیح نیست زیرا که این ادله مخصوص ست
باحادیث امر بصوم و افطار برویت هلال یا اکمال عدت و نهی از تقدم رمضان بیک دو
صوم و نهی از صوم نصف اخیر شعبان و در تجارب عوام مسلمین بلکه بعض خواص درین اعصار
بر صوم و افطار بمجرد شکوک و خیالات که از شریعت حقه برکران اند قاضی عجیب و بکا بر
دین و انتظار قیامت ست و کیف که ابن عمر از آنحضرت صلعم شنیده که می فرمود چون
هلال رمضان ببینید روزه گیرید و چون ماه شوال بنگرید افطار نمایید و اگر ماه بنا بر ابر
پوشیده شود اندازه اش کنید و سی روزه را بانجام رسانید متفق علیه و در مسلم تصریح ست
بتقدیر بثلثین و بلفظ بخاری اکمال عدت ثلثین و در لفظی اکمال عدت شعبان ست یکبار
مردم جستجوی هلال رمضان می کردند ابن عمر دیده با آنحضرت صلعم خبر کرد مردم را امر بصیام
فرمود همچنین یکی بادیه نشینی آمد و گفت که هلال دیده ام پرسید شهادت لا اله الا الله
می دهی گفت آری می دهم بلال را فرمود تا در مردم بروزه فردا ندا کند پس در صوم شهادت
عدل واحد بسند ست و این منافی حدیث اذا شهد ذوا عدل انهما رأیا الهلال
الخ نیست زیرا که دلالتش بر عدم عمل بشهادت واحد بطریق مفهوم ست و حدیث صوم
بشهادت واحد و امر مردم بدان منطوق ست پس مفهوم شرط درینجا بنا بر وجود ارجح
ازان غیر معمول به است و مؤید او ست ادله داله بر قبول خبر آحاد علی العموم مگر آنچه دلیلش
خاص کند و محل نزاع مندرج ست زیر عموم بعد تخصیص پس و خبر مذکور بران وارد ست
معتبر در صوم رویت لیلی ست نه نهاری خواه پیش از زوال باشد یا بعد ازان و در تعمیم
خلاف آنچه مبنی از معرفت مقاصد شرعیه بمراحل دورست و احتجاج به رویت رکب رد دیروز باطل

در رنگ بطلان احتجاج بر وجوب اتمام بقوله تعالی ثُمَّ أَتِمُّوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ
و این هر دو دلیل غیر دال اند بر محل نزاع اول ازان جهت که اخبار بسیار رؤیت در وقت
معتبر کرده اند و همین ست مراد ایشان از لفظ اس و ثانی از ان جهت که مراد بدان اتمام
صیام ست تا زمان معین افطار و بالجمله اعتداد برؤیت هلال در نهار دور از انصاف ست
فصل نیت از برای صوم از شب واجب ست زیرا که در احادیث تصریح ست بآنکه
هر که تبییت نیت صوم قبل از فجر و اجماع و افراض آن از شب نکرد او را صیام نباشد
و قرار به نیت مجرد قصد و اراده بسوی کدام شئ ست بدون اعتبار امری دیگر و شک
نیست که هر که هنگام سحر برخاست و سحر خورد او را قصد معتبر حاصل شد همچنین هر که امساک
کرد از مفطرات از طلوع فجر تا غروب شمس وی لامحاله قاصد صوم ست اگرچه صوم غدی
دیگر از اکل و شرب منع نکرده باشد پس مجرد ارادهٔ سحور قائم مقام تبییت نیت ست نزد
کسیکه اعتبار تبییت می کند و مجرد امساک از مفطرات و کف نفس ازان همه روز نیز
قائم مقام نیت ست نزد کسیکه اعتبار تبییت نمی کند و هر که گوید واجب در نیت برین مقدار
است وی برهان بیارد چه مفهوم نیت لغةً و شرعاً غیر ازین نیست که ذکر رفت و همچنین حال
سائر عبادات ست که مجرد قصد دران کافیست بدون احتیاج بسوی زیادت مثلاً در
نیت وضو مجرد دخول در مکان معتاد از برای وضو و در غسل مجرد اشتغال بشستن اعضای
مخصوصه بر صفت مشروعه و در نماز مجرد در آمدن در جای نماز و تاهب از برای آن و
شروع دران بر صفت مشروعه بسند ست و قصد و اراده لازم این افعال اند بنا بر عدم
صدور مثل آن از عقلا از برای مجرد لعب و عبث و این در صوم فرض باشد و اما صوم
تطوع [illegible] نفس خود ست و آنحضرت صلعم بر اهل خود می در آمد و می پرسید که نزد
شما طعامی هست اگر می [illegible] خبر دور نه روزه دار می ماند و لکن درینجا نتوان گفت
که این حدیث را دلالت بر عدم وجوب تبییت [illegible] زیرا که این سؤال بعد از تبییت

واقع شده بدین تقدیر تخصیص صوم متطوع از عموم حدیث تبییت ناتمام ست فصل
خیریت مردم در تعجیل فطر است و اعجل مردم در افطار احب عباد بسوی خدا است و در
سحور برکت باشد و تاخیر در ان سنت و افطار بر تمر یا بر آب نزد نیافتن خرما ماثور ست
و از صوم وصال نهی آمده و اصل در نهی تحریم ست و هر که در صوم قول و عمل زور ترک
نکند خدا بتعالی را حاجتی در ترک طعام و شراب او نیست گویا تحریم کذب گفتار و کردار
در حق روزه دار موکد تر ست ورنه حرمتش بر غیر صائم اوضح تر از مهر و اضح ست و تقبیل و ملا
بدن زن در روزه جائز و از آنحضرت صلعم ثابت شده و لیکن وی علیه السلام املک
بود از برای ارب خود و لهذا شیخ را در ان رخصت و جوان را از ان نهی فرموده و قبله
را در حکم مضمضه داشته و در صوم و احرام حج احتجام نبوی در حدیث ابن عباس نزد بخاری
آمده و در روایت دیگر از اوس بن شداد افطار حاجم و محجوم وارد شده و بخاری وغیره
تصحیح آن کرده اند لیکن اول راجح ست چه حدیث انس که بعد از نهی رخصت داده نص ست
در محل نزاع و منفی ست از تاویل و تحویل و حجامت خودش در صوم موید ست و اکتحال
آنحضرت صلعم در رمضان ثابت شده لیکن سندش ضعیف ست و ترمذی گفته لا یصح
فیه شئ و صائم که بنسیان صوم اکل و شرب کرده صوم را اتمام کند و این اطعام و سقی
از جانب خدا است و نیست بروی قضا و کفاره آن صوم و همچنین در ذرع قئ قضا
نباشد اگرچه در استقاء قضا واجب ست و احمد در سندش اعلال کرده و لیکن دار قطنی
سند این حدیث را صحیح قوی نشان داده پس حق وجوب قضا در تعمد قی باشد نه
در قیئی که بی اختیار آید و تفصیل در ان بکثیر و بسیاری آثار ست و لهذا ابن منذر حکایت
اجماع کرده ست بر آنکه تعمد قی مفسد صیام ست فصل صوم در سفر رخصت ست هر که اخذ کرد
باین رخصت خوب کرد و هر که روزه گرفتن دوست داشت بروی گناه نیست و در حدیث
حمزه بن عمرو اسلمی تفویض صوم و فطر برای مسافر ست و حمل آن بر تطوع نا صواب ست نزد

ابی داود و حاکم تصریح ست بمصادفت ماه رمضان و در حدیث اولئک العصاة امر
با فطار آن یوم بالخصوص بود لیس بر مخالفت آن امر بعصاة نامیده شدند نه بمجرد صوم در
سفر و در حدیث لیس من البر الصیام فی السفر بروایت نسائی زیادت علیکم
برخص الله التی رخص لکم فاقبلوا آمده و این تصریح برخصت مشعر بعزیمت صوم ست
وهو المطلوب و حدیث الصائم فی السفر کالمفطر فی الحضر موقوف ست
دران حجت نباشد و شرط صوم استطاعت ست پس مستطیش و ستاکل را صوم واجب
نبود ابن عباس گفته در آیه و علی الذین یطیقونه الخ شیخ کبیر را رخصت افطار ست
بجای هر روز یک مسکین را بخوراند و نیست قضا بروی لیکن مرفوعی درین باب در کتابی
از کتب حدیث ثابت نشده و نه کتاب عزیز بران دلالت کرد چه آیه و علی الذین
یطیقونه فدیة طعام مسکین منسوخ ست بآیهٔ ما بعدش فمن شهد منکم الشهر
فلیصمه و این مروی ست از جماعهٔ از صحابه یا محکم ست پس ظاهرش جواز ترک صوم
از برای مطیق غیر معذور باشد با وجوب فدیه بروی و این خلاف اجماع مسلمین ست و اثر
ابن عباس که ذکر یافت مناسب معنی آیه نیست چه آیه در بارهٔ مطیقین ست نه در بارهٔ
غیر مستطیع صوم و همچنین اثبات فطر از برای حبلی و مرضع دال ست بر آنکه آیه منسوخ ست در
ماعدای این هر دو و علی کل حال در آیهٔ کریمه دلالت بر وجوب اطعام بر تارک صوم غیر
مطیق نیست و هو محل النزاع و چنانکه در کتاب و سنت دلیلی برین سخن نیست همچنان در
غیر این هر دو حجت نیره هم دلیلی بران یافته نشد پس حق عدم وجوب اطعام ست و باین
رفته است جماعتی از سلف و حجت بآثار صحابه قائم نیست و نه احدی را او تعالی از عباد خود
باین آثار متعبد ساخته و برائت اصلیه مستصحب ست جز ناقل صحیح ازان نقل نمی تواند کرد

فصل کفارهٔ صوم یک رقبه یا صوم دو ماه پیاپی یا اطعام شصت مسکین ست چنانکه در
قصهٔ مجامع در رمضان از حدیث ابی هریره در صحیحین و سنن ثابت شده و هم کذلک صحیح کرده

جنب ست از جماع غسل بجا آرد و روزه گیرد و قضا نکند و هر که بمیرد و بروی صیام باشد
از طرف او ولی او روزه نهد و این در حدیث متفق علیه از عائشه آمده و ظاهر حدیث
عدم فرق ست میان آنکه وصیت کرده باشد بدان یا نه و من زعم خلاف
هذا فلیأت بحجة تدفعه و قضای صوم بر حائض لازمست نه قضای نماز و زوال
عقل رافع قلم تکلیف ست پس قول بوجوب قضا بر مجنون فرع وجوب اداست و چون
خود ادا بر وی واجب نیست وجوب فرع یعنی چه ولا بد ست بر موجب قضا تصحیح وجوب
ادا بر زائل العقل و دونه مفاوز و جائز ست تفریق در قضای صوم رمضان بحدیث
ان شاء فرقه وان شاء تابعه رواه الدارقطنی و صححه ابن الجوزی و بقول
او تعالی فَعِدَّةٌ مِّنْ أَيَّامٍ أُخَرَ و این صادق ست بر مجتمع و بر متفرق هر دو بنا بر حصول
عدت بهر یکی ازینها و برائت اصلیه قاضی ست بعدم تقید باتصال مصداق ست آیه را [illegible]
و حدیث فلیسرده ولا یقطعه ضعیف ست نزد جماعه حفاظ -

باب در بیان صوم تطوع و صیام منهی عنها

صوم یوم عرفه مکفر سال ماضی و آتی ست و صوم عاشورا مکفر سال گذشته و این
صوم افضل صیام متطوع به ست و در صوم رجب چیزی وارد نشده مگر آنکه داخل ست
در صیام اشهر حرم پس مستحب باشد و احادیثی که در خصوص صوم رجب آمده همه واهیست
و در استحباب صوم یوم غدیر دلیلی وارد نشده و صوم اثنین که دران ولادت یا بعثت
یا انزال وحی بسوی آنحضرت صلعم بوده ثابت ست و هر که بعد از رمضان شش روز از
شوال روزه گرفت گویا صوم دهر گرفت برابر ست که در اول شوال یا اوسط یا آخر آن
روزه گیرد یا متصل نهد اگرچه اولی اتصال ست ولیکن نزاع در شرطیت اتصال باشد
و صائم یک روز در راه خدا هفتاد سال راه از دوزخ دور تر افتد و مراد براه خدا نزد اطلاق
جهاد باشد و آنحضرت صلعم چندان روزه می گرفت که می گفتند که افطار نکند و چندان افطار میکرد

گمان نبرفت که روزه بگیرد و دیده نشد که جز رمضان ماه کامل روزه گرفته باشد و
بیشتر روزه دار در شعبان می بود و بهذا صوم از اقرب قرب الی الله ست آنحضرت صلعم
از وی سبحانه حکایت کرده که فرمود الصوم لی وانا اجزی به و این حدیث
بغنی ست از احادیثی که از وضع قصاص و اختلاق اهل اهوا رست ابو ذر گفته امر فرمود
مارا آنکه سه روزه در هر ماه گیریم سیزدهم و چهاردهم و پانزدهم و این نزد نسائی و ترمذی ست
و ابن حبان تصحیحش کرده و زن را روزه گرفتن در حضور زوج جز باذن او جائز نیست
یعنی در غیر رمضان و از صیام روز عید الفطر و یوم النحر نهی آمده و نهی مقتضی تحریم ست و
ایام تشریق ایام اکل و شرب و ذکر خدای عز و جل ست روزهٔ آنها حرام باشد مگر
کسیکه واجد هدی نیست خواه متمتع باشد یا قارن یا محصر بنا بر اطلاق حدیث و
تخصیص شب جمعه بقیام و روز جمعه بصیام منهی عنه ست مگر آنکه در روز صوم یکی افتد
و تنها روز جمعه صوم نباید گرفت مگر آنکه پیش یا پس از آن یک روزه دیگر بگیرد و در حدیث
مستنکر نهی از صوم نزد انتصاف شعبان آمده و حدیث نهی از صوم در روز شنبه
مضطرب ست مگر رجالش ثقات اند و ابوداود گفته این حدیث منسوخ ست زیرا که
ام سلمه گوید آنحضرت روز شنبه و یکشنبه اکثر روزه می گرفت و می فرمود این هر دو روز
یوم عید مشرکانست می خواهم که مخالفت ایشان بکنم و این نزد نسائی و احمد و غیرهما ست
و ابن حبان تصحیحش کرده و ظاهر حدیث ابی قتاده استحباب صوم یوم عرفه ست مطلقا و
ظاهر حدیث عقبه بن عامر عدم مشروعیت صوم یوم عرفه است مطلقا و ظاهر حدیث ابی هریره
نهی از صوم یوم عرفه در عرفات است و حاکم و ابن خزیمه این حدیث را صحیح گویند و عقیلی
باستنکارش رفته و جمع میان حدیث ابی هریره و حدیث ابی قتاده آنست که این
نهی خاص بحاج باشد و غیر او داخل زیر عموم حدیث ابی قتاده بود و لیکن جمع
میان حدیث عقبه و حدیث ابی قتاده مشکل ست و فرمود روزه نداشت کسی که

روزهٔ ابد گرفت این لفظ متفق علیه ست و لفظ مسلم لا صام ولا افطر ست و ظاهر
حدیث من فطر صائما آنست که حصول اجر بمجرد صدق فطر ست هر چند جرعهٔ از آب
یا پارهٔ از تمر باشد و از برای اعتبار شبع یا سد رمق یا ماکول معتاد وجهی نیست زیرا که
مسمای افطار بفرو رفتن چیزے از گلو بشکم واقع شده و من زاد زاده الله فی حسناته

باب در بیان اعتکاف

دخول در معتکف بعد از نماز صبح بحدیث متفق علیه ثابت شده و این اعتکاف در عشرهٔ
اواخر رمضان می فرمود تا آنکه بمرد و سر مبارک از مسجد می بر آورد تا شانه اش کنند و
در خانه جز از برای حاجت در نمی آمد عائشه گوید سنت آنست که معتکف عیادت بیمار نکند
و حاضر بر جنازه نشود و مساس و مباشرت زن نکند و جز بحاجت لا بدیه بیرون نیاید و نیست
اعتکاف مگر بصوم و نیست مگر در مسجد جامع و رجال حدیث نزد ابی داود لا باس بهم اند و آخر
حدیث موقوف ست زیرا که در روایت نسائی لفظ من السنة درین حدیث ذکر نیافته
و ابن عباس گفته بر معتکف صوم نیست مگر آنکه بر نفس خود واجب گرداند و حق آنست که
شرط یا رکن یا فرض بودن کدام شئے از برای شئے دیگر جز بدلیل ثابت نمی شود زیرا که
حکم شرعی یا وضعی ست و دلیلیکه دال باشد بر آنکه اعتکاف جز بصوم روا است نمی آید
نیامده تا آنکه ترغیب در اعتکاف وارد شده و اعتبار صوم منقول نگشته و اگر معتبر می بود
ناگزیر بیانش از برای امت می فرمود و اعتکاف آنحضرت صلعم با صوم امر اتفاقی ست و اگر
معتبر باشد اعتکافش در مسجد او صلی الله علیه و آله و سلم هم معتبر بود و در غیر آن از احدے
اعتکاف صحیح نباشد و این باطل ست و خود آنحضرت صلعم در عشر اول شوال اعتکاف
کرد و منقول نشد که روزه گرفت و یوم فطر منجملهٔ عشر اول ست و یوم صوم نیست پس
حق عدم اشتراط صوم در اعتکاف ست و عمر بن خطاب را امر بایفاے نذر اعتکاف
یک شب که در جاهلیت کرده بود بمسجد حرام فرمود و این متفق علیه ست و در مسلم بجای

روزه است و روایت صحیحین ارجح از روایت احدهاست نزد عدم امکان جمع و حدیث
آنحضرت وهم ضعیف است و اعتکاف یک ساعت و فوق آن بلکه بقدر فواق ناقه
جائز است و اقل آن لحظهٔ مختلفه باشد و این حدیث اگرچه صالح احتجاج نیست لیکن
اصل عدم تقدیر بوقت معین است و دلیل بر مدعی اوست و یوم کامل شرط صوم است
نه شرط اعتکاف و این بر تقدیریست که شرطیت صوم تسلیم نموده آید۔

باب در بیان قیام رمضان

هر که در رمضان قیام کند یعنی نماز گزارد یا تلاوت کند در شبهاے آن از روی ایمان
و احتساب گناهان متقدم او بخشیده شود و این متفق علیه است از حدیث ابی هریره و
ظاهر لفظ رمضان مفید تمامهٔ ماه است نه بعض آن و لفظ گناه شامل صغیره و کبیره هر دو است
پس مفید مغفرت کبائر بلا توبه باشد و هو الحق و ظاهر آنست که حاصل مے شود این قیام
بنماز وتر که یازده رکعت است و اما تراویح بطوریکه الآن معتاد است در عهد آنحضرت صلعم
واقع نشده بلکه ایجاد حضرت عمرست رضی الله عنه که ابی بن کعب را بر جمع مردم امر کرده
و در قدر صلوة ایشان اختلافست از یازده تا بست و بست و یک و بست و سه و بالجمله عددے
معین در مرفوع نیامده و تکثیر نفل و تطوع سودمند است پس منع از بست و زیاده چیزے
نیست چنانکه بر دیگران ما اعتقاد عدم اجزاء کمتر ازان آثارے از علم ندارد و چون عشر
اخیر از رمضان می درآمد آنحضرت صلعم کمر خود محکم می بست و شب زنده می داشت و بایقاظ
اهل خود می پرداخت بیت

ربین دیدهٔ شب زنده دار خویشتنم … که تلخ کرد براے تو خواب شیرین را

باب در بیان شب قدر

این شب بهتر از هزار شب است و دران فرشتگان و روح فرود می آیند و تا دم
صبح سلامتی است چند صحابه این شب را در خواب در هفت شب اخیر دیدند آنحضرت صلعم

فرمود خواب شما متفق ست بر سبع اواخر پس تحری آن درین شبها می باید کرد و این
در حدیث متفق علیه از ابن عمر آمده و معاویه بن ابی سفیان بودنش بشب بیست و هفتم
رمضان از آنحضرت روایت کرده ولیکن راجح وقف اوست و در تعیین آن چنانکه
حافظ در بلوغ المرام گفته اختلاف ست بر چهل قول که در فتح الباری بایراد آن پرداخته و
علامه شوکانی در وبل الغمام اشارت بهفت و چهل قول کرده و گفته که در شرح منتقی
بذکر ادله اش با بیان راجح و مرجوح پرداخته ام و آن رجحان بودن اوست در اوتار
عشر اواخر ماه مبارک صیام انتهی و عائشه آنحضرت صلعم را گفت اگر دانم که شب قدر کدام
شب ست دران چه گویم فرمود این دعا بگو اللهم انک عفو تحب العفو فاعف عنا
شعر کریما ببخشای بر حال ما * که هستم اسیر کمند هوا * این حدیث را ترمذی
و حاکم تصحیح کرده اند

باب در بیان شد رحال

بالان بستن جز بسوی سه مسجد که آن مسجد حرام و مسجد نبوی و مسجد اقصی باشد منهی عنه ست
و لفظ لا تشد الرحال بضم دال بر نفی و بسکون آن بر نهی هر دو آمده و مراد بنفی درینجا
محل نهی ست و این حدیث مرفوع متفق علیه از ابی سعید خدری آمده و شد رحال بسوی مشاهد
از مبارک ست و قلاقل و زلازل بسیار بران در زمین بلغت و خلف الی الآن رو داد
و حق آنست که سفر بسوی مواضع متبرکه غیر این مساجد ثلثه بخصوصیت تبرک بران شرعاً
ممنوع ست تا امر جاهلیت رواج نپذیرد و قبر و عبادتگاه ولی از اولیا و دیگر همه
درین شی یکسان ست و اگر فهم که مستثنی منه درین حدیث اخص ست نه عام تا هم
دلیلی جدا از برای جواز شد رحل بسوی قبور انبیا و اولیا درکار ست و دلیل موجود نیست
و جواز سفر از برای طلب علم و تجارت و نحو آن با دلهٔ اخری هم ثابت شده و حافظ ابن حجر
در بلوغ المرام این حدیث را در آخر باب اعتکاف آورده بنا بر آنکه اعتکاف در جز دو باشد

واین مساجد بترتیب ذکر افضل مساجد روی زمین است ومؤید اوست حدیث ابی الدرداء مرفوعاً
که نماز در مسجد حرام برابر صد هزار نماز ست ودر مسجد من برابر یک هزار ودر مسجد بیت المقدس برابر
پنجاه هزار نماز وسندش نزد بزار حسن ست

کتاب در بیان حج وعمره

یک عمره تا عمرهٔ دیگر کفارهٔ گناهان ست که در میان هر دو بوده باشد وحج مبرور را جزای
جز جنت نیست واین حج وعمره جهاد بی قتال ست از برای زنان وعمره واجب نیست
مگر اگر بکند بهتر باشد وسندش ضعیف است وراجح وقف اوست بر جابر بن عبد الله ونیز هم
از جابر مرفوعاً آمده که حج وعمره دو فریضه اند مگر سندش با وجود تصحیح حاکم ضعیف ومنقطع است
پس بحجت نیرزد وواجب عمل ست بر برائت اصلیه تا آنکه ناقلی ازان بیاید وانچه مفید
وجوب باشد بطریق صحیح نیامده بلکه انچه آمده است دلیل بر مطلق مشروعیت عمره ست پس
حق درینجا قول ذاهب بسوی عدم وجوب ست وهمه عمرهای آنحضرت صلعم در اشهر حج بود
وتمام سال وقت اوست

باب در بیان فرضیت حج

نزول فرضیت حج قبل از هجرت ست نزد صاحب نهایه یا در سنه شش ست واین قول اکثر ست
یا سنه هشت یا نه یا ده یا پنج ودر مسلم وغیره آمده که آنحضرت تا چند سال درنگ کرد و
حج ننمود ودر سال دهم بمردم اعلام کرد واین دلیل تراخی ست چه اگر علی الفور واجب بودی
هم دران سال که فرض شد امر بحج می نمود وگر گفتیم که عذری داشته باشد باری تاخیر
بیان از وقت حاجت نارواست وآزادگر ست حدیث من وجد زاداً وراحلة
ولم یحج فلیمت یهودیا او نصرانیا واین از طریق سه صحابی آمده وجمله طرقش ضعیف است
واحسن اقوال در باره او امر مطلقه آنست که لفظ افعل که صیغهٔ امر باشد دلالت نمی کند مگر
بر مجرد طلب فعل مامور به از فاعل بدون آنکه مقید باشد بفور یا تراخی یا یکبار یا تکرار ولکن

یک بار از ضروریات ایجاب ست وقائل بآنکه امر از برائے فور یا تراخی ست یا اقتضای مرهٔ واحده یا اکثر می کند غیر مصیب ست ووجوب حج بر واجد زاد وراحله است و بر فاقد یکے ازین هر دو واجب نیست وتفسیر سبیل بزاد وراحله مرفوعاً بطریق مرسل صحیح وبسند ضعیف هر دو آمده ومجموعش منتهض ست از برای احتجاج زیراکه وجود علل در جمیع طرق مانع تقویت بعض ببعض وشد عضد آن نیست ومعهذا از برای قصر سبیل بر زاد وراحله وجهی نیست بلکه سلامت از مرض وامن ووجود محرم از برائے زن داخل در سبیل ست وشرطیت تکلیف واسلام وحریت تعلق بفاعل دارد وزاد وراحله وامن ومحرم شروط متعلقه بفعل ست پس بعض شروط فعل را از برائے وجوب گردانیدن وبعض را از برائے ادا مقرر کردن غیر موافق بعقل ونقل ست آنحضرت صلعم فرمود تنها نشود مرد با زن مگر آنکه محرم او باشد وسفر نکند زن مگر آنکه همراه محرم باشد مردی گفت زن من بحج رفته است ونام من در فلان غزوه نوشته شده فرمود برو حج کن با زن خود واین در مسلم ست از حدیث ابن عباس وهم در حدیث ابن عباس ست مرفوعاً که حج یک بار ست و زیاده بر یک بار نفل

فصل در وجوه احرام وصفت آن

صحابه در حجة الوداع بر چند وجه بودند بعض تنها احرام عمره بستند وبعض احرام حج وعمره باهم کردند وبعض تنها احرام حج نمودند. واین افراد ست وثانی قران واول تمتع پس متمتع در مکه رسیده از احرام برآمد وحلال شد وقارن ومفرد حلال نشد تا آنکه روز نحر آمد واین متفق علیه ست از حدیث عائشه رضی الله عنها **فصل** آنحضرت صلعم حج قران کرد وفرمود اگر از پیشتر معلوم می شد سوق هدی نمی کردم ومتمتع می گردیدم پس تمتع را افضل گردانید وفرمود این متعه تا ابد ست واین بحث طویل الذیول نشعب الحج والنقول ست هر کرا اراده عثور بر صواب باشد وی رجوع بهدی حافظ ابن القیم وشیخ نتقی کند ودر یابد که چهارده صحابی راوی فسخ حج بعمره اند وحق همین ست که تمتع افضل انواع ست واما اینکه تعیین ست

وغیر آن ناجائز چنانکه ابن القیم بتنقیحش پرداخته و در تقریرش اطالت کلام کرده پس
صحیح نیست **فصل** حج صبی سالم ست و مادر و پدر را دران اجر باشد اگر ممیز نیست و لے
از طرف او اعمال حج بجا آرد و باین رفته اند جمهور و لیکن این حج مجزی از فریضهٔ اسلام
نیست بلکه وجوب آن بر ذمهٔ او بعد از بلوغ باقیست و این را مجمع علیه گفته اند و در حدیث
موقوف ابن عباس آمده هر کودکی که حج کرد پس به بلوغ رسید بر وی است حج گزاردن بار
دیگر و هرچند که حج کرد پیشتر آمده است. بر وی است حج دیگر رواه ابن ابی شیبة و رجاله ثقات
و در حجة الوداع زنی را اذن حج داد از طرف پدرش که از پیری بر راحله ثابت نمی تواند ماند
و این زن خثعمیه بود و زن جهنیه را دستوری حج از طرف مادرش که نذر حج کرده بود و بمرد
ارزانی نمود و فرمود ارأیت لو کان علی امك دین اکنت قاضیة اقضوا الله فالله
احق بالوفاء و این هر دو حدیث در بخاری ست و اول متفق علیه و در اینها دلالت ست
بر صحت حج قریب از قریب نه بر حج اجنبی از اجنبی و نیست دلیل بر ایجاب وصیت بحج و بر
اجزای آن از میت و معهذا اگر یکی وصیت کرد امتثالش از ثلث مال که دران بعمر آخر
اختیار تصرف دارد و بدان ماذون ست بشرط عدم ضرار واجب باشد مانند آنکه این
حج مسقط حج واجب از میت ست یا نه پس محل تردد ست و بیکه حاج از طرف او غیر قرابت
باشد و در حدیث شبرمه تصریح بآن نیست که حاج از طرف او اجنبی بود بلکه در روایتی لفظ
اخ یا صدیق یا قریب آمده و مع الاحتمال لا یتم الاستدلال و نیز مردن شبرمه ازان ثابت
نشده و معهذا ارجح نزد احمد وقف او ست و نزد دارقطنی مرسل ست در اصح و ابن حبان
سندش را صحیح گفته و دیگران رفع ثابت نموده و حدیث انس نزد ثعلبی بلفظ من اوصی
بحج الخ ظاهر آنست که صحیح نباشد چه ثعلبی از اهل روایت نیست و تفسیرش مملو بموضوعات ست
و بیهقی نیز مثل آن از جابر آورده پس سندش در خور نظر ست

باب در بیان مواقیت

میقات اہل مدینہ ذو الحلیفہ ست بر یک فرسخ از انجا و میقات اہل شام جحفہ ست
کہ آن را مہیعہ ہم نامند و اکنون ویران ست و بجایش رابغ گرفتہ اند و میقات اہل نجد
قرن منازل ست و میقات اہل یمن و اہل ہند یلملم و این مواقیت از برای کسیست
کہ از اہل این مواضع نیست و بارادۂ حج و عمرہ در انجا رسیدہ و ہر کہ آنجاست از انجا و ہر کہ
دون اینہاست از ہر جا کہ خواہد احرام ببندد تا آنکہ اہل مکہ ہم از مکہ ببندند و میقات اہل
عراق ذات عرق ست و در رفع این حدیث شک ست و انچہ در بخاریست آنست کہ توقیت
این میقات عمرؓ بن خطاب کردہ و ابن عباس از برای اہل مشرق توقیت عقیق بطریق مرفوع
روایت نمودہ و این حدیث نزد احمد و ابی داود و ترمذیست **فصل** میقات عمرہ حل ست
زیرا کہ عائشہ را با برادرش عبد الرحمن بسوی تنعیم فرستاد و این مکان اقرب حل ست بسوی
مکہ و ہر کہ گفتہ جز از تنعیم روا نیست و وی در مکہ ست تمسکی بدست او نیست اگر سبیل عائشہ
از برای خوشنودی خاطر عاطرش ثابت گردد ہم از مکہ احرام عمرہ می توان بست ورنہ محل
بر آید تخصیص تنعیم بیدلیل ست و ہمچنین ایجاب احرام بر داخل حرم بدون ارادۂ حج و عمرہ
بے برہان جلی ست و مردم در عصر نبوت بنا بر حوائج بمکۂ مکرمہ می در آمدند و منقول نشد
کہ احدی احرام بستہ آمدہ باشد بلکہ دخول حجاج بن علاط و ابی قتادہ در میقات بی احرام
ثابت شدہ و برادرت اصابہ مستحب ست و نقل از ان جز بناقل صحیح نتواند بود و لزوم دم بر
تجاوزش و در غیر نسکین مستند بہ تمسکی نیست رای و اجتہاد ست و آثار صحابہ حجت نباشد —

باب در بیان احرام و انچہ متعلق باوست

اہلال آنحضرت صلعم از نزد مسجد ذو الحلیفہ بود و فرمود آمد مرا جبرئیل و گفت کہ امر کنم اصحاب
خود را برفع اصوات باہلال و خود ش از برای اہلال متجرد شدہ غسل بر آورد و فرمود محرم
قمیص و عمائم و سراویلات و برنس و خفاف نپوشد مگر آنکہ یکی نعلین نیابد پس پایان
تر از ہر دو پاشنہ بریدہ خفین بپوشد و فرمود جامۂ سودۂ زعفران و ورس نپوشد و زن نقاب

بر روی بیفگند و دستانه نپوشد و استعمال طیب قبل از احرام و از برای حل قبل از طواف
در حدیث متفق علیه عائشه آمده و محرم را نکاح و انکاح و خطبه و صید نا رواست مگر
صید مردِ حلال که از برای این کس نکرده است و احادیث رد صید محمول ست بر صید حلال
از برای محرم چنانکه حمار وحشی صید کردهٔ صعب بن جثامه را باز گردانید و فرمود انا حرم
و پنج دابه فاسق اند در حل و حرم در خور کشتن باشند زاغ و غلیواز و کژدم و موش و سگ گزنده
و حجام در احرام ثابت ست بحدیث متفق علیه ابن عباس و در حلق راس از قمل تخییر ست
و جه یک شاة یا سه روزه یا اطعام شش مسکین وارد شده هر مسکین را نصف صاع بدهد
این نیز متفق علیه ست از حدیث کعب بن عجره و بدان قرآن نازل شده و قطع شعر مستلزم
موت قمل ست و ایجاب فدیه بستردن موی ست نه براند اختن شپش و در حکم قمل ست
قلع و قطع دیگر موذیات از جنس دمامیل و شوک و سن و دم و سائر آنچه ایذا دهد و لازم
درین همه همان ست که در حلق شعر آمده کما قال الله تعالی ففدیة من صیام او صدقة
او نسک ولیکن این لزوم بعد از ثبوت منع ازین فعل ست چنانکه در موی سر ثابت شده
نه در آنچه منع ازان ثابت نگشته که اصل درانجا جواز و عدم لزوم فدیه ست و میتوان گفت
که این امور مقاس بر حلق نیند بلکه داخل اند زیر آیه کریمه فمن کان منکم مریضا الآیة ست
از تقدیر محذوف در آیه مثل آنکه چنین گویند فمن کان مریضا ففعل شیئا من محظورات
الاحرام او به اذی من راسه فحلق ففدیة الآیة و این ظاهر ست ولیکن سخن در
بودن قلع سن و قطع بشره از محظورات احرام ست تا آنکه فدیه لازم آید و جه بضرورت روا نبود
و این را دلیلی معلوم نیست پس مراد بآیه آن باشد که چنان بیمار ست که همراه آن فعل
چیزے از محظورات که دلیل بدان وارد گشته چون لبس مخیط و تغطیه راس او را جائز ست
و روز فتح مکه خطبه خواند و فرمود که او تعالے فیل را از مکه باز داشت و برای هیچ یکے پیش از من
حلال نشده و مرا نیز دمے حلال گردید و احدے را بعد از من حلال نیست صیداو را نرنجانند

و خارش نبر ند و لقطهٔ او جز از برای منشد حلال نباشد و صاحب قتیل فدیه گیرد یا کشنده را بکشد و بر گزارش عباس که اذخر بکار و بار خانه و گورمی آید استثنا لیشش فرمود و مکه را ابراهیم علیه السلام حرم ساخته و اهل او را دعا کرده و من مدینه را حرم ساختم چنانکه ابراهیم مکه را حرم گردانید و دعا کرده ام در صاع و مد مدینه همچو دعای ابراهیم از برای اهل مکه و این مدینه حرام ست از ما بین عیر تا ثور و این حرمت در بارهٔ صید و شجر و لقطه مختص ست بسلب قاتل صید و قاطع شجر دران و تحقیق مرام درین مقام نزد ما آنست که بر کشندهٔ نخچیر و برندهٔ درخت در حرم مدینه از جزا و قیمت هیچ واجب نیست بلکه فقط آثم ست و هر که قاتل و قاطع مذکور را بیابد سلب او بگیرد و همچنین بر حلال در صید و شجر حرم مکه هیچ واجب نیست مگر مجرد اثم آری بر محرم جزای که در قرآن کریم ذکر یافته واجب ست نزد کشتن شکار و در درخت مکه چیزی نیست زیرا که دلیلی که بدان قیام حجت می تواند شد وارد نشده و روایت وجوب بقره در قطع دوحه کبیره بصحت نرسیده و آنچه از بعض سلف مرویست دران حجت نیست و حرام ست وج که وادی از اودیهٔ طائف باشد ابوداود از حدیث زبیر بن عوام آورده که آنحضرت صلعم فرمود صید وج محرم و حسنه المنذری و صححه الشافعی و این نص ست در محل نزاع و خلاف آن ثابت نشده

باب در بیان صفت حج و دخول مکه

جابر بن عبد الله گفته آنحضرت صلعم حج کرد ما همراه وی بر آمدیم چون از مدینه بذی الحلیفه رسیدیم اسماء بنت عمیس زن ابوبکر صدیق محمد بن ابی بکر را از ایید آنحضرت فرمود غسل بیار و جای خون را بجامه بسته احرام بر بند و خود در مسجد نماز گزارد و بر قصوی سوار شد چون برابر بیدا آمد اهلال بتوحید کرد و گفت اللهم لبیک لا شریک لک لبیک ان الحمد والنعمة لک والملک لا شریک لک تا آنکه بخانهٔ کعبه رسیده استلام حجر اسود کرد و سه بار در طواف رمل نمود و چهار بار مشی کرد و بمقام ابراهیم آمده دو رکعت طواف بگزارد و باز برکن

برگشت استلامش فرمود و از در مسجد حرم بر آمده نزد صفا این آیه فرو خواند اِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ
مِنْ شَعَائِرِ اللهِ و گفت آغاز کنم در سعی بانچه او تعالی آغاز کرده پس بالای صفا بر آمد
تا آنکه خانه کعبه را دید و روی بقبله شده این توحید و تکبیر ادا فرمود لا اله الا الله وحده
لا شریك له له الملك وله الحمد وهو علی کل شئ قدیر لا اله الا الله انجز وعده
ونصر عبده وهزم الاحزاب وحده و میان این ذکر سه بار دعا کرد و فرود آمده
بسوی مروه رفت و سعی نمود و بشتافت در پستی وادی و چون به بلندی بر آمد آهسته رفت
بر مروه و انچه بر صفا کرده بود هم بر مروه بجا آورد و مردم بعد این اعمال حلال شدند مگر آنحضرت
صلعم بر احرام ماند و چون روز ترویه که هشتم ذیحجه باشد مردم متوجه منی شدند آنحضرت صلعم
در منی ظهر و عصر و مغرب و عشا و صبح بگزارد و بعد از بامداد اندکی درنگ کرد تا آنکه آفتاب
بر آمد و بسوی عرفه راند و نزد مشعر باستاد و دید که قبه اش در نمره زده اند و این جا خارج
از حد عرفات است در ان فرود آمد و بعد از زوال فرمان بپالان بستن بر قصوی داد و در
بطن وادی عرفه رسیده مردم را خطبه خواند درین اثنا بلال اذان گفت و اقامت کرد
پس نخستین نماز ظهر گزارد و بعد اقامت دیگر نماز عصر بجا آورد و میان این هر دو سنن
نخواند سپس سوار شده بموقف آمد و بطن ناقه را بسوی صخرات گردانید و موضع جبل مشاة
را رو به روی کرد و روی بقبله شد و تا انجا استاد که مهر فرو شد و اندکی زردی دور گردید تا آنکه
نزد غروب قرص آفتاب از عرفه سوی مزدلفه برگشت و تیز راند و زمام ناقه را می کشید
تا آنکه سرش بمورک رحل می رسید و مردم را باشارت بدست راست می فرمود ای مردم آهسته
روید و بر هر کوه که می آمد اندکی ارخای عنان می کرد تا ناقه بالای آن بر آید تا آنکه بمزدلفه
آمده مغرب و عشا را بیک اذان و دو اقامت بگذارد و میان هر دو کدام سنت و نفل نخواند
و بخواب رفت چون بامداد شد بصباحت نماز فجر در اول صبح بگذارد و این باذان و اقامت
بود پس سوار شد و بمشعر حرام آمد و روی بقبله شده دعا کرد و تکبیر و تهلیل بر آورد و تا آنجا استاد

که صبح بخوبی روشن گردید وپیش ازانکه آفتاب برآید روانه شد وبطن محسر رسیده ناقه را اندک تحریک فرمود وراه میانه که بر جمرهٔ کلان سے برآید برفت واین غیر آن راه ست که ازان بعرفات رفته بود وآن راضب نام ست چون بر جمره که زیر درخت ست آمد هفت سنگریزه بینداخت وبا هر حصے تکبیر می آورد وهر سنگریزه ازینها چو خذف بود که بانگشت می انگنند وآن را بدانه باقلا یا پشک بزنشان داده اند واین رمی از بطن وادی کرد ومنحر برگشت واینجا نحر کرد وهم مرتضے را گفت که نحر کند بعده سوار شده بسوی خانهٔ کعبه براند وظهر در مکه گزارد واین حدیث عظیم الشان کثیر الفوائد بطوله در صحیح مسلم ست خزیمه بن ثابت گوید آنحضرت صلعم بعد از تلبیه از خدا سوال رضوان وجنت می کرد وبرحمت او از نار پناه می جست وسندش ضعیف ست نزد شافعی ودر منے بموضعے معین نحر فرمود ودیگران را گفت که من اینجا نحر کرده ام شما در رحال خود بکنید ومن درینجا استادم وتمام عرفه موقفست ومن درین مقام وقوف نمودم ومزدلفه همه موقف ست واین را مسلم ازجابر آورده ودعا نخشته گفته چون بمکه آمد از طرف اعلای آن که جانب ذی طوی ومعلی ست درآمد وچون برآمد ازجانب پائین آن که ثنیهٔ سفلے باشد برآمد وهی آمد بمکه مگر آنکه شب بذی طوی بسر می کرد وصبح غسل می برآورد باز داخل مکه می شد واین در حدیث متفق علیه ست وتقبیل حجر اسود وسجده نمودن بران در روایت ابن عباس نزد حاکم مرفوعًا ونزد بیهقے موقوفًا آمده ودر سه شوط اول حکم برمل ودر چهار باقی حکم بمشے میان حجر اسود ورکن یمانی فرمود وجز این دو رکن دیگرے را از خانه استلام نمی کرد عمر بن خطاب رضی الله عنه حجر را بوسه داد وگفت می دانم که تو سنگے نه زیان میرسانے ونه سود میدهی واگر نمی دیدم که رسول خدا صلعم ترا می بوسد هرگز ترا نمی بوسیدم واین در بخاری ومسلم متفق علیه ست از حدیث عباس بن ربیعه وحدیث سجده علی بر عمر درین باب که نزد ازرقی ست سخت ضعیف ست بحجیت نشاید وثابت شده است از آنحضرت صلعم طواف بیت با استلام رکن بمحجن وتقبیل آن چوب کج

رواه مسلم عن ابی الطفیل و ترمذی تصحیح حدیث طواف آنحضرت صلعم بطریق اضطباع
بپرداخته کرده و در صحابه یکی بر دیگری بابت تهلیل یا تکبیر انکار نمی کرد اگر یکی مهل ست
پس دیگری مکبر و ابن عباس را همراه سامان یا ضعفه از مزدلفه بشب روانه ساخت
و بجواز عدم بیتوتت بجمع در چنین صورت ست پس همچنین ام المؤمنین سوده را که گران اندام و
فربه تن بود شب مزدلفه رخصت روانگی پیش از خویش ارزانی داشت و این در احادیث متفق علیها
آمده و از رمی جمره قبل از طلوع شمس نهی فرموده و لیکن در سندش انقطاع ست و ام سلمه
شب نحر قبل فجر رمی کرد و بعده طواف افاضه بجا آورد و این باذن آنحضرت بود صلعم و اسنادش
بشرط مسلم ست و گفت هر که حاضر نماز صبح شد با ما در مزدلفه و استاد تا آنکه روانه شویم و
پیش ازین بعرفه هم استاده بود در شب یا در روز پس حج او تمام ست و چرک او دور شد این
حدیث را ترمذی و ابن خزیمه تصحیح کرده اند و عادت مشرکین چنان بود که تا مهر بر آمد از مزدلفه
نرفتند و اشرق ثبیر می گفتند رسول خدا صلعم بر خلاف ایشان افاضه پیش از طلوع آفتاب
فرمود و تلبیه گویان ماند تا آنکه جمره عقبه را رمی کرد و درین هنگام خانه کعبه را جانب یسار و منی
را جانب یمین گردانید و هفت سنگریزه زد و این رمی روز نحر هنگام چاشت بود و بعد ازان
در روز دیگر بعد از زوال رمی می کرد و جمره اولی را که نزدیک بمسجد خیف ست هفت
حصی می زد و با هر حصی تکبیر می گفت و پیشتر بزمین نرم میرفت و تا دیر رو بقبله استاده دست
بر داشته دعا می کرد و بعده رمی جمره وسطی می پرداخت و بجانب چپ در زمین سهل آمده
مستقبل قبله قیام می فرمود و تا دیر هر دو دست بر داشته دعا ها می کرد پس جمره ذات العقبه
را از بطن وادی سنگریزه می انداخت و نزدش وقوف نمی فرمود و این در بخاری ست از
حدیث ابن عمر مرفوعاً و دو بار اللهم ارحم المحلقین گفت و در کرت سوم بر عرض مردم
والمقصرین هم افزود و در حلق قبل از ذبح و در نحر پیش از رمی لا حرج ارشاد کرد و بالجمله
آن روز از تقدیم و تاخیر هیچ شی پرسیده نشد مگر آنکه همین عدم حرج و اذن بفعل آن کار

بدایت نمود و این متفق علیه ست از حدیث ابن عمرو بن العاص بلکه در بخاری از مسور بن
مخرمه آمده که خودش نحر قبل از حلق کرد و صحابه را بدان امر فرمود و گفت چون رمی جمرهٔ عقبه
کردید و موی سر تراشید بوی خوشبو و هر چیز جز زنان شما را حلال گردید و در سند این حدیث
ضعف ست و فرمود نیست بر زنان حلق بلکه ایشان قصر می کنند و سندش حسن ست و
عباس را اذن بیتوتت مکه در لیالی منا بنا بر سقایه داد و برعاء ابل در عدم بیتوتت منی
رخصت ارزانی داشت و فرمود رمی کنند روز نحر بعده فردای آن از برای دو روز بعد
روز چهارم که یوم النفر ست و این حدیث را ترمذی و ابن حبان صحیح گفته اند و خطبه خواند
وی صلعم در روز نحر در حدیث متفق علیه آمده و همچنین در روز ثانی نحر که یوم الرؤس خواند
خطبه کرد و گفت الیس هذا اوسط ایام التشریق الخ و عائشه را ارشاد کرد که طواف
بخانه و سعی تو میان صفا و مروه حج و عمره هر دو را کافی ست و ابن عباس گفته در طواف
افاضه رمل نکرده و ظهر و عصر و مغرب و عشا گزارده اندکی در محصب بخواب رفت پس سوار
شده بخانه آمد و طواف وداع نمود و این در بخاری ست و عائشه نزول نبوی را در ابطح
بطریق نسک انکار کرده و گفته که نزول درین منزل بنا بر سماحت خروج بود ندا از مناسک
حج و مردم را امر کرد تا آنکه آخر عهد ایشان بخانهٔ کعبه باشد مگر بر حائض تخفیف کرده و فرمود نماز
در مسجد من بهتر از هزار نماز در مسجد دیگر ست جز مسجد حرام و نماز در مسجد حرام بهتر از نماز در این
مسجد من ست بصد هزار نماز رواه احمد عن ابن الزبیر و صححه ابن حبان -

باب در بیان فوات و احصار

در حدیبیه آنحضرت صلعم محصور شد پس حلق راس کرد و زنان را مجامع شد و هدی را
قربانی نمود و در عام قابل عمره بجا آورد و ضباعه بنت زبیر را که بیمار بود و قصد حج داشت امر کرد
تا آنکه احرام بندد و شرط کند که محل من جاییست که انجا مرا حبس کنی و این حدیث عائشه متفق علیه
بخاری و مسلم ست و فرمود هر که پای او بشکند یا لنگ گردد وی حلال شود و از احرام برآید و سال

آید در حج بگذارد و عکرمه که راوی این حدیث ست می گوید که ابن عباس و ابوهریره تصدیق
این حدیث کرده اند و ترمذی تحسینش نموده **فصل** در حدیث خذوا عنی مناسککم
که در صحیح مسلم وغیره ست امر ست باقتدای افعال و اقوال وے صلعم و امر مفید وجوب ست
پس مناسکے که رسول خدا بیانش فرموده همه واجب ست نیست خارج ازین وجوب مگر چیزیکه
دلیلش خاص کرده ست اما آنکه صحت حج جز بفعل جمیع مناسک یا اختلال حج باختلال بعض
مناسک می شود دلیلی بران نیست و آنچه عدمش مؤثر در عدم باشد آن شرط ست نه وجوب
و درادله مناسک حج آنچه مفید تاثیر عدمش در عدم حج باشد جز وقوف بعرفه نیست و شک نیست
که استدلال ببعض افعال آنحضرت صلعم بر وجوب و ببعض بر ندب تحکم ست و همچنین بعض
افعال را نسک و بعض را غیر نسک گفتن نیز تحکم باشد بلکه ظاهر آنست که جمله افعال صادره
در حج مناسک ست چه آنحضرت صلعم بیان نفرموده که نسک فلان فعل ست و فلان
فعل نسک نیست ولکن لابد ست که این افعال مقصود بالذات باشند همچو احرام و وقوف
بعرفه و طواف و سعی و رمی جمار نه آنچه غیر مقصود بالذات ست همچو مبیت بمنی در لیالی رمی
یا بسبب غیر حج باشد همچو جمع دو نماز در مزدلفه و نحو آن از آنچه تفصیلش گذشت و من
امعن النظر فی کثیر من الاعمال الواقعة منه صلعم فی حجه المعدودة مناسک
مستقلة و فروضا و شروطا و سننا و مندوبات وجد اکثرها مما قلد فیه الآخر
الاول جزافا من غیر توفیة الاجتهاد حقه کما لا یخفی علی ذی لب **فصل**
مراد باهلال رفع صوت باشد و ظاهر ادله آنست که واجب نیست مگر نیت احرام بحج و ورای
آن امری دیگر نیست و اشتراط مقارنت این نیت بالتلبیه یا تقلید بی دلیل ست بلکه تلبیه
ذکری مستقل و سنتی مفرده است و همچنین تقلید هدی و نیست کلام در ثبوت مشروعیت
این هر دو امر بلکه سخن درانست که این هر دو شرط نیت احرام نیند و من ادعی ذلک
فعلیه البرهان **فصل** ثابت نشده که احدی را امر کرده باشد بفسل از برای احرام جز

حائض ونفساء غسل این هر دو بنابر تقدیر بوده تغسل آنحضرت بحدیث ضعیف ثابت
شده ومحتمل ست که از برای احرام باشد یا از باب وعشا سی سفر یا تبرد یا نحو آن لیس
باوجود احتمال در فعل وعدم صدور امر بدان ثبوت شرعیتش نمی تواند شد وهمچنین دلیلی
بر استحباب ازاله تفث قبل از احرام نیست وقیاس بر تطییب فاسد ست ولاسیما نزد ورود
ارشاد نبوی ترک شعر وبشر بعد رویت هلال ذیحجه برای مرید اضحیه وحاج اولی ترست
نسبت او بنابر آنکه در شغل شاغل ست ودر صفت حاج آمده هو الشعث التفل وابن عمر
چون بعد از رمضان عزم حج می کرد تا حج هیچ شئ از راس وریش نمی گرفت حاصل آنکه
تساهل در اثبات احکام شرعیه بلا دلیل بلکه اثبات خلاف دلیل دأب اهل انصاف
نیست **فصل** استمرار محرم بر طیب بدن در حالت احرام جائز ست اگر قبل از احرام بوده
وحدیث یعلی بن امیه بغسل ثیاب ونزع جبه در جعرانه بود در سنه هشتم بلا خلاف وحدیث
عائشه در حجة الوداع در سنه دهم بوده ونیز در قصه یعلی خلوق آمده نه مطلق طیب وخلوق
غالبا از زعفران باشد واز زعفران مطلقا نهی آمده واما زینت همچو کحل وروغن که در آن
طیب نباشد پس وجهی از برای منع از آن نیست بلکه در حدیث حسن نزد ترمذی ادهان
آنحضرت صلعم در حالت احرام ثابت شده وکریمه قل من حرم زینة الله التی اخرج لعباده عام ست
نیست فرق دران میان محرم وغیر او وکیف که خطابات تحلیل وتحریم شامل مکلف در وقت
احرام ست چنانکه شامل اوست در غیر وقت احرام پس بر زاعم تحریم تزیین بوقت احرام
بر کلف دلیل آوردن واجب ست وحدیث الحاج الاشعث الاغبر با آنکه دران
مقال ست دال بر ایجاب فدیه بر مزیل شعث وغبرت نیست نه بمطابقت ونه تضمن ونه
التزام **فصل** سنیت اغتسال از برای دخول در حرم ووضو قبل از طواف ثابت نشده
آری طهارت از حیض شرط ست وحدیث الطواف بالبیت صلوة ضعیف ست ووضوی
آنحضرت صلعم مجرد فعل ست نهض بر وجوب نیست ونه وضو داخل در عموم مناسک ست

که بیان خذوا عنی مناسککم باشد **فصل** تمام روز عرفه وقت وقوف ست و وقوف آنحضرت صلعم بعد از زوال منافی آن نیست زیراکه در جزئی از روز بوده و فرموده وانی عرفات قبل ذلك لیلا او نهارا و همین ست مذهب احمد و قول او ارجح ست از قول جمهور و مجزیست وقوف در هر موضع از عرفه برابر ست که بطن عرنه باشد یا غیر آن واگرچه احادیث وارده در نبودن بطن عرنه جای وقوف همه ضعیف ست لکن قاصر از صلاحیت احتجاج نیست بنا بر کثرت طرق زیراکه از طریق شش صحابی آمده **فصل** احق چنان می نماید که ذکر نزد مشعر حرام واجب باشد بل نسک بود زیراکه با وجود نقش منقول آنحضرت صلعم و مندرج زیر حدیث خذوا عنی مناسککم نص قرآنی بصیغهٔ امر هم دران وارد گشته واذکروا الله عند المشعر الحرام و قول بندب آن از وادی تقلید آخر باول ست و بقول قائل بحجیت اجماع که مستند گاهے معروف ست و گاهے غیر معروف معتبر نباید بود چه ادلهٔ کتاب و سنت همواره محفوظ و مدون و معروف ست و هرکه چنین ذکر را غیر واجب گفته بخشش از مرکز انصاف نباید لغزید چه در اذکارے که درج و جز آن آمده بعض واجب و بعض غیر واجب ست بنصوص ادله فافهم فنائه فهمك تستح **فصل** قطع تلبیه نزد رسیدن جمرهٔ عقبه بصحت رسیده و در کتابی از کتب حدیث مرفوعی مخالف آن ثابت نشده و روایت علی در موطا که قطع تلبیه روز عرفه بعد از زیغ شمس می کرد معارض این حدیث صحیح نمے تواند شد **فصل** دربارهٔ فضیلت نماز در جوف کعبه حدیثی بالخصوص نیامده مگر در فضل صلوة در مسجد حرام پس مستلزم ثبوت آن از برائے کعبه بفحوای خطاب بطریق اولی باشد و در حدیث صحیح دخول نبوے در کعبه و نماز گزاردن در آن آمده **فصل** مبیت منے مقصود بالذات نیست بلکه مشروع بغرض رمی ست زیراکه فعل ست و زمان و مکان از ضروریات فعل باشد پس حق قول حنفیه و بعض شافعیه ست که مبیت منے فی نفسه واجب نیست و کیف که اگر واجب می بود هرگز اذن بترک آن از برای فاعل مندوبے

از مندوبات ہمچو سقایہ یا مباحی از مباحات ہمچو رمی نمی داد و لفظ رخص در حدیث ابن عباس ثابت شد از لفظ آنحضرت ست صلعم **فصل** طواف زیارت در یوم النحر از ان حضرت در صحیحین ثابت شدہ و این دلیل ست بر ان کہ وقت این طواف ہمین ست و لم یتعبدنا اللہ بغیرہ

فصل تمتع از حاضرین مسجد حرام صحیح ست چنانکہ از آفاقی صحیح ست و بناے عدم مشروعیت بر یکے از دو احتمال در آیہ کریمہ باشد و مراد بحاضر مسجد حرام اہل حرم اند کہ مشاہدہ مسجد حرام کنند و در بعض اوقات نماز و نحو آن حاضر انجامی شوند نہ آنکہ مراد بحضور استقرار دائمی باشد **فصل** اولی قطع تلبیہ ست نزد استلام حجر زیرا کہ آنحضرت صلعم ہمچنین کردہ و قول بقطع آن نزد دخول حرم اقرب بدلیل نیست **فصل** آراء وجوب یک طواف و یک سعی بر قارن بقول و بفعل ہر دو ثابت شدہ اما قول پس حدیث ابن عمر ست قال قال رسول اللہ صلعم من قرن بین حجہ و عمرتہ اجزأہ لہما طواف واحد اخرجہ احمد و ابن ماجۃ و لفظ ترمذی اینست من احرم بالحج والعمرۃ اجزأہ طواف واحد وسعی واحد منہما حتی یحل منہما جمیعا و گفتہ کہ این حدیث حسن ست و آنکہ طحاوی اعلالش بوقف کردہ جماعۂ حفاظ رد وش کردہ اند و اما فعل پس نزد شیخین و غیرہما ست از عائشہ ان الذین جمعوا بین الحج والعمرۃ طافوا طوافا واحدا و درین باب حدیثہا ست و احادیث دالہ بر دو طواف و دو سعے از براے قارن ضعیف ست و در بعض متروک تا آنکہ ابن حزم گفتہ کہ از آنحضرت صلعم و صحابہ چیزے درین باب صحیح نشدہ و لیکن این متعقب ست بحدیث ابن مسعود و علے کہ سندش لاباس بہ ست و لہذا بیہقی و غیرہ بسوے جمع رفتہ اند و گفتہ کہ طواف قدوم و طواف افاضہ کرد و گفتہ آرے درسعے چیزے ثابت نشدہ و حافظ در فتح الباری از جعفر صادق عن ابیہ روایت کرد کہ یک طواف از علے مرتضے برای قارن کردہ و این خلاف قول اہل عراق ست حاصل آنکہ اگر نزاع بجمع مذکور رد و در شود فبہا و رنہ مصیر

بسوی تعارض و ترجیح واجب ست و عالم بحدیث غیر شاک ست در انکه ادله طواف
واحد وسعی واحد ارجح ست **فصل** دلیل تحریم مثله عام ست وصوری که شرع بجوازش
آمده مثل اشعار بدنه ووسم ابل بنابر شناخت وقطع سارق ونحو آن خاص پس بنای
عام بر خاص واجب باشد واشعار هدی سنت صحیحه ثابته ست از بدعت گفتنش بوی
رستن می خیزد وخطاب درینجا با اهل علم بفن حدیث ست ورنه مقلد اعمی زعم می کند که
ابداعش در ام الکتاب ست والحاصل ان مثل هذا الکلام لیس هو من علم
الشرع فی ورد ولا صدر کما انه لیس من علم العقل فی قبیل ولا دبیر والمغرور
من اغتر بمثله وتقید به مع تمکنه من النظر والکشف **فصل** حکم بجبر بعض
مناسک بدم وعدم جبر بعض بآن احوج ست بسوی دلیل ودلیلی که افادهٔ این معنی
کند موجود نیست وروایت من ترك نسکا فعلیه دم اگر بصحت رسد هر نسك ازو
جبر بدم باشد و بر مدعی تخصیص آوردن دلیل واجب گردد ولکن بوجهی که منتهض از برای
استدلال باشد ثابت نشده وغایتش آنست که در موطا از قول ابن عباس آمده
ورفع سندش صحیح نیست بنابر آنکه دران دو مجهول اند ونیست حجت در قول وی رضی الله عنه
بر احدی از عباد ورحم الله ابن عباس فلقد ضیق السبیل بایجاب الدماء علی من
ترك شیئا من نسکه پس لائق حال طالب حق آنست که در اصل این تشریع عام البلوی
نظر فرماید اگر دلیلی مفید این معنی یابد در وجه اختصاص بعض مناسک بدم نه بعض دیگر
ودر وجه ایجابش در مثل ترک ترتیب وموالات وبعض اعمال حج بنگرد اگر دلیلی یافت
فبها ورنه وقوف بر قول ما کند وآن قول این ست که در بسیاری از مسائل حج یکی
تقلید دیگری کرده وآخر امت مقید بآرای اول ملت گشته باآنکه بنایش بر شفا جرف
هار ست والله المستعان وآنچه گفتن آن درینجا جای می زیبد آنست که جنب یا حائض
ولا الف [illegible] وایجاب کدام شئ بر وی جز بدلیل صحیح [illegible]

نمی تواند شد و دلیل موجه نیست **فصل** اقرب والله اعلم آنست که طواف موافق صلوة
است هر که در شمارش شک کند که شش شوط گردیده یا هفت وی را طرح شک کرده
تحری صواب نماید اگر می تواند ورنه بنا بر اقل کند چنانکه دلیل صحیح بدان وارد گشته
فصل جماع قبل وقوف بعرفه مفسد حج نیست و در اقوال صحابه که بطریق بلاغ در موطا ست
حجت نباشد چه در اصول متقرر شده که قول صحابی حجت نیست و اگر هست در اجماع
ایشان ست آنهم نزد کسیکه قائل بحجیت اجماع ست و حدیث ان رجلا جامع امرأته
وهما محرمان فسألا النبی صلعم فقال اقضیا نسککما واهدیا هدیا مرسل ست
و مرسل علی ما هو الحق حجت نیست گو رجالش ثقات باشند و مراد برفث در آیهٔ کریمه
اگر جماع دارند غایتش منع از وقاع باشد نه آنکه مفسد حج ست ورنه جدال هم مفسد باشد
ولا قائل بذلک و در بارهٔ ایجاب یک یا دو بدنه بر زوج و زوجه دلیلی نیامده و در مرسل
مذکور مطلق ایجاب هدی بر هر دو ست و آن بر گوسفند و گاو و شتر همه صادق ست پس
ایجاب اشد مصداق هدی چرا و آنکه در موطا از ابن عباس امر بنحر بدنه مردیکه وقتی
پیش از افاضه وقاع کرده آمده و تقیید مطلق و تفسیر مجمل بدان صحیح نیست حاصل آنکه برارت
اصلیه مستصحب ست و چون ناقل صحیح که حجت بدان قائم شود از آن نقل نمی تواند کرد و در ینجا
این چنین ناقل موجود نیست پس واطی قبل یا بعد وقوف پیش از رمی یا قبل طواف زیارت
جاعلی مستحق عقوبت ست و با توبه در خور مغفرت و حجش غیر باطل و هیچ شی لازم او
نیست و آنکه چنین زعم دارد دلیل پسندیده بیارد چه میان هیچ یکی و میان حق عداوتی
نیست **فصل** ادلهٔ صحیحه مقتضی تسویه اند در بدنه و بقره در تمتع و هر یکی از طرف هفت کس
باشد پس در کفاره هم این تسویه می باید بنا بر عدم ورود دلیل دال بر فرق میان هر دو
آری در ثانیه دلیل دال بر تفرقه میان هر دو آمده که بدنه از ده و بقره از هفت کس باشد
ولکن الحاق بعض مناسک ببعض اولی تر از الحاق بعض آن بابواب ضحایا ست

فصل در آیهٔ کریمهٔ فجزاء مثل ما قتل من النعم یحکم به ذوا عدل منکم دو چیز است
یکی اعتبار مماثلت دوم حکم عدلین وظاهر آنست که اگر عدلین حکم بغیر مماثل کنند این حکم لازم
نباشد چه مراد به یحکم به یحکم بالمماثل است وحق عدالت همین است که حکم بغیر مماثل واقع
نشود مگر بنابر غلط یا طرو شبهه بآنکه معتبر در مماثلت این وصف است نه آن وصف که موافق خلاف
او است وظاهر آنست که حکم حکم در سلف لازم خلف نیست چه تحکیم عدلین در هر حادثهٔ قتل صید
ثابت است **فصل** بر محصر قضا نیست بلکه اتیان آن در عام دیگر است وعذر عارض
موجب سقوط حج نیست وتعیین عام قابل مفید آنست که تا دیر آن چیز که مانعی ازان منع کرده
فوری است تراخی ازان جائز نیست وعمرهٔ حدیبیه قضا نبود بلکه شرط بود وبه قریش در اعتمار
مسلمین در سال آینده وتسمیه اش بعمرهٔ قضیه بنابر وقوع مقاضاة بود دران میان آنحضرت
صلعم ومیان قریش **فصل** نفوذ وصیت بیت از اجرت حج بنابر آنست که در ثلث مال دون
بتصرفش است ودر خصوص حج آنچه دال باشد بر آنکه این نفاذ از رأس المال است یا از
ثلث چیزی نیامده وحدیث فدین الله احق ان یقضی دفع اجرت از برای حاج مراد
نیست بلکه مراد آنست که حج والد از ولد صحیح باشد چنانکه قضای دین پدر از پسر صحیح است
وبتوان گفت که لفظ دین عام است پس بدان اعتبار رود زیرا که این عموم نیست مگر باعتبار
فعل فریضهٔ حج نه باعتبار دفع مال از برای حاج که این معنی دلیلی وارد نشده وازینجا
شناخته باشی که وصیت بیت به اداء اجرت حاج از طرفش او خارج از ثلث است که
بدان ماذون به است وحج از غیر قریب ثابت نشده **فصل** احادیث وارده در باره
زیارت قبر مطهر مقدس نبوی صلعم که در رسالهٔ سبکی وافراخ او مذکور است همه اش مابین
ضعیف ومنکر وموضوع است هیچ ازان برتبهٔ صحت وحسن نرسیده چنانکه از صارم
منکی وجز آن ثابت می شود مگر دو سه حدیث که شد رحل الباس به است ووالتمس به فضل
زیارت است وبس وطریق زیارت نبویه را شیخ الاسلام ابن تیمیه در منسک خود بر وجه

صحیح ذکر کرده پس اقتصار بر ما ذکره و عدم مراد بر خلاف آن دأب کسے ست که ایمان
بخدا و روز آخرت دارد و ایجاب غیر واجب و اثبات ما لم یثبت نشود که تقلید مشوم و هنجار
رای پریشان از حلاوت ایمان محروم ست

کتاب النکاح

معنے حقیقی این لفظ وطی ست و تسمیهٔ عقد بدان بنا بر ملابست ست زیرا که عقد راهے
بسوی وطی ست چنانکه خمر را اثم نامند زیرا که سبب ست در اقتراف اثم و کثرت ورود این
لفظ در قرآن بمعنے عقد منافے آن نیست زیرا که مجاز در قرآن بسیار ست و کثرت نه از
خواص حقیقت ست و نه مخرج لفظ از مجاز بیت و آنکه زمخشری گفته که در قرآن جز بمعنے عقد
نیامده ممنوع ست چه در حَتّٰی تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهٗ هرگز عقد مراد نمے تواند شد چنانکه سنت
بران دال ست و جماهیر امت بدان رفته و بعض الفاظ نکاح که در کتاب الله از برای
مملوکات وارد شده جز از برای وطی نمی تواند بود چه آنجا عقد نیست

باب در بیان حکم نکاح و صفت منکوحه

هر که از جوانان استطاعت باءت داشته باشد وی نکاح کند که اغض ست از برای بصر و احصن
از برای فرج ست و هر که مستطیع نبود بروی صوم ست و این وجاء ست از برای او
و آنحضرت صلعم گفته من نماز می گزارم و روزه می گیرم و افطار می کنم و زنان را بزنی می گیرم
و هر که از سنت من رو گرداند وی از من نیست و به باءت امر کرده و از تبتل نهی شدید
فرموده و گفته تزوج کنید بزنان ولود ودود که روز قیامت بشما انبیا را مکاثره کنم و امر
مقتضی وجوب ست با قدرت بر تحصیل مؤن نکاح و ابن حزم گفته فرض ست و جمهور گویند
امر برای ندب ست و نزد حنفیه سنت و نزد شافعیه مستحب و بالجمله نکاح افضل است از
تجرد و تخلی برای عبادت حاصل آنکه هر که حاجتمند نکاح باشد و نکاح از برای او وسیله

از ترک بوده بدون احتیاج پس شک نیست که افضل احوال در حق او ندب است بنا بر
ادله وارده درین باب و هر که محتاج نکاح نیست و نه فعل آن اولیست از برای
او همچو حصور و عنین پس در حق وی مکروه باشد نزد خوف اشتغال از طاعات همچو
طلب علم و جز آن از آنچه بدان حاجت می باشد یا زن بترک جماع متضرر می گردد
بدون اقدام بر معصیت و اگر از شغل از طاعات بی نیاز ست و زن بترک جماع
غیر متضرر و در نکاح نفعی راجع بسوی بارنه حاصل نیست پس ظاهر آنست که مباح
باشد اگرچه ادله مقتضی این تفاصیل نیامده اما در اینجا ادله دیگر و قواعد کلیه آخر مقتضی
آنست و اگر درین صورت تعبیر مباح نه گویند بلکه مکروه گویند بنا بر ورود ادله در ترغیب
و عزلت در آخر زمان چندان دور از صواب نیست و نکاح با زن از برای چهار
خصلت باشد یکی از جهت مال که دولتمند ست مال خود بر شوهر صرف کند دوم از جهت
حسب که دختر عالم نامور یا امیر نامدار ست سوم از برای حسن و جمال که در ان فراغ خاطر
و شکر نعمت خدا است چهارم از برای دین و صلاح و عفت و عصمت او ولیکن تقدیم درین
همه زن دیندار را ست گو با صنف دیگر جائز یا مستحب باشد و لهذا آمده فاظفر بذات
الدین تربت یداك و رفای انسان نزد تزوج این دعاست بارك الله لك و
بارك علیك و جمع بینكما بخیر و این در حدیث ابی هریره ست مرفوعا و ترمذی
و ابن حبان تصحیحش کرده اند و ابن مسعود گفته آنحضرت صلعم تشهد حاجت مارا چنین آموخته
اَنَّ الْحَمْدَ لِلّٰهِ نَحْمَدُهٗ وَنَسْتَعِيْنُهٗ وَنَسْتَغْفِرُهٗ وَنَعُوْذُ بِاللّٰهِ مِنْ شُرُوْرِ اَنْفُسِنَا
مَنْ يَّهْدِهِ اللّٰهُ فَلَا مُضِلَّ لَهٗ وَمَنْ يُّضْلِلْهُ فَلَا هَادِيَ لَهٗ وَاَشْهَدُ اَنْ لَّا
اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ وَاَشْهَدُ اَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهٗ وَرَسُوْلُهٗ با سه آیت یکی يَا اَيُّهَا الَّذِيْنَ
اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ حَقَّ تُقَاتِهٖ وَلَا تَمُوْتُنَّ اِلَّا وَاَنْتُمْ مُّسْلِمُوْنَ دوم وَاتَّقُوا اللّٰهَ الَّذِيْ
تَسَآءَلُوْنَ بِهٖ وَالْاَرْحَامَ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيْبًا سوم يَا اَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا

اتَّقُوا اللّٰهَ وَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا يُصْلِحْ لَكُمْ أَعْمَالَكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَمَنْ
يُطِعِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ فَازَ فَوْزًا عَظِيمًا واین را احمد و دارمی و ابوداود و نسائی
وابن ماجه وغیرهم روایت کرده اند و ترمذی تحسینش و حاکم تصحیحش نموده و در روایات دیگر
بعض الفاظ کم وبیش هم آمده چنانکه در آخر کتاب موعظهٔ حسنه بما یخطب به فی شهور السنة
مذکورست و نظر کردن در زن مخطوبه اگرچه اندک جائزست بلکه یکی را که زن خواسته بود پرسید او را
دیده گفت نه فرمود برو و ببین و این در مسلم ست و آن خطبه بر خطبهٔ برادر مسلمان تا آنکه خاطب
اول ترک کند یا اذن دهد نهی فرموده و جمع میان دو خواهر حرام ست حرتین باشند
یا امتین یا یک حره و دیگر امه زیراکه آیهٔ وَأَنْ تَجْمَعُوا بَيْنَ الْأُخْتَيْنِ اعم ست از آنکه
هر دو حره باشند یا امه و قوله أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ اعم ست از آنکه هر دو خواهر یکدیگر
باشند یا غیر آن پس میان هر دو آیه عموم وخصوص من وجه ست و در سنت آنچه تعیین
راجح کند نیامده ولیکن نهی از جمع میان مرأة و عمه و خالهٔ او تقویت منع جمع میان اختین ایماء
می کند چه لفظ مرأة شامل حره و امه هر دو ست و شک نیست که قرابت میان دو خواهر
زائد بر قرابت میان زن و عمه و خالهٔ اوست و هر که دعوی کند که مراد بقوله بین الاختین
حرائر اند نه اماء این سخن از وی جز بدلیل پذیرا نشود و این قول که سوق آیات از برای
تحریم حرائرست باطل ست چه در قول وی سبحانه حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتُكُمْ تا قول او
وأن تجمعوا بين الأختين نه حرائر و اماء مستوی بوده اند چه در تحریم ام مملوکه و همچنین
اخت و بنت مملوکه و آنچه بعد از اینها ذکر یافته خلافی نیست **فصل** و ادله دال اند بر تقلیل
مهر بدون تقیید بمقدار بلکه هر چه قیمت دارد مهر بودنش صحیح ست چه در حدیث و لو خاتما
من حديد و حدیث نکاح زن بر نعلین و حدیث حلت زن به صداق طعام ملء یدین
و حدیث تزوج عبدالرحمن بن عوف بر وزن نواة از زر دال بر عدم تقیید بجد در جانب
قلت ست و این احادیث در امهات ست بلکه زنی را در زنی یکی به چند سورهٔ قرآن کریم

داد وفرمود اذهب فقد ملكتكها بما معك من القرآن ودر لفظی از مسلم فقد
زوجتكها فعلمها من القرآن آمده ولفظ بخاری املكناكها بما معك من القرآن
است ولفظ ابو داود این ست ما تحفظ قال سورة البقرة والتی تليها قال فقم
فعلمها عشرين آية ودرين الفاظ دلالت ست بر انکه ایجاب وقبول را عبارتے
معین نیست وآنا در جانب کثرت پس آنرا نیز حدے معین نیست ولهذا در قرآن شریف
ذکر قنطار آمده ومهور همه یکی از زوجات مطهرات دوازده اوقیه ونصف بود که پانصد
درهم باشد وهرکه زعم کند که مهر چنین قدر و آن قدر نمے باشد بروی دلیل ست و شک
نیست که مغالاة در مهور مکروه ست وصداق صفیه عتق او بود وپس مهر گردانیدن آزادگی
صحیح باشد وآنچه از علی بفاطمه قبل دخول زره در مهر دهانید واین دلیل استحباب ست و وجوب
ونه شرطیت وصداق واجبا یا وعده قبل از عصمت نکاح برای زن ست وهرچه بعد از عصمت
نکاح باشد ازان معطی ست واحق چیزے که بران اکرام مرد توان کرد دختر یا خواهر اوست
ودر نکاحے که دران فرض صداق نکرد وپیش از دخول یا آن زن بمرد آن زن را مثل
صداق زنان قوم خودش باشد بلا وکس وشطط وحلال می شود زن بدادن سویق یا تمر
در مهر واین در ابوداود وغیره از جابر آمده وقول علی که مهر کمتر از ده درهم نباشد در سندش
مقال ست وحجت نمے ارزد وبهتر مهر آنست که آسان تر باشد بر مرد وعمره دختر جون که نزد
درآمدن آنحضرت صلی الله علیه وسلم تعوذ کرد آنحضرت صلی الله علیه وسلم گفت بمعاذ فرموده طلاقش داده از
اسامه جامه در متعه اش دهانید ودر سندش راوی متروک ست لیکن اصل قصه در صحیح آمده
ونیست دلیل بر وجوب مهر کامل بمجرد خلوت وتمسک بغیر دلیل حلال نیست لاسیما در قطع
اموال عباد که اصلش تحریم ست بکتاب وسنت وجز بدلیل ازان منتقل نمے توان شد **وفصل**
امر باعلان نکاح ثابت ست وحدیث لا نکاح الا بولی مرسل ست وفرموده هر زن که
بے ولی نکاح کرد نکاحش باطل شد ونزد دخول مهر لازم آید بنا بر استحلال فرج واگر در اولیا

منجملهٔ طعام مندوب ست سخن در حکم مشروعیت انتهاب ست و در رد احادیث صحیحه در نهی
از نهبی و ظاهر آنست که این انتهاب نوعی از نهبی ست و دلیلی دال بر تخصیص وارد نشده
نه از وجه صحیح و حسن و نه ضعیف منجبر **فصل** نیست نکاح ایم بدون استیمار و نکاح بکر بدون
استئذان و اذن بکر سکوت اوست و در روایتی چنین هست که ثیب احق ست بنفس خود
از ولی خویش و بکر را استیمار کنند و اذن او خاموشی اوست و در لفظی این ست که نیست
ولی را با ثیب امری و اختیاری و از یتیمه امر خواهند و یک زن نکاح زن دیگر بولایت
خود نکند و نه نکاح خودش تنها بی چه ولایت و وکالتش مقبول نیست و این را ابن ماجه و
دارقطنی روایت کرده اند و رجال سندش ثقات اند و آز نکاح شغار نهی آمده و آنچنان
باشد که یکی دختر خود را بنکاح دیگری بشرط نکاح خود با دخترش بدهد و میان این هردو مهر
نباشد و این نه خاص بدختران ست بلکه خواهران و دختران برادر را نیز همین حکم ست
که نکاح شان بی مهر بر طریق مبادله حرام و باطل ست و معهذا مفسد عقد نیست بلکه واجب
بر هر یکی از زوجین توفیر مهر از برای زوجه ست بنا بر استحلال فرج گویا بمنزلهٔ فساد تسمیه
بوده و فساد تسمیه مستلزم فساد عقد نکاح نیست و مهر شرط عقد نباشد و نهی از شغار
مقتضی قبح و تحریم ست نه مقتضی فساد عقد و زنی بکر را که پدرش نکاح او کرده بود و وی
کاره بود آنحضرت صلعم مخیر کرد و دختر زن که دو ولی نکاحش کرده اند از برای اول ست
و عبد متزوج بغیر اذن اهل خود عاهر باشد و جمع میان زن و عمه و خالهٔ او حرام ست
و محرم را از نکاح و انکاح و خطبه و مخطوبه شدن نهی آمده ابن عباس گوید نکاح میمونه
در حالت احرام کرد و میمونه گفته نکاح در حالت احلال بود و اول در حدیث متفق علیه ست
و ثانی در مسلم و همین ست راجح که اهل البیت ادری بما فی البیت و احق شروط بوفا
شرطی ست که بدان فرج را حلال ساخته اند مادامیکه محرم حلال یا محلل حرام نباشد
فصل در عام اوطاس تا سه روز رخصت در متعه داده پس از آن نهی کرد و روایت مسلم و در

حدیث متفق علیه از علی آمده که نهی کرد از متعه در عام خیبر و تحریم وے رضی الله عنه گفته نهی فرمود
از متعه زنان و از لحوم حمر اهلیه و این در صحیحین غیر جا ست و در حدیث سبرة بن معبد آمده
که فرمود شما را اذن داده ام در استمتاع از زنان و لکن او تعالی تا روز قیامت حرام
ساخته پس هر که نزد وی چیزے از جنس این زنان باشد او را بگذارد و از آنچه با و داده
هیچ نگیرد و این نزد مسلم و ابو داؤد و نسائی و ابن ماجه و احمد و ابن حبان ست و در آن
دلالت ست بر نسخ نکاح متعه تا ابد و هی الحجة الذی لا محیص عنه و این نهی
در حجة الوداع بود و وقوع این نهی مؤبد در آخر مواطن از مواطن حضرت صلعم
و بعد ازان وفات یافت پس مصیر بسوی آن واجب باشد و سخن درین مسئله
دراز ست حاصل آنکه ناسخ تحلیل مجمع علیه تحریم مجمع علیه مقید بقید تابید ست و ناسخ و منسوخ
هر دو قطعی اند و این بر تقدیری ست که ناسخ قطعی چو قطعی باشد چنانکه جمهور اهل اصول گویند
ورنه مارا درین قول با جمهور موافقت نیست **فصل** محلل و محلل له ملعون اند بلسان رسول خدا
صلعم و احادیث این نهی بطریق جماعه از صحابه باسانید آمده که بعضش صحیح و بعضش
حسن ست و نمی باشد لعن مگر بر امر ناجائز در شریعت مطهره بلکه بر گناهے که از اشد ذنوب
باشد پس تحلیل غیر جائز ست در شرع و اگر جائزی بود فاعل و راضی را بدان لعنت نمی شد
و چون حرام و غیر جائز در شریعت آمد پس غیر آن نکاح ست که در کتاب حتی تنکح زوجا
غیره ذکر یافته و آمده که نکاح نمی کند زانی مجلود مگر بهچو خود و این حدیث ابی هریره که نزد
احمد و ابو داؤد ست و رجالش ثقه ثقه موافق قول او تعالی ست و حرم ذلك علی
المؤمنین پس نکاح با زانیه جائز نباشد و ظاهر حدیث ان امرأتی لا ترد ید لامس
آنست که کنایه از زنا باشد و لیکن اختلاف ست در وصل و ارسالش بلکه نسائی گفته انه
لیس بثابت و نیست وجه از برائے منع نکاح با دختریکه این کس با مادرش زنا کرده زیرا که تحریم
محرمات بشرع ست نه بعقل و شرع بتحریم بنت شرعی آمده و این دختر بنت شرعی نیست

تا در اهل باشد زیرا که قوله تعالی و بنائکم و نتوان گفت که اسم بنت لاحق مخلوقه بماء او ست
زیرا که این لحوق اگر بشرع ست پس باطل ست و اگر مراد آنست که بغیر شرعی ست پس
مضر نیست چه اگرچه مخلوق از آب اوست لیکن این آب نه آبی ست که بدان لحوق نسب
ثابت شده بلکه آبی ست که صاحب او را حجر حاصل و بگر نیست **فصل** عائشه رض
گوید یکی زن خود را سه طلاق داد و آن زن بشوی دیگری رفت آن دیگر هم او را طلاق
داد پیش از دخول پس زوج اول اراده نکاح وی کرد و آنحضرت صلعم ازان پرسید فرمود
لا حتی یذوق الآخر من عسیلتها ما ذاق الاول اخرجه مسلم و این دلیل ست
بر وجوب وطی و با وجود آن مجرد دخول کافی ست و انزال شرط نیست +

باب در بیان کفاءت و خیار

ابن عمر گفته آنحضرت صلعم فرمود لبعض عرب اکفاء بعض اند و همچنین بعض موالی اکفاء
بعض مگر حائک و حجام و این را حاکم روایت کرده و در سندش راوی بی نام ست و
ابو حاتم منکرش گفته و لیکن شاهدی دارد نزد بزار از معاذ بن جبل بسند منقطع و فاطمه
بنت قیس را گفته نکاح کن با اسامه و این در مسلم ست فاطمه قرشیه بود و اسامه مولی زاده
و بنی بیاضه را امر بانکاح ابا هند و نکاح با وی فرمود و ابو هند حجام بود و سندش نزد حاکم
جید ست پس مقدم باشد بر روایت اولی و راجح بود ازان و کفاءت در نسب معتبر
نبود و هر که باعتبارش رفته بمجرد خیال بی استدلال آمیخته و گفتن بنات [illegible]
عنها ارفع [illegible] در اهلی و منصب مستلزم آن نیست که یکی از خود یا [illegible] رضای اولیا
حرام باشد و قرون مشهود لها بالخیر ازین مسائل [illegible] از مردم
دران معلوم نشده مگر بعد از گذشتن چهار صد سال از هجرت [illegible] این مسئله استثنای
بنات فاطمه از ازدواج با دیگران قریش باشند یا غیر آن مسئله [illegible]
دلیلیه و قضیه عصبیه عرفیه ست نه قضیه شرعیه ونبیه و اگر لا بد باشد اعتبار النسب [illegible]

اصلیه همراه دارد و نقل از ان جزئیات قلیلے که نزد وی همه معاذیر منقطع گردد ممکن نیست وحدیث
متقدم غیلان با اعلالی که دران ست کجا منتهض از برائے نقل از دلیل قرآنی و فعل مصطفوی
می تواند شد و هر که تصحیح این حدیث بر وجهی که بدان قیام حجت می تواند شد بکند یا
دلیلی دیگر در معنے این حدیث بیارد خدایش جزائے خیر دهد چه میان ما هیچ یکے و میان
حق عداوت و بغضا نیست و بر عالم ایفای حق اجتهاد لاسیما در مقامات تحریر و تقریر
چنانکه در همه ابحاث این کتاب و جز آن کرده ایم و می کنیم واجب ست و نزد حرکت چیزی
در صدر تورع در عمل باید کرد نه در تقریر صواب فایاک ان تتحامی النصایح بالحق الذی
تبلغ الیه ملکتک لقیل وقال ولاسیما فی مثل مواطن تجبن عنها کثیر من
الرجال فانک لا تسأل یوم القیامة عن الذی ترتضیه منک العباد بل عن
الذی یرتضیه المعبود واذا جاء نهر الله بطل نهر معقل ع ومن ورد البحر
استقل السواقیا **فصل** آنحضرت صلعم دختر خود زینب را بر ابوالعاص بن الربیع بعد
از شش سال بنکاح اول برگردانید و نکاح تازه نکرد و این حدیث نزد احمد و حاکم
بصحت رسیده و در حدیث دیگر آمده که نکاح جدید کرد ولیکن ترمذی اول را اجود از روی
اسناد گفته و یکے که اسلام آورده نکاح کرده بود شوی او گفت می دانی که من مسلمان
شده ام پس آنحضرت آن زن را از شوهر دیگرش کشیده بشوهر اول داد و این را ابن
حبان و حاکم تصحیح کرده اند **فصل** چون در پهلوی عالیه که زنے از بنی غفار بود نزد دخول
در وضع ثیاب ملاحظه بیاض کرد فرمود جامه خود بپوش و بکسان خویش بپیوند و امر بکابین
دادن کرد و در سندش جهولی ست و از عمر بن خطاب آمده که زن برص دار یا مجنونه یا مجذومه
را صداق ست عوض مسیس و این صداق بر ذمه فریبنده است یعنی اگر ولی دانست
ورنه بر جاهل تاوان نیست و از علی مرتضی هم نحو آن بزیادت قرن آمده و قضاے
عمر رضی الله عنه در عنین تاجیل یک سال ست ولیکن این همه موقوفات ست حجت نمی ارزد

گو اسانیدش رجال ثقات باشند چه در امثال این مقامات استناد بر فوعات باشد
نه بغیر آنها و آن موجود نیست و بضرورت دینیه ثابت شده که عقد نکاح لازم ست و
بدان احکام زوجیت از جواز وطی و وجوب نفقه و نحو آن و ثبوت میراث و سایر احکام
ثابت می شود و همچنین از ضرورت دینیه خروج از آن بطلاق و موت ثابت پس از برای
زعم خروج از نکاح بسببی از اسباب دلیلی صحیح مقتضی انتقال از ثبوت بضرورت دینیه باید
و در بارهٔ فسخ نکاح از عیوب حجتی نیره نیامده و مرفوعی بثبوت نرسیده و لفظ الحقی
باهلک صیغهٔ طلاق ست و بر فرض احتمال حمل بر تیقن واجب باشد نه بر ماسوای آن و
همچنین در فسخ بعنت دلیلی صحیح نیامده و اصل بقاء بر نکاح ست تا آنکه موجب انتقال
بیاید و من اعجب ما یتعجب منه تخصیص بعض العیوب بذلک دون بعض
لا بمجرد دلیل فسبحان الله وبحمده

فصل در بیان عشرت با زنان

ملعون ست آنکه در دبر زن بیاید بلکه او تعالی بسوی چنین کس نظر نمی فرماید و اول
مرسل ست و ثانی موقوف ولیکن چون بطرق چند از جماعهٔ از صحابه آمده مجموع منتهض ست
بر فرض این معنی که مراد از انی شئتم این شئتم باشد و آنکه ابن عمر نزول این آیه در مردی
از انصار که بدبر زن خود آمده بود دانسته وا ده خبر است ابن عباس توهیم او درین باب
نموده کما فی سنن ابی داؤد و آنحضرت وصیت فرموده است بخیر و نیکی در حق زنان و گفته که آفرینش
زنان از استخوان پهلوست و اعوج شیء در ضلع اعلای اوست اگر بروی که راست کنی
بشکنی و اگر همچنان بگذاری همواره کج ماند و استمتاع بدان همراه کجی ست و شکستن آن طلاق
اوست و نزد قصد و هم هنیه از غزوه جابر را گفت که بمان تا هنگام سه پاس بخانه در آیی
یعنی شب داخل شو تا زن ولیده موی شانه زند و غیبه استره بکار برد و گفته هر گه غیبت او دراز
گردد وی شب هنگام ناگهان بخانه نه در آید و بدترین مردم نزد خدا روز قیامت کسی ست

کہ بدان رسد و زن بوی رسد پستر راز او را بر ملا کند و چون معاویه بن حیده از حق زن بر
شوہر پرسید فرمود چون نان خوری اورا بخوران و چون جامه پوشی اورا ہم بپوشان
و بر روی او مزن و او را بد مگوی و از وی جز در خانه جدا مشو و این نزد احمد و ابو داود
و نسائی و ابن ماجه ست و نزد بخاری تعلیقاً آمده و منذری ازان سکوت کرده و ابن
حبان و حاکم تصحیحش نموده اند و یہود می گفتند که از دُبر آمدن مرد بقُبل زن از جانب پس
فرزند احول می شود پس فأتوا حرثكم أنى شئتم فرود آمد اخرجه مسلم عن جابر و فرمود
اگر یکی از شما نزد زن خود بیاید و این دعا خواند بسم الله اللهم جنبنا الشيطان وجنب الشيطان
ما رزقتنا اگر میان ایشان فرزندی مقدر بوده است ہرگز شیطان زیان نرساند
و این در حدیث متفق علیه ست و بخاری از ابی ہریره مرفوعاً آورده که چون مرد زن را
بفراش خواند و وی اباکرد و نیامد ملائکه تا صبح بروی لعنت کنند و لفظ مسلم اینست که آنکه در
آسمان ست بر وی خشمناک گردد تا آنکه مرد ازان زن خوشنود شود و ہمچنین در متفق علیه
لعنت بر واصله و مستوصله و واشمه و مستوشمه آمده و وصل پیوند موی بموی ست و وشم
خال نشاندن سوزن با خار و بپوست و فرموده غیله فارس و روم را زیان نمی کند و آن
جماع ست با زن در حالت رضاع و عزل را وأد خفی گفته اخرجه مسلم و در حدیث دیگر
گفته یہود که عزل را وأد صغری گویند کاذب اند اگر خدا خواہد که خلق کند نتوانی که
برگردانی رجالش ثقات اند و جابر گفته ما عزل می کردیم و قرآن نازل می شد پس اگر
ناجائز می بود ازان ممنوع می شدیم و این متفق علیه ست و مسلم زیاده کرده فبلغ النبي
صلى الله عليه وسلم فلم ينهنا و بالجمله عزل جائز ست و کراہت تنزیه را با آن منافات نیست و احادیث
قاضیه بمنع محمول ست بر مجرد کراہت نه بر تحریم و بهذا یجمع بینها و از انس در صحیحین طواف
آنحضرت صلعم بر ہمه زنان بیک غسل مروی شده

باب در بیان ولیمه

چون عبدالرحمن بن عوف بآنحضرت گفت که من تزوج کرده ام فرمود بارك الله لك
اولم ولو بشاة این لفظ مسلم ست از حدیث انس و فرمود چون یکی را از شما بسوی
ولیمه خوانند باید که بیاید و این متفق علیه ست از حدیث ابن عمر و در لفظی نزد مسلم چنین آمده
که اجابت کند خواه عرس باشد یا نحو آن و فرمود شر طعام طعام ولیمه ست که آینده را
منع کنند و ابا آرنده را بخوانند و غیر مجیب دعوت عاصی خدا و رسول ست آری اگر صائم
باشد دعا کند و اگر مفطر ست بخورد و در روایتی آمده ان شاء طعم و ان شاء ترك
و این لفظ مسلم ست از جابر و از ابن مسعود مرفوعاً آمده که طعام ولیمه روز اول حق ست
و روز ثانی سنت و روز سوم سمعه و هر که سمعه کند سمعه کند بوی خدا تعالی لیکن سندش نزد
ترمذی غریب ست با آنکه رجالش رجال صحیح اند و نزد ابن ماجه شاهد ست از حدیث
انس و آمده که آنحضرت ولیمه بعض زنان خود به دو مد جو کرد و در ولیمه صفیه بر تمر و اقط و سمن
قصر فرمود حالی از خبز و لحم برنگرفت و نزد اجتماع دو داعی اجابت از برای اقرب
در باب و اگر یکی از دیگری سبقت کند اجابت مر سابق راست و این بسند ضعیف
آمده و فرمود من تکیه زده نمی خورم رواه البخاری و عمر بن ابی سلمه را گفت ای کودک
بسم الله کن و بدست راست بخور و از پیش خود بخور متفق علیه و در یک قصعه ثرید فرمود از جوانب
بخورید نه از وسط آن چه برکت از وسط فرود می آید و سندش صحیح ست و هیچ طعام را عیب
نکرد اگر خوش آمد بخورد و اگر ناخوش گرفت بگذاشت و از خوردن بدست چپ نهی کرد
و گفت شیطان بشمال می خورد و از تنفس در اناء و نفخ اندران نهی فرمود و این نهی
و را اهانت ست **فصل** احادیث امر اجابت ولیمه صحیح ست و آنچه مقتضی صرف آن از وجوب
باشد نیامده آری تقیید دارد که مشتمل بر منکرات با عدم قدرت بر تغییر ناجائز ست و حکم
حدیث ست نهی از جلوس بر مائده که بران مدار شرب خمر باشد دال ست بران و سایر معاصی
قیاس باشد بران **فصل** بعض اهل علم بکراهت کلام مجالس جماع استدلال بقیاس

بکراہت کلام بحال قضای حاجت کرده اند و این قیاس اگر بجامع استخباث ست
باطل ست چه حالت جماع حالت مستلذ ست نه حالت مستخبثه بلکه در مکالمه درین حالت
نوعی از احسان عشرت ست بلکه لذتی نمایان دارد و کما قال بعض الشعراء

ویعجبنی منک حال الجماع لین الکلام وضعف النظر

و اگر جامع کدام شئ دیگر ست آن چیست با آنکه رسول خدا صلعم ملاعبت و مداعبت را
مشروع ساخته و وقت جماع اولی تر باو ست

فصل ایجاب کار و بار خانه و خدمت و عمل
در بیت بر زن غیر ظاهر ست ولکن زنان صحابه اعمال صالحه معیشت بلکه خارج از ان که
تبالغ در مشقت ست بجا می آوردند و مسموع نشد که زنی از ان ممتنع شده باشد یا گفته که
این کار بر ذمهٔ من نیست یا من این کار نکنم بنا بر مکان شرف یا محل جمال بلکه در صحیحین
وغیرهما آمده که سنگ آسیا در دست بتول و مشک در گردن زهرا اثر کرده بود فلا
شرف کشرفها رضی الله عنها وارضاها پس هر زنی که گمان عدم وجوب چیزی
بر خود جز تمکین زوج بوطی کند و اراده رجوع با جرت خود نماید اجابتش برین امر روا نیست
اشکال دران ست که از ابتدا از مباشرت اعمال سر کشیده و گفته که عمل بر من غیر واجب ست
پس اجبارش بر عمل محتاج دلیل ست اگر ثابت شود که آنحضرت صلعم بتول را امر بخدمت
زوج وی فرموده صالح باشد از برای تمسک برا جبار مختلفه و مجرد تقریر نبوی زنان خود و
زنان مسلمین را بر عمل در بیوت ازواج مفید جواز ست نه وجوب

باب در بیان قسم

آنحضرت میان زنان خود قسمت می کرد و می گفت اللهم هذا قسمی فیما املک فلا
تلمنی فیما تملک ولا املک وحی فرمود هر کرا دو زن ست و وی مائل به یکی ست روز
قیامت بیاید و شق او مائل باشد و آنکه گفته سنت آنست که چون بکر بر ثیب آرد نزد وی
هفت شب بماند باز قسم نماید و اگر ثیب آرد نزد وی سه شب بگذراند و آنحضرت چون نزد

ام سلمه سه شب بسر کرد فرمود ترا هوانی بر اهل تو نیست اگر خواهی نزد تو هفت شب بمانم
ولیکن با دیگر زنان خود نیز همچنین کنم و سوده بنت زمعه نوبت خود بعائشه بخشید
آنحضرت نزد عائشه دو شب می ماند عائشه گوید در قسم بعض ما را بر بعض فضیلت نمی داد
بلکه نزد هر زن بی مسیس می شد تا آنکه شب هنگام بخانه صاحب یوم می رسید و این در
بر قسار و دور آنها بعد از نماز عصری بود ولیکن در مرض موت، این انا غدا الغد و ارادة
یوم عائشه کرد همگنان دستوری دادند که هر کجا که خواهد بماند پس در خانه عائشه ماند
و نزد سفر در زنان قرعه انداخت و سهم هر زن که بر آمد با همان زنش بیرون آمد و اعتبار
قرعه در شرع در غیر باب آمده بخلاف قافه که مستقل باثبات نسب و جز آن نیست
اگرچه استبشار نبوی بدان ثابت شده و آزردو کوب زنان در رنگ بندگان نهی فرموده
این نزد بخاری ست

باب در بیان خلع

زن ثابت بن قیس نزد آنحضرت صلعم آمد و گفت بروی عتابی در دین و خلق نمی کنم
ولیکن کفر را در اسلام مکروه می دارم فرمود کستان را بروی باز می گردانی گفت آری
ثابت را فرمود اقبل الحدیقة وطلقها تطلیقة اخرجه البخاری عن ابن
عباس و در روایتی امره بطلاقها آمده و در لفظی آمده که ثابت مرد دمیم بدرو بود
زن او گفت اگر خوف خدا نبودی نزد در آمدنش بر خود خوی بر رویش می افگندم و این
زیادت نزد ترمذی و ابو داود ست و احمد آورده که این اول خلع بود در اسلام و بالجمله
این خلع طلاق بائن ست نزد جمعی از اهل علم منهم الشوکانی فی الوبل و الفتح الربانی و
فسخ ست نزد جمعی دیگر منهم الحافظ ابن القیم و الشوکانی ایضا فی الدرر والدراری و لعل
ذلک هو الراجح و مؤید او ست آنکه رسول خدا عدتش یک حیض گردانیده و این حدیث
حسن ست نزد ترمذی و عموم قوله تعالی فلا جناح علیهما فیما افتدت به و ال ست بر جو آ

اختلاع بزیاده از آنچه زن از مرد گرفته و لکن حدیث اما الزیادة فلا را دار قطنی تصحیح کرده پس مخصص عموم مذکور باشد چنانکه حق نزد ما جواز تخصیص عموم قرآن باحادیث ست
و مذاهب صحابه و من بعدهم درین مسئله مختلف و مبسوط ست در مطولات

باب در بیان طلاق

آنحضرت فرمود دشمن ترین حلال بسوی خدا طلاق ست و این را ابو داؤد و ابن ماجه مرفوعًا از ابن عمر روایت کرده اند و حاکم تصحیحش گفته و ابو حاتم ترجیح ارسالش نموده و چون ابن عمر زن خود را در حیض طلاق داد عمر از آنحضرت صلعم پرسید فرمود بگو او را که مراجعتش کند بعده تا طهارتش بگذارد پس تر حائض شود و پاک گردد پس اگر خواهد نگاه دارد و اگر خواهد پیش از مس بگذارد و این ست آن عدت که او تعالی امر بتطلیق نساء بدان کرده و این حدیث متفق علیه ست و در لفظ از مسلم آمده مره فلیراجعها ثم لیطلقها طاهرا او حاملا و در لفظی از بخاری ست که حسب تطلیقة و در روایتی از مسلم چنین ست ان رسول الله صلعم امر فی ان اراجعها ثم امسك حتی تحیض حیضة اخری و در لفظ دیگر این ست که گفت فردها علی و لم یرها شیئا و قال اذا طهرت فلتطلق او لتمسك و بالجمله این ادله دال اند بر آنکه طلاق سنی آنست که زن حائض نباشد و همچنین نفسا نبود زیرا که طهر را دران شرط کرده و نفاس طهر نیست و دران طهر که طلاق داده جماع نکرده باشد و زیاده بر یک طلاق نداده زیرا که آنحضرت صلعم بر سه طلاق جمیعًا خشمناک شد و فرمود ایلعب بکتاب الله و انا بین اظهرکم و نیز این طلاق در طهرے نداده باشد که در حیض متقدم بران او را طلاق داده ست و مسئلهٔ وقوع و عدم وقوع طلاق بدعی از ان معارک ست که جز ابطال دیگری در حافاتش جولان نمی کنند و غیر از افراد رجال بر تحقیق حق در ابوابش واقف نمی گردند و این مقام از تحریر این مسئله بر وجهی که منتج مطلوب باشد تنگی می کند هر که راغب وقوف بر سر مسئله باشد بر وی لازم ست که مؤلفات ابن حزم همچو محلی و مصنفات ابن القیم

ہمچو ہری و محررات شوکانی ہمچو شرح منتقی و رسالہ مستقلہ اش را درین باب ملاحظہ
فرماید و علامہ محمد بن ابراہیم وزیر را نیز درین باب مصنفے ہست و بالجملہ اتفاق کائن ست
برانکہ طلاق مخالف طلاق سنت را طلاق بدعت گویند و از آنحضرت صلعم ثابت شدہ
کہ ہر بدعت ضلالت ست و نیست خلاف درانکہ این طلاق مخالف چیزی ست کہ او تعالی
مشروعش ساختہ و رسول خدا در حدیث ابن عمر بیانش پرداختہ و آنچہ خلاف شرع
خدا و رسول ست مردود باشد بحدیث عائشہ عنہ صلعم کل عمل لیس علیہ امرنا فہو
رد و این حدیث متفق علیہ ست شوکانی گفتہ فمن زعم ان ہذہ البدعۃ یلزم
حکمہا و ان ہذا الامر الذی لیس من امرہ صلعم یقع من فاعلہ ویعتد بہ
لم یقبل منہ ذلک الا بدلیل انتہی گویم خلاصہ چیزی کہ قائلان وقوع طلاق بدعی
بران تعویل کردہ اند اندراج این طلاق ست زیر آیات عامہ و تصریح ابن عمر بحسبان
او بیک تطلیقہ و جوابش آنست کہ اندراجش زیر عمومات ممنوع ست بنا بر آنکہ از جنس
طلاق ماذون بہ نیست بلکہ طلاقی ست کہ او تعالی امر بخلاف آن کردہ و غضب نبوی
برام حلال نمی تواند شد و در قول ابن عمر انہا حسبت تبیان حاسب نیست کہ کیست
بلکہ در روایت صحیح نزد احمد و ابو داؤد و نسائی لم یرہا شیئا آمدہ کما تقدم و دران تصریح ست
بآنکہ رائی آن غیر رسول خدا است صلعم پس قول ابن عمر معارضش نمی تواند شد چہ حجت
در روایت اوست نہ رای او و در روایت مرہ فلیراجعہا و یعتد بتطلیقہ بصحت
نرسیدہ کما جزم بہ ابن القیم فی الہدی و درین باب روایاتی دیگر ست کہ در اسانیدش
مجاہیل و کذابین اند و لا تثبت الحجۃ بشئ منہا

فصل ابن عباس گفتہ طلاق
بر عہد رسول خدا و ابی بکر و دو سال از خلافت عمر سہ بار در حکم یک طلاق بود عمر گفت
مردم شتابی کردند در کاریکہ ایشان را دران مہلت بود پس جاری کنیم آنرا بر ایشان
و جاری کرد رواہ مسلم و محمود بن لبید گفتہ خبر دادہ شد آنحضرت از مردی کہ زن خود را

سه طلاق یکجا داد پس خشمناک برخاست و فرمود بازی کرده می شود بکتاب خدا و من
در میان شمایم تا آنکه مردی باستاد و گفت اگر حکم شود آن کس را بکشم رواه النسائی
ورجاله من ثقات و ابن عباس گوید ابو رکانه ام رکانه را طلاق داد آنحضرت صلعم فرمود
رجوع کن بزن خود او گفت من سه طلاق داده ام فرمود میدانم رجوع کن و این نزد
ابوداود ست و بلفظ احمد چنین آمده که ابو رکانه این طلاق در یک مجلس داد و غمگین شد
آنحضرت صلعم فرمود این هر سه یک طلاق باشد و در سندش محمد بن اسحاق ست و در وی
مقال کرده اند و راجح عدم قدح در اوست و ابوداود در روایتش بوجه احسن ازین طریق
کرده و لفظ این ست که ابو رکانه زن خود سهیمه را طلاق البته داد و گفت والله جز یک طلاق
اراده نکرده ام پس آنحضرت صلعم زن او را بر وی بازگردانید و این خلاف صحیح ست
درین مسئله طویلة الذیول کثیرة النقول متشعبة الاطراف قدیمة الخلاف و احاطه جمیع
اقوال و ادله با تصحیح و تسقیم آن محتمل مصنفی مستقل ست شوکانی رح درین باب رساله
فراهم ساخته و در ان بعضی بسط کرده و صاحب هدی تحقیق مقام بر وجه شفای اوام نموده
و حجت درین موضع حدیث ابن عباس ست که در صحیح مسلم و جز آن باسنادی که رجالش
همه ائمه اند ثابت شده ان ابا الصهباء قال له الم تعلم ان الثلاث کانت واحدة
علی عهد رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم و ابی بکر و صدرا من امارة
عمر قال نعم و این را الفاظ و اسانید ست و هر که محاوله تخلص ازین حجت کرده بوی
حجت ناهضه نیاورده و تمسک بتقیید این طلاق قبل از دخول چنانکه در بعض روایات ست
بیوجه باشد زیرا که در طلاق تفاوت حال قبل از دخول و بعد از ان نیست و چون حکم
در یکی ثابت شد در دیگر هم ثابت گردید و من ادعی الفرق فعلیه ایضاحه و
قد افتی بهذه المسئلة جماعة من العلماء منهم شیخ الاسلام ابن تیمیة و جماعة
ممن بعده و اتبعوه بایدیهم و لکن لما کان مذهب الائمة الاربعة ابی حنیفة و

مالك والشافعي واحمد ان الطلاق يتبع الطلاق كان المخالف اذ ذاك عند عامة
اتباعهم وكتبهم من خاصتهم كالمخالف للاجماع ولكن ؎

جنگ هفتاد و دو ملت همه را عذر بنه — چون ندیدند حقیقت ره افسانه زدند

و آن ادلهٔ متقدمه ظاهرست که سه طلاق بیک لفظ یا الفاظ در یک مجلس بدون تخلل رجعت
یک طلاق باشد اگرچه بدعی بود و این صورت منجملهٔ صور طلاق بدعی واقع ست با آنکه
فاعلش آثم باشد نه سائر صور بدعی که در آنها طلاق واقع نمی‌شود **فصل** در الفاظ و عبارات
طلاق ناگزیرست از آنکه معنی آن مقصود باشد و همین ست مراد اهل علم به نیت چه مجرد تکلم بالفاظ
بغیر ارادهٔ مدلولش بلکه مجرد تصویت بحروف چنانکه از پریشان خاطر سر می‌زند یا الفاظ
هذیان می‌کند که ارادهٔ معانی آن نکرده و نه در حال نطق بباطنش خطور نموده اثبات
احکام شرعیه و نفی آن جائز نیست لاسیما در چنین امر عظیم و خطب جسیم که فرقت میان
زوجین و حکم بتحریم بانوی بر شوی و تحلیلش از برای غیر زوج ست و اهل اصول اتفاق
کرده اند برانکه فهم شرط تکلیف ست یعنی فهم ترکیب و مراد فهمیدن معنی اوست چه فهم نفس
حروف معتبر نیست و هیچ عاقل بدان قائل نشود و تا بعالم چه رسد آری نزد صدور لفظ
صریح طلاق از عاقل اگر زن و مرد باهم اختلاف کنند زن گوید که مرا این لفظ طلاق
داده است و مرد گوید نداده ام بلکه تکلم باین لفظ بلا قصد کرده ام قول قول زن باشد بنا بر آنکه
صدورش از عاقل در غایت ندرت ست و نزد عدم منازعت متکلم عمل بلفظ کنند پس اگر قصد
مدلول کرده است مطلقه شود و رنه زن زن اوست باقی زیر نکاح وی ست و هذیانش
را هیچ حکمی نباشد و اگر از لفظ طلاق مدلول آن را که فرقت ست نزد تکلم بدان قصد کرده باشد
ولکن ارادهٔ فرقت زن با آنکه مخاطب اوست و غیر از طلاقش اخبار نموده پس هیچ کس
هازل ست و هزل طلاق جد باشد کما ورد بذلك الدليل **فصل** سه چیز ست که
جدش جد و هزلش جد ست نکاح و طلاق و رجعت و سندش حسن ست رواه الاربعة

عن ابی هریرة وصححه الحاکم و در لفظی بسند ضعیف نزد ابن عدی بجای رجعت عتاق
آمده و در روایتی مرفوع باین لفظ ست که جائز نیست لعب در طلاق و نکاح و عتاق
هر که این هر سه را بازی گوید واجب گردد و فرمود او تعالی تجاوز کرد از امت من حدیث
نفس را مادام که عمل نکرده است یا بر زبان نیاورده و این متفق علیه ست از حدیث ابی هریره
ولفظ ابن عباس آنست که وضع کرد از امت من خطا و نسیان و امر مستکره علیه را و این نزد
ابن ماجه و حاکم در مستدرک ست و ابو حاتم گفته ثابت نیست و هم از وی رضی الله عنه
موقوفا آمده که حرام کردن زن بر خود چیزی نیست رواه البخاری بلکه یمین ست کفاره
آن بکنند رواه مسلم و درین مسئله سیزده مذهب ست بلکه ابن القیم گفته که زیاده برین ست
وارجح همین ست که تحریم نه از صرائح طلاق ست نه از کنایات آن بلکه یمینی از ایمان ست
و آیه کریمه مصرح ست بدان و گفتن الحقی باهلك که دختر جون را فرمود کنایه از طلاق نیست
نیست طلاق مگر بعد از نکاح و نه عتق مگر بعد از ملک و سندش معلول ست و در لفظی
آمده نیست نذر و نه عتق و نه طلاق در آنچه مالک آن نیست بخاری گفته این اصح ما ورد
فیه ست و مرفوع ست قلم تکلیف از سه کس از خفته تا آنکه بیدار شود و از کودک تا آنکه
بزرگ گردد و از دیوانه تا آنکه بداند یا بهوش آید و این نزد احمد و ابو داود و نسائی و
ابن ماجه ست و حاکم تصحیحش نموده

باب در بیان رجعت

عمران بن حصین گفته بر طلاق و رجعت گواه باید گرفت و سند این موقوف صحیح ست
و حدیث مرفوع متفق علیه ابن عمر بلفظ قال النبی صلعم لعمر مره فلیراجعها نص ست
بر ثبوت رجعت و مشروعیت آن بعد از طلاق و تفویض طلاق بسوی زن تفویض
ایقاع مطلق طلاق ست نه مقید با امتناع رجعت که بائن باشد و لکن در رجعی بودن این
طلقه زن را هیچ فائده تخییر نیست چه ثبوت رجعت بر زن مقتضی شود او بسوی نکاح مرد است

اگرچه کاره باشد پیش رجحان بائن بودن این طلقه باین حیثیت ست **فصل** طلاق مشروط
را حکم سائر کلمات مشروط ست و این در کتاب خدا و سنت رسول چندان ست که زیر
حصر نے در آید ولکن کلام مشروط بصیغهٔ از صیغ مفیده در لغت عرب بروجهے باشد که
احدی انکارش نتواند کرد بلکه هیچ شئے از زبان تازی نشناسد و طلاق سکران
صحیح نیست زیرا که مناط تکلیف عقل ست و چون عقل زائل ست هر حکم شرعی زائل گشت
پس طلاق مجنون هم روا نبود چه مدار بر بقای آن قدر عقل ست که گفته خود را شناسد
و با وجود این مقدار عاقل ست بنا بر آنکه قدر معتبر موجود ست و اگر باقی نیست مجنون ست و
نیست فرق میان جنون و جنون و جنون فنون ست و حدیث لا طلاق فی اغلاق اخرجه
احمد و ابو داود نزد ابو حاتم ضعیف و نزد حاکم صحیح ست و هو لا یصح بس بتخصیص باشد از برای
احتجاج بر عدم وقوع طلاق مکره و هو الحق و اصل در شریعت مطهره اختیار طلاق با خذ
ساق ست پس سید را طلاق از جانب خود نمیرسد بلکه این کار بدست بنده ست و هر که زعم
کند که طلاق از غیر زوج صحیح ست وی دلیل آرد **فصل** دلیل صحیح که دلالت کند بر آنکه
خلوت همچو دخول ست در ایجاب مهر موجود نیست پس حکمش حکم غیر مدخوله باشد زیرا که
قوله تعالی ثم طلقتموهن من قبل ان تمسوهن شامل خلوت ست و مس درینجا بمعنی
جماع باشد چنانکه در قوله تعالی او لامستم النساء ست و اگر مراد مس درینجا اعم از جماع
دارند همچو مس بشره بشره باید که مجرد وضع ید زوج بر بدن زوجه در خلا یا در ملا مهر و عدت
لازم آید و لا قائل بذلک

باب در بیان ایلاء

عائشه گوید آنحضرت صلعم ایلا کرد از زنان خود و حلال را حرام گردانید و یمین را کفاره
ساخت و رواة این حدیث نزد ترمذی ثقات اند ابن عمر گفته مولی را بعد از چهار ماه
حبس کنند تا طلاق دهد و نمے افتد طلاق تا آنکه طلاق دهد اخرجه البخاری و سلیمان

ابن یسار گفته ده وچند کس را از صحابه دریافتم که همگنان قائل بودند بوقف یعنی حبس مولی رواه الشافعی و از ابن عباس نزد بیهقی آمده که ایلای جاهلیت یک سال و دو سال بود او تعالی توقیتش بچهار ماه فرمود پس آنچه کمتر از چهار ماه باشد ایلا نیست گویم چون ایلا نبوی به یک ماه ثابت شده پس عدم صدق اسم ایلا بر کمتر از چهار ماه بیهقی چیست واگر بنا بر آیهٔ کریمه ست پس در آیه همین قدر ست که مولی از زن خود مطلقا یا موقتا بزیاده بر چهار ماه تربص چهار ماه کند و بعد از ان اگر رجوع کرد حکم یمین مرتفع شد و اگر فی نکرد از وی مطالبهٔ فی یا طلاق میرسد این کجاست که بما دون اربع اشهر اطلاق ایلا نیست غایت آنکه مطالبهٔ فی یا طلاق جز در ما فوق چهار ماه نباشد وایلای مذکور در قرآن مقید بضرار یا غضب نیست و مروی از علی محمول بر اجتهاد ست چه مقام مقام اوست نه مقام توقیت و قائل بحجیتش آن را صالح تقییدے گرداند

باب در بیان ظهار و کفارهٔ آن

ابن عباس رض گفته مردی با زن خود ظهار کرد و بروے بیفتاد و نزد آنحضرت صلعم آمده ماجرا باز گفت و عرض کرد که پیش از کفاره بر وا افتادم فرمود نزدیک مشو بآن زن تا آنکه امر خدا بجا آری اخرجه اهل السنن وصححه الترمذی ورجح النسائی ارساله و در روایتے باین لفظ ست کفاره ده و عود مکن و ظاهر آنست که مراد بعود در کریمهٔ والذین یظاهرون من نسائهم ثم یعودون لما قالوا رجوع از مدلول لفظ ظهار ست که آن تحریم زوجه باشد چنانکه برگشتن زن بسوی خود خواه خواه ارادهٔ وطی کند یا نکند پس حصر معنے عود در ارادهٔ وطی بی وجه ست و سلمه بن صخر در رمضان بخوف آنکه مبادا بزن برسد از وی ظهار کرد ناگهان شبے از وے چیزی نمایان شد بروی بیفتاد آنحضرت صلعم فرمود گردنی آزاد کن گفت جز گردن خود ملکے ندارم فرمود دو ماه پیاپی روزه گیر گفت از روزه باین حرکت رسیدم فرمود شصت مسکین را از یک زنبیل خرما بخوران واین نزد احمد و دیگران جز

نسائی ست و ابن خزیمه و ابن الجارود و ترمذی وغیرهم تصحیحش کرده اند واگرچه دراینجا
مطلق عتق رقبه آمده مگر دلیل بر اعتبار ایمانش وارد ست واین دلیل نه آنست که در قرآن
در کفارهٔ قتل آمده چه در اصول متقرر شده که تقیید یکی از دو مختلف در سبب بدیگرے صحیح نیست
بلکه دلیل بران سوال رسول خدا صلعم ست از ایمان رقبه و این الله و من انا گفتن بعده
اعتقها فانها مؤمنة فرمودن چنانکه در حدیث معاویه بن حکم سلمی ست واز وجوب
این رقبه بران کس استفصال نکرد که این از کفارهٔ ظهار ست یا قتل یا یمین یا جز
آن وترک استفصال در مقام احتمال نازل بمنزلهٔ عموم در مقال ست کما تقرر فی الاصول

باب در بیان لعان

اصل درین شان ماجراے عویمر عجلانی ست ابن عمر گفت وے نزد آنحضرت صلعم آمد و گزارش
نمود چه می فرمائی اگر یکے از ما زن خود را بر فاحشه بیند چه کار کند اگر می گوید سخن گران می گوید
واگر می خموشد بر امر عظیم خاموشے می گزیند ع گویم مشکل وگرنه گویم مشکل + آنحضرت صلعم هیچ
پاسخ نداد چون فردا شد آمد و گفت از هرچه ترا پرسیدم بدان مبتلا شدم پس آیات
سورهٔ نور فرود آمد و بر وی خواند و پند کرد او را و تذکیر داد و فرمود عذاب دنیا آسان تر ست
از عذاب آخرت وی گفت سوگند بکسیکه ترا بحق فرستاده بر وی دروغ نه بسته ام آنحضرت
صلعم زن را بخواند و پند داد چنانکه مرد را اندرز فرموده بود وی گفت قسم بکسیکه ترا بحق برانگیخت
این مرد دروغگو ست پس آنحضرت شروع بمرد کرد وے چار گواهی بخدا داد بعده بزن آغاز
فرمود وی نیز چهار گواهے داد پس میان هر دو جدائی فرمود این را مسلم روایت کرده
و ابن عمر گفته آنحضرت صلعم متلاعنین را فرمود که حساب شما هر دو بر خدا است و یکی از شما دروغگو ست
نیست ترا راهے بران زن وی پرسید که مال من چه حال دارد فرمود اگر راست گفته در
حق آن زن پس مال زن راست بنا بر استحلال فرج او واگر بر وی دروغ بسته پس
رجوع آن مال بسوی تو ابعد ست متفق علیه و در روایت انس که متفق علیه شیخین ست

چنین آمده که آنحضرت فرمود ببینید آن زن را اگر فرزند سفید رنگ فروهشته موی آرد از آن
شوهر است و اگر سرمگین چشم پیچیده موی یا کوتاه قد آرد از زانی ست و از ابن عباس گفته
یکی را امر فرمود که نزد شهادت پنجم دست بر دهان خود نهد و گفت انها موجبة و رجالش
نزد ابوداود و نسائی ثقات اند و از سهل بن سعد در قصه متلاعنین آمده که چون هر دو از
تلاعن فارغ شدند عویمر گفت دروغ گفته باشم بر آن زن اگر او را نگاه دارم و سه طلاقش
داد پیش از آنکه آنحضرت امر فرماید و این متفق علیه ست و از ابن عباس گفته مردی نزد رسول خدا آمد
و گفت زن من دست لامس را رد نمی کند فرمود تغریبش کن یعنی طلاق ده گفت میترسم
که جانم در پیش او رود فرمود بهره گیر از وی و این نزد ابوداود و بزار ست و رجالش ثقات اند و
در لفظی آمده لا اصبر عنها فرمود امسکها و مراد بلمس درینجا جماع ست و تفسیرش
بغیر زنا باعتبار محل نزاع بی فائده ست و مذهب جمهور عدم فسخ نکاح بزناست و چون آیه
لعان فرود آمد آنحضرت صلعم ارشاد کرد هر زن که بر قومی کسی را در آرد که از ایشان نیست او را
از خدا در چیزی نیست و او را در بهشت داخل نکند و هر مرد که انکار فرزند خود کند و او می بیند
بسوی او و می داند که زاییده اوست پرده کند او تعالی از وی و رسوا سازد او را بسر های
خلائق در اولین و آخرین رواه ابو داود والنسائی وابن ماجة عن ابی هریرة
و صححه ابن حبان و عمر بن خطاب گفته هر که اقرار کرد بفرزند خود یک چشم زدن او را نفی
آن نمی رسد و سند این موقوف حسن ست و مردی گفت ای رسول خدا زن من کودکی
سیاه زاییده فرمود ترا اشتران اند گفت آری فرمود رنگهای آنها چیست گفت سرخ رنگ
اند پرسید در آن سیه فامی هم هست گفت آری فرمود این رنگ از کجا آمد گفت شاید
رگی کشیده باشد فرمود پسر ترا هم شاید عرقی نزع کرده باشد متفق علیه من حدیث
ابی هریرة و در روایتی از مسلم گفته وهو یعرض ان ینفیه و در آخرش آورده
ولم یرخص له فی الانتفاء

باب در بیان عدت و احداد

سبیعهٔ اسلمیه بعد مرگ شوهر خودش بعد از چند شب بچه زایید و از آنحضرت اذن نکاح
خواست اذن داد و نکاح کرد چنانکه در بخاری ست از مسور بن مخرمه و اصلش در صحیحین ست
و در لفظی بعد از چهل شب آمده و در لفظی از مسلم آمده که زهری گوید باکی نیست در تزوج
وی در خون ست مگر آنکه زوج با او نزدیک نشود تا آنکه پاک گردد و این دلیل ست بر آنکه
عدت حامل وضع حمل ست اگرچه متوفی عنها زوجها باشد و بریره ماموره بعدت تا سه
حیض گویا مثل آنچه حره ست در عدت و اگرچه رواة این حدیث ثقات اند نزد ابن ماجه
لیکن معلول ست و فاطمه بنت قیس در مطلقه ثلثه از آنحضرت لیس لها نفقة ولا سکنی
روایت کرده اخرجه مسلم و از ام عطیه آمده که آنحضرت نهی کرد زن را از احداد بر مرده زیاده
بر سه روز مگر زوج که بر وی چهار ماه و ده روز کند و هیچ جامهٔ رنگین جز ثوب عصب که هند لبس
میکنند نپوشد و نه سرمه کشد و نه خوشبو مالد مگر نزد طهارت پارهٔ از قسط و اظفار بکار برد
و این لفظ مسلم ست و حدیث متفق علیه ست و نزد ابوداود و نسائی زیادت عدم خضاب
هم آمده و هم نسائی نهی از شانه افزوده و ام سلمه چون بعد از مرگ شوهر صبر بر چشم نهاد آنحضرت
فرمود صبر یعنی ایلوا روی می افروزد پس در شب بنه و در روز بکش و بخوشبو و حنا شانه
نکنی که این خضاب ست پرسید کدام شانه کنم فرمود ببرگ کنار رواه ابوداود و النسائی
و سندش حسن ست و در حدیث متفق علیه از ام سلمه آمده که زنی گفت شوهر دختر مرد
و چشم او درد می کند او را سرمه کشم فرمود مکش و جابر گفته خاله ام مطلق شد خواست که
برآمده نخل خود ببرد مردی او را از برآمدن زجر کرد وی از آنحضرت صلعم پرسید فرمود آری
نخل خود ببر نزدیک ست که صدقه دهی یا معروفی بکنی رواه مسلم و فریعه بنت مالک را امر کرد
بماندن در خانه تا آنکه کتاب باجل خود برسد با آنکه زوجش نفقه و سکنی از برای او نگذاشته بود
فریعه گوید آخر چهار ماه و ده روز عدت کردم و بعد از آن عثمان نیز همچنین حکم کرد ترمذی او را صحیح

و ابن حبان و حاکم تصحیح این حدیث کرده اند مگر در مسلم از فاطمہ بنت قیس آمده که وی
از آنحضرت گفت شوهرم سه طلاق داده است و می ترسم که کسے بر من ناگهان در آید
پس او را امر بتحول کرد و بنای این جواز بر ضرورت و احتیاج ست یا خروجش بنا بر
بذارت لسان بود و راجح همان اول ست و در قرآن کریم ست و لا یخرجن و غیره
اخراج و فان خرجن فلا جناح علیکم عمرو بن العاص گفته سنت پیغمبر را بر ما ملتبس
نکنید عدت ام ولد چون سیدش بمیرد همان چار ماه و ده روز ست و اگرچه سندش
نزد دارقطنی منقطع ست لیکن حاکم تصحیحش کرده و احمد و ابن ماجه و ابوداود در روایتش نموده
ولیکن راجح آنست که واجب علم ست بخلو رحم او و از برای آن یک حیض کافی ست و
عائشه اقراء را باطهار تفسیر کرده و سندش صحیح ست و ابن عمر گفته طلاق کنیز دو طلاق ست
و عدت او دو حیض و رفع آن ضعیف ست ولیکن از کثرت طرق تا حد حسن لغیره رسیده
پس مخصص کنیز باشد خواه زوج او حر بود و یا عبد و عمومات شامل هر مکلف ست باحکام شرعیه
و عبد مکلف ست بهمه آن احکام مگر در احکام خاصه معروفه و هر که زعم دارد که عبد را نکاح
چار زن یا سه طلاق یا عدت امه چو عدت حره روا نیست بر وی دلیل ست و فرموده
حلال نیست مردی را که ایمان دارد بخدا و روز آخرت اینکه آب خود کشت غیر دهد و این
کنایه ست از وطی با زن حامل از غیر و غیر حامل را استبرا ست و این حدیث نزد
ابوداود و ترمذی ست بزار حسنش گفته و ابن حبان تصحیحش نموده و بالجمله این ادله
دال اند بر احکام عدت هر عدت که باشد و گذشت که مجرد خلوت بے وطی موجب مهر و
عدت نیست و ابتدای عدت از روز مرگ شوهر یا طلاق ست نه از روز علم بدان پس
ایام ماضیه معتد بها باشد و دلیل بر ذمه کسے ست که زعم عدم احتساب جمیع عدت یا
بعض عدت قبل از علم دارد و فرق میان بعض معتدات نه بعض دیگر در اعتبار علم و عدم
آن چنانکه در کتب فروع واقع شده جز خیالات مختله مستندی ندارد و نکاح با زن در

زنان عدت ممنوع ست لقوله تعالى ولا تعزموا عقدة النكاح حتى يبلغ الكتاب اجله واعتداد خاص بمرگ شوهر ست در طلاق بائن وجز آن نیامده وزن مشرک چون مسلمان شد عدت بیک حیض کند بعد ازان او را نکاح کردن جائز باشد اگر شوهرش بعد انقضای عدت مسلمان شد او راحق در ان زن نماند و اگر پیش ازین نکاح آمد بروی مردود گردد گو بعد از مدت دراز باشد چنانکه آنحضرت صلعم زینب دختر شریف خود را بعد از شش سال بابی العاص بازگردانید و این اصح ست از حدیث روش بمهر جدید و نکاح جدید پس درینجا تجدید عقد و تراضی معتبر نیست و این بسبب مقتضای ادله ست اگرچه خلاف اقوال مردم باشد و همین ست حکم در ارتداد یکی از دو زوج که چون مرتد بسوی اسلام برگردد حکمش حکم اسلام کسے باشد که پیش ازین کافر بوده است

باب در بیان زن مرد مفقود

عمر بن خطاب گفته زن مفقود چهار سال تربص کند بعده چهار ماه و ده روز عدت نماید اخرجه مالک والشافعی و مغیره بن شعبه از آنحضرت صلعم آورده که زن مفقود زن او ست تا آنکه بیانش بیاید و این حدیث اگر بصحت میرسید نص باشد در محل نزاع ولکن اسنادش ضعیف ست و جمعی از حفاظ همچو ابو حاتم و بیهقی و ابن قطان و عبد الحق و دار قطنی وغیرهم تضعیف آن کرده اند فلا ینتهض للاحتجاج به ولا تقوم بمثله الحجة واما مذاهب درین مسئله پس تشعب بشعبی ست که آثاری از علم ندارد ولا سیما تحدیدات بقا در مسئله از اوقات یک نیم صد سال و دو صد عام و نود یا چهار سال و همچنین تفرقه میان زن اهل وبال و بیان فاقد اهل وبال که انهمه رای محض ست و نزد ما آنست که تحریم نکاح محصنه نص قرآنی آمده و اهل اسلام بران مجمع بوده اند بلکه معلوم از ضرورت دین ست و زن مفقود محصنه ست و اصل اصیل دران تحریم نکاح ست لیکن چون نفقه ندارد اساس درین حین والزام او باستمرار نکاح غائب که دران اضرار او ست وجهی قوی از ...

فسخ ست و همچنین چون مدت دراز شود و زن بترک نکاح متضرر گردد فسخش باین عذر
سائغ باشد و دمیکه فسخ بنا بر عنت جائز می دارند پس جواز آن از برای غیبت طویله
اولی باشد چه از نصوص کتاب و سنت تحریم امساک ضرارا و نهی از ادخال ضرر در غیر
یک موضع معلوم ست پس دفع ضرار از زن بهر ممکن واجب ست و چون جز بفسخ ممکن
نگردد فسخ آن جائز بلکه واجب باشد و دائم الحبس مقاس ست بر غائب طویل الغیبة و
حکم زنش همان حکم زن غائب یا مفقود باشد والله اعلم فصل مرد را شب گذرانیدن
نزد زن روا نیست مگر آنکه ناکح یا ذی محرم باشد چنانکه در حدیث مرفوع جابر نزد مسلم ست
و ابن عباس از آنحضرت صلعم روایت کرده که هیچ مرد با هیچ زن تنها نشود مگر آنکه ذی محرم
باشد اخرجه البخاری و در بارهٔ سبایای اوطاس فرموده حامله موطوءه نشود تا آنکه بار
نهد و نه غیر ذات حمل تا آنکه یک حیض آرد و این نزد احمد و ابو داود ست و سندش حسن و
حاکم تصحیحش کرده و شاهدے دارد از ابن عباس نزد دارقطنی و ولد فراش راست و عاهر
را حجر ست وهو متفق علیه من حدیث ابی هریرة ومن حدیث عائشة فی قصة و
عن ابن مسعود عند النسائی وعن عثمان عند ابی داود

باب در بیان رضاع

عائشه گوید آنحضرت صلعم فرمود یک دو مصه محرم نیست اخرجه مسلم و فرمود ببینید
کیستند برادران شما رضاعت نیست مگر از مجاعت و این متفق علیه ست از حدیث وی
رضی الله عنها مرفوعا و هم از وی آمده که سهله بنت سهیل آمد و گفت ای رسول خدا سالم
مولای ابی حذیفه با ما در یک خانه می ماند و بمبلغ رجال رسیده فرمود شیرش نوشان او را حرام
گردی بر وی رواه مسلم گویا ارضاع کبیر بنا بر تجویز نظر جائز ست لان سالما کان لهما کالابن
وکان فی البیت الذی هما فیه وفی الاحتجاب مشقة علیهما فرخص صلعم فی الرضاع
علی تلك الصفة فیکون رخصة لمن کان کذلك وهذا لا محیص عنه وافلح

برادر ابو القعیس بعد از حجاب بر عائشه استیذان کرد عائشه ابا نمود تا آنکه رسول خدا آمد و بصنیع خود خبرش داد آنحضرت فرمود دستوریش ده وی عم تست و این متفق علیه ست عائشه گفته در قرآن ده رضعه معلومه فرود آمده بود و پنج منسوخ شده پنج ماند و تا وفات آنحضرت صلعم خوانده می شد رواه مسلم ابن عباس گو بیاراده آنحضرت صلعم بر دختر حمزه کرده شد فرمود حرا حلال نیست زیرا که دختر برادر رضاعی من ست و حرام ست از رضاعت آنچه حرام ست از نسب متفق علیه و فرمود حرام نمی گرداند از رضاع مگر آنچه لشگافد روده های کودک را و پیش از طعام باشد رواه الترمذی وصححه هو و الحاکم من حدیث ام سلمة و ابن عباس گفته نیست رضاع مگر در دو سال و ابن مسعود گفته آنحضرت فرمود صلعم رضاع نیست مگر آنچه ناشز عظم و منبت لحم باشد اخرجه ابو داود و چون عقبه بن حارث ام یحیی بنت ابی اهاب را بزنی گرفت زنی آمد و گفت من شما هر دو را شیر داده ام وی از آنحضرت صلعم پرسید فرمود کیف و قد قیل عقبه او را جدا کرد و وی با دیگری جفت شد اخرجه البخاری و از استرضاع حمقی نهی فرمود مگر این حدیث از مراسیل ابو داود و از زیاد سهمی ست و او را صحبت نیست

باب در بیان نفقات

عائشه گفته هند بنت عتبه مادر معاویه چون با آنحضرت صلعم گفت که شوهرش ابو سفیان مردی بخیل ست آن قدر نفقه ام نمی دهد که مرا و فرزندان مرا بسنده باشد مگر آنچه از مالش بغیر علم او بستانم بر من درین کار گناهی هست فرمود از مال او بقدری که ترا و فرزندانت را کفایت کند بمعروف بگیر و این حدیث متفق علیه را الفاظ ست و طارق محاربی نزد قدوم مدینه از آنحضرت صلعم بر سر منبر شنید که می گفت ید معطی علیا ست و بابتدا بعیال کن و آن مادر و پدر و خواهر و برادر تو اند رواه النسائی وصححه ابن حبان والدارقطنی و فرمود طعام و کسوت مملوک بر مالک ست و تکلیف عمل ما لا یطاقش نباید داد رواه مسلم عن ابی هریرة و در صحیحین و غیرهما بلفظ اخوانکم اخوانکم فمن کان اخوه تحت یده فلیطعمه مما

یا کل ویلبسه مما یلبس آمده وسلف صالح ارفاء خود را از ملبوس ومطعوم خود می دادند و لفظ
مسلم للمملوك طعامه وکسوته بالمعروف معارض این حدیث نیست زیرا که این معروف
مطلق مقید بحدیث اول ست وچون معاویه بن حیده از آنحضرت صلعم پرسید که حق زن
یکے از ما بروی چیست فرمود بخورانی او را چون بخوری وبپوشانی او را چون بپوشی
ودر حدیث طویل حج از جابر مرفوعا آمده که درباره زنان ارشاد کرد ولهن علیکم رزقهن
وکسوتهن بالمعروف اخرجه مسلم وفرمود بس ست مرد را این بزه که ضائع کرد اند کسے را
که قوت می دهد ویرا این روایت نسائی ست ودر لفظی ان یحبس عمن یملك قوته ست و
در حامل بیوه لانفقة لها فرمود اخرجه البیهقی ورجالش ثقات اند ولکن محفوظ وقف
او ست وعدم ثبوت نفقه در حدیث فاطمه بنت قیس گذشته پس حق آنست که مطلقه
بائنه را نفقه وسکنی نیست مگر آنکه حامل باشد وهمچنین بیوه را حامل باشد یا حائل زیرا که
سبب نفقه بسبب موت زائل گشته گویا متوفی عنها همچو مطلقه بائنه ست در عدم وجوب
نفقه وسکنی اگر باردار نباشد واگر باردار ست مطلقه بائنه را نفقه باشد نه سکنی ومطلقه رجعی
را مهر ووست خواه حامل باشد یا حائل وبر مطلقه قبل از دخول عدت نیست ونفقه ساقط ست
بلا ریب وهمچنین سکنی ومتعه مذکوره در قرآن از برای مطلقه قبل از دخول عوض مهر ست
وهمچنین ملاعنه را نه نفقه ست ونه سکنی زیرا که همچو مطلقه بائنه ست یا همچو متوفی عنها زوجها
ونشك نیست که فرقت او اشد تر از فرقت مطلقه بائنه ست چه نکاح با مطلقه بائنه در بعضی
از احوال جائز ست بخلاف ملاعنه که نکاح با وی ابدا روا نیست وتحریم علیها بیشتر از بیشکلی ست
وشروع بعیال باید کرد زن می گوید بخوران مرا یا طلاق ده واین را اسناد حسن ست
نزد دارقطنی از ابی هریره فصل اتفاق مختلف ست باختلاف ازمنه وامکنه واحوال و
اشخاص ونفقه زمن خصب در خصب معروف ست نه در زمن جدب ونفقه معروف اهل
بوادی همانست که غالب در ان اقوام ست وآن در اهل مدن غیر معروف باشد وهمچنین

هست فرمود بر جان خود صرف کن گفت دینار دیگر هست فرمود بر فرزند خود نفقه ساز گفت دیگر هست فرمود بر اہل خود صرف نما گفت دیگر هست فرمود بر خادم خود نفقه کن گفت دیگر هست فرمود تو نیک می دانی که مصرفش چیست اخرجه الشافعی واللفظ له واحمد وابو داؤد وابن حبان واخرجه النسائی والحاکم بتقدیم الزوجة علی الولد **فصل** آنحضرت صلعم فرمود چون خادم یکی از شما طعام آرد اگر او را با خود نشاند باری یک دو لقمه باو بدهد و این متفق علیه ست از حدیث ابی ہریره و فرمود معذب شد زنی در گربه بند کرد آن را تا آنکه بمرد و در آمد آن زن در نار نه طعام و آب داد و نه بگذاشت که از خشاش ارض بخورد و این نیز متفق علیه ست از حدیث ابن عمر و دران دلیل ست بر نفقه خدام اگرچه حیوانات باشند **فصل** سعید بن مسیب درباره مرد غیر واجد نفقه بر اہل گفته یفرق بینهما وگفته که سنت ست و این مرسل قوی را سعید بن منصور روایت کرده و عمر بن خطاب با مراء اجناد درباره مردان غائب از زنان نوشته که از انها مواخذه کنند بر انفاق یا طلاق اگر طلاق دہند نفقه زمان حبس بفرستند گویا سقوط نفقه مبطل نیست وهو الحق و این اثر شافعی باز بیهقی باسناد حسن آورده و زن گرسنه و برهنه در حالت راهنه در ضرار ست وحق تعالی گفته لا تضاروهن و نیز غیر معاشره بمعروف ست وحق تعالی فرموده وعاشروهن بالمعروف وهم غیر مسکه بمعروف ست و او تعالی گفته فامساك بمعروف او تسریح باحسان بلکه وے مسکه بضرار ست وحق تعالی فرموده ولا تمسکوهن ضرارا و آنحضرت صلعم ارشاد کرده که لا ضرر ولا ضرار و در فسخ بعدم نفقه حدیث مرفوع ابو ہریره آمده که قال رسول الله صلعم فی الرجل لا یجد ما ینفق علی امرأته یفرق بینهما و این نزد دارقطنی ست و زعم ابن قطان که دارقطنی را در ان وہم شده غیر ظاہر ست و آنچه اعظم ادله بر جواز فسخ بنا بر عدم نفقه ہست که او تعالی تشریع تحکیم میان زوجین نزد شقاق فرموده وحکم را میان زن و مرد بدست آنها نهاده و اعظم شقاق آنست که میان ہر دو شقاق در نفقه باشد وچون دفع ضرر از

زن بہ تفریق ممکن نباشد حکمین را جدائی میان شوہر و یا نوبی می رسد و چون این
تفریق بحکم حکمین روا است پس جوازش از قاضے بالاولی باشد و ہیچ شئے معادل تضرر
بترک نفقہ نیست ولہذا فسخ در عیوب ثابت نشدہ و نزد وجود عیب در زوجہ ہمچو جنون و جذام
و برص و نحو آن فوت شئے واجب از برای زوج نیست ولکن او تعالی بدست او طلاق نہادہ
و در حبس زوج بنا بر نفقہ زن تفویت کسب اوست

باب در بیان حضانت

عبد اللہ بن عمرو بن العاص گفتہ زنی آنحضرت صلعم را گفت این پسر من ست بطن من او را
وعاء و ثدی من او را سقاء و کنار من او را حواء بود پدرش مرا طلاق داد و خواست کہ
او را از من برباید فرمود تو احق بودۂ بان پسر مادام کہ نکاح نکردۂ و این نزد احمد و ابو داود ست
و حاکم تصحیحش کردہ و ابو ہریرہ گوید زنے آمد و گفت ای رسول خدا شوہر من می خواہد کہ پسر
مرا ببرد حالانکہ وی مرا نفع دادہ و از چاہ ابی عنبہ مرا آب نوشانیدہ درین اثنا شوہر او نیز
آمد آنحضرت فرمود ای غلام این پدر تست و این مادر تست دست ہر کدام کہ خواہی بگیر پس
دست مادر گرفت و آن زن او را با خود ببرد رواہ احمد والاربعۃ و صححہ الترمذی و چون رافع بن
سنان مسلمان شد و زنش از اسلام ابا کرد آنحضرت صلعم صبی را میان ہر دو بنشاند دست
میل بمادر کرد آنحضرت گفت اللہم اہدہ پس میل بہ پدر نمود پدر صبی را بگرفت اخرجہ
ابو داود والنسائی و صححہ الحاکم و این دلیل ست بر آنکہ حق بحضانت مادر ست ولیکن
این ولایت مقید ست بعدم بلوغ صبی بسن تمییز و بعد از بلوغ نزد تنازع تخییر ثابت شدہ
و ہر کرا صبی بگزیند ہمان اولی باشد از برای او درین باب و بعد از مادر خالہ ست چنانکہ براء
بن عازب گفتہ کہ آنحضرت صلعم در دختر حمزہ حکم بخالہ او فرمود و این نزد بخاری ست و احمد
اخراج این روایت از علی مرتضے کردہ و زیادہ نمودہ کہ جاریہ نزد خالہ بماند و خالہ مادر ست
حاصل آنکہ خالہ ام ست و ام احق بصبی ست پس خالہ احق باشد بصبی پس پدر و او لویت

جده از برای طفل بعد از مادر بے دلیل ست و پدر و غیر او را از رجال و نساء جز بعد از بلوغ
صبی بسن تمیز حضانت نیست و نزد عدم مادر و خاله و پدر کار بدست اولیا ست اگر موجود
باشند ورنه بدست قرابت ست که اولیا نباشند و اقرب فالاقرب مقدم ست و این
نیز مقتضای دلیل مذکور ست بلکه چون حضانت و کفالت صبی امر لابد منه ست و قرابت
اولی تر ست از اجانب بلا ریب و بعض قرابت اولی تر از بعض باشد پس احق بآن صبی
بعد از عدم کسانی که نصوص بثبوت حضانت آنها آمده همین اولیا اند زیرا که ولایت نظر در
مصالح وے بسوی ایشان ست و نزد عدم اولیا حضانت بسوی اقرب فالاقرب باشد
این ست مقتضای نظر صحیح و هر که قصد وقوف بر جمیع علل تقدیم و تاخیر درین باب داشته
باشد ملاحظه هدی نبوی للحافظ ابن القیم فرماید ولکن راجح نزد ما همان ست که اینجا ذکر کرده ایم
و نمی توان گفت که حدیث انت احق به ما لم تنکحی مفید ثبوت اصل حق و حضانت از برای
پدر ست بعد از مادر و کسیکه بجای او ست و آن خاله ست پس اهل حضانت مادر پس خاله پس پدر باشد

کتاب البیوع

معتبر در بیع مجرد تراضی ست و مشعر رضا منحصر در الفاظ مخصوصه مقیده بقیود نیست بلکه هر چه اشعار
برضا کند گو اشاره از قادر یا کتابت از حاضر یا کنایه یا معاطاة بدون لفظ باشد بیع نزد
وجود آن صحیح ست چه ظاهر اوله قرآن و حدیث شرطیت صدور بیع از تراضی ست و تراضی
مستقل ست بانتقال ملک و الفاظ قرائن رضا اند و بر لفظ مخصوص از جانبین دلیلی نیست
حدیث اذا بعت فقل لا خلابة و حکایت مبایعت نبوی با اعرابی و آنچه ماننده اوست
چنانکه موتی در تیسیر البیان بدان استدلال کرده غیر نافع ست زیرا که اشعار لفظ بعت و نحو
آن برضا ممنوع نیست ممنوع دعوی تخصیص بعض افراد مستفاد از صیغ مخصوصه ست و از اینجا
لائح شد که قول فقها لا بیع فی المعاطاة باطل ست و هکذا اخی انه ✢ ✢ ✢

باب در بیان شروط بیع و بیع منهی عنه

آنحضرت صلعم را پرسیدند که اطیب کسب چیست فرمود عمل مرد بدست خود و هر بیع مبرور روایت
نزد بزارست از رفاعه بن رافع و حاکم تصحیحش پرداخته و جابر بن عبد الله از آنحضرت صلعم
روز فتح مکه شنید که می فرمود الله و رسول بیع خمر و مردار و خوک و اصنام حرام ساخته اند
گفتند شحوم میته را حکم چیست بدان اطلا سفن و تدهین جلود می کنند و چراغ می افروزند فرمود
حرام ست و بکشد خدا یهود را چون او تعالی شحوم را برایشان حرام کرد گداختند فروختند و بهایش
آن خوردند و این متفق علیه ست و فرمود نزد اختلاف متبایعین که میان آنها بینه نباشد
سخن سخن بائع ست و این را اهل سنن از ابن مسعود مرفوعا اخراج کرده اند و حاکم تصحیحش گفته
و میان این حدیث و میان حدیث البینة علی المدعی و الیمین علی من انکر عموم و
خصوص من وجه ست زیرا که ظاهر این حدیث آنست که قول قول اوست خواه مدعی باشد
یا مدعی علیه و ظاهر حدیث بینه بر مدعی آنست که قول قول منکر ست با یمین او خواه بائع باشد
یا غیر او و متقرر شده که نزد تعارض دو عموم مصیر بسوی ترجیح واجب ست اگر ممکن باشد و ترجیح
درینجا ممکن ست چه حدیث البینة علی المدعی اصح ست از حدیث فالقول ما یقول
البائع و مقتضای این ترجیح آنست که قول قول بائع نیست مگر وقتیکه منکر غیر مدعی باشد بدون
فرق میان مبیع باقی و تالف و زیادت والسلعة قائمة در حدیث القول ما یقول البائع
ارشاد بجمع می کند لیکن اسناد این زیادت ضعیف ست پس صالح جمع میان هر دو حدیث نباشد
و نهی از ثمن کلب و مهر بغی و حلوان کاهن در حدیث متفق علیه ابو مسعود انصاری وارد شده
و جابر در بیع جمل خود بدست آنحضرت اشتراط حملان تا خانه خود وقتی کرده و این ثابت ست در
حدیث متفق علیه و عمل بدان متعین اگرچه خلاف بعض فقها ست و آنحضرت شنید غلامی را مردی
که جز آن مال نداشت بفروخت و این حدیث نیز متفق علیه شیخین ست پس بیع مدبر بنا بر حاجت
بی جوازی و اعم از نفقه و نحو ها جائز باشد میمونه گوید موش در سمن افتاد و بمرد آنحضرت گفت
او را و ماحول او را بیفگنید این بلفظ بخاری ست و احمد و نسائی زیاده کرده که در سمن جامد انتهی

و در حدیث ابوهریره مرفوعا آمده که اگر بائع باشد بدان نزدیک نباید شد لیکن بخاری و
ابوحاتم حکم بوهم کرده اند و نزد مسلم از روایت جابر زجر نبوی از ثمن گربه وارد شده و نسائی
زیادت استثنای بیع کلب صید روایت نموده و ولا از برای معتق باشد چنانکه در حدیث
عائشه بقصهٔ بریره در بخاری آمده و اصل حدیث در صحیحین ست و مسلم آورده که عائشه را امر باشترا
بریره و اعتاق و اشتراط ولا فرموده و ابن عمر گفته که عمر از بیع امهات اولاد نهی کرده و گفته که
بیع و هبه و ارث نباید بلکه تمتع شود تا انجا که مناسب نماید و بعد از مرگ مالک آزاد ست
و رفع این موقوف وهم ست و جابر گفته که ما سراری خود را امهات الاولاد را در حیات آنحضرت
صلعم زنده بوده باکی بدان نمی دید و سندش صحیح ست نزد ابن حبان و اختلاف صحابه
درین مسئله اشهر نزار ثابت از علی ست و از علی مرتضی موافقت عمر مروی ست و عجیب از کسی ست
که تحریم این بیع قطعی میداند فصل جابر گفته رسول خدا صلعم نهی فرموده است از فروختن فضل ماء
رواه مسلم و در روایتی نهی از ضراب جمل زیاده کرده و در حدیث مرفوع ابن عمر نهی از عسب
فحل نزد بخاری آمده و هم از بیع حبل الحبله و این متفق علیه ست و همچنین نهی از بیع و هبه ولا
از حدیث ابن عمر در صحیحین ثابت گشته و ابوهریره روایت نهی از بیع حصاة و بیع غرر از آنحضرت
نزد مسلم کرده و فرمود طعام خریده را تا بکیل نه پیماید نفروشد و دو بیع در یک بیع نکنند و اگر کرد اورا
اوکس هر دو یا ربا ست و لابد ست که درینجا هر دو ثمن مختلف باشند مثلا بنقد بیک هزار ست و
بنسیه بدوازده صد و تفسیرش جز این نیز آمده و لیکن ظاهر حدیث همین ست حلال نیست سلف
و بیع و نه دو شرط در یک بیع و نه ربح شئ غیر مضمون و نه بیع چیزی که نزد وی نیست و
للطبرانی نهی از بیع و شرط است و سندش غریب و این حدیث عام ست
و حدیث جابر و بریره و نحوهما خاص پس عام را بر خاص بنا کنند و هر بیع و شرط ممنوع باشد
مگر بیعی که جوازش بفعل یا قول آمده که آن خارج ازین عموم ست و بیع عربون منهی عنه ست
و نهی کرد از بیع سلعه در جای خریدن تا آنکه بجای خود گرد آرد و تبدیل دراهم بدنانیر و بالعکس در

مجلس تقابض جائز است بحدیث ابن عمر نزد اهل سنن و حاکم بتصحیحش فتح آری بخشش
نهی عنه ست در حدیث متفق علیه که مرفوعا از ابن عمر آمده و جابر از آنحضرت صلعم نهی از
محاقله و مزابنه و مخابره و ثنیا روایت کرده مگر آنکه این ثنیا معلوم باشد و این حدیث نزد ترمذی
صحیح ست و از طریق انس نزد بخاری باهم بدون ذکر ثنیا مروی ست و فرمود تلقی رکبان نکنید
و حاضر بدست بادی نفروشد ابن عباس گفته یعنی سمسار او نشود و این متفق علیه ست از حدیث
وے رضی الله عنه مرفوعا و ابو هریره گفته تلقی جلب نکنید و اگر کسی تلقی کرده چیزی خرید پس سید ش
نزد رسیدن بسوق خیار دارد و اخرجه مسلم مرفوعا و منع کرد از بیع بر بیع برادر مسلمان و از خطبه
بر خطبه او و از آنکه زنی طلاق خواهر مسلمان خود خواهد تا آنچه در آوند او ست نگون کند و این
متفق علیه ست از حدیث ابی هریره و مسلم نهی سوم مسلم بر مسلم زیاده کرده و ابو ایوب انصاری
از آنحضرت صلعم شنیده که می فرمود هر که جدائی کند میان والده و ولد او جدائی کند خدا میان او
و دوستان او روز قیامت رواه احمد و صححه الترمذی ولیکن حاکم گفته که در اسناد وی مقال ست
اما شاهدی دارد و حکم سائر رحام نیز همین ست و چون علی مرتضی دو غلام برادر یکدیگر را بیک
بفروخت آنحضرت فرمود دریاب هر دو را و باز گردان و مفروش مگر همه را یکجا رواه احمد و رجالش
ثقات اند و جمعی از حفاظ تصحیحش کرده اند **فصل** در زمن نبوت نرخ در مدینه گران شد مردم
گفتند نرخ مقرر کن فرمود مسعر و قابض و باسط و رازق خدا ست و امیدوارم که خدا را ملاقی شوم
و هیچ یکی را از شما مطالبه کدام مظلمه از من در دم و در مال نباشد و این را اهل سنن الا نسائی
روایت کرده اند و ابن حبان تصحیحش گفته و این دلیل ست بر منع تسعیر از طرف حاکم **فصل**
حدیث نهی از بیع کالی بکالی اگرچه ضعیف ست و اسحق و بزار و دارقطنی آنرا از ابن عمر روایت
کرده لیکن نزد شافعی بلفظ النهی عن بیع الدین بالدین آمده و حکایت اجماع بر آن ست با
عضد او ست چه متلقی بالقبول گشته و مؤید او ست نهی از بیع ما لم یقبض و نهی عن بیع و سلف
عادت در این همه بودن بیع معدوم ست **فصل** معمر بن عبد الله گفته آنحضرت صلعم فرمود

احتکار نمی کند مگر خاطی رواه مسلم و در روایت ادخار آنحضرت صلعم قوت یک ساله را از برای
عیال خود و تعلیق بعدم صحت ست و احوال شریفش درباره قوت خود و عیال خود بر عارفان
غیر مخفی ست آری هریکی را از زنان خود صد وسق از خیبر می داد ولیکن و لا التفت بر جواز
ادخار مثل این مقدار وقتی می تواند شد که بودنش در وقت احتیاج مردم بسوی
طعام نزد معتبر حاجت مسلم گردد و بر جواز احتکار قوت یک سال نیست بلکه احادیث مطلقه در
تحریم احتکار مقید بطعام ست پس قیاس تحریم احتکار قوت بهائم بر قوت آدمی قیاس
مع الفارق ست و حرمت احتکار بهائم باشد که بقصد غلاء بر مسلمین کند چنانکه در حدیث
ابی هریره نزد احمد و حاکم آمده و لا جرم ست از اعتبار این قید و بر غیر قاصدش حرام نیست
ظاهر آنست که قاصد غلاء را با احتکار داخل زیر نهی و وعید ست خواه مسلمانان را حاجت
بدان باشد یا نه چه مجرد این قصد کافی ست و اجبار محتکر بر بیع شیء نیست بلکه اگر واجب
نباشد جائز ست بنا بر آنکه از باب امر بمعروف و نهی عن المنکر ست و این هر دو واجب اند
بر هر مکلف **فصل** نهی از تصریه ابل و غنم در حدیث متفق علیه از ابو هریره مرفوعا آمده و در
آخرش گفته هر که بعد از تصریه خرید کرد وی مخیر ست بعد از حلب در آنکه نگاه دارد یا صاعی
از تمر باز گرداند و در مسلم خیار سه روز آمده و در تعلیق بخاری صاعی از طعام نه از گندم آمده
بخاری گفته که تمر اکثر ست و لفظ ابن مسعود اینست که مشتری شاة محفله صاعی با او باز پس دهد
و این نزد بخاری ست و اسمعیلی تمر زیاده کرده و معارض این حدیث وارد نیست و بلفظ
طعام یا بر رد اینها بصحت نرسیده بلکه صاعی از تمر صحیح گشته ولیکن درین مسئله میان حنفیه
منقول ... ست فسبحان الله وبحمده **فصل** امام شوکانی در وبل گفته
وللحنفية اجوبة عن الحديث كثيرة ليس على شيء منها اثارة من علم قال ولا نوقف
على نص الشارع شيئا بل نقول اذا تنازع بائع المصراة ومشتريها في قيمة اللبن
المنتهك ... اراد المشتري صاعا من تمر وجب على البائع قبوله والايجاب الى غيره

ولو كان المثل موجودا انصرف اذا عدم المثل كان الواجب الرجوع الى قيمته و
كذلك اذا تراضى البائع والمشترى على قيمة اخرى كان الرضاء له حكمه **فصل**

آنحضرت صلعم بصبره یعنی انباری از طعام بگذشت و دست دران کرد نمی یافت فرمود ای
صاحب طعام این چیست چرا این را بالای طعام نکردی که مردم می دیدند غاش یعنی خائن
از ما نیست و راوی این حدیث مسلم ست از ابی هریره و در بارهٔ حابس عنب بزمان قطاف
تا بدست باده ساز بفروشد فرمود که وی دیده و دانسته در نار در آمده و اسناد این حدیث نزد طبرانی
در اوسط از روایت عبدالله بن بریده حسن ست و از عائشه نزد اهل سنن مرفوعا وارد شده
که خراج بضمان ست و بخاری تضعیف سندش کرده مگر ترمذی و غیره تصحیحش نموده اند و این
عام ست در هر خراج و قصر آن بر سبب جائز نیست و خراج آناوه ست پس داخل نشود زیر
این لفظ مگر همین آناوه و این حدیث معارض حدیث مصراة نیست زیرا که اطلاق اسم خراج
بر لبن مصراة نمی آید و لکن می توان گفت که چون خراج بضمان ست پس میان
مصراة و عبد فرق نباشد به استحقاق خراج چون در مقابله ضمان مشتری رقبهٔ عبد با ضمان
نفقه بران باشد پس مشتری مصراة نیز همچنین ست زیرا که وے ضامن اوست با این معنی
و منفق ست بران و در تخلص ازین معنی می توان گفت که صاع مردود با مصراة در مقابلهٔ لبن
موجود در ضرع بحال عقد ست چه عقد بران مشتمل ست و لیکن بعد این توجیه غیر مخفی ست و اولی
آنست که چنین گویند که شریعت مطهره همچنین آمده و قیاس مذکور فاسد الاعتبار ست بنص
صریح صحیح و آن رد مصراة ست با یک صاع از تمر و عروه بارقی بیک دینار دو گوسفند از برای
قربانی خرید و باز یک گوسفند را بیک دینار فروخته باز دیگر و یک دینار نزد آنحضرت صلعم
آمد حضرت صلعم او را دعای برکت در بیع داد تا آنکه اگر خاک می خرید دران سود می کرد این بیع
و شرا نزد فقها موسوم ست بعقد موقوف که نفاذ آن برضای موکل می شود و قد وقع فی حجة
اهل السنن وله شاهد من حديث حكيم بن حزام عند الترمذي و نهی کرد از

خریدن چیزی کہ در شکم انعام ست تا آنکہ بنہد واز بیع چیزے کہ در ضرع ست واز خریدن
عبد آبق واز شرای مغانم تا آنکہ قسمت گیرد واز شرای صدقات تا آنکہ بدست آید واز ضربۂ
غائص وراویش ابو سعید خدری ست نزد ابن ماجہ وبزار ودارقطنی وسندش ضعف دارد
وفرمود نخرید ماہی را در آب کہ این غرر ست وصواب وقف اوست بر ابن مسعود ونہی
کرد از بیع ثمر تا آنکہ خوردہ شود واز فروختن صوف بر پشت جانور واز لبن در ضرع وراجح ارسال
اوست از ابن عباس وبیہقی ترجیح وقفش بر وی کردہ وسندنہی از بیع مضامین وملاقیح کہ نزد
بزار از ابی ہریرہ مروی ست ضعیف ست مضامین آنست کہ در شکم ناقہا باشد وملاقیح آنکہ در
پشت شتران بود وآمدہ کہ ہر کہ اقالۂ مسلم در بیع کند او تعالی اقالۂ عثرت او فرماید رواہ
ابو داود عن ابی ھریرۃ وصححہ ابن حبان

باب در بیان خیار

تا ہر دو جدا نشدہ اند ویکجا ہستند ہر یکی خیار دارد یا یکی دیگرے را مخیر سازد و مخیر کند بیع کرد
بیع او واجب شد ہمچنین اگر جدا شدند بعد عقد ویکے از ان ہر دو ترک بیع نمود این بیع ہم
واجب گردید واین حدیث مرفوع از ابن عمر متفق علیہ ست ولفظ مسلم راست ولفظ عمرو
بن شعیب عن ابیہ عن جدہ مرفوعا این ست کہ بائع ومتبائع خیار دارند مادام کہ متفرق نشدہ اند
مگر آنکہ صفقۂ خیار باشد وحلال نیست فراق بخوف استقالہ ودر روایتی حتے یتفرقا من
مکانھما آمدہ واین حدیث نزد اہل سنن ست پس معتبر تفرق ابدان باشد نہ تفرق اقوال ویکے
کہ در بیوع مخادع می شد او را آنحضرت گفتن لا خلابۃ امر کرد واین متفق علیہ ست از حدیث ابن عمر

باب در بیان ربا

جابر گوید لعنت کرد رسول خدا صلعم خورندۂ ربا وخورانندۂ او را وکاتب وشہود آن را وگفت
ھم سواء اخرجہ مسلم ونزد بخاری مانند این حدیث از ابی جحیفہ عن ابیہ ست وفرمود
ربا ہفتاد وسہ باب ست ایسرش ہمچو نکاح مرد بمادر باشد واربی ربا آبروی مرد مسلم ست

و این را ابن ماجه مختصر و حاکم بالتمام از ابن مسعود روایت کرده و ابو سعید گفته آنحضرت صلعم
فرموده نفروشید زر را بزر الا مثل بمثل و نیفزایید بعض آن را بر بعض و نفروشید سیم را بسیم الا
مانند بمانند و نیفزایید بعض آن را بر بعض و نفروشید از آن غائب را بناجز یعنی نسیه را بنقد و این
متفق علیه ست و لفظ عباده بن صامت از آنحضرت صلعم چنین بوده که زر بزر و سیم بسیم و
گندم بگندم و جو بجو و خرما بخرما و نمک بنمک مانند بمانند سواء بسواء دست بدست ست و چون
این جنسها مختلف شود بهر طور که خواهید بفروشید اگر دست بدست ست رواه مسلم و لفظ ابو هریره
این ست زر بزر وزن بوزن مثل بمثل و سیم بسیم همچنین و هر که افزود یا زیاده خواست پس
آن ربا ست اخرجه مسلم ایضا و ابو سعید و ابو هریره گفته اند که مردی را رسول خدا صلعم
عامل بر خیبر کرد وے تمر جنیب یعنی خرمای جید آورد پرسید همه تمر خیبر همچنین می باشد گفت
نه بلکه یک صاع ازین تمر بدو صاع و دو صاع بسه صاع می گیریم فرمود چنین مکن بلکه همه را
بدراهم بفروش و از دراهم تمر جنیب بخر و در باره میزان نیز همچنین فرمود یعنی حکم مکیل همچو تمر و
حکم موزون همچو زر و سیم یکسان ست و این حدیث متفق علیه ست و لفظ مسلم و کذلک
المیزان ست و معنی هر دو یکی ست و آین اوله دال اند بمنطوق خود بر ثبوت ربای
فضل درین اجناس پس عموم مفهوم لا ربا الا فی النسیة مخصص باشد باجناسے که بر تحریم
ربای فضل دران تنصیص آمده و این واضح ست مخفی نیست و بدان معلوم می توان کرد
که بیان این دلیل و احادیث متقدمه تعارض نیست که حاجت بسلوک مضیق ترجیح از غیر مرجح
نزد تحقیق افتد و کیف که جمع مقدم ست بر ترجیح بلا خلاف و مثبتین قیاس که در علت ربا اختلاف
دارند بر اقوال شان حجت نیره موجود نیست بلکه محض تقلبات و تخمینات ست که باو عاوے
عریضه و طویله بلا طائل منضم گردیده یکے گوید که سائق باین علت تخریج مناط ست و دیگرے
سبر اید که سبر و تقسیم ست و نزد ما اثبات احکام شرعیه به همچو مسالک ممنوع باشد بلکه از ارائ
این علت و تعمیم درین مقام زیر چیزے از انها منع می کنیم و ما احسن ما لا ... [illegible]

نصوص الشریعة وعدم التکلیف بهاو تنها والتوسع فی تکلیفات العباد بما هو تکلف
محض ونمی گوئیم که قیاس منتفی ست ولکن منع از تعبد بقیاس در ما عدای علت منصوصه
یا آنچه بطریق شوتش فحوای خطاب ست تمسع می کنیم و آنچه اهل فروع درینجا ذکر کرده اند
ازین قبیل نیست و باید که این بحث بیاد تو ماند که در مسائل بسیار بدان منتفع شوی و
مرجع در وزن هر موزون میزان مکه مکرمه ست چنانکه مرجع در کیل هر مکیل مکیال مدینه منوره ست
چنانکه در خبر آمده پس نزد وقوع اختلاف مثلا در مقدار درهم یا مثقال ونحو آن چون اعراف
مختلف باشد اعتبار بمیزان مکه خواهد بود وهمچنین مثلا نزد اختلاف در مقدار صاع یا مد اعتبار
بمکیال مدینه باشد **فصل** مفهوم شرط در آیه قان تبتم فلکم رؤس اموالکم دال ست
برجواز اخذ مال حربی با عدم توبه ونیز دران دلالت ست برجواز اخذ ربح مربی از ربا و آن
همانست که زیاده بر راس المال باشد برابرست که توبه کرده یا نکرده وبالجمله اخذ همه مال او
چه ربح وچه اصل با عدم توبه جائزست وبا توبه فقط اخذ ربح جائز باشد نه اخذ راس المال و
اما بیع وشرای ائمه جور بارعایای خود بروجه تجارت پس ناجائزست ولیکن این مفسده
تا آنجا عام وطام شده که نزدیک ست که اطباق زمین را فراگیرد ودر کتب تواریخ آنچه از
چراکسه ملوک مصر دیده ایم اشد واعظم ست در جرم واثم چه نزد ارادهٔ بیع کدام شئ اکراه تجار
برشرای آن باضعاف ثمن می کردند وهرکه ازان ممتنع می شد او را ضرب مبرح می زدند
ومال او را اگر با می گرفتند وازهمین وادی ست منع مردم از شراء یا تجار تا آنکه مال ایشان
مروج گردد وباین هنگ ثمن آن مرتفع شود ودر دیگر بفروخت رود ودر ذیل گفته بر باز این
ازین قبیل انواع ست ازانجمله آنکه سکه مغشوش می زنند که دران نصف نحاس ونصف سیم
باشد وقرش را بمقدار محدود می سازند ورعایا امتثال این رسم نمی کند بلکه بقدر ثلثه
یا ربع زیاده برین رسم تعامل می نمایند وچون این نقد خارج می گردد از مال دولت بسوی
رعایا واجناد برهمین رسم ناقص باشد وچون در اموال دولت می درآید جز فروش فرانسه

وصرف نزاکلہ کیمیا انش ہند عمایا عروج ست سنگینہ نہد و باین حیلہ گویا ثلث یا ربع مال رعایا ظلما
ہضم می شود باز چون دیدند کہ صرف قروش در ریست زیاده است این سکہ را شکستہ ضرب
دیگر می زنند کہ در قدر خالص کمتر و در غش اکثر از سکہ مکسوره می باشد و از سکہ سابق منع
می نمایند پس رعایا ورثہ این سکہ بدست شان می فروشند تا آنکہ قیمت یک قطعہ از ان
بنصف نقلہ ازین ضرب ہا نوے می رسد یا قدری کم و زائد می آید باز سکہ اولی را گرفتہ
برین سکہ دیگرے زنند و رعایا را از برای صرف بمقدار مرسوم حوالہ می سازند و باین ذریعہ
نصف مال عباد یا قریب بنصف را می خورند حالانکہ رعایا را قدرت استمرار بران رسم نیست
بلکہ در بسیاری از احوال محتاج بسوی قروش فرانسہ ست و منجملہ انواع اکل بباطل یکے جعل
ضرائب بر باعہ در اسواق ست کہ ایشان را بتسلیم آن مجبور می سازند و اذن زیادت در آن
می دہند تا بہر نرخ کہ خواہند بفروشند و بخرند مگر ضریبہ را داخل سرکار نمایند و اگر فریاد
خواہے استغاثہ گرانی نرخ می کند یا منکرے بر باعہ انکار این زیادت می نماید می گویند
این زیادت از جانب خدا است و دہان او باین لقمہ حجر بندی می سازند و کم اہل ذلک
من ہذہ الاحبولات الشیطانیۃ التی ہی السحت بلا شک ولا شبہۃ نسأل اللہ ان
یصلح الجمیع انتہی گویم این انواع مخصوص بدیار رین ست بلکہ مطبق ارض گردیده چہ
بلاد عرب و چہ امصار عجم و چہ شہر کلان و چہ قصبہ خرد و اکثر مردم در ضرب این ضرائب
واظلم نوع انسان در اخذ این مکوس گروه فرنگ و جرگہ ترک ست و شکوه از فرنگ بیجاست
کہ صاحب از کتاب و دین جز نام نمی گیرند دریغ بر احوال ترک ست کہ دعوی اسلام دارند
و مع ہذا در جده از حجاج و عمار بجد مکس می ستانند تا بموضع دیگر چہ رسد و این نیست مگر از اسباب
قرب قیامت عظمی و حضور ساعت کبری اللہم امننا علی الاسلام فی اتباع سنۃ نبیک
خیر الانام انک علی ما تشاء قدیر و بالاجابۃ جدیر **فصل** باب مصارفت درین
ازمنہ چنان عام گردیده کہ ہیچ یکے متمکن از خلوص از در آمدن بدان در ربائے نگشت

نیست الا ماشاء الله تعالی بیانش آنکه سکه جات ملوک که از برای مردم زنند ضربه مغشوشه ست
نحاس را در ان بجو سیم می گردانند گاه کم و گاه زیاده و مردم رائج گویند که صرف قرش فرانس
و فرنج یعنی نرخ آن ازین سکها چندان و چنان ست حالانکه اگر سیم این ضربه را از
نحاس مجرد سازند بمقدار نصف قرش فرنجی نمی رسد قطعا و این را یکی از ذریعه خورد و برد
اموال رعایا ساخته اند چنانکه در فصل سابق شناخته شد و مردم را در تصرفات خویش حاجت
بتعامل این ضربه می افتد و در مصارفت بدان بسوی قرش فرنجی باین مقدار مرسوم ناچار
مضطر می گردند و فضه را بالفضه با وجود علم بتفاضل می فروشند و این ربای بحت ست و هر که
از ایشان عارف این حال ست وی بانچه در کتب فروع که قائلش غیر راجع بسوی
دلیل و خبر منفیست از حق بست مستریح می شود و قالب حیل که بدان تخلص از ورطه ربا
گمان می کنند آنست که بعض متفقهه که از علوم اجتهاد آشنای اسمی و رسمی نیند این مساکین
را فتوی داده اند بآنکه ربا در معاطاة نیست و صریح که امروز مردم بدان کاربند شده اند
معاطاة ست بنا بر عدم وقوع عقد و این متفقهه بیچاره نمی دانند که ادله کتاب و سنت مصرح
بتحریم ربا اند بدون نظر بسوی عقد و غیر آن بلکه معتبر نیست در بیع مگر مجرد رضا و در کتاب و
سنت و اقوال خیر القرون والذین یلونهم ثم الذین یلونهم ایچ دال باشد بر اعتبار
الفاظ مخصوصه در بیع که واقع نشود بیع مگر بدان ورنه معاطاة باشد بیع نیامده و ازین محرراست
آنچه بعض مصنفین در فروع و مفتیین در ان گفته اند که غش در هر یکی از دو بدل مقابل فضه
در آخر باشد و این حرفی ست که هیچ عاقل بدان رضا نه دهد و چه قسم عاقلی بدان راضی
گردد که نه اوقیه فضه را بیک اوقیه نحاس بفروشد پس اگر مراد قائل باین قول آنست که
این مخلص از رباست خواه هر واحد از متبایعین راضی بیدل شود یا نشود پس این سخن
علم نیست و ازین وادی ست آنکه غش در هر واحد از بدلین حیره مستهلکه صرف باشد و این
مردود ست بحدیث قلاده زیرا که در ان ضم غیر فضه بفضه ست و این ضم را رسول خدا صلعم منع

بیع نگردانیده بلکه امر بفصل و تمیز میان هردو فرموده غیر ازین امور حیل دیگر ذکر کرده اند که از
سقوط بجائی ست که هر که ادنی فطنت دارد بروی مخفی نماند اگر گوئی که بار مخلصی
ازین ورطهٔ مهلکه که مردم دران افتاده اند هست یا نه گوئیم بلی مخلص ازین گرداب حباب
مر ازین عقبهٔ کوه خراب آنست که رسول خدا صلعم بسوی آن ارشاد فرموده و آن قول
اوست صلعم برای خریدار تمر جید بتمر ردی که یکی ازان دو تمر جمع بود دیگر جنیب چون خبر
کردند که وی یک صاع جید را بدو صاع ردی خرید کرده است رسول خدا صلعم فرمود این رباست
پرسید چه کنم فرمود تمر ردی را بدراهم بفروش و بآن دراهم تمر جید بخر پس این وسیلهٔ شرعیه
و معاملهٔ نبویه ست هر که صرف دراهم مغشوشه بقروش فرنجیه خواهد صاحب دراهم مذکوره مثلا
بقدار صرف قروش سلعه از صاحب قروش بخرد بعده آن سلعه را بدست وی بقروش دیگر بفروشد
که جز این صورت مخلصی از ربا نیست و هر گرا زعم باشد که اینجا غیر این صورت مخلصی هست
وی مخادع نفس خود باشد بانچه صریح ربای متوعد علیه بحرب خدا و رسول ست و بر ضارب
این دراهم مغشوشه نصیبی از اثم باشد زیرا که حامل مردم بر ربا و ملجی خلق بسوی دخول در سود
اوست و بیان این سنت ماثوره بقصد حطام و اکل اموال مردم بباطل از وی صورت گرفته
این ست که شمشیر ستم آخته این ست   این ست که کار همه را ساخته این ست
و اگر ممتثل امر الهی را از رفق برعیت و عدل در قضایای رعیت می بود او را در ضرب فضه
خالصه از غش منه و چه حاصل ست پس چرا سره را با ناسره می آمیخت و بهلاک خود و دیگر ابنای
نوع راضی می گشت شوکانی رح درین مقام چه خوش کلام ارشاد کرده که اقل احوال مسلم
آنست که در رعایت مصالح رعیت هیچ [?] باشد و ضربت خود را هیچو ضربت این قوم گرداند
تا مردم بار مصارفت برخیزد و بتر دادن ربا برای حفظ دین مال و جان خود دلیلی از کتاب و
سنت یا اجماع و قیاس نیامده بلکه استقراض بسه باب اخل ست زیر عموم ادله تحریم [illegible]
ربا از اکبر کبائر و اعظم جرائم ست بنص کتاب عزیز و احادیث مستفیضه مشهوره و جمهوری را در

نقل این مسئله از بحر رائق تصحیف رو داده که بجای لفظ ربح ربا آورده و اصل عبارت
زین بن نجیم چنان للمحتاج الاستقراض بالربح ست و نحو آن در اشباه و قنیه و فتاوی
ابراهیم شاهی و جز آن از کتب فروع حنفیه آمده و مقصود از لفظ ربح نفع حاصل بکسب جائز
شرعی خارج از مسامی ربا ست مثلا شئی یسیر را بثمن غالی نزد حاجت بسوی قرض بخرد که
این جائز ست بکراهت نزد فقهاء و بعض این کراهت را محمل بر حرمت کرده اند اگر در نفس
استقراض این بیع مشروط باشد و حق عدم جواز او ست علی کل حال بنا بر آنکه دلیلی دال
بر اباحتش وارد نیست و قیاس جواز استقراض بربا بنا بر احتیاج بر جواز اعطاء رشوت بظالم
یا سلطان بغرض دفع خوف با ظلم یا تعدی او بر جان و مال خود بنای فاسد بر فاسد ست
زیرا که دلیلی مخصص از برای احادیث وارده در لعن راشی و مرتشی بلکه رائش که میان هر دو
میانجی ست نیامده و باب مدارات و مصانعت که دران درء مفاسد منظور باشد مثل دادن
چیزی بشاعر هاجی و امثال او باب دیگر ست از باب رشوت نیست و در حدیث احثوا
فی افواه المداحین التراب اشارت بسوی این مصانعت ست نزد جمعی از اهل علم
همچو بیضاوی و مناوی و طیبی و غیرهم و نزد بعض مراد حرمان و تخییب و عدم اعطای شئی
است و اگر وصل مرسل عکرمه که اتی شاعر النبی صلعم فقال یا بلال اقطع عنی لسانه
فاعطاه اربعین درهما بصحت رسد نص باشد در محل نزاع ورنه حجت بمرسل غیر قائم ست
و اصل مصانعت بتصریح اهل لغت همچو ابن اثیر و صاحب مجمع البحار و تاج العروس و غیرهم
احسان و مدارات و ملاینت ست و بمعنی رشوت مجاز المجاز باشد **فصل** جابر گوید آنحضرت
صلعم نهی کرده است از بیع انبار تمر که کیل آن معلوم نیست بکیل مسمای تمر رواه مسلم یعنی
فروختن جنس بجنس با عدم علم بمساوات هر دو حرام ست و معمر بن عبدالله گفته حضرت را شنیدم
می فرمود طعام بطعام مثل بمثل ست و طعام ما دران روز جو بود این نیز در مسلم ست و فضاله بن
عبید روز خیبر یکی گلوبند بود از ده دینار خرید دران زر و مهره جدا جدا بود آن را جدا کرد و زیاده از

دوازده دینار یافت چون ذکرش برسول خدا کرد فرمود فروخته نشود تا آنکه جدا کرده شود رواه
مسلم و درین مسئله میان فقهاء خلاف ست و ارجح منطوق حدیث ست و بسیاری ائمه
سلف بسوی عمل بظاهرش رفته و آن عدم جواز بیع ذهب با غیر او از ذهب ست تا آنکه زیور
را از ان غیر جدا ساخته بفروشند ورنه این عقد باطل و تدارکش واجب باشد و درین مسئله
خلاف حنفیه با صاحب این حدیث صحیح واضح ست **فصل** نهی بیع حیوان بحیوان بطریق
نسیه از آنحضرت صلعم بحدیث سمره بن جندب ثابت شده و ترمذی و ابن الجارود بصحت سندش
رفته و این عام ست از ماکول و غیر ماکول و تقیید آن بماکول در دلیلی ثابت نشده آری حدیث
سمره در نهی از بیع شاة بلحم رائحه از دلالت دارد و علی ما فیه من عوامج و در حدیث ابن عمر
آمده که از آنحضرت صلعم شنیده ام که چون شما بیع عینه کنید و دمهای گاوان بگیرید و به کشت
راضی شوید و جهاد بگذارید خدا خواری را بر شما مسلط کند و هیچ آن را نکشد تا آنکه بسوی
دین خود برگردید و در سندش نزد ابی داود مقال ست ولیکن احمد نحو آن از عطاء آورده و
رجالش ثقات اند و ابن القطان تصحیحش نموده و شک نیست که تا مسلمانان از جهاد برگشته اند
و بکشت راضی گشته خوار و ذلیل بوده اند و جز جهاد نازعی از برای این ذل نیست و عینه
عبارت ست از آنکه بازرگان کالای خود بدست یکی بقیمت معلوم تا یک مدت بفروشد
باز آن کالا را از وی بکمتر از ان قیمت بخرد و این بیع یکی از انواع ربا ست و لا بد ست درا
از اعتبار قصد حیله و از آنکه این تبایع از برای مجرد توصل بسوی قرض نقد بزیادت ست
ورنه با عدم این قصد ناجائز نیست چه او تعالی بیع را حلال و ربا را حرام ساخته و آنکه چیزی
را بهزار دینار فروخته او را جائز نیست که آنرا بده دینار از مشتری بخرد چه عقد صحیح که مقصود بدان توسل
بسوی ربا نیست ثمن قلیل را در رنگ ثمن کثیر حلال ساخته و همچنین زیادت بر سعر یوم بیع
از ربا در ورودی و صدری نیست چه ربا زیادت احد المتساویین بر دیگر ست و در میان مبیع
و ثمن آن نزد اختلاف جنس تساوی نیست تا تحریم این صورت بنا بر ربا بودن صحیح شود

که این زیادت در برابر تنفیس باجل ست فقط چه مخفی نیست که تحریم ہمچو صورت مفتقر بسوے
دلیل ست و مسئله احتمال بسط دارد علامه شوکانی را دران رساله مفرده ست موسوم به
شفاء العلل فی حکم الزیادة لاجل الاجل **فصل** هر که سفارش برادر مسلمان خویش کسے کرد و آن
برادر او را برین شفاعت هدیه فرستاد و وی آن را بپذیرفت پس بابے عظیم را از ابواب
ربا آمد رواه احمد وابو داود عن ابی امامة مرفوعاً و در سندش مقال ست و
ابن عمر گفته لعنت فرمود رسول خدا راشی و مرتشی را رواه احمد وصححه الترمذی
و این دلیل ست بر تحریم رشاء وهو اجماع وهذا هو الحق و آنکه بعض فقهاء رخصت در جواز اخذ
رشوت داده اند وگفته که چون حاکم حکم بحق کند و رشوت در سبیل او از صواب مؤثر نگردد او را
گرفتنش جائز ست پس این مقاله باطل ست چه دلها مجبول ست بر حب محسن و رشوت چشم
حاکم را کور می کند علامه شوکانی فرموده ولقد وجدت اثرا فی نفسی لهدایا من یهدی
لی مع انی بعد ابتلائی بالقضاء ارد کل هدیة وان کانت من قریب او صدیق
لکن بمجرد الارسال بها لا یخلو من اثر فی النفس مع ارجاعها فکیف مع قبولها
والانتفاع بها فقبح الله قضاة السوء فلقد صارت تلک المقالة الباطلة جسرا لهم
یعبرون علیه الی اکل اموال الناس بالباطل وقد اعاننی الله وله الحمد علی هدم
ذلک الجسر المبنی علی شفا جرف هار بالقول والفعل اما القول فبما اودعته فی
مصنفاتی واما الفعل فبقیامی فی عزل قضاة السوء انتهی وهمین قسم صنیع از پدر والاگهر
بندهٔ ضعیف هم بوجود آمده چه در کتب مؤلفهٔ خود بکلام بلیغ رد اخذ این هدیه نموده وهم قاضی
ریاست را در تهمت چنین امور و امثال آن از پایهٔ اش برانداختند ولله الحمد جعل الله
تلک الاقوال والافعال خالصة لوجهه مقربة الی رضائه **فصل** عبد الله بن عمرو بن
العاص ر آنحضرت صلعم را امر بتجهیز جیشی داد ابل تمام شدند فرمود بر قلائص صدقه از کسے بگیر
چنانکه یک بعیر بدو بعیر تا آمدن ابل صدقه بگرفت رواه الحاکم والبیهقی و رجالش ثقات اند

و این دلیل ست بر جواز بیع یک حیوان بدو حیوان بطور نسیه و این حدیث ارجح و اثبت ست
از حدیث سمره که سابق گذشته و ابن عمر گفته نهی کرد آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم از مزابنه یعنی
فروختن ثمر حائط اگر نخل ست بتمر بطور کیل و اگر کرم ست بزبیب بطریق کیل و اگر زرع ست بکیل
طعام از این همه نهی فرموده و این حدیث متفق علیه ست و سعد بن ابی وقاص شنید که آنحضرت
صلی الله علیه و آله وسلم نزد سوال از شرای تمر برطب فرموده رطب نزدیبس کم می شود گفتند
آری پس نهی فرمود از آن و این را اهل سنن روایت کرده اند و ابن المدینی و ترمذی
وغیرهما تصحیحش پیدا ساخته

باب در بیان رخصت در عرایا و بیع اصول و ثمار

زید بن ثابت رضی الله عنه گوید آنحضرت در بارهٔ عرایا رخصت بیع بخرص بطور کیل داده
و این حدیث در صحیحین متفق علیه ست و لفظ مسلم آنست که رخصت داد در عریه که اهل بیت
رطب را باندازهٔ آن از تمر از برای خوردن بگیرند و در حدیث ابی هریره زیادت ما دون
خمس اوسق یا پنج وسق آمده و این نیز متفق علیه ست و چون اقتصار بر قدر حاجت در اینجا
نوعی از انواع ربا ست واجب باشد لهذا تقدیر پنج وسق مقدار محتاج الیه ست در غالب
احوال و تعنای فقیر به پنج وسق در مذهب معروف ست دلیلی بر آن دلالت ندارد و ابن عمر
از آنحضرت صلعم آورده که نهی کرد از بیع ثمار تا آنکه صلاحش نمایان گردد و این نهی بائع و مبتاع
هر دو را کرد چنانکه در حدیث متفق علیه آمده و در روایتی زیاده کرده که چون از صلاحش پرسیده
می شد می فرمود تا آنکه عاهتش برود و لفظ انس آنست که نهی کرد از فروختن میوه ها تا آنکه
سرخ و زرد شود و این لفظ بخاری ست و هم انس گفته که نهی فرمود از بیع انگور تا آنکه سیاه
گردد و از بیع دانه تا آنکه سخت شود و این را ابن حبان و حاکم صحیح الاسناد گفته اند و شک
نیست که معنی نهی تحریم ست حقیقةً و محرم غیر جائز ست ولیکن چون این نهی از برای
تشاجر ست نزد عروض آفت ثمار چنانکه در بخاری از حدیث زید آمده پس از برای رشاد

باشد نه از برای تحریم و نیز امر نبوی بوضع جوائح وارد شده چنانکه بیاید و هر آفت که پیش
از صلاح ثمره رسد جائحه ست و جائحه موضوع ست جابر گفته آنحضرت صلعم فرمود اگر بفروشی
بدست برادر میوه را و آن را جائحه رسید ترا گرفتن چیزی از ان حلال نیست مال برادر
را بغیر حق چسان می گیری این لفظ مسلم ست و در لفظی دیگر امر بوضع جوائح آمده و حق
وضع اوست مطلقا قبل قبض باشد یا بعد آن پس هر کشت یا میوه خرید و قابض شد
ولیکن حصد زرع یا قطف ثمر نه کرد تا آنکه آفتی بدان رسید این آفت از مشتری موضوع باشد
و بائع را گرفتن ثمن آن حلال نبود زیراکه از وادی اکل اموال مردم بباطل ست ولهذا
آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم فرمود بم تاخذ مال اخیك بغیر حق و این اشارت ست
بآنکه تالف بجائحه موضوع ست و اخذ ثمن آن حرام خواه پیش از قبض باشد یا پس و فرمود
هر که نخلی خرید بعد از پیوند کردن پس ثمره آن بائع راست که فروخته ست مگر آنکه فروشنده
بدان راضی گردد و این حدیث متفق علیه ست

باب در بیان سلم

ابن عباس گفته آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم قدوم بمدینه آورد و اهل مدینه اسلاف
در میوه ها می کردند بمدت یک سال و دو سال و سه سال فرمود هر که اسلاف در ثمر کند باید
که در کیل معلوم و وزن معلوم تا اجل معلوم کند و این حدیث متفق علیه ست و لفظ بخاری
من اسلف فی شئ ست و این عام ست از ثمر و چون جزاف مجهول المقدار ست باعتبار
کیل یا وزن نه معلوم پس ظاهر عدم جواز سلم در جزاف ست و نیست در حدیث مگر معلوم
بودن کیل یا وزن سلم فیه پس اشتراط تعیین جنس صحیح ست زیراکه کیل متعلق بمکیل ست چه
اگر جنس مکیل معلوم نباشد ذکر کیل را ثمره نبود و در اعتبار تعیین نوع و صفت در حدیث دلیلی
نیست و همچنین حدیث دلالت بر اشتراط تعیین مکان ندارد بلکه اعتبار این چیزها بنابر تشاجر
در ما بعد ست ولکن مخفی نیست که رجوع بسوی نوع معهود یا صفت معهود یا بسوی اوسط از ان

رافع تشاجر ست و همچنین مرتفع میشود تشاجر در تعیین مکان برجوع بسوی اصل و آن
عام وجوب ایصال بمسلم الیه و رجوع بسوی بلد اوست که وطن یا بلد اقامت ست و این
رافع تشاجر باشد حاصل آنکه شروط سلم تعیین جنس مسلم فیه و معلوم بودن آن بکیل
یا وزن و تا اجل معلوم ست و این همه شرط ست و دلیلی بر اشتراط غیر آن وارد نیست عبد الله
بن ابی اوفی و عبد الرحمن بن ابی ابزی گفته که با آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم بغنائم
می رسیدیم و نزد ما انباط شام می آمدند با ایشان در جو و گندم و زبیب تا اجل معلوم اسلاف
می کردیم و در لفظی زیت آمده پرسیدند که ایشان را زرع بود و یا نه گفتند از ایشان ازین معنی
نمی پرسیدیم رواه البخاری و این دلیل ست بر صحت سلف در معدوم در حال عقد زیرا که
ترک استفصال در مقام احتمال نازل بمنزلهٔ عموم در مقال ست ولیکن این استدلال بفعل
یا بترک صحابی ست و آن حجت نیست تا تقریر نبوی بران بعد از علم ثابت نشود پس حدیث
اول اولی ست در تمسک بر جواز آن

فصل در بیان قرض

ابو هریره گفته آنحضرت صلعم فرمود هر که مال مردم بگیرد و اراده ادا دارد او تعالی از وی ادا فرماید
و هر که گیرد و اراده اتلافش کند حق تعالی او را تلف فرماید رواه البخاری و عائشه گفت ای
رسول خدا صلعم فلانی جامه از شام آورده است یکی را بفرست که دو جامه تا میسره وام
گیرد آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم فرستاد ولیکن آنکس ممتنع شد اخرجه الحاکم
والبیهقی و رجالش ثقات اند و حدیث دلیل است بر بیع نسیه و صحت تاجیل تا میسره جامه باشد
یا جانور یا جز آن و قرض نوعی مخصوص ست در بسیاری از احکام مخالف بیع باشد۔

فصل در بیان رهن

آنحضرت صلعم فرمود پشت مرکوب ست بنفقه چون مرهون باشد و لبن در مشروب ست
بنفقه اگر مرهون بود و بر راکب و شارب ست نفقهٔ آن مرهون اخرجه البخاری عن

ابی هریرة پس حق آنست که فوائد رهن و مؤنت آن بر مرتهن ست و فرمود منع نمی کند
رهن از راهن مرهون را واو راست غنم آن و بر وے ست غرم آن رواه الدارقطنی
والحاکم عن ابی هریرة و رجال سندش ثقات اند مگر آنکه محفوظ ارسال اوست یعنی
منافع و زوائد رهن از برای راهن باشد و اگر هلاک شود در دست مرتهن تاوانش بروی نیست
از حق مرتهن هیچ شئے ساقط نمی گردد بلکه رهن ملک راهن ست حاصل آنکه رهن چون
در دست مرتهن بدون جنایت و تفریط وی تلف شود وی مضمون علیه نباشد و اگر بجنایت
و تفریط اوست مضمون علیه باشد بنا بر جنایتی و تفریطے که از وے بوجود آمده نه از آن حیثیت
که مستحق حبس ست چه حجر و حبس بسبب رهن سبب ضمان نیست و مدارک شرعیه واضحة المنار ست
لا غبار علیه و لا شنار فیه ابو رافع گفته آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم از مردے
شترجوان قرض گرفت چون ابل صدقه آمد فرمود قضای بکر بکن گفت نمی یابم مگر بهتر
از شتر او فرمود همین بده که بهتر مردم احسن القضا ست رواه مسلم و فرمود هر قرض که جر منفعت کند
ربا باشد و این را حارث بن اسامه بسند ساقط از علی مرتضی مرفوعاً آورده ولیکن شاهدے
ضعیف دارد نزد بیهقی از حدیث فضالة بن عبید و شاهدی دیگر ست نزد بخاری مگر موقوف بر
عبدالله بن سلام

باب در بیان تفلیس و حجر

ابو هریره گوید آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم را شنیدم می فرمود هر که مال خود بعینه نزد
مردے یابد وی احق ست بآن مال از غیر خود این حدیث متفق علیه ست و در طریقے
مرسلا باین لفظ آمده که هر مرد که متاع خود بفروخت و مبتاع مفلس شد و ثمن آن بقبضه
بائع نیامد و متاع خود نزد او بعینه یافت پس وے احق ست بآن مال و اگر مشتری بمرد
صاحب متاع اسوهٔ غرما ست و بیهقی بوصل ارسالش پرداخته و تبعیت ابو داود
ضعیف گفته و مؤید اوست حدیث عمرو بن ابی خلده نزد ابو داود و ابن ماجه باین لفظ که بمرد

ابوہریرہ درباره یاری که مفلس شده بود آمدیم وی گفت درین معامله بقضای نبوے
حکم کنم هر که مفلس شد یا مرد و مرد متاع خود بعینه یافت پس وے احق ست بآن و این
را حاکم صحیح گفته و ابو داود تضعیف آن مع زیادت ذکر موت کرده و حجت قائم ست باین
اوله بر اولویت صاحب سلعه بمتاع خود نزد افلاس خریدار و اگر حجت بمثل آن قائم نشود
بطلان اکثر شریعت لازم آید و در علم اصطلاح حدیث متقرر شده که مسند ارجح ست از
مرسل و بمرسل قیام حجت نمے تواند شد علی ما هو المذهب الحق و فرمود لی الواجد حلال مے کند
عرض و عقوبت او را و این را ابو داود و نسائی از شرید روایت کرده و بخاری آن را تعلیقاً
آورده و ابن حبان صحیحش گفته و ابو سعید گفته آفت رسید بمردے بر عهد رسول خدا صلعم
در ثمارے که خریده بود و بسیار شد دین او و مفلس گردید آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم
فرمود بر وے صدقه کنید مردم صدقه کردند لیکن بوفاے دین او نرسید فرمود غرما ان را فرمود
بگیرید آنچه یابید از برای او نیست شما را مگر همین گرفتن شئے موجود رواه مسلم و ما
احسن ما قیل ؎

قرض از مرتبهٔ مردمی انداخت مرا   بسکه این راه گران بود سبک ساخت مرا

و حجر کرد بر معاذ مال او را و فروخت آن را در قرضے که بر ذمهٔ او بود و این نزد دارقطنی
از روایت کعب بن مالک و ابو داود مرسلا آورده و بترجیح ارسال پرداخته و حاکم گفته
صحیح ست و این دلیل ست بر آنکه آنچه جائز ست گرفتن مال مفلس ست و نیست در ان
دلالت بر حبس مدعی اعسار لیکن چون حبس نوعے از عقوبت ست حدیث لی الواجد
یحل عرضه و عقوبته محل حجت باشد مگر علت حبس غنا یا وجدان ست پس لابد ست
که این وصف متحقق گردد و این محل نزاع نیست بلکه محل آن التباس امر ست و ملتبس الحال
که غنای او ظاهر نشده معاقب نیست و عقوبت بحبس اضرار ست و حلتش جز بمسوغ معلوم
شرعی نمے تواند شد چه در حرمت اضرار آدمی با عدم تیقن مسوغ آن خلافی نیست و ظاهر تحریم

حبس غیر متّهم باطل ست آرے حبس با تهمت و نزد خوف مضرّت و اضرارش بمسلمین نزد
اطلاق جائز ست زیرا که امر بمعروف و نهی از منکر واجب ست بقدر امکان و قیام
بدان در حق کسیکه این چنین باشد جز بحیلولت میان او و میان مردم بحبس ممکن نیست پس
اگر حبس نکنند چه کار کنند و حدیث حجر بر مدیون مخصص حدیث عدم حل مال آدمی مگر بطیبت
نفس اوست چه آن عام ست و این خاص و لیکن لائق آنست که اقدام بر حجر جز بعد از
ثبوت دین نزد حاکم جائز نباشد نه چنانکه غالب حکام عصر تحریر محجورات قبل از تقرر دین میکنند
و بمساعدت طالبش هر که باشد می پردازند که این اقدام ست بر مال معصوم و حیلولت ست
میان مالک و ملک او بدون حجت نیره و ذالک ظلم **فصل** ابن عمر گوید عرض کرده شدم
بر رسول خدا صلعم روز احد و من چهارده ساله ام پس مرا اجازت نه کرد و معروض شدم بر وی
روز خندق و من پانزده ساله بودم پس اجازت کرد این حدیث متفق علیه دال ست
بر آنکه هر که پانزده ساله نیست تصرفات او از بیع و جز آن غیر نافذ ست و لیکن در روایت
بیهقی باین لفظ آمده که اجازتم نکرد و مرا بالغ ندید و ابن خزیمه تصحیح این لفظ کرده و عطیه قرظی
گفته معروض شدم بر آنحضرت صلعم روز قریظه پس هر که موے زهار رویانیده کشته شد و هر که
نرویانیده راه او گذاشته آمد و من در میان کسان بودم که موے عانه نرویانیده اند پس
راه من تهی کردند و این را اهل سنن روایت کرده اند و ابن حبان و حاکم تصحیحش نموده و
عمرو بن شعیب عن ابیه عن جده گفته که آنحضرت صلعم فرموده زن را عطیه جائز نیست مگر باذن
شوهر خود و در لفظی این ست که زن را در مال امری نیست دمیکه زوج مالک عصمتش گشته
و این روایت نزد احمد و اصحاب سنن جز ترمذی ست و حاکم گفته صحیح ست و جمهور اهل علم
حمل این حدیث بر حسن عشرت کرده اند و ظاهرش جز طاوس دیگرے نرفته **فصل** قبیصه
بن مخارق گفته آنحضرت صلعم فرموده مسئله حلال نیست مگر یکے را از سه کس مردے که تحمل حماله کرد
او را مسئله حلال ست تا آنکه حماله رسد و باز ست آید پس باز ماند از سؤال و مردے که

او را حاجتی رسید و مال او را تباه کرد مسئله او را حلال ست تا آنکه بقوامی از عیش برسد و مردی که او را فاقه رسید تا آنکه سه کس از دانشمندان قوم او گفتند که فاقه بوی رسیده پس او را مسئله حلال ست اخرجه مسلم و این دلیل ست بر لزوم دین متحمل حماله ولیکن او را حکم مفلس نیست در حجر کردن بروی بلکه وی متروک باشد تا آنکه از مردم سوال کرده دین خود قضا کند و این مستقیم ست بر قواعد ومیکه ضامن آن مال نباشد و نیست حجر مگر بعد از ثبوت دین یا سفه یا اسراف یا نحو آن

باب در بیان صلح

آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم فرمایند صلح جائز ست میان مسلمانان مگر صلحی که تحریم حلال یا تحلیل حرام باشد و مسلمانان بر شروط خویش اند مگر شرطی که حلال را حرام و حرام را حلال گرداند و این نزد ترمذی ست از عمرو بن عوف مرفوعا و روایت او ضعیف ست لهذا بر ترمذی تصحیحش را انکار کرده اند گویا اعتبار بکثرت طرق کرد ولیکن ابن حبان تصحیحش از روایت ابی هریره نموده و ظاهر آنست که مصالحه از انکار جائز باشد مثلاً یکی بر دیگری دعوی صد دینار کرده وی از جمله منکر شد پس مدعی مصالحه بر نیمهٔ آن مقدار کرد این صلح جائز باشد زیرا که مناط صلح تراضی ست و منکر راضی ست ببعض آن و مقتضی منع موجود نیست و حدیث ابی حمید ساعدی مرفوعا که هیچ کس را اخذ عصای برادر خود بغیر طیبت نفس او حلال نیست نزد ابن حبان و حاکم ست و همچنین حدیث عدم حلت مال مرد مسلم مگر بطیبت نفس او منافی این مدعا نباشد زیرا که تسلیم بعض منکر بطیبت نفس کرده ست و در حدیث کعب اگر تنازع در مقدار باشد صلح از انکار ست و شارع آنرا جائز داشته و اگر در تعجیل یا تاجیل ست نیز صلح از انکار ست بنا بر آنکه با منکر اجل صلح بر تعجیل بعض دین شد و باقی در برابر دعوی صاحب دین از برای اجل ساقط گردیده و داخل نیست درین باب صلح در حدود و انساب زیرا که مناط صلح تراضی میان خصمین ست و حدود که حقوق الهی ست یا

محض ست با شوب و امام را اگرچه ولایت این حدود بر تقدیر تسلیم اختصاصش
بدان حاصل ست مگر او را اسقاط حد خدا بنابر ورود وعید شدید دران نمی رسد و آنکه
بعض اہل علم بتاخیر حدود و اسقاط آن بنابر مصلحت تصریح کرده اند آن باب دیگر ست
چه صلح ثبوت بعض و سقوط بعض در برابر امری از امور ست و اما نسب پس بآن جهت که
رضا بخروج از نسب و بدخول دران جز بحیث روا نیست زیراکه بر ہر دو امر وعید شدید آمده
نیز نسب متبعض نمی شود تا این صلح میان مدعی نسب و منکر نصف آن صحیح شود و اما ابراء
از حقوق مجهوله پس اسقاط شئ فرع علم بآن شئ ست و جاہل از چیزیکه اسقاطش می خواهد
یا بوجهی از وجوه آن را می داند یا از جمیع وجوه نمی داند پس اگر بوجهی از وجوه می داند که متمیز
ببعض تمیز ست و در ظن غالب شده که این شئ از فلان جنس ست و مقدارش متجاوز
ازین قدر نیست این اسقاط صحیح باشد و اگر از ہمه وجوه مجهول ست بر وجهی که جنس و
مقدارش کیفاً و کماً ہیچ معلوم نیست پس این اسقاط غیر صحیح ست چه می تواند که بر صفتی
باشد که اگر علم بدان حاصل گردد نفس باسقاطش خوش نه شود **فصل** ابوہریره گفته آنحضرت صلعم
فرموده ہمسایه ہمسایه را از خلانیدن چوب در دیوار خود منع نکند و اصل در امر ایجاب ست
چنانکه در نهی در نفی یعنی نهی تحریم ست و لهذا ابوہریره در آخر این حدیث گفته مالی
اراکم عنها معرضین والله لارمین بها بین اکتافکم و این متفق علیه ست از حدیث
او و آنچه معارض این حکم باشد در سنن صحیحه نیامده مگر عمومات که از تخصیصش انکار نتوان کرد
پس لابد ست از صلح میان دو ہمسایه در خلانیدن چوب بر دیوار و هو الحق الواضح و کیف
که دلالت حقیقی نهی بر تحریم ست و ترک حرام واجب ست نه مستحب و این حدیث مخصص ادله داله
بر عدم جواز تصرف در ملک مالک ست مگر باذن و طیبت نفس او

باب در بیان حواله و ضمان

آنحضرت صلعم فرموده مطل غنی ظلم ست و چون یکی از شما حواله کرده شود بر توانگر باید که این حواله

بپذیرد چنانکہ شیخین متفقا این حدیث را از ابو ہریرہ روایت کردہ اند و در لفظی از احمد بجاے
فلیتبع فلیحتل آمدہ و مدہا واحدست و چون محال علیہ دیر کرد یا مفلس شد محال را مطالبہ محیل بر دین
خود میرسد زیرا کہ دین او بر ذمہ اش باقی ست ساقط نشدہ و آنکہ در احادیث صحیحہ از جابر و غیرہ
امتناع آنحضرت صلعم از نماز جنازہ بر قرضدار آمدہ پس منسوخ ست بحدیث ابی ہریرہ کہ در صحیحین
بلفظ فمن توفی و علیہ دین فعلی قضاؤہ آمدہ و حدیث را الفاظ است و از کفالت در
حدیثی کردہ و این در حدیث ضعیف از عمرو بن شعیب عن ابیہ عن جدہ نزد بیہقی ست

فصل مظلوم را تناول مال بقدر حق خود از ظالم جائز ست و از باب اکل مال مردم بباطل
نیست و نہ خیانت ست تا زیر نہی ازان در آید چہ خیانت اخذ مال ست خفیۃ باکتم امر از
مالک و اینکہ مال گرفتہ در برابر ما خوذ او بقہر گرفتہ است و حدیث لا یحل مال امرئ مسلم
الا بطیبۃ من نفسہ مانع این کار نیست زیرا کہ این حکم جائیست کہ آنجا اعتدا بر غیر نیست
و اگر اعتدا کرد اعتدا بمثل آن بروے ہم جائز باشد چنانکہ بر بدن یا مال یکے جنایت کند از وے
ارش آن جنایت بگیرند شاء ام ابی و این ظاہر ست و ما احقہ ان یکون مجمعا علیہ
و مراد بذکر مثل در آیہ شرع از زیادت ست نہ تقیید جواز بمکیل و موزون و در لغت عرب بلکہ کتاب
و سنت اطلاق مماثلت بر غیر مثلیات مصطلحہ بسیار آمد

باب در بیان شرکت

آنحضرت صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم فرمود حق تعالی می فرماید من ثالث دو شریکم تا یکے خیانت
صاحب خود نکند و چون کرد از میان ہر دو بیرون شدم و این حدیث از ابو ہریرہ نزد ابو داؤد
مرویست و حاکم صحیحش گفتہ و سائب مخزومی کہ شریک آنحضرت صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم بود قبل
بعثت روز فتح آمد و گفت مرحبا باخی و شریکی و این را احمد و ابو داود و ابن ماجہ روایت کردہ اند
و ابن مسعود گفت من و عمار و سعد شریک یک دیگر گشتیم در آنچہ روز بدر بدان برسیم رواہ
النسائی و این دلیل ست بر صحت شرکت در مکاسب و انواع شرکت ہمچو مفاوضہ و عنان و

وجوه و ابدان که در کتب فروع وقع شده این اسامی نه از شرع ثابت شده و نه از لغت بلکه
اصطلاحات حادثه متجدده است و دو کس را از خلطه مال و اتجار که معنی مفاوضه مصطلحه باشد
مانعی نیست مالک را در مال خود چنانکه خواهد تصرف حاصل است مادام که مستلزم محرم شرعی
نشود و سخن در شان اشتراط استوای مال و نقد و عقد بودن اوست که دلیلی بر اعتبار آن وارد
نگشته بلکه مجرد تراضی بجمع هر دو مال و اتجار در ان کافی ست و همچنین مانع از اشتراک دو کس در
شرای کدام چیز نیست هر یکی نصیب خود بقدر ثمن بگیرد چنانکه معنی عنان مصطلح ست و این شرکت
در زمان نبوت ثابت شده و جماعه از صحابه در ان در آمده و بسیار بود که یکی یا هر دو متولی
شرا می شد و هر دو احد قیمت آن بقدر نصیب خود می داد آری دلیلی بر اعتبار عقد و خلط نیامده
و همچنین وکیل ساختن یکی دیگری را در استنمای مال از برای خود و اتجار در ان با اشتراک
در ربح لاباس ست چنانکه معنی شرکت وجوه ست اصطلاحًا ولکن شروط مذکوره بی وجه ست
و همچنین توکیل یکدیگر در عمل مستوجب علیه که معنی شرکت ابدان ست اصطلاحًا باکی نیست آری
اشتراط شروط در ان بی معنی ست حاصل آنکه از برای دخول در جمیع این انواع مجرد تراضی
کافی ست زیرا که آنچه از باب تصرف در ملک ست مناطش تراضی ست اعتبار امر دیگر در ان
متحتم نیست و هر چه از باب وکالت یا اجاره ست در ان آنچه درین هر دو بسند ست کفایت
می کند این انواع متنوعه و شروط مشترطه از کجا ست و کدام یک دلیل عقل یا نقل ملجی بسوی
اوست چه امر ایسر تر ازین تهویل و تطویل ست و کیف که مستفاد ازین شرکت مفاوضه و عنان
و وجوه همین قدر ست که دو کس در خرید و فروخت و ربح یک چیز شریک گردند و هر یکی بقدر
حصه خود از ثمن بستاند و این یک چیز واضح المعنی ست عامی هم آنرا می فهمد تا بعالم چه رسد
و مقصر بدان فتوی می دهد تا از کامل چه می باید سرود و این عام ست از آنکه ثمن مدفوع هر
واحد مساوی باشد یا مختلف و نقد بود یا عرض و منجر به همه مال هر واحد باشد یا بعض آن و متولی
بیع و شرا یک کس باشد یا هر یکی و گفتیم که در اصطلاحات مشاحت نیست باری بی اعتبار آت

وچنین تکلف از برای شروط وتطویل مسافت واتعاب بر طالب علم بستند وبین این لاطائلها یعنی چه ومی دانند که اگر حراثی یا بقالی را از جواز اشتراک در شراء ونیع چیزے بپرسند نعم گفتن بروی دشوار نشود واگر اورا گویند که عنان یا وجوه یا ابدان جائزست یا نه بیچاره در فهم معانی این الفاظ حیران وپریشان گردد بلکه بسیاری از متبحرین علم فروع را دیده ایم که الفاظ این انواع برایشان ملتبس می شود ونیز تمیز بعض از بعض مشکل می گردد اللهم مگر آنکه قریب العهد بحفظ مختصری از مختصرات فقه باشد که درین حین املا بحفظ خود بکند ونه مجتهد عبارتست از کسیکه توسیع دائرهٔ آرای عاطله از دلیل کند وبرهرچه از قال وقیل واقف گردد بپذیرد که این داب اسرای تقلیدست بلکه مجتهد آنست که تقریب صواب وابطال باطل کند ودر هر مسئله از وجوه دلائل تفحص فرماید ومیان او ومیان صدع بحق مخالفت کدام عالم که در صدد ومقصرین بزرگ ومعظم بوده است حائل نگردد فالحق لا یعرف بالرجال واز برای همین مقصد در ابحاث این کتاب وجیزه آن سلوک مسالکی کرده ایم که بجز صافی الذهن از تعصبات وخالص الفهم از اعتقادات مالوفات قدر آن نمی شناسد وتقلیل بیان در ذکر این انواع واقتصار بر بعض آن از همین جهت درینجا رفت که در آنکشاراز باطلات تجربت

فصل دربیان وکالت

جابر گفته خواستم که بسوی خیبر برآیم آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم فرمود چون نزد وکیل من آئی پانزده وسق بگیر اخرجه ابوداود وصححه وگذشت حدیث عروه بارقی درباره فرستادن آنحضرت صلعم اورا بدینار از برائے خرید اضحیه واین نزد بخاریست وشیخین از ابوهریره فرستادن آنحضرت صلعم عمر را برگرفتن صدقه روایت کرده واین متفق علیه ست وجابر گفته که سه وشصت شتر را بدست مبارک خود نحر کرد وبذبح باقی شتران امر علی مرتضی نمود واین نزد مسلم ست ودر قصهٔ عسیف آمده که فرمود برو اے انیس بر زن این کس اگر اقرار کند رجمش بکن متفق علیه واین همه دلیل ست بر ثبوت توکیل وتوکیل عبارتست از آنکه غیر را

حکم تصرف بطور نیابت از خود بکند ومعتبر دران کمال فطنت ومعرفت بموکول فیه ست بروجه
مقصود موکل بدون تقصیر وهر که در تمیز باین رتبه رسیده وی صالح وکالت ست مگر آنکه
شارع تکلیف فاعل در مفعول شرط کرده باشد وشرطیت تکلیف در وکالت وارد نشده وافعالی
که مطلوب دران از مکلف فعل آن امر بنفسه ست سقوط تکلیفش از وے هماندم باشد که آن
کار را بذات خود بکند مثل نماز که استنابت دران جائز نیست واز گزاردن دیگرے سقوطش
از ذمهٔ آنکس نمے تواند شد وهر که زعم دارد که فعل غیر قائم مقام فعل مکلف ست باعتبار وقوع
استنابت از طرف او پس بروی دلیل ست زیرا که جواز استنابت علی العموم نیامده بلکه
مقید ببعض صور آمده وهر چه از افعال چنان ست که طلبش از مکلف باعتبار حصول ووجود او
در خارج ست ومتعلق ببدن مکلف نیست همچو صدقه ونحو آن پس زاعم عدم صحتش مطالب
بدلیل ست چه مقصود وجود آن در خارج بود وآن بفعل مامور از طرف مکلف یافته شد
چنانکه بفعل خودش یافته می شد وهر که تعلیق توکیل بشرط یا وقت کرد آن معلق شد واین اصح ست
محتاج استدلال نیست زیرا که بجا آوردن وکیل آن کار معلق را پیش از زمان تعلیق مخالف
موکل ست ومخالفت لازم موکل نیست وازینجا معلوم شد که اگر وکیل خلاف رائے موکل امرے که
دران مصلحت نیست یا ضررست بکند لازم موکل نمیشود زیرا که وی وکیل را بدان امر نکرده است تا لزوم
آن بروی شود وهمچنین اقرار وکیل بر موکل غیر لازم ست والا بدست که دخول اقرار در مطلق
تفویض معلوم باشد بقرینهٔ حال یا مقال ورنه اصل در تفویض تصرف در مصلحت ست نه در آنچه
مصلحت نیست تا بآنچه دران مفسده یا مضرت باشد چه رسد وهر گاه اذن بدان از دانشمندی سر نزند

باب در بیان اقرار

ابو ذر گفته آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم فرمود بگو حق اگرچه تلخ باشد رواه احمد والطبرانی
وصححه ابن حبان فی حدیث طویل واین دلیل ست بر آنکه اقرار انسان معتبر ست در جمیع امور
خواه بر جان خودش باشد یا بر غیر خود چه مال وچه عرض وچه بدن ودر قرآن کریم از ترتیب

احکام و عقوبات بر حصول امور که اقرارات باشد کثیر الطیب ست اگرچه لفظ اقرار در اینها غیر مذکور نشده و در سنت مطهره نیز اکثر انحصر ست پس نتوان گفت که اصل در لزوم اقرار بهای سکر تنها اجماع یا سنت ست و بس و در سکران اهل علم را خلاف ست و اعدل اقوال و ارجح مذاهب عدم لزوم اوست و سکران را همچو صاحی گردانیدن از سبب عقوبت فعل او وجهی ندارد زیراکه عقوبتش در دنیا حد ست و در آخرت آنچه در احادیث صحیحه آمده پس اختراع عقوبت دیگر که شرع بدان وارد نگشته بی وجه باشد و قول قائل که صحت حرکت صادر از سکران در حالت سکر بنا بر عموم ادله ست خیلی ساقط است چه مناط احکام شرعیه عقل ست و چون عقل برفت گویا خطاب از وی برفت و وی درین حال اگرچه مجنون نیست لیکن باری همچو مجنون ست بقیاس صحیح

باب در بیان عاریت

سمره بن جندب گفته آنحضرت صلعم فرمود بر دست ست آنچه گرفته تا آنکه بدهدش رواه احمد واهل السنن وصححه الحاکم و فرمود بده امانت بکسے که ترا امین کرده و خیانت کسے مکن که خیانت تو نموده و این نزد ابوداود و ترمذی ست از حدیث ابی هریره بسند حسن و حاکم گفته صحیح ست و ابو حاتم رازی استنکار آن نموده و چون یعلی بن امیه گفت که رسل مرا سے درع بده وی گفت این عاریت مضمونه ست یا مؤداة فرمود مؤداة ست چنانکه احمد و ابوداود ونسائی آورده اند و ابن حبان صحیحش گفته و چون از صفوان بن امیه روز حنین استعاره درع فرمود وی گفت بغصب می گیری اے محمد صلعم فرمود نه بلکه عاریت مضمونه ست رواه ابوداود والنسائی وصححه الحاکم واخرج له شاهدا ضعیفا من حدیث ابن عباس و شک نیست که عاریت یکے از مکارم اخلاق و محاسن طاعات و افضل صلات ست چه دران اباحت مالک ست از برائے منافع ملک خود بحاجتمند و این فعل داخل ست زیر نصوص کتاب و سنت و درین هر دو آنچه از ترغیب درین باب آمده بیش از انست که در حصر گنجد و منها قوله تعالی وتعاونوا علی البر والتقوی وقوله ویمنعون الماعون و در لسان عرب

و بیان شرح این اباحت منافع که در اعاره ست بلا عوض ست پس در هر چه این وصف یافته شود عاریت ست و الا فلا و تعدی بجنایت در عاریت سببی از اسباب ضمان او ست و خیانت دران یکی از انواع جنایت ست و واجب بر خائن ضمان مخون ست فقط لا غیر و مجرد حصول خیانت در بعض موجب ضمان جمیع نیست و همچنین استهلاک و اشتراط ضمان سبب ضمان ست چنانکه در حدیث صفوان ست و اگرچه دران مقال ست اما از انتهاض برای احتجاج قاصر نیست و لاسیما در یکه شارط ضمان خود ش مستعیر باشد یا شارط معیر ست اما مستعیر بدان راضی گشته که این رضا الزام نفس ست باختیار ضمان و این همه اسباب داخل ست زیر حدیث علی الید ما اخذت حتی تؤدیه اگر مراد آنست که علی الید ضمان ما اخذت و لکن ظاهر آنست که مراد علی الید حفظ ما اخذت ست و این نیست مگر در باب تبعی

در ضمان تالف و لیلی دران نیست

باب در بیان غصب

سعید بن زید گفته آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم فرمود هر که بگیرد از زمین یک شبر براه ظلم مطوق گردانند او را خدای تعالی بدان روز قیامت از هفت زمین این حدیث متفق علیه ست و انس گفته آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم نزد بعض زنان بود یکی از امهات مؤمنین بدست خادم خود قصعهٔ از طعام فرستاد عائشه یا زینب آنرا بشکست آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم طعام را فراهم فرمود و گفت بخورید و کاسهٔ صحیح برسول داد و شکسته را نگاهداشت این لفظ بخاری ست و در ترمذی زیادت طعام بطعام و اناء باناء آمده و رافع بن خدیج مرفوعاً روایت کرده که هر که در زمین قومی بغیر اذن او زراعت کرد او را از ان زرع هیچ نباشد مگر نفقه و این نزد احمد ست و ترمذی حسنش گفته و گویند که بخاری تضعیفش نشان داده و از عروه بن زبیر آمده که مردی از اصحاب آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم گفته که دو کس نزد رسول خدا صلعم خصومت کردند در زمینی که یکی دران درخت نشانده و زمین از ان دیگر ست آنحضرت صلعم زمین

بزمیندار داہانید و صاحب درخت را حکم کرد که نخل خود از انجا بیرون کند و فرمود رگ ظالم را حقی
نیست و این نزد ابوداود بسند حسن مرویست و آخر حدیث نزد اہل سنن از حدیث سعید بن زید
آمده و در وصل و ارسالش و تعیین صحابی اختلاف بوده او در خطبه که روز نحر بمنی خواند بحسب روایت
ابی بکره دران ارشاد کرد که دماء و اموال شما بر شما حرام ست بچو حرمت این روز درین شهر شما
درین ماه شما و این متفق علیه ست

باب در بیان شفعه

جابر گفته حکم کرد رسول خدا صلی الله علیه وآله وسلم بشفعه در هر آنچه مقسوم نشده و چون واقع شد
حدود و برگردانیده شد راهها شفعه نیست و این لفظ بخاریست و مسلم زیاده کرده شفعه در هر
مشترک ست زمین و خانه و بستان نمی زیبد که بفروشد آنرا تا آنکه عرض کند بر شریک خود و
در روایت طحاوی باین لفظ ست حکم کرد آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم بشفعه در هر چیز و
رجالش ثقات اند و فرمود همسایه خانه احق ست بخانه و این نزد نسائی ست از حدیث انس
و ابن حبان تصحیحش کرده و لکن علت دارد و ابو رافع گفته فرمود جار احق ست بصقب خود اخرجه
البخاری و صقب بصاد و سین هر دو آمده معنی آن قرب و مجاورت باشد و جابر باین لفظ روایت
کرده که گفت جار احق ست بشفعه خود انتظار برده شود او را اگرچه غائب باشد چون طریق هر دو
یکی ست و این را احمد اخراج کرده و در هر چهار سنن ست و رجال سند ثقات اند و حدیث
مرفوع ابن عمر بلفظ الشفعة كحل العقال نزد ابن ماجه ست و بزار لا شفعة لغائب افزوده
مگر سندش ضعیف ست و حق آنست که سبب شفعه یک چیز ست فقط که آن خلطه کائنه میان
دو شریک در شیء مشترک میان آنهاست در طریق باشد یا در مجاری آن یا منبع و ظاهر
ادله مانع بودن قسمت ست از ثبوت شفعه خواه این قسمت میان مشتری و شفیع باشد یا متقدم
بود چنانکه نکره واقعه در سیاق نفی مفید اوست و نیست فرق میان شریک در اصل و نفس
مجری و منبع و طریق زیرا که شرکت که خلطه باشد شامل همه ست و شفعه یکی از حقوق تابعه آن

برای دفع ضرر از جار از ذمی حرام ست چه ضرر مسلم پس این قول که ذمی را شفعه نیست با آنکه
از سبب از ذمی او ثابت ست و ذمی ندارد و بلا فرق یهودی و نصرانی در شفعه ثابت ست
و اشتراط فوریت در ان تمسکی ندارد و حدیث کحل العقال با جمیع الفاظ و طرق خود بنا بر
ضعف و نکارت وجه آن ساقط از پایه استدلال ست و ثبوت شفعه با حادیث صحیحه یافته شد
و تقیید ثبوت بقیدی که دلیلی بر آن نیست مستلزم ابطال اطلاق مستفاد از احادیث ست
بدون حجت و آن باطل ست پس حق عدم بطلان شفعه بتراخی ست چه دفع ضرر که شرعیت
شفعه از برای آن بوده ست مختص بوقت دون وقت نیست و نتوان گفت که تراخی مستلزم
اضرار مشتری ست بنا بر معلق بودن ملک او زیرا که ملک او مستقر ست چنانکه خواهد در ان
تصرف کند غایة الامر آنکه شفیع ساحق ست هرگاه طلب آن کند واجب گردد و این تعلیق ست
و نه اضرار در هیچ حال

باب در بیان قراض

صهیب از آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم روایت کرده که در سه چیز برکت ست یکی فروختن
تا یک مدت دوم قرض دادن یا مضاربت کردن سوم آمیختن گندم بجو برای خانه نه از برای
فروختن اخرجه ابن ماجه و سندش ضعیف ست و حکیم بن حزام چون مردی را مال بر
مقارضت میداد شرط می کرد که مال مرا در کبد رطب منه و در بطن سیل فرود نیاری اگر کاری
از ینها بکنی ضامن مال من باشی و این نزد دارقطنی ست و رجالش ثقات اند و عبد الرحمن
بن یعقوب عامل عثمان بود در مال بر آنکه ربح میان هر دو باشد و این موقوف صحیح ست و لیکن
جماعة از حفاظ تصریح کرده اند که درین باب مرفوعی تا آنحضرت صلعم ثابت نشده بلکه همه آنچه
درین امر آمده است آثار صحابه ست و اجماع من بعدهم بر جواز این معامله واقع شده چنانکه
غیر واحد حکایتش کرده اند و حافظ ابن حجر تصریح به ثبوتش در عصر نبوت نموده و گفته والذی
نقطع به انها کانت ثابتة فی عصر النبی صلی الله علیه و آله و سلم یعلم بها و اقرها

ولو لا ذلك لما جازت السنة انتهى ونزد من آنست که مضاربت داخل ست زیر کریمهٔ
واحل الله البیع وزیر آیهٔ تجارة عن تراض بلکه هر انچه دال بر جواز بیع و بر جواز اجاره و بر
جواز وکالت ست دال ست بر مضاربت وازینجا شناخته باشے که قراض خالی از دلیل قائم نیست
اگرچه بخصوصه کدام دلیل دال بران ثابت نشده

باب در بیان مساقاة و اجاره

دلیل بر مشروعیت اینها حدیث ابن عمر ست که آنحضرت صلعم با اهل خیبر معامله بشطر ثمر یا زرع
خارج از زمین کرده این متفق علیه ست و در روایتے از صحیحین باین لفظ ست که اهل خیبر
از آنحضرت صلعم استقرار خود بران بر کفایت عمل و نصف ثمر خواستند آنحضرت صلعم فرمود مقرر
داریم شما را بر عمل خیبر مادام که خواهیم و مقرر شدند تا آنکه عمر بن خطاب اجلای ایشان کرد
ولیکن این حدیث منسوخ ست بحدیث رافع و آنچه بمعنے اوست و درین مسئله مذهبها ست
و اقوال مختلفه و اجتهادات مضطربه که شوکانی در شرح منتقے و رسالهٔ مستقله بذکرش پرداخته
و اصح اولے نسخ حدیث جابر ست نزد مسلم و در لفظے از مسلم آمده که آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم
نخل و ارض خیبر را به یهود خیبر داد به آنکه دران اعتمال از اموال خود کنند و نصف ثمر ایشان را
باشد و این منسوخ ست مثل اول حنظله بن قیس گفت رافع بن خدیج را از کراے ارض بذهب
و فضه پرسیدم گفت لا باس بهست مردم بر عهد آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم ماذیانات
و اقبال جداول و اشیاء را از زرع باجاره می گرفتند پس بسیار بود که این تباه می شد و آن سالم
می ماند و آن تباه می گردید و این سالم می ماند و نبود مردم را کرا مگر همین چیز لهذا ازان زجر
کرده شد ولیکن شئے معلوم مضمون لا باس بهست رواه مسلم و حدیث دلیل ست بر تحریم
مزارعتی که مفضی بغرر و جهالت و مشاجرت گردد و احادیث وارده در نهی از مخابرت محمول ست
بران چنانکه شان حمل مطلق بر مقید ست حافظ در بلوغ المرام گفته درین حدیث بیان مجملی ست
که در متفق علیه ست از اطلاق نهی از کراے ارض و ثابت بن ضحاک گفته نهی فرمود رسول خدا

از مزارعت و امر کرد بمواجرت رواه مسلم ایضاً و باجمله این مسئله طویل الذیل متشعب الطرق
کثیر الاختلاف قلیل الائتلاف ست و خلاصهٔ آنچه مرا لائح شد آنست که اجارهٔ ارض بشیئے
مجهول که وقوف بر مقدار آن ممکن نشود و مفضی باختلاف گردد همچو تاجیر ارض بر آنکه مالک یا
اجیر را زرع خارج از آن زمین یا نابت بر سواقی و نحو آن و ربرکان معلوم از ارض باشد
صحیح نیست و از خصوصش نهیے ثابت شده و این معامله نه از جنس آن مخابره ست که رسول خدا
در خیبر می کرد و در اجاره بشیئے معلوم از غله حاصله همچو ثلث و ربع ادله مختلف آمده احادیث وارده
بتحلیل مخابره که رسول خدا ص بران مرده و جماعهٔ از صحابه بعد آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم بران
عمل کرده مقتضی جواز اوست و احادیث معارضهٔ آن که حملش بر صورت جهالت سابقه
ممکن نیست در خور حمل بر کراهت ست فقط و باین نهج میان احادیث اجتماع دست بهم
می دهد و نتوان گفت که آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم فعل مکروه نکند چه می توان گفت که
از برای بیان جواز کرده باشد زیرا که این جائز ست حرام نیست حاصل آنکه تاجیر ارض منقسم ست
بسه قسم یکے حرام دوم حلال سوم مکروه حرام آنست که اجاره بغیر جزء معلوم از خارج ارض باشد
و حلال آنست که بمقدارے از طعام معلوم غیر خارج از ارض یا بدراهم یا دنانیر معلومه یا
نحو آن باشد و مکروه آنست که بجزء معلوم از خارج از زمین باشد همچو ثلث و ربع هذا ما ظهر
لی بعد امعان النظر فی الادلة **فصل** ابن عباس گفته خون کشید رسول خدا صلی الله
علیه و آله وسلم و حجام را اجرت داد و اگر حرام می بود نمی داد رواه البخاری و رافع بن خدیج
گفته که کسب حجام خبیث ست و این نزد مسلم ست مرفوعاً و جمع میان هر دو باین طریق ست
که کسب حجام مکروه غیر حرام ست و وصف بخبث و سحت مبالغه در تنفیر و ارشاد بسوی معالی
امور ست و فرمود حق تعالی می فرماید سه کس اند که من خصم ایشانم روز قیامت یکے مردے
که داده شد بمن باز عهد شکسته کرد دوم مردے که آزاد را فروخته بهاے آن بخورد سوم مردے
که یکے را مزدور گرفت و کار تمام کنانید و اجرتش نداد رواه مسلم از حدیث ابو هریره

اخراج کرده وفرمود احق آنچه بران اجرت گرفتید کتاب خداست اخرجه البخاری
عن ابن عباس واین حدیث عام ست صادق می آید بر تعلیم وبر اخذ اجرت بر تلاوت
نزد طلب از قاری وبر اخذ اجرت بر رقیه وبر اخذ عطاے مدفوع بسوے قارے بنا بر
قاری بودن او ونحو آن پس تعلیم مکلف مخصوص باشد ازین عموم وماعدا ایش داخل زیر عموم ست
ودر بعض افراد عام ادلهٔ خاصه دال بر جوازش آمده چنانکه عام را بران دلالت ست ومنجملهٔ
این افراد اخذ اجرت بر رقیه وتعلیم زن بمقابلهٔ مهر ست فهکذا ینبغی تحریر الکلام فی
المقام والمصیر الی التخریج من ضیق العطن ولا سیما بما لا مدخل له فیما نحن بصدده

فصل ابن عمر گفته آنحضرت فرمود بدهید اجرت اجیر قبل از انکه عرق او خشک گردد این را
ابن ماجه روایت کرده ودرین باب ست از ابی هریره نزد ابی یعلی وبیهقی واز جابر نزد
طبرانی وهمه ضعاف ست واز ابو سعید روایت کرده که فرمود هر که مزدور گیرد اجرت او را نام برد
ودران انقطاع ست نزد عبد الرزاق وبیهقی از طریق ابو حنیفه رح موصلش پرداخته ودر
تضمین اجیر خاص باشد یا مشترک آنچه صالح تمسک باشد نیامده مگر از علی رض وعمر رض هر که خواهد مقلد
ایشان شود فهما نعم من یقلد ودر تلف عین در دست اجیر بدون جنایت او وسببے از سببها
تضمین اجیر نیست چه وی اجیر بر حفظ نبود وتضمینش مستلزم اخذ مال او بدون دلیل ست آری
اگر این اتلاف بجنایت وے باشد تضمین او برهگذر جانی بودنش بر مال غیر ست ومنجملهٔ جنایات ست
تعاطی در صنعتے که بدان خبرت ندارد وآن را چنانکه باید نمیداند دیگر بردن او ست بجای
خوفناک با عدم غلبهٔ ظن بسلامت واگرچه این مسافرت بمال ودیعت معدود از تفریط ست
لیکن نزد ما از عداد جنایت بر مال غیر می نماید چه تفریطش از براے تلف تسبیب ست در
حکم مباشرت زیرا که اگر چنین نمیکرد عین تلف نمی شد ونه غیرے اخذ آن مسلط می گردید واز
موجبات ضمان ست تفریط مستاجر بر حفظ در حفظ نیست دادن اجرت بوی وتخلیه میان عین و
میان او مگر بجهت آنکه در حکم ملتزم بحفظ او ست وچون نگاهداریش نکرد در حکم متلف گشت

واگر چنین نمے بود صاحب مال ترک قیام بحفظ آن عین نمے کرد ولیکن این تضمین وقتی ست
که تلف عین بامری ممکن الدفع از اجیر باشد واگر نباشد همچو آفات سماویه وجیش غالب
پس بر اجیر حافظ ضمان نیست چه از ان بیچاره تفریطی نبوده دریں تفاصیل حمل حدیث
علی الید ما اخذت حتی تؤدی باید کرد حاصل آنکه اجیر بر عمل در عین یا بر حمل آن غیر
مضمون علیه ست مگر بر آنچه از جنایت او باشد وتضمین بر تفریط در حفظ بے وجه ست خواه
تلف عین بامر غالب باشد یا غیر غالب زیرا که وے موجر برین کار نبود واگر استیجار اجیر بر
حفظ عین بود بلا نزاع بر جنایت خود ضمین قیمت آن عین باشد زیرا که تلفش بسبب تفریط
اوست چه نزد این تفریط آنچه مطلوب از اجیر بر حفظ بود بجا نیاورده هذا ما یظهر فی تضمین
الاجیر والله اعلم

باب دربیان احیای موات

عروه از عائشه از آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم آورده که فرمود هر که آباد کرد زمینے را که از آن
هیچ کس نیست وی احق ست بآن زمین عروه گوید عمر در خلافت خود بهمین حدیث حکم
کرده رواه البخاری ودر روایت سعید بن زید از آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم باین لفظ ست
که هر که زنده کرد زمین مرده را این زمین او راست ترمذی تحسینش نموده وگفته که مرسلاً آمده
وهو کما قال واختلف فی صحابیه فقیل جابر وقیل عائشة وقیل ابن عمر وراجح
اول ست وصعب بن جثامه ابن عباس را خبر کرد که آنحضرت صلعم فرموده است نیست حمے مگر
از برای خدا و رسول رواه البخاری وامام در حکم نبے ست دریں باب و فرمود نیست
ضرر و نه ضرار روایت کرد احمد وابن ماجه از ابن عباس آورده اند و نزد ابن ماجه مثل آن
از حدیث ابی سعید هم آمده ودر موطا مرسلاً مروے شده وتحقیقت نفی بمعنے نہے تحریم ست
در هر امر بهر صفت که باشد واین حدیث قاعده عظیمه از قواعد دین ست جزئیات وکلیات
شریعت حقه شاهد اوست وحکمش هر جا جاری ست مگر آنکه دلیلی بر تخصیص این عموم آید ومخوز

مضارت در بعض صور مطالب بدلیل ست اگر بیار و پذیرفته شود ورنه این حدیث برر و ی او باید زد والله لا زمین به بین اکتا فکم **فصل** آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم فرمود هرکه چاهے کند او را چهل گز عطن از برای ماشیه اش باشد رواه ابن ماجة عن عبد الله بن مغفل ولیکن سندش ضعیف ست واین در صورت عدم ضرر و ضرار ست و وائل بن حجر حضرمی را پارهٔ زمین در حضرموت بخشید چنانکه احمد وابو داود و ترمذی روایتش کرده اند و ابن حبان صحیحش گفته و در روایت ابن عمر آمده که زبیر را بقدر حضر فرس اقطاع کرد و سے اسپ را تا آنجا دوانید که بایستاد باز تازیانه خود بینداخت فرمود تا آنجا که سوط رسیده است بدهید ولیکن در سندش نزد ابو داود ضعف ست و معهذا مشروعیت اقطاع از حاکم برای رعایا و هرکه در جاگیر دادنش مصلحت بیند ثابت ست باین ادله بلا نزاع و فرمود مردم شریک اند در سه چیز کاه و آب و آتش رواین را احمد و ابو داود روایت کرده اند و رجالش ثقات اند

باب در بیان وقف

رسول خدا صلعم فرمود انسان چون مرد عمل او از وے منقطع شد مگر سه چیز یکے صدقهٔ جاریه دیگر علم منتفع به سوم ولد صالح که دعا کند از برای او ست رواه مسلم مراد بصدقهٔ جاریه وقف زمین و مانند آنست در راه خدا بنیت قرب و داخل ست در علم نافع کتابت کتب دینیه و تالیف در احکام شرعیه و وقف کتب بر اهل علم و عمر رض زمینے در خیبر یافت و از آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم درباره آن امر خواست و گفت هیچ مال انفس ازین زمین نزد خود نیافته ام فرمود اگر خواهے اصل را حبس یعنے وقف کن و حاصلش را صدقه گردان پس عمر آن را صدقه کرد برین شرط که اصلش فروخته نشود و هبه نرود و میراث و حاصلش را در فقرا و قربی و رقاب و سبیل خدا و ابن السبیل و ضیف تصدق ساخت و گفت نیست گناه بر کسیکه ولی آن است در خوردن ازان بمعروف و اطعام صدیق بدون تمول بمال واین لفظ مسلم ست اگرچه حدیث متفق علیه ست و در لفظے از بخاری چنین آمده که تصدق کن باصل برانکه فروخته نشود

ودر هبه داده نیاید ولکن میوهٔ آن صرف نموده شود واین ظاهر در انست که شرط از کلام نبوت
وجمع ممکن است باین طریق که عمر این را بعد از امر نبوے شرط کرده پس بعض روات رفع کردند
وبعض موقوف بر عمر داشتند ودر حدیث ابو هریره است اما خالد پس وے آدرع و اعتد خود
در راه خدا حبس ساخته واین نیز متفق علیه است ودال است بر مشروعیت وقف وازاعظم
حجج بر صحت وقف مشاع حدیث ثامنونی حائطکم یا بنی النجار فقالوا لا نطلب ثمنه الا الی الله
است واین حدیث صحیح است که در قصه بنای مسجد نبوے آمده چه ظاهر آنست که حائط مذکور
مشترک بود درمیان ایشان ومی توان گفت که نیست مانع ازانکه هریکے را از بنی النجار
نصیبے معین دران حائط باشد حاصل آنکه قائل بجواز وقف مشاع محتاج باستدلال
نیست دلیل اگر هست بر ذمهٔ مدعی حصول مانعے ازان است

باب در بیان هبه

بیان مسلمین در جواز هبات خلافے نیست گویا که اجماع است مگر از ابن الصباغ فقیه
شافعی مؤلف کتاب شامل نقل خلاف کرده اند واین از غرائب علما است نعمان بن
بشیر گفت که پدرش نزد رسول خدا صلی الله علیه وآله وسلم آمد وگفت این پسر خود را غلامی بخشیده ام
پرسید هر یک پسر را مثل این داده گفت نه فرمود باز پس گردان ودر لفظے چنین است که پدرم
نزد حضرت رفت تا او را بر صدقهٔ من گواه گیرد حضرت فرمود با همه فرزندان این چنین کرده
گفت نه فرمود بترسید خدا را وعدل کنید میان اولاد شما پس پدر برگشت وصدقه را باز گردانید
متفق علیه ودر روایتے از مسلم است که فرمود گواه کن برین کار غیر مرا آیا خوش می آید ترا
که در نیکی باتو همگنان برابر باشند پس چنین مکن واین دلیل است بر وجوب تسویه میان اولاد
وهو الحق حاصل آنکه آنحضرت صلعم امر بتسویه فرموده وتعالی در محکم کتاب متولی تفتیش شد
وتفضیل را جور نام نهاد پس هر که زعم کند که این تفضیل بسببے از اسباب مجوزه ونحو آن جائز است
بروی دلیل است وآوردن آنکه از این حدیث مجوزه هل جزاء الاحسان الا الاحسان

دیگر آنکه سودمند نیست زیرا که بر فرض شمول این آیه بر محل نزاع اخص است از حدیث تسویه
بلا خلاف پس بنای عام بر خاص واجب آید و این مجاز است در تغییر آن چیز باشد که او تعالی
متولی قسمت آن شده و کیف که او سبحانه احکم الحاکمین و اعدل العادلین است و یوصیکم
الله فی اولادکم للذکر مثل حظ الانثیین فرموده و استدلال بر جوازش بقول آنحضرت
صلی الله علیه و آله و سلم انجه وارد ده باین طریق که ارتجاع را با آنکه در ملک اوست
مغنی نیست از بطلان بجایی است که بر هر که ادنی فهم دارد مخفی نیست چه امر برد و ارتجاع
قاضی بعدم جواز تفضیل و وجوب رد و ارتجاع است و بر خروج آن از ملکش دلالت نیست
نه بمطابقت و نه بتضمن و نه بالتزام بلکه استدلال بران بلفظ ایسرک ان یکونوا الیک فی البر
سواء اولی ترازین استدلال باطل است زیرا که احاله منع بر اختیارش کرده اگر چه حق
وجوب تسویه و تحریم مفاضله میان اولاد است زیرا که جور است و جور حرام است و تعلیقش بمحبت
پدر باستوای اولاد در بر موجب عدل بودن مفاضله نیست بلکه همان ستم است و مراد آنحضرت
صلی الله علیه و آله و سلم تنبیه مفضل بر فعل اوست که با آنکه این کار جور است سبب عقوق ابعض
اولاد نیز هست و مقام احتمال تطویل و بسط دارد پدر را الا گر در دلیل الطالب ازان تقضا
و طرکرده فصل آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم فرماید عائد در هبه خود همچو سگ است که قی
کرده می خورد و این متفق علیه است از حدیث ابن عباس و در روایتی از بخاری آمده مارا
مثل سوء نیست آنکه عود در هبه می کند همچو کلب است که قی می کند و در ان رجوع می نماید و از
ابن عمر و ابن عباس مرفوعا آمده که حلال نیست مرد مسلم را اینکه عطیه دهد باز دران برگردد مگر
در آنچه به پسر می دهد اخرجه اهل السنن و احمد و صححه الترمذی و ابن حبان
والحاکم و غرض از تشبیه عائد در هبه بکلب مبالغه در زجر است تا چه این صورت بغایت شنیع و
تقبیح است و ظاهر آنست که دلالت حدیث بر تحریم رجوع در هبه مطلقا است مگر هبه پدر به پسر
که مخصوص است ازان مگر آنکه حدیث مرفوع حسن از سمره بصحت رسد و آنقدر دسترس نیست

اذا كانت الهبة لذي رحم محرم لم يرجع اخرجه الحاكم و دارقطني روايتش
از ابن عباس کرده حافظ گوید در اسناد ثانی ضعف ست و ابن الجوزی گفته هر دو حدیث
ضعیف ست پس اگر منتهض باحتجاج شوند مخصص عموم رجوع از موهوب باشند تبیین اگر حدیث
ابی هریره که نزد ابن حزم ست مرفوعاً بلفظ الواهب احق بهبته ما لم یثب فیها و
حدیث ابن عباس نزد طبرانی مرفوعاً در کبیر بلفظ من وهب هبة فهو احق بها حتی یثاب
علیها اگر بصحت رسند مخصص هبهٔ غیر مثاب علیها باشند و رجوع دران جائز بود ولیکن حدیث
ابی هریره را ابن الجوزی تضعیف کرده و حاکم تصحیحش از قول عمر آورده **فصل** قول قائل
وهبت دال بر رضای اوست بخروج موهوب از ملک وی و دخول در ملک موهوب له
و همین قدر معتبر ست زیرا که چون موهوب له استحلال هبه باین قدر کرد گویا استحلال مال مرد
مسلم بطیب خاطرش نمود و بباطل نخورد و زیاده برین قدر معتبر نیست پس چون موهوب را
قبض کرد یا ترک قبض نمود و سکوت کرد یا رد نمود دران کفایت ست و زاعم عدم اتمام هبه
مگر بقبول محتاج دلیل ست و حجتی بر اشتراط قبض در هبه قائم نیست عائشه گوید آنحضرت
صلی الله علیه و آله وسلم هدیه قبول می کرد و بران مکافات می نمود رواه البخاری پس ثابت
بر هدیه از باب مکارم اخلاق ست واجب نیست و آنچه آمده است که چون مردی ناقه بآنحضرت
صلی الله علیه و آله وسلم داد بر وی مکافات کرد و پرسید که راضی شدی وی گفت نشدم
زیاده داد و فرمود راضی شدی گفت آری رواه احمد و صححه ابن حبان و فرمود هر که
هبه داد وی احق ست بدان مادام که عوض نکرده شده ست بران و این را حاکم از ابن عمر
آورده و صحیح وقف اوست و سخن برین اثر گذشت **فصل** عمر گفته سوار کردم یکی را بر اسپ
در راه خدا پس صاحبش اضاعت او کرد و گمان بردم که وی آنرا ارزان فروشد آنحضرت
صلی الله علیه و آله وسلم را ازین ماجرا پرسیدم فرمود خرید مکن اگرچه ترا بیک درهم بدهد متفق
علیه وجه نهی آنست که بظاهر و معنی عود در هبه و در صدقه ست و ابوهریره گفته آنحضرت صلعم

فرمود هدیه فرستید باهم دوست دارید یکدیگر را این را بخاری در ادب مفرد اخراج کرده و ابو یعلی
بسند حسن روایتش کرده و بلفظ انس مرفوعاً این ست هدیه فرستید باهم زیرا که هدیه می کشد
می برد کینه را و راوی این الیف او باسناد ضعیف و ابوهریره گفته فرمود اے زنان مسلمان خوار نه
شمرد زنی هدیه زن همسایه را و اگرچه یک سم گوسفند باشد و این متفق علیه ست مقصود
مبالغه ست در حث بر هدیه همسایه اند برای همسایه نه حقیقت فرسن زیرا که عادت باهداے
آن جاری نیست و ظاهرش نهی ست مهدی را از استحقار هدیه مهداة بسوے او بر وجهی که
مؤدی بترک اهدا گردد و محتمل که این نهی از براے مهدی له باشد تا وی آن هدیه را محقر نه
انکار و محتمل که هر دو امر مراد باشد و شاید که اولے همین ست و حکم هدیه رشوت در باب القضا گذشت

باب در بیان عمری و رقبی

حضرت فرمود عمری کسے راست که او را بخشیده و این متفق علیه ست از حدیث جابر و لفظ
مسلم چنین ست که نگاه دارید بر خود اموال را و تباه مکنید آن را پس هر که عمرے کرد این عمری ورا
و عقب او راست در زندگی و بعد موت و در لفظی این ست عمری که رسول خدا صلی الله علیه و آله
وسلم آن را جائز داشته آنست که هی لک و لعقبک گوید و آنکه هی لک ما عشت گفته آن بصاحب
عمری بر گردد ولیکن این زیادت مدرج ست از قول ابی سلمه پس بقایا متیقن نیست و لفظ
ابی داود و نسائی چنین ست که لا ترقبوا و لا تعمروا هر که رقبی یا عمرے کرد آن ورثه او راست
و این نهی محمول بر کراهت ست یا بر تحریم و هر چه باشد مراد آنست که نباید کرد و چون کرد
صحیح شد زیرا که العمری جائزة آمده پس منسوخ نتوان گفت و ظاهر مراد آنست که بر هر چه
سمای عمری و رقبی صادق آید از احکام است یعنی ملک معمر و مرقب باشد مثل سائر
املاک او و شک نیست که بر اطلاق و تقیید بمدت عمر این معنی صادق است و در تقیید بمثل
یک ماه یا یک سال یا زیاده ظاهر عدم صدق این معنی ست پس از حکم عمرے و رقبی
نباشد و ظاهر له و لعقبه محجور ست صاحب [illegible] گفته اند که [illegible] عمرے [illegible] ست

پس اگر ذکر عقب شرط باشد مطلق نماند چه عمری آنست که چنین گوید اعمرتک فقط و نیز
صالح تخصیص یا تقیید نیست چه شئ زائد بر مسمای عمری ست و اگر قدیم که عمری اعم ست از
اطلاق و تقیید بذکر عمر معمر تنها و ذکر عقب با او باری شک نیست که تخصیص بموافق عام
صحیح نباشد لاسیما چون مفهوم لقب بود کما تقرر فی موضعه و همچنین تقیید بموافق مطلق کما
تقرر فی الاصول

باب در بیان لقطه و ضاله

انس گفت گذشت آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم بر خرمای افتاده در راه پس فرمود
اگر نمی ترسیدم که از صدقه باشد می خوردمش متفق علیه ظاهر آنست که تعریف اشیای محقره
همچو تمر و عصا و نحو آن غیر واجب ست و حدیث وجوب تعریف سه روز در هیچ چیز با ضعیف ست
و در سندش مقال و بالجمله ترخیص در محقرات مخصص عموم احادیث وارده در وجوب تعریف
یک سال ست و لا محیص عن ذلک زید بن خالد جهنی گفت مردی نزد آنحضرت آمد و
از لقطه پرسید فرمود عفاص و وکاء او را بشناس و تا یک سال بشناسان اگر صاحبش آمد
فبها و رنه شان تو با اوست پرسید گم شده گوسفند را چه حکم ست فرمود این ترا ست یا
برادر ترا یا گرگ را گفت حال شتر چیست فرمود ترا با وی چه کار ست وی سقاء و حذاء و دارد
همراه خود دارد و درخت می خورد تا آنکه مالکش او را بر خورد این نیز متفق علیه ست و لفظ مسلم از
زید این ست که هر که ضاله را جا دهد وی خود ضال ست مادام که تعریفش نکرده و در حدیث
عیاض بن حمار مرفوعا آمده که هر که لقطه یابد بران دو گواه عادل گیرد و عفاص یعنی آوند و وکا
یعنی سر بند آن را نگاه دارد و لقطه را نهان نکند اگر رب لقطه آید احق باشد بدان و رنه مال خداست
هر کرا خواهد بدهد رواه احمد و اهل السنن و صححه ابن خزیمة و ابن حبان و بالجمله ثابت
درست تعریف یک سال ست و همین ست ظاهر ادله و تعریف سه سال که در حدیث ابی آمده
معلل بعلل و ماوّل بتاویلات ست و صحیح تر روی آن تعیین زمرا او با . ابن صاحبش آنست که

در اثنای یک سال یا نزد انقضای آن بیاید چنانکه حرف فا بدان مشعر ست پس اگر آمد ملتقط لقطه را بوی تسلیم نماید ورنه خودش بدان منتفع گردد و چون بعد از انتفاع آید ضامن آن باشد بشرطیکه بر جان خود صرف کرده نه در غیر آن و مسلم از عبد الرحمن بن عثمان تیمی روایت کرده که نهی فرمود رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم از لقطهٔ حاج و در حدیثی دیگر آمده که حلال نیست لقطهٔ مکه مگر از برای معرفت و تعریف لقطهٔ مکه اشد ست از تعریف دیگر لقطها و در حدیث مقدام بن معدیکرب آمده که فرمود حلال نیست صاحب دندان از درندگان و نه حمار اهلی و نه لقطه از مال معاهد مگر آنکه مستغنی شود معاهد از ان اخرجه ابو داود

باب در بیان ودیعت

آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم فرمود کسیکه نهاد ودیعت خود نزد کسے بر وی ضمان نیست و این را ابن ماجه بسند ضعیف از عمرو بن شعیب عن ابیه عن جده روایت کرده و نزد دارقطنی بلفظ لا ضمان علی مؤتمن و در سندش نیز ضعف ست ولکن مجموع این احادیث منتهض بر عدم ضمان بشرط عدم خیانت و جنایت و تعدے در حفظ ست زیراکه در بعض طرق تقیید بلفظ غیر المغل آمده و مغل یعنے خائن ست و جنایت و تعدے همچو خیانت باشد و اما حدیث علی الید ما اخذت حتی تؤدی پس در ان دلالت بر ضمان نیست

باب در بیان فرائض

اهل علم از مجتهدین و غیرهم درین باب توسع بسیار کرده اند ولیکن احق بتدوین و عمل بهمانست که بکتاب و سنت ثابت شده و مجرد رای در خور تدوین نیست خصوصاً در کتب هدایت ابن عباس گفته آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم فرمود بچسپانید فرائض یعنے سهام میراث را باهل آن و آنچه بماند از برای اولی رجل ذکر باشد و این متفق علیه ست و وصف رجل بلفظ ذکر بغرض تاکید ست و فائدهٔ آن رفع توهم تجوز یا سهو یا عدم شمول باشد و ابن العربی گفته فائدهٔ آن آنست که احاطهٔ بجمیع میراث ذکر را باشد نه انثی را و مراد بلفظ رجل تجرد بجدت و قوت در امر ست

پس حاجت بذکر ذکر رفت یا رجل بہ سبب تخصص شامل ذکر و انثے بود لہذا ذکر ذکر کرد یا احتراز
از خنثی ست و سہیلی گفتہ ذکر صفت اولی ست نہ صفت رجل و تبعہ الکرمانی و فرمود
وارث نمی شود مسلمان کافر را و نہ کافر مسلمان را متفق علیہ من حدیث اسامۃ بن زید
و این یکے از موانع ارث ست و ہذا اجماع نیست فرق در آنکہ کافر حربی باشد یا ذمی
یا مرتد و مقبول نیست تخصیص مگر بدلیل و قول صحابہ مصادم قول نبوی نمی تواند شد ابن عمرو
گفتہ آنحضرت صلی اللہ علیہ و آلہ و سلم فرمود نیست توارث میان اہل دو ملت و این نزد
احمد و اہل سنن ست جز ترمذی و مراد بہ ملتین کفر و اسلام ست پس ہمچو حدیث اول باشد و لیکن
این حمل بعیدی وارد و در توریث ملل کفریہ مختلفہ بعض از بعض خلاف ست و در میراث مرتد
اقوال ست و حق آنست کہ مرتد ہمچو کافر ست از اہل ملت اسلام نیست پس حدیث اول
شامل مرتد باشد و دلیلی بر تخصیص مرتد نیامدہ **فصل** ابن مسعود در بارہ مردی کہ دختر و دختر
پسر و خواہر گذاشت از آنحضرت صلی اللہ علیہ و آلہ و سلم روایت کردہ کہ فرمود دختر را نصف ست
و دختر پسر را سدس و این بنا بر تکمیل دو ثلث باشد و آنچہ باقی ماند خواہر راست و این نزد
بخاری و مسلم ست و عمران بن حصین گفتہ مردی نزد آنحضرت صلی اللہ علیہ و آلہ و سلم آمد
و گفت پسر پسرم بمرد ما را از میراثش چہ می رسد فرمود ترا سدس ست چون برگشت باز خواند
و فرمود یک سدس دیگر تراست چون برگشت باز خواند و گفت سدس دیگر طعمہ ست و این نزد
احمد و اہل سنن ست ترمذی گوید صحیح ست لیکن از طریق حسن بصری از عمران آمدہ و حسن را
از وی سماع نیست و لفظ طعمہ گویا کنایہ از تعصیب ست چہ زائد ست بر اصل فریضہ در میراث
جد فی نفسہ کہ اقم تفصیل شافی نیامدہ غایۃ ما فی الباب ہمین حدیث یا بیب و آنچہ در معنے اوست
وارد شدہ قتادہ گوید معلوم نیست کہ این سدس ہمراہ کدام وارث بجد دادہ و چون حال
ورثہ کہ با جد بودند معلوم نشد پس با فقے نماند مگر مجرد آراء از علمای صحابہ و من بعدہم بتمثیلات
و تشبیہات بحجت نمی ارزد و نتوان گفت کہ جد نسبت اخوہ و اخوات مطلقا احق ست زیرا کہ

منتسبون والد حقیقی بمنزلهٔ والد است و اب مسقط برادران و خواهران است مطلقاً و هرگاه این
هم باشد که در پدر عرف بنده هست که جده دران شریک او نیست وی دلیل آرد و همچنین قول قائل
که دلیل مقتضی مقاسمت جد با اخوه است و باقی را بعد از اخوات بگیرد محتاج دلیل است در جد
حدیث بریده آمده که آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم از برای جده یک سدس قرار داد دیگه
جز او مادری نباشد یعنی و اگر باشد حاجب گردد رواه ابو داود والنسائی وصححه ابن
السکن و ابن خزیمة و ابن الجارود و قواه ابن عدی لیکن درین حدیث بیانش
که این جده از طرف مادر بود یا پدر روشن است اینکه جدهٔ مذکوره آنست که مدرج یک پدر میان او و
مادر بود یا مدرج یک مادر میان او و پدر نباشد پس تفاصیل و تفاریع که در کتب فقه مذکور است
درخور امعان نظر در مستندات فقهاء است و مجرد اجتهاد و فروعی از افراد صحابه به پایهٔ حجیت نمی‌رسد
و همچنین اجماع جماعتی از ایشان تا آنکه بحد اجماع رسد فصل آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم
فرمود خال وارث کسی است که او را وارث نباشد و این را احمد و اهل سنن جز ترمذی از مقدام
بن معدیکرب اخراج کرده اند و ابو زرعه رازی تحسینش نموده و حاکم و ابن حبان تصحیحش گفته و
این حدیث را طرق است و اقل احوالش آنست که حسن لغیره باشد و ازین باب است حدیث
ابن اخت القوم منهم و این حدیث صحیح است و در روایتی نزد احمد و اهل سنن جز ابو داود
باین لفظ آمده که الله و رسوله مولی من لا مولی له والخال وارث من لا وارث له
حسنه الترمذی وصححه ابن حبان و دران دلالت باشد بر ثبوت میراث ذوی الارحام
و مؤید اوست دادن آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم میراث [illegible] مادر او و غیره آنها مگر
ذوی الارحام قال تعالی و اولوا الارحام بعضهم اولی ببعض و قال للرجال نصیب مما ترک الوالدان
والاقربون وللنساء نصیب مما ترک الوالدان والاقربون و لفظ رجال و نساء و اقربین شامل ذوی الارحام است
و اما حدیث سألت ربی عن میراث العمة والخالة فسارّنی ان لا میراث لهما پس
دران مقال است و اگر بصحت رسد غایتش تخصیص این دو فرد از عموم ذوی الارحام باشد

وتاویلش باین نہج ممکن ست که نیست میراث از براے این ہر دو ہمراہ کسے که اقدم ست
بمیراث مقدر نیست یا آنکه میتوان گفت که حدیث فما ابقت الفرائض فلاولی رجل
ذکر دال برآنست که اولی الارحام ذکور اولی از اناث اند پس حدیث نفی میراث عمه
وخاله مفید این معنے ومقوی اوست باحدیث وراثت خال وباین طریق جمع میان احادیث
حاصل می شود وقد قال بمثل ذالك ابو حنیفة رحمه الله تعالی **فصل** جابر از آنحضرت
صلی الله علیه وآله وسلم آورده که چون آواز کند کودک وارث گردد اخرجه ابوداود وصححه
ابن حبان واین بنا برآنست که استهلال دلیل حیات ست وعطاس وبکاء ونحو آن در حکم
اوست ودرین باب حدیثها ست اما همه ضعاف وفرموده نیست براے قاتل از میراث چیزے
وصوابه وقف این روایت بر عمرو بن شعیب عن ابیه عن جده ست واعله النسائی و
قواه ابن عبد البر بالجمله از طرقے مرویست که از مرتبه حسن لغیره قاصر نیست وظاهر آنست
که حدیث شامل قتل عمد وقتل خطا ہر دو ست وبرتفرقه دلیلی منتهض نیست وتخصیص بے دلیل
مقبول نباشد پس حق حقیق بقبول آنست که قاتل عمد یا خطا وارث مال یا دیت نیست والیه
ذهب البیهقی ولیکن اگر این قتل بطور دفاع ست یا بامر امام حق پس وجهے از براے منع میراث
مفروض له شرعا نباشد وفرموده هرچه را پدر یا پسر فراهم آورد آن از براے عصبه او ست هرکه
باشد واین را ابوداود ونسائے وابن ماجه از عمر بن خطاب آورده اند وابن المدینے و
ابن عبد البر تصحیحش پرداخته دلیل ست بر وراثت ولا وحدیث ابن عمر مرفوعا که ولا لحمه است
همچو لحمه النسب نه بیع ونه هبه آن نمی شود واین را روایت از طریق شافعی از محمد بن حسن از ابو یوسف
شاگرد ابو حنیفه آورده وابن حبان تصحیحش کرده ولکن نزد بیهقی معلل ست لکن حدیث ان
میراث الولاء للاکبر من الذکور ولا ترث النساء من الولاء الا ولاء من اعتقن او
اعتقه من اعتقن اخرجه ابن ابی شیبة من حدیث عمرو بن شعیب عن ابیه عن
جده عن النبی صلعم دلیل ست بر تخصیص میراث ولا بمردان نه زنان را وآنش گفته

آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم فرمود افرضکم زید بن ثابت ست اخرجه احمد و صححه
الحاکم و الترمذی ولیکن معلل بارسال ست و درین حدیث باعوجی که درو ست اشارت ست بآنکه
درین باب رجوع بسوی او می توان کرد و لهذا شافعی در فرائض بروے اعتماد کرده و اورا بر غیرو
ترجیح داده **فصل** خلاف درانکه عبد مالک ارث می شود یا نمیشود اشهر آنست که عبد مالک نیست و ادله
دران بغایت مختلف ع فکیف یقوم الظل والعود اعوج و در حدیث حسن نزد ترمذی
از ابن عباس مرفوعا آمده که اذا اصاب المکاتب حدا او میراثا ورث بحساب ما عتق منه
و این صالح احتجاج ست بر آنکه عبد وارث نیست چه درین حدیث از براے جزء باقی بر عبودیت
اثبات میراث نفرموده و حدیث عمرو بن شعیب عن ابیه عن جده مرفوعا بلفظ المکاتب قن
ما بقی علیه درهم که نزد ابو داود و غیره است معارض اوست و جمع میان هردو ممکن ست
باین طریق که حکم عبودیت بروے در ماعدای احکام مذکور در حدیث اول ست.

باب در بیان عول

درین باب مرفوعے تا آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم ثابت نشده و دعوی اجماع صحابه هم
بران مخدوش ست بنا بر خلاف ابن عباس دران و نیست در اثبات آن مگر مجرد اجتهادات بعض
صحابه و اجتهاد صحابه بر احدی حجت نیست و لاسیما دیکه مستلزم قطع بعض میراث وارث باشد بلکه صنیع مرتبه
قسمت ترکه آنست که الحاق فرائض باهل آن کند و آنچه ماند باولی رجل ذکر دهد و هر کرا او تعالی
مقدم کرده است او را مقدم داشته نصیبش تمام و کمال بدهد و موخر کرده او تعالی را موخر
داشته ما بقی قلیل باشد یا کثیر باو بسپرد مثلا اگر یکے بمرد و زوج و مادر و خواهر گذاشت فرض
خدا از براے زوج نصف ست و در صورت عول او را ثلث ان می رسد و یک ربع از نصیب او
کم می گردد همچنین مادر را ثلث ست و در عول او را ربع می رسد و این حط ست از نصیبے که او تعالی
آن را فرض و مقدر فرموده پس قول بعول جز تبدیل را ست نیاید و کیف که رعایت مصلحت بعض
ورثه با دخال نقص که مفسده بیش نیست بر بعض دیگر نه از جنس اجتهاد جارے بر سنن مرضی ست

پس درین مسئله زوج را نصف ترکهٔ غیر منقوص و ام را ثلث و خت را سدس باقی می باید داد
و جزین سدس خواهر را دیگر هیچ نمی رسد اگرچه ذات فرض مقدر که نصف باشد بوده است
ولکن این نصف مشروط است بآنکه اولی تر بدان یافته نشود حاصل آنکه اخذ بعض میراث
وارث بمجرد رای بی مستند است و خطری که دران است مخفی نیست بخلاف تقدیم اول فاول
از کسانی که او تعالی میراث شان فرض گردانیده باآنکه داخل زیر حدیث الحقوا الفرائض
باهلها است و دران سلامت از خطر است زیرا که درین صورت دخول نقص بر اقدم واحق
نیست بلکه بر ذو فریضهٔ متاخره و استحقاق بعید است و رحم الله ابن عباس ما ابصره
بمدارك الاستدلال حیث یقول لو قدموا من قدم الله واخروا من
اخر الله ما عالت فریضة فی الاسلام ولیکن شوکانی رح بعد مدتی دراز از تالیف حاشیهٔ
شفاء الاوام ازین مسئله رجوع کرده رسالهٔ بنام ایضاح القول فی اثبات العول نوشت فصل
در مسئلهٔ رد میراث دلیلی بالخصوص نیامده و نه در عصر نبوت وقوع رد در فریضه از فرائض معلوم
شده ولکن استدلال بران بادلهٔ متقدمه در میراث ذوی الارحام ممکن است از انجمله دلیل
دال بر استحقاق یکی از ذوی الارحام از برای جمیع میراث است همچو حدیث الخال وارث
من لا وارث له و چون این معنی در ذوی الارحام ثابت شد پس ثبوتش در ذوی السهام
بالاولی باشد و از اعظم ادله بر رد حدیث ملاعنین است در صحیحین و دران آمده و کانت حاملا
وکان ابنها ینسب الی امه فجرت السنة انه یرثها و ترث منه ما فرض الله لها
و بیان این مفروضش در احادیث وارد شده همچو حدیث عمرو بن شعیب عن ابیه عن جده عن
النبی صلی الله علیه وآله وسلم انه جعل میراث ابن الملاعنة لامه ولورثتها من
بعدها اخرجه ابوداود و در سندش ابن لهیعه است ولیکن ترمذی از برای آن شاهدی
باین لفظ مرفوعاً آورده المرأة تحوز ثلاثة مواریث عتیقها ولقیطها و ولدها الذی
لاعنت عنه مگر در سند این شاهد با آنکه ترمذی تحسینش کرده مقال است و وجه استدلال آنست

کرام حائز جمیع میراث ولد خود ست و نیست مخنثی رو دگر همین خنثی مذکور والحاصل ان ذا
السهم له مع غیره ما فرضه الله له فی کتابه ومع عدم الغیر من العصبات وذوی
السهام له جمیع المال فرضا من الله عز وجل

باب در بیان خنثی

این قسم واسطه ست در بیان ذکر و انثی و درین شریعت حقه ذکرش نیامده و نه وجودش
در خارج متحقق گشته و صحت این مسئله مروی از بعض سلف که درین باب واقع شده ممنوع ست
و بر فرض صحتش میان سؤال از شئی و میان وجود آن شئی در خارج تلازمی نیست چه تعلق
سؤال بمستحیل گاهی از برای کدام غرض هیچو افحام و تمرین اذهان می باشد و حق تعالی در کتاب
عزیز فرض بعض فرائض از برای ذکر و بعض از برای انثی کرده و بدان ضرب امثال نموده
و بعض را از بعض باحکام ممیز ساخته و همچنین رسول او نموده ولیکن وجود چنین کس که یک آله
هیچو آله ذکر و آله دیگر هیچو آله انثی دارد و بسیار منقول شده اما میان وجود دو آله و میان خنثی
غیر ممیز بودن صاحب دو آله تلازمی نیست لاسیما که اعتبار بسبق بول کنند **فصل**
اما میراث مجوس پس قواعد شرعیه مغنی ست از آن چه تقریر اهل ذمه بر شریع آنها خواه در
نفس الامر صحیح باشد یا غیر صحیح متقرر شده و چون ترافع بسوی اسلام کنند پس حکم میان شان
بشرع اسلام باید چنانکه کتاب عزیز بدان مصرح و قضای رسول صلی الله علیه وآله وسلم بدان
قاضی ست پس تدوین این فصل چنانکه کرده اند و می کنند بی فائده عائده ست **فصل**
قسام اجیری ست هیچو سائر اجراء مستحق اجرت باشد از کسی که کار او کرده و این اجرت اگر
مسماة ست مستحق ماسوای آن نیست و اگر غیر مسماة ست اجرت مثل بر حسب عمل باید لکن
این قدر باید که اجرتش هیچو اجرت عمال و اهل اعمال وضیعه نباشد زیرا که مرجع این صناعت
قسمت بسوی علم ست و علم اشرف صنائع ست دینا و دنیا و نه آنقدر اجرتش باید داد که بمقدار
نصیب بعض مقتسمین برسد چنانکه درین روزگار می کنند که این ظلم بحت ست بلکه سلوک مسلک

وبسط باید کرد و اجرت بر مقدار انصباء باید داد و قول بعض اهل علم که اجرت قسام نصف عشر
ترکه یا ربع عشر آن باید مجازفه بیش نیست و بدلیلی بر نمی گردد بلکه اعانت ظلمهٔ قسامین بر اکل
مال مردم بباطل ست

باب در بیان وصایا

ابن عمر رض گوید آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم فرمود نمی رسد مرد مسلمان را که چیزی دارد و
دران وصیت کردن می خواهد آنکه دو شب بسر برد مگر آنکه وصیت وی نوشته نزد او موجود
باشد متفق علیه و سعد بن ابی وقاص گفت رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم را گفتم من مالدارم
و نیست وارث من مگر یک دختر من دو ثلث مال خود تصدق کنم فرمود نه گفتم نیمهٔ مال فرمود نه گفتم
یک ثلث فرمود یک ثلث و ثلث بسیارست اگر ورثهٔ خود را غنی بگذاری بهتر از آن ست که ورثه
بگذاری و پیش مردم دست بسوال بردارند و این نیز متفق علیه ست و دران دلالت ست بر آنکه
اقتصار بر ثلث بنابر علت مذکور ست و چون وارثی حقیقی از قرابت موجود نباشد اقتصار بر
ثلث هم واجب نبود ولیکن این اجماعی نیست زیراکه جمعی از اکابر علما بآن رفته اند که میت را
اگرچه جز بیت المال وارث نبود تصرفاتش جز در ثلث نافذ نیست و این ثلث که هر یکی را دران
اذن تصرف داده اند باعتبار آن قربت مقرره ست که میت از برای جان خود بدون ایجاب
شرعی بجا می آرد پس این ثلث ماذون به ست و اما آنچه بر میت واجب ست خواه حق خدا باشد
همچو زکوة و کفارات و حج که میت معتقد وجوب او ست یا حق آدمی باشد همچو دیون پس وجوب اخراج
آن از راس المال ست قبل از همه شئ و این تفصیل که در میان تعلق بمال ابتداءً و میان
تعلق بمال انتهاءً ذکر می کنند چیزی نیست و اصلاً تاثیری ندارد حاصل آنکه چون میت بمیرد
حقوق خدا و حقوق آدمیان که بر ذمه اش واجب بود اخراج آن از راس ترکهٔ او واجب ست
بعد ازان در باقی نظر کنند اگر میت وصیتی بکدام قربت غیر واجبه بوی کرده است اخراجش
از ثلث باقی واجب باشد زیراکه ایزد تعالی دستوری تصرف بثلث مالش ارزانی داشته

بهر طور که خواهد صرف کند نگریسته با عدم ضرار چه تفضیل بعض ورثه بر بعض یا اخراج مال از ورثه
نه از برای مقصدی دینی بلکه از برای محض حرمان ورثه سپس درین قرب که میت از برای
خود مقرر کرده رفته است دیدنی است اگر مستغرق ثلث باشد بدون زیادت و نقصان است
انفاذش واجب و اگر زیاده است انفاذ زائد جز باذن ورثه نمی تواند شد و نه داخل در رضای
شان بر خروج پاره از مال مملوک خود کم باشد یا بسیار حاصل گشته و اگر کمتر از استغراق ثلث است
فاضل از ثلث ورثه را باشد فهذا هو الحق الذی لا ینبغی العدول عنه و اما گردانیدن
بعض حقوق واجبه الهی از ثلث و بعض از راس مال پس بی اصل است و جز محض خیالات مختلفه
نیست و ظاهر نزد ما آنست که میان حقوق واجبه خدا و حقوق آدمیان در مخرج آن از ترکه
فرقی نیست و نه تقدیم حقوق آدمی بر حقوق خدا واجب بلکه جمله حقوق یکسان است زیرا که مشترک است
در وجوب بر میت و لا فارق بین واجب و واجب و هر که زعم کند که بعض حقوق اقدم از بعض است
بروی دلیل آوردن واجب با آنکه اگر یکی گوید که حقوق خدا اقدم از حقوق بنی آدم است
بقوله صلی الله علیه و آله و سلم فدین الله احق ان یقضی استدلال شاید بعید از صواب نیست
اگر نه این می بود که مراد به یقضی بفعله الفاعل است هیچ قریب است که از طرف قریب خود حج بکند
دا از وی صوم نهد نه آنکه مال از برای این کار کردن بدهد که این محتاج دلیل دال بر جهت است او
تا بر ایجابش چه رسد و در حدیث معاذ بن جبل آمده که فرمود رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم
خدا او تعالی تصدق کرد بر شما بثلث اموال شما نزد وفات شما از برای زیادت در حسنات شما
رواه الدارقطنی واخرجه احمد والبزار من حدیث ابی الدرداء وابن ماجة
من حدیث ابی هریرة وکلها ضعیفة لکن قد تقوی بعضها ببعض و عائشه گوید مردی
آمد و گفت ای رسول خدا مادر من ناگهان جانش رفته و وصیت نکرد و گمان دارم که اگر
سخن می کرد از طرف خویش صدقه می داد او را اجر است اگر از جانب وی صدقه دهم فرمود
آری و این متفق علیه است و لفظ مسلم است و این بحث طویل الذیول و متشعب الاذیال از معقول

ومنقول ست و احسن اقوال آنست که تعلق ثواب وعقاب بعد از موت انسان جز بسبب
از وی نباشد پس در ثواب ہمچو صدقۂ جاریہ وعلم نافع وولد صالح ست وشک نیست که
این ہر سہ چیز سعی آدمی ست وظاہرش لحوق ہر یک از ولد بوالد ست دعا باشد یا جز آن
نه مجرد دعا چنانکه لفظ یدعو له بران دال ست ومنجملۂ سعی انسان یکی سنت حسنه ست که
آنرا جاری کرده وبالجمله ہر چه بودن او از سعی انسان صحیح ست شرعًا یا عقلًا در لحوق آن بانسان
ریبی نیست واین در سعی حسن ست ودر عکس آن جاری ساختن سنت سیئه ووصیت
متضمن اثم یا قطیعت رحم ونحو آن ست ودر مثل این امور طردًا وعکسًا اشکالی نیست زیرا که
مندرج ست زیر قوله تعالی وَأَن لَّيْسَ لِلْإِنسَانِ إِلَّا مَا سَعَىٰ اشکال اگر ہست در کارہا نیست
که از سعی انسان نیست مثل حدیث صیام ولی میت از طرف میت وہمچو حج از طرف اخت
واز طرف شبرمه ونبیشه که آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم برانها تقریر ایشان فرموده است
وہمچو دعا از برای اموات نزد ذکر وزیارت قبور موتی ونحو آن از امور پس بعض مردم تاویل
این کارہا می کنند وبسوی نوعی از سعی ارجاعش می نمایند حالانکه ملجی از برای این تاویل و
ارجاع نیست بلکه اولی آنست که چنان گویند که انچه مخالف آیۂ مذکوره آمده مخصص این
عموم ست وبنای عام بر خاص امری متفق علیه علمای اصول باشد واگر از تاویل ناگزیر ست
پس تاویل چنین باید کرد که مخالف عدل خدا وحکمت آلهی ست ہمچو تعذیب میت ببکای اہل
وی چه تاویل این قسم امور محتاج الیه جمهور ست وکیف که تعذیب بدون سبب از انسان
عدل نباشد ونه موافق حکمت ست فهذا خلاصة ما ينبغي القول به في هذه المسئلة
فصل ابو امامۂ باہلی گفت آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم را شنیدم می فرمود خدا ہر ذی حق را
حق او بداد پس نیست وصیت از برای وارث اخرجه احمد وحسنه الترمذی ما
قوله این خزیمه وابن الجارود ودارقطنی روایتش از حدیث ابن عباس کرده و
در آخرش زیاده نموده الا ان يشاء الورثة واسنادش حسن ست وبالجمله در مشروعیت

وصیت از برای اقارب قبل از نزول آیۂ مواریث خلافی نیست و بعد از نزول آیہ پس
دران خلاف ست ولکن شک نیست کہ آیہ منسوخ ست بحدیث وحدیث متضمن اشارتست
بسوی آیۂ مواریث ست پس نتوان گفت کہ نزد بعض اہل اصول متمحض از برای نسخ نیست
زیراکہ این نسخ باشارت مذکور واقع شد آری خلاف در منسوخ ست کہ آیا جواز ست یا وجوب
وحق آنست کہ منسوخ مجموع مفاد آیہ ست چنانکہ حرف نفی در لا وصیۃ لوارث بران مشعر ست
لاسیما لفظ ابن عباس کہ لا یجوز لوارث وصیۃ کما اخرجہ الدارقطنی موصولا
وابوداود مرسلا واما معارضہ میان این حدیث وحدیث اذن تصرف در ثلث مال
پس جمع ممکن ست باین طریق کہ اذن مقید ست یا مخصص بآنکہ وصیت غیر وارث را باشد
حاصل آنکہ وصیت از برای وارث ممنوع ست بنص حدیث و بر زاعم جواز دلیل ست
ولاسیما چون این وصیت بقصد ضرار بعض ورثہ باشد کہ این حرام ست بقرآن قال تعالی
غیر مضار وقال فمن خاف من موص جنفا او اثما الآیہ وکذلک ہر وصیت کہ
مخالف شرع شریف باشد باطل ست ومنع وصیت ضرار از کتاب وسنت ثابت ومنجملہ
آن یکے تفضیل بعض ورثہ بر بعض ست ورسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم آنرا جور نامیدہ
وبالجملہ ظاہر ادلہ عدم نفاذ چیزے از وصیت ضرار ست خواہ بثلث باشد یا بکتر یا بزیادہ بلکہ
لائق رد آن بر فاعل او ست واحادیث اذن بثلث مقید ست بعدم ضرار وعلامہ شوکانی
را دران رسالہ مختصرہ ست

کتاب الجنایات

ابن مسعود گفتہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمود حلال نیست خون مرد مسلمان کہ
گواہی می دہد بہ لا الہ الا اللہ وانی رسول اللہ مگر بیکے از سہ کار ثیب زانی ونفس
بنفس وتارک دین خود ومفارق جماعت رواہ الجماعۃ وحدیث متفق علیہ ست ودر
حدیث عائشہ مرفوعا آمدہ روا نیست کشتن مسلمان الا در یکے از سہ خصال زانی محصن

دوم دیگر بکشد مسلمان را عمداً پس کشته شود و سوم دیگری که بیرون شود از اسلام و محاربه کند
با خدا و رسول پس کشته شود یا بر دار کشیده آید یا دور کرده شود از زمین رواه ابو داود
والنسائی و این تخییر ثابت است از قرآن کریم وهو الحق الذی لا محیص عنه و تقسیمی
که درین هر سه عقوبت از ابن عباس رضی الله عنهما آمده حجت نیست ابن مسعود گفت
رسول خدا صلی الله علیه وآله وسلم فرموده اول حکم که درمیان مردم کنند روز قیامت در
خونها باشد متفق علیه و فرموده هر که بکشد بنده را بکشیم او را و هر که جدع کند عبد را جدع کنیم او را رواه
این نزد احمد و اهل سنن آمده و ترمذی تحسینش نموده ولیکن روایتش از طریق حسن بصری از
سمره آمده و در سماع حسن از سمره اختلاف است و در روایتی آمده هر که خصی کند بنده خود را ما
او را خصی کنیم و این زیادت را که نزد ابی داود و نسائی است حاکم صحیح گفته و در سند حدیث
ابن عباس لا یقتل حر بعبد متروکین اند بلکه قتل حر بعبد خواه بنده این کس باشد یا
غیر ثابت است و خواه قن باشد یا مولی و مؤید اوست قوله تعالی النفس بالنفس و ادله ثابت
وارد اند بر قتل مرد عوض زن با ولی تسلیم کردن شیء از ورثه زن و در حدیث عمر بن خطاب
آمده که آنحضرت صلعم را شنیدم می فرمود کشته نشود پدر عوض پسر و این را احمد و ترمذی و ابن
ماجه روایت کرده اند و ترمذی گفته مضطرب است و ابن جارود و بیهقی تصحیحش نموده اند
و چون ابی جحیفه از امیر المؤمنین علی رضی الله عنه پرسید نزد شما چیزی از وحی جز قرآن است
فرمود سوگند بکسیکه دانه شگافت و نسمه پیدا کرد مگر فهمی که خدا مردی را در قرآن عطا فرماید
و مگر آنچه درین صحیفه است گفتم در صحیفه چیست فرمود دیت است و رهانیدن بندی و آنکه کشته
نشود مسلم بکافر رواه البخاری واخرجه احمد وابو داود والنسائی من وجه آخر
عن علی رضی الله عنه و گفت خونهای مسلمانان برابر است و می دود بذمه مسلمانان ادنای
ایشان و ایشان یکدست اند بر غیر خود و کشته نشود مؤمن بکافر و نه ذو عهد در عهد خود و این را
حاکم صحیح گفته و انس بن مالک گفته دختری را یافتند که میان دو سنگ کوفته شده او را پرسیدند

که این کار با تو کدام کس کرده است فلان یا فلان تا آنکه ذکر یهودی کردند اشارت
به سر کرد آن یهودی را گرفتار ساختند وی اقرار کرد آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم فرمود
سر او را میان دو سنگ بشکنید حدیث متفق علیه است و لفظ مسلم راست پس این قول
که حد جز بسیف نباشد باطل است و از عمران بن حصین آمده که غلامی از ان مردم فقیر گوش
غلامی از ان مردم غنی ببرید فقرا نزد آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم آمدند بر ایشان چیزی مقرر نکرد
رواه احمد والثلاثة باسناد صحیح و عمرو بن شعیب عن ابیه عن جده گفته مردی طعنی بزانو
مردی کرد وی نزد رسول خدا صلی الله علیه وآله وسلم آمد و گفت قصاص من بگیر فرمود تا آنکه
بشوی باز آمد و قصاص خواست پس قصاص گرفت باز آمد و گفت لنگ شدم فرمود
ترا نهی کردم تو نافرمانی من کردی پس دور کرد ترا خدا و باطل شد لنگی تو و نهی فرمود از قصاص
جرح تا آنکه صاحبش به گردد و درینجا دلیل است بر وجوب انتظار به برء جرح و اندمال آن و برء قصاص
از جارح و این حدیث نزد احمد و دارقطنی است ولکن معلل بارسال است و ابوهریره گفت
دو زن باهم پیکار کردند از قبیلهٔ هذیل یکی دیگری را بسنگ زد و او را با بچه که در شکمش بود
بکشت اختصام بآنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم کردند حکم داد که دیت جنین او یک غرهٔ عبد
یا ولیده است و دیت زن بر عاقله اش نهاد و ولد او را و هر که با او بودند آنها را وارث او گردانید
حمل بن نابغهٔ هذلی گفت ای رسول خدا صلی الله علیه وآله وسلم چگونه تاوان دهم کسی را که نخورد
و نیاشامید و نه سخن کرد و نه آواز بر آورد و همچو کس انداخته می شود یا خون چنین شخص باطل باشد
فرمود این مرد از برادران کاهنان است و این ارشاد بنا بر سجع بستن وی کرد حدیث
متفق علیه است و ابوداود و نسائی روایتش از ابن عباس کرده اند و صحیح ابن حبان والحاکم
و انس گفته که ربیع بنت نضر عمهٔ او دندان پیشین دختری بشکست و از وی عفو خواستند عفو ننمودند
ارش عرض کردند ابا آوردند نزد آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم آمدند و انکار کردند مگر قصاص
آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم امر بقصاص فرمود انس بن نضر گفت ای رسول خدا صلعم ثنیه

ربیع شکستہ شود بخدا ای کہ ترا بحق فرستاد و بدانش شکستہ نشود آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمود ای انس کتاب خدا قصاص ست قوم راضی بعفو شد حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمود از عباد خدا کسانی اند کہ اگر قسم بر خدا کنند سوگند ایشان راست فرماید و این حدیث متفق علیہ ست اگرچہ لفظ از بخاری ست و فرمود ہر کہ در عمیت کشتہ شد یا در اند اختن سنگ یا سوط یا عصا بروی عقل خطا ست و ہر کہ عمداً کشتہ شد آن موجب قصاص ست و ہر کہ حائل این قصاص شود بروی لعنت خدا ست اخرجہ ابو داود والنسائی و ابن ماجة باسناد قوی و این مبنی بر آنست کہ قتل دو قسم ست عمد و خطا و طائفہ ہا از اہل علم قتل را سہ قسم ساختہ اند قسم سوم کہ خطای شبہ عمد باشد افزودہ و دران دیت مغلظہ مقرر کردہ اند و اثبات قود ننمودہ باحادیثی کہ درین باب آمدہ استدلال نمودہ و گفتہ کہ در قتیل خطا شبہ عمد صد شتر ست از انجملہ چہل باردار باید و لکن حدیث زنی کہ زنی را بسطح کشتہ بود و آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم او را قتل فرمودہ معارض این احادیث ست و مقام از معارک ست محل بسط آن از مبسوطات باشد **فصل** ابن عمرؓ گفتہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمود چون مردی مردی را گرفت و دیگرے بکشت قاتل کشتہ شود و ممسک محبوس گردد و این را دارقطنی موصولاً و مرسلاً آوردہ و ابن قطان صحیحش گفتہ و رجالش ثقات اند مگر آنکہ بیہقی ترجیح ارسال کردہ و عبدالرحمن بن بیلمانی از آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم آوردہ کہ آنحضرت صلعم مسلمانے را عوض معاہد قتل کرد و فرمود من اولے ترکسے ام کہ وفاے ذمۂ او کند و این مرسل ست نزد عبدالرزاق و موصول ست نزد دارقطنی بذکر ابن عمر و لکن اسناد موصول واہے ست و ابن عمرؓ گفتہ کشتہ شد یک کودک بطریق غیلہ یعنی فریب عمرؓ گفت اگر تمام اہل صنعا دران شریک می شدند ہمہ را عوض این کودک می کشتم رواہ البخاری حاصل آنکہ اگر جماعتے از مردان یا از مردان و زنان در قتل مردے عمداً شریک یکدیگر بودن حق شرعے گردند ہمہ کشتہ شوند و ہذا ہو الحق زیراکہ ادلۂ قرآنیہ و حدیثیہ درمیان قاتل یکے باشد یا

جماعه فرق نکرده و حکمتی که تشریع قصاص از برای آن بوده یعنی حقن دما و حفظ نفوس نفوس مقتضی همین ست که همگنان کشته شوند و هر که قائل بعدم جواز قتل جماعت بواحد ست وی حجتی شرعیه ندارد بلکه غایت آنچه بدان استدلال کرده اند تدقیقات ساقطه ست که از شرع مطهر در قبیلی و دبیری نیست و علامه شوکانی بر بعض علمای عصر درین ابحاث نقض کرده باستیفای جمیع حجج پرداخته و فرموده هر که او را قتیلی بعد این مقال ام کشته شود اهل آن قتیل میان دو اختیار اند یا دیت گیرند یا بکشند اخرجه ابو داود و من حدیث ابن شریح الخزاعی والنسائی واصله فی الصحیحین من حدیث ابی هریرة بمعناه

فصل اگر یکی ببیند که مردی یا زن او زنا می کند قتلش روا نیست زیراکه در حدیث سعد بن عباده در همچو ماجرا منع از قتل آمده آری نزد این روایت انکار منکر مذکور و حیلولت میان آن بهر چه ممکن ست واجب باشد چنانکه بر غیر زوج واجب ست و تا تواند قتل نکند و اگر انکار آن جز بقتل نتواند بکشد چنانکه حکم سائر معاصی ست

باب در بیان دیات

عمرو بن حزم گوید آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم باهل یمن کتابی نوشت در آن این ست که هر که مسلمانی را بدون جنایت بکشد وی را قصاص ست مگر آنکه اولیای مقتول راضی گردند یعنی بدیت یا عفو و در نفس دیت صد شتر ست و در بینی که از بیخ بر کنده شد دیت ست و در زبان دیت ست و در هر دو لب دیت ست و در هر دو بیضه و در ذکر و در صلب و در هر دو چشم دیت ست و در یک پای نیم دیت و در مأمومه که بمغز پوست رسد ثلث دیت و در جائفه که بشکم رسد ثلث دیت و در منقله پانزده شتر و در هر انگشت از انگشتان دست و پای ده شتر و در موضحه که سفیدی استخوان ظاهر کند پنج شتر ست و مرد کشته می شود بزن و بر اهل ذهب هزار دینار ست اخرجه ابو داود فی المراسیل والنسائی وابن خزیمة وابن الجارود وابن حبان واحمد واختلفوا فی صحته و ابن مسعود گفت آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم

فرمود دیت خطا اخماس ست بست حقه و بست جذعه و بست بنات مخاض و بست بنات
لبون و بست بنی لبون اخرجه الدارقطنی و لفظ سنن اربعه بست بنی مخاض بدل
ابن لبون ست و لکن اسناد اول اقوی ست و این حدیث را ابن ابی شیبه بطور دیگر بطریق
وقف آورده و موقوف اصح ست از مرفوع و ابوداؤد و ترمذی روایتش بطریق رفع از عمرو
بن شعیب عن ابیه عن جده کرده و لفظش این ست دیت سی جذعه و سی حقه و چهل
باردار ست و هر نوع از انواع دیت براسه یک اصل ست اگر جانی اختیارش بکند و
احادیث در مقادیر دیات تغلیظا و تخفیفا مختلف آمده و هر یکی را قسم ست دیت مغلظه
در خطای شبه عمد باشد و دیت مخففه در خطای محض و احادیث مصرح اند باین معنی بدان
رجوع باید کرد و مذاهب درین باب مختلف بوده و لکن حجت نیست مگر در دلیل نه در قال و قیل
و مراد به تغلیظ آنست که اولاد بعض ابل در بطونش باشد چنانکه در احادیث ست عبدالله
بن عمرو بن العاص از آنحضرت صلعم آورده که دیت خطای شبه عمد آنکه بسوط یا عصا باشد
صد شتر ست چهل ازان چنان باشد که در شکمهای آنها اولاد بود اخرجه ابوداود
والنسائی و ابن ماجة و صححه ابن حبان و فرمود این و آن برابر ست یعنی خنصر و ابهام
رواه البخاری عن ابن عباس و لفظ ابی داود و نسائی الاصابع سواء ست با زیادت
الاسنان سواء و الثنیة و الضرس سواء و لفظ ابن حبان آنست که دیت اصابع یدین
و رجلین برابر ست از هر انگشت ده شتر و در حدیث عمرو بن شعیب عن ابیه عن جده مرفوعا
آمده که در مواضح پنج پنج شتر ست و این را احمد و اهل سنن اخراج کرده اند و احمد الاصابع
سواء کلهن عشر عشر من الابل زیاده کرده و صححه ابن خزیمة و ابن الجارود
و هم ازوی مرفوعا مروی ست که عقل یعنی دیت اهل ذمه نصف عقل مسلمانان ست
رواه الاربعة و نزد ابی داود باین لفظ ست که دیت معاهد نصف دیت حر ست و لفظ
نسائی آنست که عقل زن همچو عقل رجل ست تا آنکه بثلث دیتش برسد و صححه ابن حبان

و این در ارش جراحات باشد و مستفاد از ادله آنست که قبیله عاقله جانی نفس خود است و بطن عاقله
جانی خود و قرابت عاقله جانی قریب است و میان این احادیث منافات نیست بلکه جمع است
باین طریق که چون قرابت قادر باشد بر تسلیم لازم اخص باشد از غیر خود و چون لازم محتاج زیادت
باشد و قرابت را قدرت بر وفا نبود بطن را لازم گردد و بعده قبیله را و هم از وی آمده مرفوعا
که عقل شبه عمد مغلظ است مثل عقل عمد و کشته نشود صاحب او و شبه عمد آنست که بجهد شیطان
بود و باشد خونها در میان مردم در غیر دشمنی و بلا حمل سلاح اخرجه الدارقطنی و ضعفه
و ابن عباس گفته مردی مردی را بر عهد رسول خدا بکشت آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم
دیتش دوازده هزار درهم مقرر گردانید رواه الاربعة و نسائی و ابو حاتم ترجیح ارسالش کرده اند
و ابو رمثه گفته آمدم رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم را و با من پسر من بود پرسید این کیست
گفتم این پسر من است گواه شو بدان فرمود آگاه باش که این جنایت بر تو نمی کند و نه تو جنایت
بر وی می کنی رواه احمد و النسائی و ابو داود و صححه ابن خزیمة و ابن الجارود
و این حدیث مطابق کریمه و لا تزر وازرة وزر اخری است ع

گنه بود مرد ستمگاره را — چه تاوان زن و طفل بیچاره را

و مجموع این ادله قول قائل که عقل در شریعت ثابت نیست مردود است زیرا که ادله عقل
اخص مطلق است و عمل بدان واجب و ظاهر صحیح آنست که عقل در جمله جنایات خطا لازم باشد
بدون فرق میان موضحه و ما دون و ما فوق آن و در هر جنایات از شارع ارش مقدر
آمده همچو جنایات مذکوره در حدیث طویل عمرو بن حزم و جز آن که در معنی اوست واجب دران
اقتصار است بر مقدار وارد در نص و هر جنایت که دران تقدیر ارشش از شارع نیامده
بلکه تقدیر ارش دران از صحابی یا تابعی یا من بعدهما آمده پس دران حجت بر احدی نیست
بلکه مرجع دران محل نظر مجتهد است و بر مجتهد واجب است که در مقدار نسبت ارش بالنسبت بجنایت
که دران ارش مقدر از شارع آمده است بنگرد و چون در ظن او مقدار نسبت غالب گردد باید که

بمقدار ہمان نسبت تقدیر ارش کنند مثلا وسیع از بدای موضحه ارش مقدر ست اگر جنایتے
کمتر از موضحه باشد ہمچو سمحاق و مثلا حمه و باضعه و دامیه پس به بینند که مقدار باقی از لحم بعظم چیست
اگر بقدر خمس یا بد جنایت اربعه اخماس از لحم بریده در دیت این جنایت چار شتر یا چهل مثقال
مقرر گردانند زیرا که مجموع ارش موضحه پنج ابل یا پنجاه مثقال بود و اگر دید که باقی از لحم ثلث ست
ارش جنایت بمقدار دو ثلث از ارش موضحه گردانند و چون باقی مثلا نصف یا ربع یا خمس
یا عشر باشد نیز ہمچنین بجا آرد و ہکذا در سائر جنایات که تقدیر ارشش نیامده ملاحظه نسبت
میان او و میان مقدر الارش از جنس آن جنایت بکند و درین حین حاکم عالم محتاج
تقلید دیگرے از مجتهدین نباشد کائنا من کان و نه تقسیم جنایت بسوی واجب الارش
مقدر و واجب الحکومة باقی ماند و معلوم ست که فقها غیر ممعن اند در روایت و بسیاری ازین
بیچارگان میان حدیث صحیح و موضوع فرق نمی کنند تا بدریافت علل خفیه احادیث چه
رسد و بدتر از ایشان حال صوفیه ست که ہر حدیث موضوع نزد یک ایشان گویا ام الکتاب
است فسبحان الله و بحمده و در دیت عبد دو صورت ست یکے آنکه واجب قیمت
عبد ست اگرچه از دیت حر متجاوز گردد زیرا که عبد عینے از اعیانی ست که تملک آن صحیح باشد
پس چنانکه وجوب قیمت بر متلف عین ست اگرچه از دیت آزاد بیفزاید ہمچنین بر متلف عبد
ہم واجب ست دوم آنکه زیاده بر دیت حر لازم نیست زیرا که عبد از نوع انسان ست
و در جمیع صفات معتبره کمتر از حر باشد و غایت منتہایش آنست که در کمال ہمچو انسان حر باشد
و واجب در حر دیت ست پس لیس شی زیاده بران و اول ارجح ست من حیث الرای لیکن
از طریق روایت از آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم درین باب چیزے بصحت نه پیوسته
و از علی مرتضی رضی الله عنه ہمچو ہر دو قول مرویست **فصل** اصل اصیل در جنایت ہمه
حیوان غیر انسان آنست که این جنایت بر مالک حیوان مضمون نیست بنا بر دو امر یکے
آنکه جانے غیر مکلف ست پس الزام مالکش جز بموجب روا نباشد دوم آنکه حدیث حتان الدابة

سببا ماصحیح ست و ستوجب بران تعاسبت تا آنکه مخصصی بیاید بمچو حدیث تضمین آنحضرت صلعم جنایۂ
صاحب ماشیۂ که در شب افساد کرده وملحق ست باین مخصص جنایت واقع از دابۂ بسبب
آدمی چنانکه دابه را در راه مسلمانان استاده کند یا در بازار یا بدوانند یا سگ گزنده بهر دو وآنرا
نه بندد یا انچه مانند اینهاست حاصل آنکه جنایت دابۂ غیر مضمون ست مگر بدلیلی که دال بود
بر ضمانش باشد یا بسبب آدمی بود که اگر آن سبب نمی بود این جنایت ازان دابه صادر
نمی شد ومخصص اول شرعی ست وثانی عقلی ابن عمر رضی الله عنهما گفت آنحضرت صلی الله علیه
وآله وسلم فرمود جابرترین مردم بر خدا سه کس اند یکی آنکه در حرم خدا قتل کرد دیگر آنکه غیر قاتل
خود را بکشت سوم آنکه بنا بر ذحل یعنی ثار جاهلیت کشت و این نزد احمد وابن حبان ست
در ذیل حدیثی صحیح وعمرو بن شعیب عن ابیه عن جده مرفوعًا آورده که هر که خود را طبیب شود
ووی معروف بطب نیست آنکس ضامن باشد اخرجه الدارقطنی وصححه الحاکم
واین حدیث نزد ابی داود ونسائی وغیرهما نیز هست مگر آنکه مرسلش اقوی از موصل باشد و
این عام ست ازانکه علاجش سرایت کرده یا مباشر بوده وبعمد باشد یا بخطا در هر حال دیت
بروی واجب ست گو بنا بر رضای بیمار بمعالجه اش قصاص نباشد ودر سبل گفته در سرایت
دیت نیست ودر مباشرت مضمون علیه باشد اگر عمدًا ست دیه بر عاقله بود اگر خطا ست

باب در بیان دعوی خون وقسامت

اصح احادیث که درین باب آمده حدیث متفق علیه سهل بن ابی حثمه از کبراء رجال قوم
ویست که عبدالله بن سهل ومحیصه بن مسعود بهر و بنا بر جهدی که بایشان رسیده بسوی
خیبر برآمدند ومحیصه برگشته خبر داد که عبدالله بن سهل کشته شد واز یهود باز خواست کرد وگفت
شما او را کشته اید یهود گفتند والله ما نکشته ایم محیصه وبرادرش حویصه وعبدالرحمن بن سهل نزد
آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم آمدند ومحیصه سخن کردن گرفت حضرت فرمود کبر کبر اراده سن
نمیتیکلم کرد باز محیصه سخن نمود فرمود دیت صاحب شما دهند یا ایذان بحرب نمایند یا دیت ما

به یهود تحریر فرمود آنها نوشتند که ما هرگز نکشته ایم حضرت بحویصه و محیصه و عبد الرحمن بن سهل
گفت شما سوگند می خورید و مستحق خون صاحب خود می شوید گفتند نه فرمود یهود سوگند خورند
گفتند آنها مسلمان نیستند آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم دیت از نزد خود بداد و صد شتر
بایشان فرستاد سهل گوید یک ناقه سرخ ازان شتران مرا لت زد و آز مردی از انصار
مروی ست که رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم قسامت را بر طریقیکه در جاهلیت بود مقرر
داشت و میان مردم از انصار در قتیلی که دعوی آن بر یهود خیبر کردند حکم فرمود و این زوائد
مسلم ست و جهالت صحابی غیر قادح باشد در صحت و ثبوت سند و روایت درین باب
جمعی کثیر را از اهل علم مسائل عاطله از دلائل واقع شده و در هیچ حدیثی چه صحیح و چه حسن انچه
مقتضی جمع میان ایمان و دیت باشد ثابت نگشته بلکه تصریح احادیث فقط بوجوب ایمان ست
و بعض مصرح بوجوب دیت فقط و بالجمله خبط و خلط بسیار در راز کار درین باب بوده و هرگز
او تعالی ما را باثبات احکام برهنه از دلائل متعبد نساخته و لاسیما دسیکه مخالف شرع ثابت
باشد و مستلزم اخذ مال بود که معصوم ست مگر بحق اسلام و لهذا جمعی از سلف همچو ابو قلابه و
سالم بن عبد الله و حکم بن عتیبه و قتاده و سلیمان بن یسار و غیرهم بآن رفته اند که قسامت
غیر ثابت ست بنا بر مخالفتش با اصول شریعت بچند وجه که در شرح منتقی مذکور ست و جواب
جمهور از انکار ایشان نیز همان جا ذکر یافته و بعد از انکه ثبوتش بحدیث صحیحین باشد انکار
را جای نیست

باب در بیان قتال اهل بغی

مرویست از ابن عمر که هر که بر ما سلاح بر داشت وی از ما نیست اخرجه الشیخان
بالاتفاق و از ابی هریره مرفوعا آمده هر که برآمد از طاعت و گذاشت جماعت را و مرد پس
مردنش مردن جاهلیت ست و این را مسلم روایت کرده و فرمود آنحضرت صلی الله علیه و آله
وسلم بکشد عمار را گروه باغی رواه مسلم ایضا عن ا سلمه و عرفجه بن شریح از آنحضرت صلعم شنید

می فرمود هر که آمد شمارا و امر شما فراهم ست و می خواهد که جدا کند جماعت شمارا او را بکشید اخرجه
مسلم و ابن عمر مرفوعاً آورده می دانستی ای ابن ام عبد حکم خدا در بارهٔ کسیکه ازین امت باغی
گشته چیست گفت خدا و رسول دانا ترانند فرمود تمام کرده نشود کار زخمی ایشان و کشته نشود
اسیر ایشان و خواسته نشود گریزنده ایشان و تقسیم کرده نشود غنیمت ایشان و این را بزار و
حاکم روایت کرده اند و آنکه حاکم تصحیحش کرده وهم ست زیرا که در اسنادش کوثر بن حکیم متروک ست
اما از علی موقوفاً نحو آن بچند طریق بصحت رسیده و اخرجه ابن ابی شیبة و الحاکم و این
باب در اصل مستفاد از اجتهادات صحابه رضی الله عنهم ست و اکثر مرویات درین باب از علی
مرتضی ست و از آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم مرفوعاً ثابت نشده مگر حدیث مذکور که جماعتی
از حفاظ تضعیفش گفته اند و صحیح آنست که منادی علی رضی الله عنه روز صفین ندا کرد و رفع ثابت
نشد و اهل اسلام اجماع کرده اند بر بعض این احکام مثل عدم جواز سبی بغاة حاصل آنکه
اصل دم و مال مسلم عصمت ست و او تعالی سوای قتال طائفهٔ باغیه تا آنکه از بغی برگردد اذن
بامری دیگر نداده پس واجب اقتصار بر همین قدر ست و هر که از وی صفت بغی حاصل نشده
با وی قتال روا است اگرچه جریح یا منهزم باشد بدون فرق میان کسیکه او را فئه باشد و کسیکه
او را فئه نباشد مادام که مصر بر بغی خود ست و گرفتن مال او روا نیست بلکه مالش باقی بر عصمت
اصلیه ست و همچنین سبی مسلمین باذن به از طرف خدا نیست و بی شک و شبهه حق بدست
علی کرم الله وجهه بود در جمیع مواطن و طلحه و زبیر با وی بیعت کرده بشکستند و بغی ورزیده بر
جیوش مسلمین بر آمدند ناچار قتال شان واجب آمد و قتال او با خوارج حق ست احادیث
متواتره دال ست بر مروق خارجیان از دین همچو مروق سهم از رمیه و همچنین بغی اهل صفین
ظاهر ست و اگر دران هیچ نباشد مگر همین حدیث مرفوع یا عمار تقتلک الفئة الباغیة
از برای افادهٔ مطلوب کافی ست و معاویه را صلاحیت معارضهٔ علی نبود لکن وی طلب
ریاست و جاه و دنیا کرد در میان قومی اغتام که نه معروف می شناختند و نه منکر را انکار

می کردند معاویہ با ایشان راه مخادعت رفت و طلب دم عثمان ظاهر نمود کار او از پیش رفت و این قوم رو بروی او بذل دنانیر و اموال کرد و خیر خواهی او نمود تا آنکه حضرت امیر اہل عراق می گفت که دوست دارم آنکه ده کس از انها عوض یک کس از اہل شام ہمچو صرف دراہم بدینار بکار آیند و درین معامله از اہل شام ہیچ عجب نیست عجب از کسی ست که بصیرت دارد ہمچو بعض صحابه و فضلای تابعین که میل بمعاویه کردند کاش می دانستیم که کدام امر بر ایشان مشتبه شد تا آنکه بنصر سلاطین و خذل محققین پرداختند حالانکه قول او سبحانه فان بغت احداھما علی الاخری فقاتلوا التی تبغی حتی تفیٓء الی امر الله بگوش ایشان رسیده و احادیث متواتره در تحریم عصیان ائمه است مادام که کفر بواح نکنند شنیده و قول آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم بحق عمار که تراً فئه باغیه بکشد بصماخ هوش خورده و راست این ست که اگر عظیم قدر صحابه و رفیع فضل خیر القرون نمی بود می گفتیم که حُبّ شرف و مال سلف این امت را در فتنه انداخته چنانکه خلف را مفتون خود ساخته اللهم غفراً و نشر مصحف که در قتال باغیان بوده از سنت مطهره ثابت نیست و نه سنت خلفای راشدین ست بلکه محدث اول او معاویه ست که براه خدیعت این کار کرده و عمرو بن العاص او را برین حرکت بر داشته چنانکه مطلع بر کتب سیر و تاریخ می داند و معهذا صحابه اجماع کرده اند بر قبول اخبار بغاة و این فائده در خور یاد داشتنی ست تا اعتراض غیر عارف بحقائق بر روایت از بغاة علی کرم الله وجهه برخیزد علامه سید محمد بن ابراهیم وزیر در عواصم و قواصم درین باب بسط قول کرده و بعد طرق حکایت اجماع برین پیش نموده فصل سبب اعظم و رکن اهم از امامت و نصب امام انصاف ظالم از مظلوم و قیام بعدل و راست اسلام ست و شک نیست که ہیچ مال ظالم از برای قضای ماخوذ از مظلوم از ان جنس ست که اتمام واجب جز بدان نمی تواند شد و ہمچنین دادن چیزی که بدست ظالم ست بمظلوم عوض حق او و ہمچنین گرفتن زکوة و نحو آن باکراه از ممتنع از تسلیم آن بشرطیکه امام صرف آن زکوة در مصارف مذکوره در کتاب الله بکند واجب ست لیکن

چون التباس مظالم بوجهی باشد که معرفت مظلومین ممکن نیست پس این اموال من جمله اموال ضائعست
در مصارف بیت المال مسلمین مصروف گردد ولا مصارف لها الا ذلک و مشرکان اگر خواهند
که جیفه مشرک مقتول را بدفع مال خرید کنند وجهی از برای کراهت بیع آن جیفه نیست زیرا که اموال
شان بر اصل اباحت ست و استخراج آن بهر ممکن سائغ و این از باب توصل بسوی حلال
بغیر ممنوع منه ست و در کتاب و سنت آنچه دال بر کراهت حمل رؤس باشد نیامده اما اگر در حمل آن
ارهاب اعدا یا تقویت حزب حق یا شد عضد محققین باشد شگفت نیست که از وادی
طاعات بود نه از صحراهای مکروهات و لاسیما سرهای مشرکان که چون جیفه کافر
همچو جیفه دواب سو حرمتی ندارد و تعلیل بمباشرت نجاست چیزی نیست بنا بر آنکه میان
هر دو امر کدام ملازمت نبوده است ممکن که بدون مباشرت نجاست بردارند و مرویست که سر
ابی جهل نزد آنحضرت صلعم بردند و ایشان تحمید طریق آمده و ذلک مؤید لما هو الاصل من الجواز

باب در بیان قتل جانی و مرتد

آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم فرموده هر که کشته شد نزد مال خود وی شهید است رواه احمد و ابو
داود و النسائی عن ابن عمرو وصححه الترمذی و این حدیث در صحیحین هم آمده لیکن از
ابن عمرو بن العاص و نزد اهل سنن از حدیث سعید بن زید است و اقسام شهادت زیاده بر
پنجاه ست پدر والا گهر دام مجده در کتاب عبره بذکرش پرداخته و عمران بن حصین گفته یعلی
بن امیه با مردی قتال کرد و یکی دیگری را گزید اختصام نزد آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم
آمد فرمود یکی از شما برادر خود را چنان می گزد که نر می گزد نیست دیت این حرکت را این
متفق علیه ست اگرچه لفظ از مسلم بوده و این دلیل است بر آنکه جنایتی که سبب آن از طرف
مجنی علیه باشد هدر است ابو هریره گفته ابو القاسم صلعم فرموده اگر ثابت شود که مردی نگریست
بر تو بی اذن تو و تو او را سنگ ریزه زدی و چشم او کور شد بر تو گناهی نیست متفق علیه
و در لفظی از احمد و نسائی که ابن حبان تصحیحش کرده چنین آمده که نیست دیت و نه قصاص در آن

اہل علم را درین مسئلہ تفاصیل و شروط ست کہ غالبش خلاف ظاہر حدیث و عاطل از دلیل ست
و حدیث ظاہر الارادہ و واضح الاستفادہ ست پس مصیر بسوی آن نزد ما متعین باشد و
در حدیث براء بن عازب آمدہ کہ حکم کرد رسول خدا صلی اللہ علیہ و آلہ و سلم بانکہ حفظ حوائط در روز
بر ذمہ اہل حوائط ست و حفظ ماشیہ در شب بر ذمہ اہل مواشی ست و بر اہل ماشیہ ست
ضمان آنچہ ماشیہ در شب بآن رسید و این را احمد و اہل سنن جز ترمذی اخراج کردہ اند و
ابن حبان گفتہ صحیح ست لیکن در اسنادش اختلاف ست و از معاذ بن جبل در بارۂ مردی
کہ مسلمان شدہ یہودی گردید آمدہ کہ گفت نمی نشینم تا آنکہ کشتہ شود قضاء اللہ و رسولہ پس وی
کشتہ شد متفق علیہ و در روایت ابی داود آمدہ کہ پیش ازین از وی توبہ خواستہ بودند
و این دلیل ست بر آنکہ از مرتد توبہ خواہند اگر کرد فبہا و رنہ فی الفور بکشند و مہلت سہ روزہ و
نحو آن بی دلیل ست و حدیث مرفوع ابن عباس کہ ہر کہ دین خود تبدیل کرد او را بکشید رواہ
البخاری مؤید او ست زیرا کہ مطلق غیر مقید بمہلت ست بلکہ باستتابت بلکہ آنچہ در ادلۂ
صحیحہ آمدہ امر بقتل ست و امر بفور و انکار بعض صحابہ بر قتل مرتدین قبل از استتابت در خور حجت
نیست و صالح تقیید حدیث ثابت از شارع نمی تواند شد و دعوی اجماع بواسطۂ عدم انکار
باطل ست و ہمچنین دعوی استتابت سہ بار منقوض ست بانکہ اگر مجرد ورود مسوغ الحاق باشد
ثلاث را مزید اختصاص بر سائر اعداد واردہ در کتاب و سنت نیست پس حق درین مسئلہ ہمین قدر
کہ مرتد را یک بار امر برجوع اسلام کنند اگر اجابت کرد حقن دم او واجب باشد و اگر نکرد قتل
او دران وقت متعین ست و دعای مشروع بمجرد قول ما باو کہ ارجع الی الاسلام ست حاصل
شدہ و حق آنست کہ قتل احدی از یا طلبہ کہ در ہند بوہرہ نام دارند با وجود تستر ایشان بکفر
حلال نیست مگر بعد از آنکہ فعل یا قول کفر بدون تاویل بجا آرند و لا سیما مشہور آنست کہ نزد عوام
خود اظہار اسلام و صلاح می کنند و ایہام بودن خود بر حق می نمایند پس اگر این معنی صحیح شود
جمیع عوام بوہرہ کافر بودن شان نمی دانند بلکہ اعتقاد بر حق بودن ایشان می کنند درین حین

شعار و دثار گردانیدن سب صحابه زیراکه جز غش دین در قلب ساب و کراهت اسلام و مسلمین چیزی دیگر هرگز مقتضی سب این بزرگواران و حامل بر دشنام ایشان نیست چه اینها اهل دین اند علی الحقیقة اقامت شرع کرده اند بسیوف خود و بحفظ این شریعت مطهره پرداخته تا بما مردم چنانکه آمده بود رسانیده فرضی الله عنهم و ارضاهم و اقصی المشتغلین بثلبهم و تمزیق اعراضهم المصونة قال فی الوبل فقد رأینا فی التاریخ ما صار یفعله اهل مصر و الشام و المغرب من قتل من کان کذلک بعد مرافعته الی حکام الشریعة و سفکهم بسفک دمائهم و هذا و ان کان عندنا غیر جائز لما عرفناک من عصمة دم المسلم حتی یقوم الدلیل الدال علی جواز سفکه و لکن فیه القیام التام بحقوق اساطین الاسلام انتهی کلامه رح و هو مسک الختام

کتاب الحدود

گذشت که حد محارب همان ست که در قرآن کریم آمده و ظاهر کتاب عزیز آنست که هرگز محارب بودن با خدا و رسول صلعم و ساعی فساد بودن در ارض صادق آید عقوبتش قتل یا صلب یا قطع از خلاف یا نفی از ارض ست خواه کشته یا نکشته و ظاهر عدم جمع میان این همه انواع یا دو نوع و عدم جواز ترک یک نوع ست و این معنی ظاهر نظم قرآنی ست و تفاصیلی که بعض اهل علم ذکر کرده اند اگر دلیلی دال بران یا بر بعض آن که صالح تمسک باشد بیاید عمل بران باید کرد و اگر همین مجرد قول ابن عباس و دیگر صحابه ست پس اجتهاد وی رضی الله عنه و دیگر صحابه و من بعدهم بر احدی حجت نیست و مراد بصلب مصداق صلب نزد اهل لغت است اگر صلب نزد ایشان نام مفضی الی الموت ست همچنین باید و اگر اعم ست پس امتثال بفردی از افرادش حاصل می شود و در آیه کریمه آنچه مشعر باشد بسوی عدم عفو و رحمت الهی از برای تائب قبل از قدرت موجود نیست و نه دران قطع بحصول مغفرت و رحمت از برای این تائب ست و اگر قطع را تسلیم کنیم این قطع در ذنوبی باشد که امرش بدست او تعالی

است که دران سقوط خطاب اخروی و حد مشروع الٰهی می تواند شد و اما حقوق آدمیین از
دم و مال و عرض پس در آیه دلیلی بر سقوطش نیست و من زعم ان ثمه دلیلا یدل علی السقوط
مطلقا فما الدلیل علی هذا الزعم

باب در بیان حد زانی

ابوهریره و زید بن خالد جهنی گفته اند که مردے از اعراب نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم
آمد و گفت سوگند خدا میدهم که از برای من حکم بکتاب خدا بکنی دیگری که افقه از وی بود
گفت آری میان ما قضا بکتاب خدا فرمای و اذن ده که سخن کنم فرمود بگو گفت پسر من
عسیف یعنی مزدور بود نزد این مرد پس زنا کرد با زن او و مرا خبر دادند که بر پسرم رجم ست
پس صد گوسفند و یک دختر در فدیه اش دادم و اهل علم را پرسیدم مرا خبر کردند که بر پسر من صد
تازیانه و تغریب یک سال ست و بر زن اینکس رجم باشد فرمود سوگند بکسیکه جان من در
دست اوست میان شما حکم بکتاب خدا بکنم دختر و گوسفند بر تو واپس ست و بر پسر تو صد تازیانه
و تغریب عام باشد و بامداد کن ای انیس بسوی زن این کس اگر اعتراف کند یعنی بزنا رجمش
بکن و این حدیث متفق علیه ست و لفظ مسلم را ست و فرمود بگیرید از من بگیرید از من او تعالی
از برای ایشان یعنی زنان راهے مقرر کرده در زنای بکر ببکر صد تازیانه و تغریب یک سال ست
و در زنای ثیب به ثیب جلد صد تازیانه و رجم ست رواه مسلم و احادیث قاضیه بوجوب
تغریب بطرق صحیحه از جماعه از صحابه آمده و این متضمن زیادت بر جلد ست و غیر منافی اوست
پس قبولش متحتم باشد و معارضه اش بعدم ذکر تغریب در بعض روایات غفلت از وجوب حمل مطلق
بر مقید ست و احتجاج باقوال بعض صحابه مفید چیزی نیست زیرا که ما متعبد باقوال شان نیستیم و
معهذا چنانکه ضرب و تغریب از آنحضرت صلعم ثابت شد همچنین از ابوبکر صدیق هم ثابت
گشته رواه الترمذی عن ابن عمر و رجاله ثقات الا انه اختلف فی رفعه و وقفه
و ابوهریره گفته مردی از مسلمانان نزد آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم آمد حضرت صلعم در مسجد

تشریف داشت آن مرد بحضرت راند آمد و گفت ای رسول خدا صلعم من زنا کرده ام حضرت صلعم از وی رو گردانید آن مرد بجانب سوی روی خود کرد و گفت من زنا کرده ام باز اعراض کرد تا آنکه آن مرد چهار بار تکرار نمود چون دید که چهار بار شهادت بر جان خود بزنا داده او را بخواند و فرمود ترا جنون ست گفت نه پرسید محصن شده گفت آری فرمود این را ببرده رجم کنید متفق علیه و در حدیث ابن عباس آمده که چون ماعز بن مالک نزد آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم آمد گفت که زنا کرده ام فرمود شاید بوسه گرفته یا اشارت بچشم و ابرو نموده یا نگاه کرده گفت نه ای رسول خدا صلعم بلکه جماع کرده ام پس امر کرد برجم رواه البخاری و مسئلهٔ تکرار اربع شهادت از معارک ست وحق آنست که اقراری که بدان استباحت جلد یا رجم می شود دران زیادت بر یک بار شرط نیست و از آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم رجم و امر بآن و بجلد بمجرد اقرار یک بار ثابت شده و در چند حدیث آمده و سکوت وی صلی الله علیه و آله وسلم درین قصهٔ ماعز نه موجب آنست که اقرار چهار بار شرط باشد غایتش آنکه اگر امام در بعض احوال تثبت کرد تا آنکه اقرار بمرات واقع شد این تثبت او را می رسد علامه شوکانی بسط قول درین مسئله در شرح منتقی کرده والمقام حقیق بالتحقیق و از عمر بن خطاب آمده که وی خطبه خواند و گفت خدا محمد صلی الله علیه و آله وسلم را بحق فرستاده و بر وی کتاب نازل ساخته پس در آنچه بر وی فرود آورده آیهٔ رجم بود و ما آن را خواندیم و یاد گرفتیم و فهمیدیم و آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم رجم کرد و ما بعد از وی رجم کردیم و می ترسیم که اگر زمان دراز گردد و گوینده بگوید که ما رجم در کتاب خدا نمی یابیم و گمراه شوند بترک فریضه که خدا نازلش کرده و رجم ثابت ست در کتاب خدا بر کسیکه زنا کرده و وی محصن ست مرد باشد یا زن اگر بینه قائم شود یا حبل یا اعتراف باشد متفق علیه و بالجمله جلد و رجم زانی محصن حق ست و نیست بدست مانع اگر مجرد روایت عدم جلد ماعز حالانکه نص قرآن تخصیص بکر نکرده و در سنن آنچه دال بر جمع میان جلد و رجم باشد از برای محصن آمده و لهذا علی مرتضی کرم الله وجهه شراحهٔ همدانیه را جلد و رجم هر دو کرد و گفت جلد بکتاب خدا کردم و رجم بسنت رسول الله صلعم نمودم

پس زعم نسخ جلد محصن بے دلیل ست و مجرد خلوت مثبت احصان نیست زیرا که تشدید در
عقوبت محصن برجم از برای آنست که وے کسر سورت شهوت خود کرده و داعیه ارتکاب زنا
او باقی نماند بخلاف کسیکه هنوز زن نه گرفته ست که اشتعال شهوت و شدت بارت او موجب
تخفیف عقوبت ست چه وی مبتلے بعزوبت و شباب گشته پس مجرد خلوت مقتضی تغلیظ عقوبت
از برای او نباشد و او را ازین خلوت جز زیادت توران شهوت چیزے دیگر دست بهم نداده
ولهذا البعض اهل علم نقل اجماع کرده اند برآنکه ثبوت احصان جز بدخول ثابت نمی گردد و بمجرد
خلوت حاصل نمے شود و در روایات در رجم ماعز مختلف آمده در بعض ذکر حفره ست و در بعض نه و
جمع میان آنها چنین ست که حفره صغیره کنده بودند چون از انجا بگریخت بقیه رجم در حال قیام کردند
و اما حفر از برای زن پس ثابت ست خلافی در مشروعیتش نیست فالحق انه مشروع و خطاب
در اقامت حدود متوجه بیکے نیست بلکه بجمیع مسلمین ست ولکن استدلال بر توجه خطاب بسوی
امام ممکن ست بآنکه متواتر شده که هیچ حدی در زمن نبوت قائم نشده مگر آنکه در حضرت وی
صلعم یا بامر وی صلعم بوده و همچنین در زمن خلفاے راشدین و من بعدهم در جمیع اقطار و امصار
اقامت حدود در حضور امرا یا بامر شان می شد و اطباق برین سنے قرناً بعد قرن و عصراً
بعد عصر دال بران ست که این کار بدست امام ست اگر در زمانه حاضر امامے یا سلطانے از
سلاطین اسلام موجود باشد و اگر نباشد یا هست ولیکن اقامت حدود الله نکند وجوب آن متوجه
گردد بر همه مسلمانان و از باب فرض بالکفایه باشد و جز بفعل از هیچ یکے ساقط نگردد بقاءً
على اصل خطابات الكتاب والسنة المتوجهة اليهم و رفعه حديث اربعة الى الائمة
او الى الولاة بوجهی که صالح اعتبار بود بصحت نرسیده و بر تقدیر تسلیم این معنے که دلیلی دال بر
بودن حدود بسوی ائمه باشد احادیث امر مالکان باقامت حد بر مملوکان مخصص او باشد چه
اشتراط عدم امام در اقامت مالکان از برائے حد از باب ترجیح عام بر خاص ست بر فرض
آنکه انجا عامی دال بر بودن حدود بسوی ائمه یافته شود و حق آنست که حد بحیر و ثبوت سببش

در غیر زمین امام یا مکانی که آنجا ولایتش نمی رسد باطل نمی گردد بلکه مراد آنست که چون امام را
سبب حد بر سد و وی قادر باشد بر اقامت آن واجب ست بر وی اقامت آن حد خواه
در ایام ولایتش یا پیش از آن واقع شده و خواه در جای ولایتش بوده یا در غیر آن هیچ معتبر نیست
مگر بلوغ آن تا امام و تمکن آن از تنفیذ آن و این بر تقدیریست که عدم اقامت حدود از غیر امام
تسلیم کرده شود **فصل** ابو هریره گفته آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم را شنیدم می فرمود چون
زنا کند کنیز یکی از شما و ظاهر گردد زنا سے او او را جلد کند و ملامتش نه کند باز اگر زنا کرد باز تازیانه
زند و سرزنش نه نماید باز اگر زنا کند پس بفروشد او را اگرچه برسنے از موی باشد و این متفق علیه
است اگرچه لفظ مسلم راست و از علی کرم الله وجهه مرفوعاً آمده اقامت حدود کنید بر مملوکان
خود و این را ابو داؤد روایت کرده اگرچه در مسلم نیز هست اما موقوفاً و عمران بن حصین گفته
زنے از جهینه نزد آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم آمد و وی باردار بود از زنا گفت اے
رسول خدا صلعم رسیده ام بحد پس قائم کن حد را بر من آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم ولے
او را بخواند و فرمود نیکی کن با او و چون بار بنهد نزد من بیار وے همچنین کرد پس امر فرمود بر جسم
آن زن وی بر خود جامهاے خود بربست و مرجوم گردید و نماز کرد بر جنازه او عمر گفت نماز
می گزاری بر وی و وی زنا کرده فرمود وی چنان توبه کرده که اگر در میان هفتاد کس از اهل
مدینه قسمت نمایند همه را بگنجد بهتر ازین یافتے که وی جان خود در راه خدا داد رواه مسلم
و بعد از ثبوت این روایت سخن در جواز و عدم جواز نماز بر محدود مرد باشد یا زن از غرائب
فقها و عجائب علما ست جابر بن عبد الله گوید آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم مردے را از
اسلم و مردی را از یهود و زنے را که همین غامدیه بود رجم فرمود اخرجه مسلم و قصه دو یهود در
صحیحین از حدیث ابن عمر رض آمده و سعید بن سعد بن عباده گفته میان خانهاے ما مردکی ناتوان
بود با کنیزی از کنیزکان شان خبث کرد ذکرش بر رسول خدا صلی الله علیه وآله وسلم کردند فرمود
او را حد زنید گفتند ضعیف تر از آن ست که حد زده شود فرمود عثکالی که در آن صد شاخ باشد بدان

یک ضرب جز نید همچنان کردند و این نزد احمد و نسائی و ابن ماجه بسند حسن ست لیکن در
وصل و ارسالش اختلاف نموده اند و درین حدیث دلیل ست بر حفظ حیات محدود و بر عدم
تاخیر حد از بیمار و ناتوان و حق آنست که مباشرت جمله شاخهاے عثکال ضرور نیست بلکه
یک بار بزند همین عمل منجمله حیل جائزه شرعی ست و مثل آن در قرآن کریم آمده فخذ
بیدک ضغثا الآیه **فصل** ابن عباس گفته آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم فرمود هر کرا
یابید که کار قوم لوطی کند فاعل و مفعول هر دو را بکشید و هر کرا یابید که بر بهیمه فتاده او را بکشید
و هم بهیمه را قتل کنید این حدیث نزد احمد و اهل سنن ست و رجالش موثق اند مگر آنکه در
سندش اختلاف ست و نزد باوران تنها ست از اختلافے که فقها در حد لوطی کرده اند
و هر یکے تجویزے تراشیده که مستند بدلیلی نیست و اجتهاد صحابه بر احدے از امت حجت
نباشد و قیاس استنزال منی بر لواطت بجامع قطع نسل غفلت شدید ست چه علت در
تحریم لواطت نه افضاے آن بسوی قطع نسل ست ورنه هر شئے از ماکولات و مشروبات
و حرکات و سکنات که مفضی بضعف باه یا بطلان شهوت شود اشد التحریم از لواط باشد
و لازم باطل ست پس ملزوم مثل اوست و بالجمله استنزال منی بکف یا بچیزے از جمادات
نزد دعاے حاجت مباح ست و لاسیما چون فاعل خاشے از وقوع در فتنه یا معصیت
که اقل احوالش نظر باز ست باشد که درین حین مندوب ست بلکه گاہے واجب گردد
وسیله ترک معصیت جز باین حرکت ممکن نشود و احادیث وارده در منع از نکاح بدست ثابت
و صحیح نشده بلکه بعض اهل علم نقل این استمناء از صحابه نزد غیبت از اهل خود کرده اند و در مثل
این کار حرجے نیست بلکه همچو اخراج دیگر فضلات موذیه بدن ست و حرام وضع آن در
حرام ست و تعلیل بقطع نسل خیری نیست چه این کار کسے می کند که زن حلال نمے یابد و اگر
یابد هرگز عدول باین کار که غیر مشتهی طبع و غیر مهوی نفس ست نکند و حاملش بران جز ضرورت
شدیده یا فقر مدقع یا کراهت وقوع در حرام نیست و اما مستخبث بودن آن پس اخبث تر

ازان ادویه نیست که بدان تا نزقی و نحو آن می گردد پس حکم بحد یا تعزیر منفی بپید با عصمت
مسلم و تحریم ایلاش بی وجه ست **فصل** ابن عباس گفته آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم
لعن کرد رجال مخنثین و نساء مترجلات را و فرمود بیرون کنید ایشان را از خانهای خود
رواه البخاری و ابوهریره گفته فرمود دفع کنید حدود را تا مدفعی از برای آن یابید
اخرجه ابن ماجة و سندش ضعیف ست و ترمذی و حاکم اخراجش از حدیث عائشه
بلفظ ادرؤا الحدود عن المسلمین ما استطعتم کرده یعنی تا توانید حدود را از مسلمانان
دور کنید و این نیز ضعیف ست و بیهقی روایتش از علی بلفظ ادرؤا الحدود بالشبهات
نموده و این موقوف ست و ابن عمر از آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم آورده که بپرهیزید
ازین قاذورات یعنی نجاستها که او تعالی ازان نهی کرده و هر که المام کرده بپوشد آنرا
بستر خدا و توبه کند بسوی او تعالی چه هر که ظاهر شد گناه او برپا بر وی اقامت کتاب خدا
کنیم رواه الحاکم و این در موطا از مراسیل زید بن اسلم ست حاصل آنکه تا توانند گناه
را پوشد و توبه کند و تا امام نرساند که پیش از رسیدن امید عفو خدا ست و بعد از رسیدن اقامت
حد بر امام واجب **فصل** هر که مکره شد بر زنا او را زنا جائز ست و حد غیر واجب چه احکام شرعیه
مقید باختیار ست و عمومات مخصص اند باو لذا خبری و امکان اکراه زن ظاهر ست و عدم
امکان اکراه مرد از انجهت ست که اندامیکه بدان وقوع زنا باشد ذکر ست و زنا موقوف
بر انتشار او ست و اکراه بدون انتشار غیر مؤثر باشد و انتشار کار مکره آنرا فاعل نیست بلکه کار
مکره اسم مفعول ست و لیکن درینجا می توان گفت که سبب انتشار قوت شهوت ست اگرچه
مرد را اراده فعل نبود و با انتشار اکراه بر ایلاج امکان دارد و مکره بفتح راء را سب آدمی
جائز ست و ابلغ از اخذ مال مسلم باکراه نیست و استدلال مستدل بر منع بدعوی اجماع غیر مقبول ست
و تعلیل منع بآنکه اضرار بغیر ست هیچ سودی ندهد چه اضرار بغیر باخذ مال همچو اضرارش بتمزیق
عرض بدشنام ست و لیکن اکراهی که مسوغ اخذ مال آدمی و ثلب عرض او ست همان اکراه ست

که دران تو عد نقتل و قطع عضو باشد نه مجرد اکراه بحبس و ضرب که بدان اخذ مال غیر جائز نباشد
غرض که حق آنست که مجرد قید و سجن و ضرب خفیف کره نیست و هرگز فعل چیزے از محظورات
بدان روا نباشد و نه هیچ شے از عقود باین حبس کره باطل می تواند شد زیرا که اکراه
عبارت از انست که شخص را از حد اختیارش بیرون آرند و هیچ انسان بمثل این امور از
حد اختیار بیرون نمی رود بلا شک و شبهه

باب در بیان حد قذف

عائشه رضی الله عنها گفته چون عذر من نازل شد آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم بر منبر
استاد و قرآن خواند و از منبر فرود آمده دو مرد و یک زن را امر بحد قذف کرد پس محدود
شدند اخرجه احمد و اهل السنن و اشار الیه البخاری مراد برمی محصنات که
در قرآن مذکور ست آنست که قاذف لفظی دال بر رمی بزنا لغةً یا شرعاً یا عرفاً گوید و از قرائن
احوال ظاهر شود که مراد متکلم باین لفظ همین رمی بزناست و تاویلے مقبول که حمل کلام بران
صحیح باشد نیارد پس این لفظ موجب قذف ست بلا شک و شبهه همچنین اگر لفظے آورد که
محتمل زنا نیست یا محتمل باحتمال مرجوح ست ولیکن اقرار بارادهٔ رمی بزنا کرد درین حین
نیز بروی وجوب حد باشد و در تعریض بلفظ محتمل که قرینهٔ حال یا مقال بر قصد رمی بزنا دلالت
نمی کند هیچ حد نیست و بمجرد احتمال ایلامش روا نباشد و آیهٔ کریمه عام ست داخل ست زیر
آن حر و عبد و غضاضت بقذف عبد از برائے حر اشد تر از قذف حر بحر ست و در حد قذف
آنچه دال بر تنصیف حد عبد باشد در کتاب و سنت نیامده و آیهٔ فعلیهن نصف ما علی
المحصنات من العذاب در حد زناست و حد زنا غیر حد قذف ست پس در الحاق حد
یکے بدیگری اشکال ست لاسیما با اختلاف علت و بودن یکے حق محض خدا و دیگر مشوب
بحق آدمی **فصل** انس بن مالک گفته اول لعان که در اسلام بود آنست که شریک بن سحماء
را هلال بن امیه قذف بزن خود کرد آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم فرمود گواه بیار یا حد

بر پشت تو زده شود الحدیث و این دلیل هست بر آنکه چون زوج از بینه آوردن بر دعوی قذف خود عاجز گردد حد قذف بروی واجب شود و عبد الله بن عامر بن ربیعه گفته ابوبکر و عمر و عثمان و من بعدهم را دریافتم و ندیدم که مملوک را در قذف جز چهل تازیانه زده باشند رواه مالک والثوری فی جامعه و سخن درین مسئله گذشت و ابوهریره گفته آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم فرمود هر که قذف مملوک خود بکند بروے روز قیامت اقامت حد کنند مگر آنکه همچنان باشد که گفته و این متفق علیه ست و ظاهر عدم حد بر سید بنا بر قذف عبد ست و فقها را دران اختلاف

باب در بیان حد سرقه

عائشه رضی الله عنها گفته آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم فرمود بریده نشود دست دزد مگر در چهارم دینار یا زیاده و این متفق علیه ست و لفظ مسلم راست و لفظ بخاری آنست که بریده شود ید در ربع دینار و زیاده و در روایتے نزد احمد باین لفظ ست که قطع کنید در ربع دینار و نبرید در کمتر ازان و از ابن عمر آمده که برید آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم در مجن که ثمنش سه درهم بود و این نیز متفق علیه ست و سه درهم همان ربع دینار ست چنانکه در روایات صحیحه وارد شده پس نصاب سرقه یکے ازین دو چیز باشد سه درهم یا ربع دینار هذا هو الحق و استدلال بر زیادت ثمن مجن بر سه درهم ساقط ست بوجوهے که در شرح منتقی مذکور ست و آنکه در حدیث ابی هریره مرفوعاً آمد دلعنت کند خدا دزد را که می دزد و بیضه پس بریده می شود دست او و می دزد حبل را و قطع کرده می شود ید او متفق علیه پس این بیضه و حبل هم قیمت سه درهم باشد

فصل

عائشه رضی الله عنها گفته آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم اسامه بن زید را فرمود شفاعت میکنی در حدی از حدود خدا باز استاده و خطبه کرده و فرمود ای مردم هلاک نه کرد کسانے را که پیش از شما بودند مگر این کار که چون شریفے در میان ایشان دزدی می کرد او را می گذاشتند و چون ضعیفے می دزدید بروی حد قائم می نمودند متفق علیه واللفظ لمسلم و هم مسلم بوجہ دیگر

از عائشہ رضی اللہ عنہا آوردہ کہ زن مخزومیہ متاع مردم بعاریت می گرفت وانکار می نمود آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم امر ببریدن دست او فرمود وجابر از آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم آوردہ کہ بر خائن ومنتہب ومختلس قطع نیست رواہ احمد والاربعۃ وصححہ الترمذی وابن حبان ودر حدیث رافع بن خدیج آمدہ کہ نیست قطع در ثمر ونہ در کثر یعنے پیہ درخت رواہ المذکورون مرفوعا وصححہ ایضا الترمذی وابن حبان وآپ امیہ مخزومی گفتہ دزدے را نزد آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم آوردند وے اعتراف کرد ولکن نزد وے متاع یافتہ نشد آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمود خیال نمیکنم دزدیدہ باشے گفت بلے دزدیدہ ام پس دو بار یا سہ بار بروے این کلمہ اعادہ فرمود ناچار امر بقطع کرد وبعد از بریدن دست پیش آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم آوردند فرمود استغفر اللہ وتب الیہ گفت استغفر اللہ واتوب الیہ فرمود اللہم تب علیہ واین دعا سہ بار کرد اخرجہ ابو داؤد واحمد والنسائی ورجالہ ثقات وحاکم اخراجش از حدیث ابی ہریرہ کردہ و دران زیادہ کردہ کہ ببرید او را وقطع کنید دست او باز داغ دہید موضع قطع را واخرجہ البزار ایضا وقال لا باس باسنادہ ونیست دلیل بر اعتبار تکرار اقرار در ثبوت قطع ومجرد استثبات وتلقین مقر از آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دلیل شرطیت یا وجوب نیست و کیف کہ از آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قطع بر اقرار یک بار ثابت شدہ چنانکہ در حدیث صاحب مجن وصاحب رداے صفوان آمدہ ودر حدیث عبد الرحمن بن عوف مرفوعا آمدہ تاوان زدہ نشود دزد بعد از آنکہ حد بروے قائم کردہ شد واین نزد نسائی ست ولکن سندش منقطع ست وابو حاتم گفتہ منکر ست وعبد اللہ بن عمرو بن العاص گفتہ پرسیدہ شد رسول خدا از ثمر معلق فرمود ہر کہ از حاجتمندان آن ثمر را بدہان خود رسید ودر کنار نگرفت بروے ہیچ شے نیست وہر کہ با ثمر بیرون آمد بروی غرامت وعقوبت ست وبر خارج بشے بعد از ایواے

جزین کہ ثمن مجن رسید قطع ست اخرجہ ابوداؤد والنسائی وصححہ الحاکم و آنحضرت
صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم صفوان بن امیہ را وقتیکہ امر بقطع سارق ردائے او کرد وی سفارش
نمود فرمود هلا کان ذلک قبل ان تاتینی بہ یعنی این عفو پیش از آوردن چرا نکردے
اکنون کہ تا من رسید سفارش و عفو سود ندارد لابد حد بروی جاری شود اخرجہ احمد
والاربعۃ وقد صححہ ابن الجارود والحاکم و حرز معتبر در شرع کدام شئ معین یا نوع
منضبط نیست تا آنکہ مسجد غیر حرز باشد بلکہ حرز یکے امر عرفی ست چنانکہ احادیث بران دلالت
دارد و جابر گفتہ سارقی را نزد آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم آوردند فرمود بکشید گفتند
دزدی کردہ است فرمود دستش ببرید پس بریدہ شد بار دیگر آوردند فرمود بکشید بار سوم
آوردند بار چہارم آوردند و ذکر کردند کہ دزد ست ہمان طور فرمود کہ در بار اول ارشاد کردہ بود
بار پنجم آوردند فرمود بکشید و این نزد ابوداؤد و نسائی ست ولیکن منکر ست و از حدیث
حارث بن حاطب نحو آن روایت کردہ و شافعی گفتہ کہ قتل دزد در بار پنجم منسوخ ست
بلکہ آنچہ در سرقت باشد ہمین قطع ست پس لیس ید حقیقۃ تمام ید ست و در سنت از وجہ صحیح
دلیلی بر تقیید ما فی القرآن بکوع ثابت نشدہ اگرچہ از آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و از
خلفای راشدین مرویست ولکن بر وجہے کہ حجت بمثل آن ثابت نمی گردد و از آنحضرت صلی اللہ
علیہ وآلہ وسلم ثابت شدہ کہ دست دزد ببرید چون باز دزدی کرد پایش ببرید چون باز
عود کرد دستش قطع نمایید چون باز دزدی کرد پای دیگرش ببرید

باب دربیان حد شارب

انس بن مالک گوید نزد آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم مردے را کہ خمر نوشیدہ بود آوردند
قریب چہل جریدہ او را بزد انس گفتہ ہمچنین ابوبکر رضی اللہ عنہ نیز کرد و چون عمر رضی اللہ عنہ
خلیفہ شد از مردم استشارہ نمود عبدالرحمن بن عوف گفت اخف حد ود ہشتاد تازیانہ ست
عمر بدان امر کرد متفق علیہ و مسلم از علی کرم اللہ وجہہ در قصۂ ولید بن عقبہ آورده کہ آنحضرت صلعم

وابوبکر چہل چہل تازیانہ زدند وعمر رضی اللہ عنہ ہشتاد تازیانہ زد وہمہ سنت ست واین حدیث
بسوی من زہم دریں حدیث ست کہ بر مردی گواہی داد ند بقی خمر عثمان گفت وی قی نکرد
تا آنکہ خمر نوشیدہ ومعاویہ از آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم آوردہ کہ دربارہ شارب خمر
امر بجلد کردہ وفرمود اگر باز خورد جلد کنید وچون بار سوم بنوشد جلد نمائید واگر بار چہارم بیاشامد
گردنش زنید واین لفظ احمد ست وترمذی ذکر کردہ کہ قتل منسوخ ست وابوداؤد اخراج این از
زہری عمر بجا کردہ وفرمود چون بزند یکے از شما باید کہ پرہیز کند از روی یعنے بر روی نزند
وبالجملہ رفع قتل از شارب ثابت ست وجمیع اہل علم بران مجمع بودہ اند مگر بعض ظاہریہ کہ
دران خلاف دارند وتقدیر حد شرب از آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بر وجہ معتبر بہشتاد
تا نہ بپایہ صحت نرسیدہ وآنچہ مروی ست جلد شارب بجرید ونعال وضرب باردیہ بدون تقدیر
معین ست وزدن بیا پوش تا چہل ضرب ہم آمدہ وتقدیر بہشتاد در زمن صحابہ بودہ پس حق
آنست کہ جلد شرب غیر مقدر ست وآنچہ واجب باشد ہمین ضرب بدست یا بچوبدستے
یا نعل یا ثوب بر مقدار رای امام ست از قلیل وکثیر وبرین تقدیر این حد منجملہ انواع تعزیر
باشد

فصل ابن عباس گفتہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمود اقامت کردہ نشود
حدود در مساجد رواہ الترمذی والحاکم وہمین ست مذہب احمد واسحق واہل کوفہ
ابن بطال گفتہ قول من نزہ المسجد اولی واما حرم شریف مکہ پس احق مواطن است
باقامت حدود خدا اندران ومرتکب چیزی از حدود در حرم با معصیت موجبہ حد معصیت
دیگر بدان ضم نمودہ کہ آن ہتک حرمت حرم الہی ست وفیہ یقول اللہ عزوجل ومن یرد
فیہ بالحاد بظلم الآیہ پس مجرد ارادہ را از موجبات عقوبت داشتہ ودر حدیث نہی از
قتال در حرم دلیلی بر عدم اقامت حدود شرعیہ در حرم نیست وکیف کہ قتال باب دیگر غیر
این باب ست ویا للہ العجب کیف ینبغی ان یکون بیت اللہ وحرمہ من حدودہ لاھل
معاصیہ ویکون ذلک موجبا للتخصص فیہا وقد ورد الوعید الشدید فیمن ترک

باب در بیان مسکر

انس گفت او تعالی تحریم خمر نازل کرده ونبود در مدینه شراب مگر از تمر اخرجه مسلم و عمر رضی گفته فرود آمد تحریم خمر و آن از پنج چیز ست انگور و خرما و شهد و گندم و جو و خمر آنست که عقل بپوشد و این حدیث متفق علیه ست وما احسن ما قال الشاعر ؎

زباده هیچ اگر نیست این نه بس که ترا دمے ز وسوسۂ عقل بیخبر دارد

و ابن عمر از آنحضرت صلے الله علیه و آله وسلم روایت نموده که هر مسکر خمر ست و هر مسکر حرام اخرجه مسلم و در حدیث جابر از آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم آمده هر چه بسیارش مست گرداند کمش حرام ست و این نزد احمد و اهل سنن ست و رجالش ثقات اند و ابن حبان تصحیحش کرده و ابن عباس گفته از برائے آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم زبیب را در سقا نبیذ می ساختند و آنرا می نوشید امروز و فردا و بعد فردا و شب سوم می نوشید و می نوشانید و اگر چیزی می افزود آنرا میریخت اخرجه مسلم پس شرب نبیذ تا سه روز باشد و بعد ازان نزد شدت و زیادت در خور ریختن بود و ام سلمه از آنحضرت صلے الله علیه و آله وسلم آورده که او تعالی شفاے شما در چیزیکه بر شما حرام کرده ننهاده اخرجه البیهقی و صححه ابن حبان و وائل حضرمی گفته طارق بن سوید آنحضرت صلے الله علیه و آله وسلم را از خمر پرسید که از برای دوا میسازد فرمود خمر دوا نیست بلکه داء است اخرجه ابو داود و مسلم و غیرهما و بسط قول درین باب بدرجۂ عالی در حجت و در دلیل الطالب کرده بدان رجوع باید کرد

باب در بیان تعزیر و حکم صائل

ابو برده انصاری از آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم شنیده که می فرمود زیاده بر ده تازیانه زده نشود مگر در حدی از حدود خدا و این متفق علیه ست مراد باین باب هر عقوبت ست که متعلق بحدود مقدره نباشد و از انجمله یکے ضرب ست و آن ده سوط باشد یا کم نه زیاده چنانکه درین

حدیث ست و معهذا در آن دلالت بر وجوب تعزیر نیست بلکه غایتش فقط جواز ست و
آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم بر حال جماعه مرتکبین ذنوب غیر موجب حد آگاه شده بضرب
و حبس و نفی ایشان نپرداخت هیچ مجامع در نهار رمضان و جز آن و منجمله تعزیرات یکی
حبس ست و از آنجمله نفی ست چنانکه با جماعه مخنثان بجا آورده و از آنجمله ترک مکالمت ست
چنانکه با سه متخلف فرموده تا آنکه زمین با این همه وسعت بر ایشان تنگ آمده و از آنجمله
شتم یا فحش ست چنانکه از موسی علیه السلام در قرآن حکایت نموده فاذا الذی استنصره
بالامس یستصرخه قال له موسی انک لغوی مبین و ازین بابست قول یوسف
باخوان خویش چون او را منسوب بسرقه کردند انتم شر مکانا و آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم
با ابی ذر گفت انک امرؤ فیک جاهلیة و این وقتی فرمود که وی زنی را دشنام
می داد کما فی البخاری و در مسلم ست که مردی بشمال می خورد آنحضرت صلعم فرمود بدست
راست بخور وی گفت نمیتوانم فرمود نتوانی و منع نکرد او را الا کبر یعنی مگر کبر راوی گوید باز آمد دست راست او سوی دهن نتوانست
بر داشت و هم در مسلم ست که هر که مردی را شنود که گم شده را در مسجد می جوید او را لا ردها
الله علیک گوید زیرا که مساجد از برای این کار ساخته نشده اند و هم در مسلم ست که آنحضرت
صلی الله علیه و آله وسلم منشد ضاله را لا وجدت فرمود و در ترمذی آمده چون ببینید کسی را
که در مسجد خرید و فروخت می کند لا اربح الله تجارتک بگویید و خطیب را ارشاد کرد که بئس
خطیب القوم انت اخرجه مسلم وغیره و ازین جنس از آنحضرت صلی الله علیه و آله
وسلم و از صحابه رضوان الله علیهم اجمعین و من بعدهم از سلف صالح شیء کثیر واقع شده و
این وقوع مرشد است بسوی جواز او ست اگر فاعلش را گمان تاثیر این تعزیر در مرتکب گناه باشد
عائشه فرماید آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم فرموده بر اندازید ذوی الهیآت را عثرات
شان مگر حدود و لیکن در گذشتن از آن جائز نیست رواه ابو داؤد والنسائی والبیهقی
و علی مرتضی کرم الله وجهه فرموده نیستم که بر پا کنم بر احدی حدی و وی بمیرد و یابم در نفس خود

چیزی ازان نگر شارب خمر که اگر بمیرد ونیش دهم اخرجه البخاری وگذشت حدیث
سعید بن زید درین کتاب مرفوعا که هر که کشته شد نزد مال خود وی شهیدست پس دفاع
از مال جائز باشد واین نزد اهل سنن ست وترمذی صحیحش گفته وخباب از آنحضرت صلی الله
علیه وآله وسلم شنیده می فرمود فتنه ها باشد اندران بنده خدا مقتول باش وقاتل مشو اخرجه
ابن ابی خیثمة والدارقطنی واخرج احمد نحوه عن خالد بن عرفطة بیت

زمین عشق بکو بین صلح کل کردیم — تو خصم باش وز ما دوستی تماشا کن

کتاب الامامة

چون جهاد را از امام ناگزیرست اول مسئله امامت باید شنید سپس براحکامش آگاه
می باید شد درین مسئله مذاهب متفرقه واقوال متشعبه ست تا آنکه از اعظم مسائل خلاف
درین است گروهی آن گوید که امام بعد از رسول خدا صلی الله علیه وآله وسلم فلان ست بنص
خفی یا جلی این گوید فلان نیست بلکه فلان است بعد ازوی صلعم باجماع وهذا بکذا وهذا
بکذا ودرین گفت وشنود ترتیب تکفیر وتفسیق وتبدیع وتشنیع کرده اند وازین ترتیب عداوتها
موجبه سفک دماء وهتک حرم وتفرق در دین وقتال میان مسلمین پیدا شده وزلازل و
قلاقل بسیار در سلف وخلف است روداده ودر هر زمان ودر هر قطر رو می دهد چنانکه در کتب
تواریخ موجودست واین کتب مشحون اند بذکر فتن واقعه میان سنیه وشیعه در بسیاری
از اقطار ارض تا آنکه عداوت یک طائفه با طائفه دیگر بیش از عداوت او با طائفه یهود ویا
نصاری ست حالانکه اگر درین مسئله احقاق نظر وامعان بصر واعمال فکر کنند وتقلید
غیر خود ترک دهند ونفس خود را از ادران عصبیت بمیاه صافیه پاک گردانند دریابند که این
مسئله درخور بعض البعض ازین ماجریات نیست تا بجمله اش چه رسد هر واحد از خلفای
راشدین در صلاح مسلمین بذل وسع کرد وتقصیری از خود در نصح وقیام بحق واجبات اهل اسلام
راضی نشد واگر از یکی ازینها چیزی که در صورت خطاست واقع شده باشد حق محل تفتیش

ہم آنست کہ حمل آن بہ احسن محامل و اجمل منازل تاویل کنند چہ او تعالی ستولی تعدیل این فرست بالاجمال و ہمچنین رسول خدا صلے اللہ علیہ و آلہ وسلم واقل احوال این تعدیل آلہے و تصدیق رسالت پناہے آنست کہ حمل کل بر سلامت نمایند و تعبد ما از جانب خدا عز اسمہ بواجبات شرعیہ از نماز و روزہ و حج و زکوۃ و جہاد و نحو آن ست و شناختن این معنے کہ فلان در فلان وقت خلیفہ بود و فلان در فلان ہنگام خلیفہ نبود بر ما واجب نیست و نہ بدان تعبد ما خواستہ بلکہ این امریست کہ خامہ از ان خشک گشتہ و بہر چہ خدا خواستہ بدان در عباد خود فرمان دادہ و این ہمہ را رو برو ی او سبحانہ موقفے ست کہ آنجا محق از مبطل و مصیب از مخطی نمایان گردد پس ما را و اشتغال را بقومی کہ از عمر دراز و زمان عریض بخاک آسودہ اند نہ از احسان محسن شان ما را نفعے و نہ از اسارت مسیئ شان ما را قطمیری ہست چہ سرو کار روکدام عاقل با خو ضیق کار احمقانہ کہ ازین مفرطین و از ان مفرطان بوجود آمدہ بکند بلکہ ہر کہ بر دین خود حریص ست او را از وقوع درین ہوۃ کہ مردم بیشمار از ہر قرن در ان افتادہ ہلاک گشتہ اند بر حذر بباید بود و ہر کہ زعم دارد کہ بر عبدی از عباد خدا شناختن امامی کہ ادراک زمان او نکردہ واجب ست این سخن از وی جز بدلیل شرعے مقبول نشود زیرا کہ بواجبات این شریعت بمجرد دعوی عاطلہ کہ ہیچ یکی از ان عاجز نیست ثابت نمے گردد و اگر این معرفت امام واجب باشد وجوب معرفت انبیاء علیہم السلام از آدم علیہ السلام تا پیغمبر ما صلے اللہ علیہ و آلہ وسلم اوجب و اہم و اقدم تر باشد **فصل** دلیل بر آنکہ امام از قریش باید حدیث لا یزال ہذا الامر فی قریش و حدیث الناس تبع لقریش و حدیث الائمۃ من قریش ست و شک نیست کہ بعض این الفاظ دال بر حصر ست ولکن احادیث وجوب طاعت علی العموم مخصص مفہوم حصر ست و قرآن کریم بدان تصریح کردہ با آنکہ دلیلی دال بر وجوب طاعت غیر قریش علی الخصوص آمدہ مثل حدیث اطیعوا السلطان و ان کان عبدا حبشیا راسہ کالزبیبۃ و این در صحیح ست و ہمچنین حدیث علیکم بالطاعۃ و ان کان عبدا حبشیا فانما المؤمن

کالجمل اذا قید انقاد اخرجه احمد وابن ماجة والحاکم وغیرهم وبروز اعظم فرق
میان امام وسلطان دلیل ست ولاسیا بعد از قول آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
الخلافة فی امتی ثلاثون سنة ثم ملک بعد ذلک اخرجه ابوداود والترمذی
وحسنه من حدیث سفینة ونیز اخبار آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بآنکہ ائمہ از
قریش اند مثل اخبار ست بآنکہ اذان در حبشہ وقضا در ازد ست وانچہ جواب ازین احادیث
باشد ہمان جواب از حدیث الائمة من قریش ست وتخصیص بودن ائمہ از قریش ببعض
بطون جز بدلیل تمام نشود وشک نیست کہ اخذ بمجمع علیہ احوط ست اما آنکہ مصیر بسوی آن
متحتم باشد پس غیر واضح ست والمقام من المزالق وما احقہ بان لا یکون کذلک ور
کتاب وسنت وقول صحابہ واجماع نیامدہ کہ ہر کہ دعاے مردم بسوی مبایعت کردے
بمجرد این دعا امام شد وطاعتش واجب ومخالفتش حرام گردید واین دعا از خلفای راشدین
واقع نشدہ واحدی از ایشان دعوت مردم بسوے خود نکردہ ونگفتہ من امام وشمارا
بسوی طاعت ومبایعت خود می خوانم بلکہ ازین کار کارہ بودند وازان امتناع می نمودند
تا آنکہ چون مبایعان ایشان را معذور نداشتند ناچار اجابت کردند حاصل آنکہ مبلکہ
جماعۂ از مسلمین بر مردی صالح ازین است فراہم آمدہ بیعت طاعتش در امر ونہی وی کنند
طاعتش بر ایشان واجب گردد اگر دیگرے کہ قادر بر امر ونہی در ین موضع ست متقدم
نشدہ باشد وہر کہ از اہل ارض کہ مبایعت غیر در گردن او نیست خبر مبایعت این مرد صالح
رسد بر وی اجابت دخول زیر طاعت این کس واجب گردد لبشرطیکہ متمکن باشد از امر
بمعروف ونہی از منکر واین طاعت در امر معروف از شریعت ست نہ در غیر معروف
زیرا کہ طاعت مخلوق در معصیت خالق روا نیست واینکہ گفتیم حاصل ادلہ صحیحہ از اقوال نبوی
وافعال خواص صحابہ ست کہ خیر القرون بودند آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم آمر
علیکم بسنتی وسنة الخلفاء الراشدین وآما شروط امام پس از انجملہ یکے آنست کہ مرد

باشد زیراکه زنان از اهل اصدار و ایراد نیست و قوت بتدبیر بلاد و عباد ندارد بلکه ضعف و
عجز ست از سرانجام چنین امور و لهذا آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم وصفش بنقص
عقل و دین کرده و بمستضعفات ستوده و در بارهٔ فارس چون زنی را ولی امر خود گردانیده
لا یفلح قوم ولوا امرهم امرأة فرموده و از آنجمله آنست که بالغ باشد چه کودک صلاح
در خاصهٔ نفس خود نیست تا بنظر در مصالح غیر چه رسد و از آنجمله آنکه عاقل باشد زیراکه دیوانه
محتاج حفظ خود از انزال ضرر بغیر ست بنابر ذهاب عقل که مرجع تدبیر باشد پس ولایت امر است
از وی کجا می تواند شد و اما آنکه آزاد باشد نه بنده پس شک نیست که هر درین کار اولی و اکمل
از عبد ست در غالب حال ولکن دلیل دال بر وجوب طاعت سلطان اگرچه عبد باشد
وارد شده کما فی منا الاشارة الیه و دعوی اجماع بر حریت امام در غایت سقوط ست
و خلاف دران در کتب مذهب مذکور تا بغیر آن چه رسد و اما آنکه عالم بمحتاج الیه باشد
پس شک نیست که عالم بودن امام از اهم امور و اقدم مقاصد ست چه مدار تنفیذ و تنجیز امور
بر امام و سلطان ست و چون علمی که بدان راه بسوی حق یابد نداشته باشد لا محاله خبط عشواء
کند و لا سیما که بنفس نفیس خود مباشر احکام شرعیه باشد و با صدار و ایراد ش بپردازد
و اگر غیر مباشر این کارها ست افضل احوال آنست که آنقدر تمییز و نقادت داشته باشد
که عالمی را از علمای مجتهدین با دارت رحای این شریعت مطهره مقرر گرداند بعد ازانکه از برای
آن عالم سعت علم و قوت عدالت و تصلب در امر دین ثابت باشد و چون بنفسه عارف نبود
لازم آنست که از اهل علم علی اختلاف انواعهم احفای سوال از چنین عالم با کمال نماید و
لابد ست که بعد از بحث و تفتیش شخصی که بر و اطمینان حاصل گردد دست بهم دهد و نزد ما آنست
که ملاک امر امامت و سلطنت و اعظم شروط ریاست و اجل ارکان ایالت قدرت او بر
تامین سبل و انصاف مظلومین از ظالمین و تمکن دفع از مسلمین نزد دهم امر مخوف همچو جیش کافر
یا باغی باشد و متقاعد و متثبط و عاجز و مشغول بلاد و موثر دعت و سکون نبود و سلطانی که باین

مشابه باشد و حقیقت سلطانی ست که طاعتش بایجاب خدا واجب و مخالفتش حرام بوده
بلکه خود شریعت نصب ائمه و سلاطین از برای همین امر ست و این کار از اعظم مهمات دین
باشد و نقص یک شرط یا زیاده مضر امام نیست اگر قائم بما ذکر ست و آنا می که قاعد در مصلی
و ممسک سبحه و موثر مطالعه کتب علمیه و مدرس طلبه در عصر و مصر خود و مصنف مشکلات و
حلال معضلات مختصرات و مبسوطات و متورع از سفک دما و واخذ اموال ست و بعض مردم
بعض دیگر را می خورند و قوی بر ضعیف ستم می کند و شریف مضطهد و ضیع ست مسلمانان را
حاجتی به چنین امام نیست و با وجود این حال آنچه اهم و اعظم در امامت و سلطنت ست از وی
حاصل نشده وهذا الكلام لا يعقله الا الافراد من اهل العلم **فصل** امام بنده
از بندگان خدا تعالی ست طاعتش و معصیتش همچو طاعت و معصیت دیگر عباد ست
و توبه ماحی حوبه باشد والله يحب التوابين پس در وقوع معصیت موجبه یا غیر موجبه
فسق از وی توبه واجب باشد و اما آنکه این معصیت مؤثر در بطلان ولایت اوست پس
صحیح نیست و هر که دعوایش کند دلیل آرد و تفاصیل فقها در این امر و تفریق میان ولایت
اصلیه یا مستفاده و جواز مباشرت بعض ولایات نزد وقوع معصیت بمجرد توبه و مضی مقداری
از زمن با اعتبار در بعض لاطائل محض و رای مجرد بی مستند ست حالانکه احادیث صحیحه
متواتره مقتضیه وجوب طاعت ائمه مادام که اقامت نماز کنند و تحریم نزع ایدی رعایا از
طاعتش مادام که کفر بواح از وی نه بینند ثابت ست و رد و ادین اسلام و معنی امامت و
سلطنت همین وجوب طاعت و تحریم معصیت ایشان ست فمهما كان ذلك ثابتا فهي
ثابتة لم تبطل و چون خلیفه فردی از افراد مسلمین ست او را همچو سائر مردم حقی در بیت المال
باشد و چندانکه مماثل او در مرتبه می گیرد همان قدر او نیز بگیرد و لکن چون امام را مزیه خصوصیت
هم آن قیام بمصالح مسلمین باشد و غیر او بدان قائم نیست باین رهگذر را اجرت عملش بر
بیت المال باشد و او تعالی عامل على الصدقة را اخذ نصیب از مال صدقه جائز فرموده

همچنین استحقاق اجرت بحسب عمل از برای امام هم باشد و پادشاهی که اراده خلوص اجر
با ثم وارد او را لازم است که در تفریق عطیات مسلمین نصیب خود برابر نصیب مشابه خود در
علم و شجاعت و جهاد بحسب تعدد اسباب استحقاق بستاند بعده اجرت خود بگیرد و از بهای
خورد و نوش و غیره بمقدار حاجت نگاه دارد نه بمقدار شهوت نفس و هوای طبع خود
غزو کفار بسوی عقر دیار شان و این همان جهاد است که او تعالی بیان عباد خود را امر
کرده و تقیید بوجود سلطان و غیر آن نفرموده بلکه هرگاه مسلمانان قادر بر جهاد شوند و ظن
قدرت بر قیام جهاد و مناجزت کفار غالب گردد جهاد با کفره فجره از اهم واجبات بر ذمه
ایشان باشد و دفع کفار از دیار اسلام اقدم امور دین و اوجب واجبات بر اهل اسلام است
بلکه خود کدام واجب و حکم بالاتر ازین کار نیست و همچنین دفع بغاة و باغی کسی است که بر همه
مسلمانان یا بعض مسلمین بغاوت گزیده و نهب اموال و سفک دماء و هتک حرم ایشان
پرداخته و این باغی را حدود و احکام مخصوص است که در کتاب عزیز مذکور شده و چون
جیشی از باغیان مجتمع گردد دفع آنها از انتهاک حرمات دین و مسلمین اوجب واجبات
امر معروف و نهی از منکر باشد و هر که بر امامی از ائمه مسلمین بعد از اجتماع کلمه اهل اسلام
و دخول ایشان در بیعت امام بغی ورزد خواه جماعه قلیل باشد یا کثیر مقاتله او بنص
قرآن واجب است قال تعالی فان بغت احدهما علی الاخری فقاتلوا التی تبغی
و در حکم این شئی که وی امام یا مصلح یا ناقص است و یا از مسلمین متابعت او اختیار کرده اند
خروج وی از باغی بودن نیست زیرا که آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم امر بضرب عنق
کسی که بر ایشان امر حرم مجتمع باشد و وی اراده تفریق کلمه ایشان کند فرموده چنانکه این حدیث
در صحیح ثابت است آری اگر از او کفر بواح نمایان شود یا اظهار عجز نفس خود از
قیام بانچه اهم اقدم و رکن اعظم از امور عامه است ظاهر سازد درین صورت این ثانی
باغی نباشد و احکام بغاوت در ما سبق گذشت

کتاب الجهاد

ابوهریره گفته رسول خدا صلی الله علیه وآله وسلم فرموده هر که مرد و غزو نکرد و نه نفس خود را بدان حدیث نمود وی بر شعبهٔ از نفاق بمرد رواه مسلم و فرمود جهاد کنید با مشرکان باموال و انفس و السن خود اخرجه احمد والنسائی عن انس وصححه الحاکم بیت

گر نثار قدم یار گرامی نکنم — گوهر جان بچه کار دگرم باز آید

عائشه رضی الله عنها گفته رسول خدا صلی الله علیه وآله وسلم را گفتم بر زنان جهاد هست فرمود آری جهادیست که دران قتال نیست و آن جهاد حج و عمره است و این را ابن ماجه آورده واصلش در بخاریست و ابن عمر رضی الله عنه گفته مردی نزد آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم آمد و اذن جهاد خواست فرمود والدین تو زنده بوده اند گفت آری فرمود ففیهما جاهد یعنی در خدمت ایشان کوشش بجا آر که جهاد تو همین است متفق علیه ونحو آن نزد احمد و ابوداود از حدیث ابی سعید آمده و زیاده کرده که برگرد و از مادر و پدر اذن خواه اگر ترا دستوری دهند فبها ورنه نیکی کن با آنها و جریر بجلی گفته آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم فرمود من بیزارم از هر مسلمان که اقامت کند میان مشرکان رواه الثلاثة واسناده صحیح ورجح البخاری ارساله و ابن عباس گفته نیست هجرت بعد از فتح ولکن جهاد و نیت هست و این حدیث مرفوع متفق علیه بوده و سخن بر مسئله هجرت در کتاب بدایة السائل ودلیل الطالب بر وجهی مبسوط است که دران مقنع و بلاغ باشد و در حدیث ابی موسی اشعری مرفوعاً آمده هر که قتال کند تا سخن خدا بالا باشد این قتال در راه خدا است و این نیز متفق علیه است و در حدیث عبدالله بن سعدیست مرفوعاً منقطع نمی شود هجرت تا قتال کرده می شود دشمن رواه النسائی وصححه ابن حبان ورجال اسناده موثقون و نافع مولی ابن عمر گفته غارت آورد رسول خدا صلی الله علیه وآله وسلم بر بنی المصطلق و آنها غافل بودند پس کشت مقاتله آنها را و بند کرد فرزندان شان را گفت

حدثنی بذلك ابن عمر. متفق علیه و این دلیل ست بر جواز مقاتله با کفار قبل دعا بسوی
اسلام اگر دعوتش بایشان رسیده است بدون انذار و این اصح سه قول ست درین مسئله
وهم دران دلالت ست بر جواز استرقاق عرب زیراکه این گروه از خزاعه بود و خزاعه
عرب اند و جویریه درهمین غزوه بدست آمده و بریده گفته آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم
چون بر جیشی یکی را امیر میساخت وصیت می فرمود او را در خاصه اش بتقوای خدا و با مسلمانانی
که همراه اویند و می گفت غزا کنید بنام خدا و در راه خدا و بکشید کسی را که کفر کرده ست بخدا جهاد
کنید و خیانت نه نمائید و عهد نشکنید و مثله نسازید و بچه را نکشید و چون به بینی دشمن خود را
از مشرکان پس بخوان آنان را بسوی سه خصلت هر خصلت را که اجابت کنند بپذیر بخوان
آنان را بسوی اسلام اگر بپذیرند قبول کن و باز مان از آنان باز بخوان بسوی تحول از
دار خود بسوی دار مهاجرین و باشد از برای ایشان آنچه از برای مهاجرین ست و بر
ایشان باشد آنچه بر انهاست پس اگر ابا کنند از تحول از خانهای خود شان خبر کن ایشان را
که همچو اعراب مسلمین باشند و جاری شود بر ایشان حکم خدا چنانکه بر دیگر مؤمنان جاریست نی
و در غنیمت و فیئ هیچ شئی ایشان را نبود مگر آنکه جهاد کنند همراه مسلمانان پس اگر ابا کنند
جزیه خواه از ایشان اگر اجابت نمایند قبول کن و باز مان و اگر ابا کنند مدد خواه از خدا و
مقاتله کن و چون محاصره اهل حصنی بکنی و خواهند که ذمه خدا و ذمه نبی از برای ایشان
مقرر کنی پس مکن ولکن ذمه خود و یاران خود کن زیراکه شما اگر ذمه خود و اصحاب خود بشکنید
آسان ترست از آنکه خفر ذمه خدا و رسول او نمائید و چون خواهند که بر حکم خدا فرود آری
مکن بلکه بر حکم خود فرود آر تو نمیدانی که حکم خدا را در بارهٔ ایشان برسی یا نه اخرجه مسلم و فوائد
این حدیث درازی بسیار می خواهد در مسک الختام ذکر بعض احکام رفته بدان رجوع باید کرد
و کعب بن مالک گفته آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم چون اراده غزوهٔ می کرد توریه بغیر آن
می نمود متفق علیه شعر سکندر که با شرقیان حرب داشت + در خیمه گویند در غرب داشت

ومعقل گفته نعمان بن مقرن بیان کرده که با رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم حاضر قتال شدم
اگر در اول روز نمی جنگید تاخیر قتال تا زوال شمس و هبوب ریاح و نزول نصر میفرمود این
نزد احمد و ثلاثه ست و حاکم صحیحش گفته و اصلش در بخاری ست و از صعب بن جثامه آمده که
پرسیده شد رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم از شبخون زدن بر مشرکان و زدن بر زنان
و اطفال میرسند فرمود هم منهم متفق علیه و این حدیث مخصص بعموم احادیث نا هیه
از قتل زنان و کودکان باشد و عائشه گفته آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم مردے را که
روز بدر پیرو شده بود فرمود برگرد من مدد از مشرک نمیخواهم رواه مسلم و ظاهر نظم
قرآنی نیز همین ست ولیکن نزد ضرورت روا باشد چنانکه از ادله دیگر معلوم شده و باین وجه
حاصل میشود جمع میان روایات و گفت ابن عمر آنحضرت صلعم زنے مقتوله را در بعض مغازے
دیده بر قتل زنان و کودکان انکار فرمود و این متفق علیه ست و سمره گفته آنحضرت صلی الله
علیه و آله وسلم فرمود بکشید پیران مشرکین را و باقی دارید شرخ ایشان را و تفسیر شرخ بصبیان
و جوانان هر دو کرده اند و مقابله شرخ با پیران خواهان تفسیر اول ست و این اسے بقا باید
اسلام باشد و حدیث نزد ابو داؤد ست و ترمذے تصحیحش کرده و از علی کرم الله وجهه آمده
که یکا رخواستند کفار روز بدر رواه البخاری واخرجه ابو داؤد مطولا و ابو ایوب
گفته این آیه در حق ما معاشر انصار فرود آمده است یعنے و لا تلقوا بایدیکم الی
التهلکة و این سخن بطریق رد بر کسیکه انکار حمل بر صف روم کرد تا آنکه در ان در آمد گفته
رواه الثلاثة و صححه الترمذی و ابن حبان و الحاکم و ابن عمر رضی الله عنهما از آنحضرت
صلی الله علیه و آله وسلم آورده که نخل بنے نضیر را سوخت و قطع کرد متفق علیه و در حدیث عباده
بن صامت مرفوعا وارد شده که خیانت نکنید یعنے در اموال غنائم چه غلول یعنے خیانت
نار و عار ست بر اصحاب خیانت در دنیا و در آخرت اخرجه احمد و النسائی و صححه
ابن حبان و از حدیث عوف بن مالک ثابت شده که آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم

حکم کرد بسلب از برائی قاتل و این نزد ابوداود ست و اصلش نزد مسلم بوده و عبد الرحمن بن
عوف در قصه قتل ابی جهل ذکر کرده که آن هر دو جوان بسیف خود مبادرت کرده او را کشتند
و بحضرت رسالت صلی الله علیه و آله وسلم خبر نمودند فرمود کدام یک از شما او را کشته است و
تیغ خود را از خون پاک نموده اید گفتند نه یعنی نموده شمشیر از خون صاف نساخته ایم پس
دران هر دو شمشیر نظر کرده فرمود شما هر دو او را کشته اید سلب وے از برای معاذ بن عمرو بن
جموح ست متفق علیه و آن دیگر معاذ بن عفرا بود و بالجمله تنفیل سلب بقاتل ثابت
شده و مکحول گفته آنحضرت نصب منجنیق بر اهل طائف کرد و این در مراسیل ابو داود ست و
رجالش ثقات اند و عقیلی آنرا باسناد ضعیف موصولا از علی مرتضی کرم الله وجهه آورده و از
انس آمده که داخل شد رسول خدا بمکه معظمه و بر سر مبارکش مغفر بود و چون از سرش بکشید مردی
آمد و گفت عبد الله بن خطل بپرده های کعبه آویخته است فرمود او را بکشید این متفق علیه است
و در روایت سعید بن جبیر ست که روز بدر سه کس را آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم
بطریق صبر بکشت یعنی بی آب و دانه گذاشت تا آنکه بمردند و این مرسل نزد ابی داود ست
و رجالش ثقات اند و لیکن بعد ازان در حدیث دیگر از قتل صبر نهی آمده اما در بعض طرقش
مقال ست گو رجالش ثقات باشد پس دلیل بر جواز باشد اگر امام دران مصلحت بیند و
عمران بن حصین گفته آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم دو کس مسلمان را بیک مرد مشرک فدا
ساخت یعنی رها کنانید اخرجه الترمذی و صححه و اصلش نزد مسلم ست و حدیث دلیل است
بر جواز مفادات مسلم اسیر باسیری از مشرکین و باین رفته اند جمهور و از صخر بن عیله آمده که
آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم فرمود قوم چون مسلمان شوند دماء و اموالش محرز باشد
اخرجه ابو داود و رجاله موثقون و جبیر بن مطعم از آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم
روایت کرده که درباره اسیران بدر ارشاد کرد که اگر مطعم بن عدی زنده می بود و در حق این
نتنی یعنی پلیدان و گندگان سخن می کرد ایشان را از برای خاطرش می گذاشتم رواه البخاری

معلوم شد که امر اسارای کفره از رجال مفوض بسوی امام ست تا هر چه در باب اسلام
و مسلمین اصلح نماید بعمل آرد و ابو سعید خدری گفته رسیدیم سبایا روز اوطاس و اینها را
ازواج بودند پس تحرج کردند از رفتن نزد آنان او تعالی این آیه فرستاد والمحصنات
من النساء الا ما ملکت ایمانکم اخرجه مسلم و این دلیل ست بر فسخ نکاح مسبیه و
جواز وطی با وی قبل از اسلام برابرست که کتابیه باشد یا وثنیه بنا بر عموم آیه و این سبایا
وثنیه بودند و دلیلی بر اشتراط اسلام نیامده و ابن عمر رضی الله عنهما گفته آنحضرت ﷺ فوجی
بسوی نجد فرستاد و من درین فوج بودم شتران بسیار غنیمت کردند هر یکی را ده بعیر در
سهم آمد و یک یک شتر بطور تنفیل داده شدند و این متفق علیه ست و دران دلالت ست
بر جواز زیادت بر سهم اگر امام دران مصلحت بیند و هم ابن عمر گفته که روز خیبر دو سهم سوار را
و یک سهم پیاده را داد و این نیز متفق علیه ست و لفظ بخاری راست و نزد ابوداود باین
لفظ آمده که مرد را با اسپ او سه سهم بخشید دو بنا بر اسپ و یکی از برای او و این ارجح ست
زیرا که مشتمل بر زیادت غیر منافی ست پس قبولش واجب باشد و تاویل روایت دو سهم آنست
که للفرس الفارس سهمان یا آنکه پیشتر دو سهم بود پس سه سهم مقرر شد و معن بن یزید
گفته آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم را شنیدم می فرمود نیست نفل مگر بعد از خمس رواه
احمد و ابو داود و صححه الطحاوی و حبیب بن مسلمه گفته حاضر شدم نزد آنحضرت صلی الله
علیه و آله وسلم تنفیل کرد در بدایت غزوه بربع و در رجعت بثلث و این را ابو داود اخراج
کرده و ابن جارود صحیح گفته و هم حاکم و ابن حبان تصحیحش نموده و لفظ ابن عمر در حدیث متفق علیه
این ست که تنفیل می کرد آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم بعض سرایا را بتخصیص انفس شان
سوای قسمت عامه جیش و غرض از تنفیل تنشیط مقاتله در قتال ست و این نمی باشد مگر
قبل از احراز غنیمت چنانکه بگوید من قتل قتیلا فله سلبه چه این قول داعی مجاهدین
بسوی نکایت در اعدا ست آری اگر امام قبل از وقوع قتال گوید که هر مجاهد که چنین و چنان

کند او را از غنیمت بعد از احراز وقبل از قسمت چنین وچنان باشد این در حکم تنفیل ست
چنانکه گوید هر که رئیس عدو را بکشد او را چنان وچنان دهم واما اینکه امام بعد از احراز غنیمت بعض
مجاهدین را بر بعض برگزیند و هیچ فائده و عائده در ان نباشد پس این کار دور از عدل
امور یست و از انصاف نیست زیرا که غنیمت حق همگنانست ایثار بعض دون بعض
دران یعنی چه اللهم الا ان یکون الناثیر بنصیبه او ببعضه بعده ابن عمر گفت
که در مغازی بعسل و عنب می رسیدیم ومی خوردیم و بر نمی داشتیم و این نزد بخاری ست
وابو داود زیاده کرده که گرفته نشد از ان جنس خمس وصححه ابن حبان ولفظ عبد الله بن
ابی اوفی نزد ابو داود این ست رسیدیم بطعامی روز خیبر پس مردی می آمد و بمقدار
کفایت از ان طعام گرفته باز می گشت ابن جارود وحاکم گفته این حدیث صحیح ست
نزد رویفع بن ثابت گفته آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم فرمود هر که ایمان دارد بخدا و
روز آخرت وی بر دابه که از فیء مسلمانان باشد سوار نشود تا آنکه لاغرش کرده باز پس
دهد ونه جامه را از مال غنیمت شان بپوشد تا آنکه کهنه ساخته باز گرداند اخرجه احمد
وابو داود والدارمی ورجاله لا باس بهم وابو عبیده بن الجراح شنید که رسول خدا
صلی الله علیه وآله وسلم می فرمایید امان می دهد بر مسلمانان بعض ایشان اخرجه ابن ابی شیبه
واحمد ست ولکن در سند وی ضعف باشد وطیالسی از حدیث عمرو بن العاص باین لفظ روایت
کرده که امان می دهد بر مسلمانان ادنای ایشان ودر صحیحین از علی مرتضی باین حرف ست
که ذمه مسلمین یکی ست سعی می کند بدان کمترین ایشان یعنی در قدر و مرتبه وابن ماجه
از وجه دیگر لفظ ویجیر علیهم اقصاهم زیاده کرده یعنی امان می دهد دورترین ایشان بر
حاصل جمله الفاظ یکی ست ودر صحیحین از حدیث ام هانی آمده که آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم
فرمود قد اجرنا من اجرت یعنی هر که را تو امان دادی ما هم او را امان دادیم پس امان
زن هم صحیح باشد وابن منذر گفته که امان زن مجمع علیه ست وجمهور امان عبد نیز جائز داشته اند

شامان صیبے ومجنون و آبن عمر از آنحضرت صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم شنیدہ کہ می فرمود بیرون
خواہم کرد یہود و نصاری را از جزیرۂ عرب تا آنکہ جز مسلم دیگرے را نگذارم و خلاف در تفسیر
جزیرۂ عرب دراز ست ارجح آنست کہ این جزیرہ عبارت ست از حجاز و آنچہ متصل باوست
و ذکر حجاز در بعض اخبار از باب تنصیص بر بعض افراد عام ست نہ از وادی تخصیص زیراکہ
در اصول متقرر شدہ کہ عمل بمفاہیم القاب جائز نیست اجماعا مگر نزد دقاق و لفظ حجاز دال ست
بر آنکہ غیر آن از مواضع جزیرہ مخالف اوست بمفہوم لقب ہذا ہو الصواب الذی ینبغی
التعویل علیہ و در اصول مصرح شدہ کہ ہرچہ مفہومش لقب ست صالح تخصیص نباشد
بلکہ ذکرش از باب تنصیص بر بعض افراد عام بود فلیکن ذلک علی ذکر منک و حکم دیگر
مشرکین درین باب حکم اہل کتاب ست مثل مجوس و جز آن چہ حدیث لا یجتمع دینان
فی ارض العرب قاضے ست باخراج ہر مشرک و کافر از تمام جزیرۂ عرب چہ یمن و چہ
جز آن و آبن عمر گفتہ اموال بنے نضیر از چیزے بود کہ خدا بر رسول خود فیئ آن کردہ و
مسلمانان تجبل و رکاب بران ندویدہ و این خاص بآنحضرت صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم بود
ازان نفقۂ یک سال بر اہل خود صرف می کرد و آنچہ باقی می ماند در کراع و سلاح صرف
می ساخت و ساز و برگ راہ خدا عز و جل می نمود متفق علیہ کراع بسلاح آلات جنگ ست
و بکراع دواب از اسپ و شتر و جز آن معاذ بن جبل گفتہ خیبر را با رسول خدا صلی اللہ علیہ
و آلہ وسلم غزا کردیم و گوسفندان یافتیم آنحضرت صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم پارۂ ازان غنم در میان
بالتقسیم کرد و باقی را در مغنم گذاشت و این نزد ابوداؤد ست و رجال سندش لا باس بہم ہستند
و از ابو رافع آمدہ کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم فرمود من عہد نمی شکنم و قاصدان را
حبس نمی کنم اخرجہ ابوداؤد والنسائی و صححہ ابن حبان و در حدیث ابی ہریرہ ست
مرفوعا ہر قریہ کہ شما آنجا آمدید و اقامت کردید دران سہم شماست و ہر قریہ کہ عصیان خدا و
رسول صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم کرد خمس آنجا اول از برائے خدا و رسول ست و باز مر شما راست

رواه مسلم و این حدیث دلیل ست بر عدم وجوب خمس در فیئ ابن منذر گفته لا نعلم احدا قبل الشافعی قال بالخمس فی الفیئ

باب در بیان جزیه و هدنه

عبد الرحمن بن عوف گفت جزیه گرفت آنحضرت صلعم از مجوس هجر و این نزد بخاری ست و او را طریقی دیگر ست در موطا که دران انقطاع باشد و عاصم بن عمر بن خطاب و انس بن مالک و عثمان بن ابی سلیمان و غیر هم گفته اند که آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم خالد بن ولید را بسوی اکیدر دومه فرستاد ایشان او را گرفته نزد آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم آوردند خون او را حقن کرد و نگاه داشت و نریخت و بر جزیه مصالحه کرد رواه ابوداود و در حدیث معاذ بن جبل ست که فرستاد مرا رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم بسوی یمن و امر کرد که از هر حالم یک دینار یا برابر آن معافری بستانم اخرجه ابوداود والنسائی و ترمذی گفته حسن ست و صححه ابن حبان والحاکم و عائذ بن عمرو مزنی از آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم روایت کرده که فرمود اسلام بالا می شود نه بالا کرده شده اخرجه الدارقطنی و در حدیث مرفوع از ابی هریره آمده که ابتدا نکنید یهود و نصاری را بسلام و چون یکی را از ایشان در راه ببینید مضطر بسوی اضیق طریق کنید رواه مسلم و مسور بن مخرمه گفته برآمد آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم در سال حدیبیه و ذکر کرد حدیث را بطوله و دران این ست که هذا ما صالح علیه محمد بن عبد الله سهیل بن عمرو علی وضع الحرب عشر سنین یأمن فیه الناس و یکف بعضهم عن بعض اخرجه ابوداود و اصلش در بخاری ست و بعض این حدیث را مسلم از حدیث انس آورده و دران این ست که هر که از نزد شما بیاید بما او را باز نگردانیم و هر که از ما نزد شما رود او را نزد ما بر گردانید گفتند آیا چنین بنویسیم ای رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم فرمود هر که از ما بسوی آنان رفت او را خدای تعالی دور کرد و هر که از آنان نزد ما آمد نزدیک ست که او تعالی از برای وی فرجی و مخرجی گرداند

و ابن عمر رضی الله عنهما از آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم آورده که هر که معاهد را کشت وے بوی بهشت نشمد باآنکه بویش از راه چهل ساله یافته می شود و این نزد بخاریست و درین ادله اوضح دلالت ست بر جواز عهد و صیانت آن و بر جواز صلح با کفار و جواز مصالحه بسا رجاع کسے که مسلمان شده آید و مختص بحالت ضعف مسلمین و ظهور کفار بر اهل اسلام ست نه در صورت عکس این حالت و مثل اوست جهادنه بر حالی که مسلمانان بمشرکان و هند چنانکه امروز رؤسای مسلمین هند زر کنٹنجنٹ بحکام برطانیه مثلا موردی می سازند و نیست دلالت درین احادیث بر انکه صلح بر زیاده از ده سال روا نیست بلکه مرجع در تقدیر مدت بسوی رای امام و دیگر مسلمانان ست که همراه امام باشند قلیل بود یا کثیر و صلح نبوی در حدیبیه برده سال امر اتفاقیست مصلحت دران هنگام در همین قدر صلح بود و کیف که قرآن و حدیث مصرح اند بجواز صلح علی الاطلاق پس تقییدش بمدت معینه محتاج دلیل باشد و مجرد فعل در واقعه از واقعات صالح انتهاض بر مدعا نیست و چون سفک دماء و هتک حرم و نهب اموال مترتب بر نقض عهد نیست پس ضرورست که سببے از اسباب از هر فرد فرد واقع شود و این سبب نه تنها مباشرت نقض ست بلکه منجمله اسبابش یکے رضا بنقض ناقض و عدم انکار بر وے و برات از فعل اوست حاصل آنکه لابدست از سببے که قائم مقام مباشرت باشد در نقض خواه رضاے محقق باشد خواه آنچه افاده مفاد رضا کند

باب در بیان قسمت اموال مشترکه

قسمت اموال مجتمعۂ مسلمین از خمس و خراج و معامله و جزیه و صلح و جز آن مفوض بر رای امام عادل ست که ناصح رعیت و باذل جهد باشد در مصالح مسلمین و امام آنرا در میان رعایا بقدر کفایت هر یکے تقسیم نماید و قدریکه بکار دفع دشمن از مسلمانان آید بنا بر حوادث ذخیره سازد و درین باب سلوک طریق معین که سلف صالح سالکش بوده اند لازم حال امام نیست بنا بر انکه احوال مختلف باشد باختلاف ازمنه و امکنه و اشخاص پس اگر بیند که صلاح در تقسیم

اموال مجتمعه در بیت المال در هر سال هست هر سال قسمت کنند و اگر بینند که مصلحت در تقسیم هر ماه
یا هر هفته یا هر یک روز است همچنان نمایند و آنچه بعد از این فائض باند آنرا در مناجزه کفره و فتح
دیار کفر و تکثیر جهات مسلمین و تکثیر جیوش و خیل و رکاب و کراع و سلاح بکار برند چه اصل
اصیل در دفع مفاسد و جلب مصالح همین تقویت جیوش اسلام و تکثیر افواج ایمان است و عدل
در رعایا و عدم جور بر برایا و قبول از محسن و تجاوز از مسئی یکی از اعظم موجبات تکثیر بیت المال
و توسیع اثر و خزینة الاشمال است و این معنی باستقرای احوال جمیع دول اسلام و کفر معلوم باشد
و هیچ پادشاه عدل در رعیت نکرد مگر آنکه باضعاف مضاعف آنچه بجائر بجور خود بدان نرسیده
رسیده باسلامتی که در عدل از انتقام رب عز و جل درین دار و در دار آخرت است و عادت
الهی بحق نظام ظلم و خراب بنیان جور و هدم اساس ستم جاریست تا آنکه دول ظلمه از اعظم
عبر از برای معتبرین و اجل زواجر از برای منزجرین است و لابد است که بظالمان و ستمگاران
نکال و سخط خدا نازل می گردد و هر که تفطنت و اعتبار و تفکر در حلول این بلایا رامی شناسد
و هر که نظر در کتب تواریخ دوخته از این ابواب آنچه قاضی تعجب است بسیار دیده حاصل
آنکه ظالم متجاوز کسانی است که در خسران دنیا و آخرت افتاده اند خسران آخرت از این شریعت
حقه بضرورت واضح و معلوم و خسران دنیا این است که اگر نصیبی نزر از دولت دست بهم داد
هر دم از رعیت بر حالت که در تخوف و تنقص و تخیل و وحشت باشد و لایزال متوقع زوال ملک
در هر وقت بنا بر جوریکه با رعایا کرده است می ماند و برایا منطوی بر بغض او و وی منطوی
بر بغض رعایا است و تناقص اموال و خراب بلاد و هلاک رعایا و فقر اغنیای ایشان منضم
باین حال بیهلال است غرضکه در هر سال و ماه گرفتار این اندیشه و پابند این نقص و زوال
باشد با جریان عادت الهی از قصم و هلاک ظلمه در الیسر مدت و قتل ملوک در مدت اشد ایشان
در بطش و اکثر ایشان در ظلم باشد غالب همین است و خلافش نادر و این ظلمه دین و دنیا را
بالملوک عادلین با رعیت و سلاطین محببین نزد رعیت که متمتع بلذت عدل بالذت عیش صافی

از کدر رضا و فی که ظلمه و رهردم از هجوم‌شان بر خود ترسان دار سوط اقتحامشان بر جان و مال خویش لرزان بوده اند کدام مناسبت ست و لو لم یکن من ذالک الا الامن من عقاب الله و انتقامه بل الرجاء فی ثوابه و جزیل افضاله و ما وعد به العادلین فی الآخرة مما لا عین رأت و لا اذن سمعت و لا خطر علی قلب بشر آمدیم برآنکه واضع حلی در کعبه و نهندۀ دراهم و دنانیر و جواهر و اقمشه و امتعۀ نفیسه درین محل مبارک بعید نیست که از کانزین باشد که در حق شان کریمۀ یوم یحمی علیها فی نار جهنم فتکوی بها جباههم و جنوبهم و ظهورهم وارد شده و نزد ما هر که این اموال را گرفته در مصالح مسلمین صرف کند و بدان مفاسد و حوادث را از اهل اسلام دفع سازد بروی باکی نیست و آنچه دال باشد بر منع از آن اند و صرف نیامده چنانکه علامه شوکانی بسط کلام درین مقام در شرح منتقی و دیگر رواالاگهر در شرح درر فرموده اند و اما اموال مساجد پس اگر از جنس اوقافی ست که مقصود بدان حصول غلات و جز آن از برای درستی عمارت و خدمت زنده دارندگان آن بنماز و تلاوت و تدریس علوم ست شک نیست که از اعظم قرب باشد و هیچ مسلمان را گرفتن این مال روا نیست و اگر از جنس اموری ست که از برای تجمل و زخرفت مهیا کرده اند پس شک نیست که از علامات قیامت ست و اگر از برای مباهات و مکاثرت ست اضاعت مال بیش نیست و واضع آن در معصیت خداست اخذ آن و صرفش در مصالح مسلمین از باب قیام بدو واجب باشد یکی نهی از منکر دوم توقی اضاعت مال که بدلیل صحیح از آن نهی آمده و اما اموال موقوفه بر مشاهد صلحاء پس حکم آن نیز حکم مال مساجد ست و واضع آن تحت عاصی ست امام را باید که قبور را از زخرفت و همچنین امور باز دارد و واجدات مشرفه را با خاک برابر سازد مگر آنکه بلوای عامه را اندیشد و مستطیع تغییرش بدست نباشد که درین حالت بضرورت اغضاء نظر کند و این از شریعت مطهره معلوم ست چنانکه ثابت شده که آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم عائشه صدیقه را ارشاد کرد لولا ان قومک حدیثو عهد بکفر لاسست البیت علی قواعد ابراهیم

وچنانکه در حدیث دیگر آمده لا یتحدث الناس ان محمداً یقتل اصحابه وچنانکه صنیع نبوی صلی الله علیه وآله وسلم دربارهٔ تالیف مؤلفین وسکوت از فرطات کثیرهٔ منافقین معلوم ست حاصل آنکه هر که این شریعت مطهره را چنانکه باید وشاید بشناسد می داند که بنای این ملت حقه بر جلب مصالح ودفع مفاسد ست وقد کان هذا دین رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم وهدیه فی جمیع شؤنه لا ینکر ذلک الا من لم یحظ من شریعته بطائل عالم عامل وسلطان عادل وقاضی فاضل را لائق ست که تشیید این اصل را اعظم مطمح نظر خود گرداند وآنا عقوبت بمال پس اولهٔ متنفیه جواز ازش آمده لکن مخالف ادلهٔ کتاب وسنت ست که قاضی بحرمت مال آدمی وعصمت اوست ولائق در هیچ مقام آنست که وقوف بر مورد کند ودر هر جه دلیل وارد شده آنجا تادیب بمال جائز دارد ودر جائی که دلیل نیامده آنجا دست بگرفتن مال کسے دراز نکند زیراکه ورود این جواز بر خلاف قیاس این شریعت غراست وشرع شریف مصرح ست بعقوبت هر گناه از ذنوب جسم در دنیا وچه در آخرت پس هر که اراده تحری بدین خود دارد او را لائق ست که مواضعی را که دران عقوبت بمال واقع شده واز قول یا نقل شارع ثابت گردیده آنها را فراهم آورده نزد وی واقف گردد ودر شرح منتقی زیر کلام بر حدیث نحن آخذ وها وشطر ماله بجمع این مواضع پرداخته وحضرت والد ماجد دام مجده در رسالهٔ قضاء جزاآن بیانش ساخته

باب در بیان سبق ورمی

ابن عمر رضی الله عنهما گفته مسابقت کرد رسول خدا صلی الله علیه وآله وسلم در میان اسپان لاغر یعنی دوانید آنها را وبود نهایت آن ثنیة الوداع ومسابقت کرد میان اسپان غیر لاغر از ثنیه تا مسجد بنی زریق وبود ابن عمر منجمله کسانی که اسپ دوانیدند متفق علیه بخاری زیاده کرده که سفیان گوید از حفیا تا ثنیة الوداع پنج یا شش میل ست واز ثنیه تا مسجد مذکور یک میل و حدیث دلیل ست بر جواز مسابقت وبرانکه این حرکت نه از باب عبث ست بلکه از وادے

ریاضت نموده بنا بر تقویت بر مقاصد غزو است واین دائر است درمیان استحباب و اباحت
وهم از ابن عمر رضی الله عنهما آمده که مسابقت کرد رسول خدا صلی الله علیه وآله وسلم در خیل و فضیلت داد
قرح را در غایت و قرح جمع قارح است مراد اسپ کامل السن است واین را ابوداؤد و
احمد اخراج کرده وابن حبان صحیح گفته ودر حدیث ابی هریره است مرفوعاً نیست سبق مگر در
خف یا نصل یا حافر یعنی در شتر و تیر اندازی و اسپ دوانی واین را احمد و ثلثه روایت و
ابن حبان تصحیح نموده اند وهم ابوهریره از آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم آورده که هر که داخل
کرد اسپی را میان دو اسپ و مامون نیست از آنکه مسبوق گردد لا باس به است واگر مامون است
قمار باشد رواه احمد وابوداؤد واسنادش ضعیف است و عقبه بن عامر آنحضرت صلی الله
علیه وآله وسلم را شنید که بر منبر می فرمود آگاه باشید که قوت در آیه واعدوا لهم ما استطعتم
من قوة رمی است این حرف بار فرمود رواه مسلم

کتاب الاطعمه

اصل در هر طعام وشراب حل است مادام که نصی بتحریم آن وارد نشده چنانکه ادله کتاب و
سنت بران دال است ابوهریره رضی الله عنهما از آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم آورده که
اکل هر ذی ناب از سباع حرام است رواه مسلم وهم مسلم معنی این حدیث را از حدیث ابن عباس
رضی الله عنهما بلفظ نهی آورده وهر ذی مخلب را از طیر زیاده نموده وجابر گفته نهی کرد رسول خدا
صلی الله علیه وآله وسلم روز خیبر از لحوم حمر اهلیه واذن داد در لحوم خیل واین متفق علیه است ولفظ
بخاری رخص است واحادیث در تحریم حمر اهلیه بحد تواتر رسیده و بصحت پیوسته وحدیث حلتش
ضعیف است وابن ابی اوفی گفته غزا کردیم همراه آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم هفت غزوه
می خوردیم ملخ را واین نیز متفق علیه است وانس در قصه خرگوش آمده که ذبح کردیم او را وفرستادیم
سرین آن نزد آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم پس قبول فرمود اخرجه الشیخان متفقا و
این دلیل است بر حلت اکل خرگوش ودرین باب حدیثها است و دعوی کراهت اکلش

مفتقر دلیل ست زیرا که حکم شرعی ست و عدم اکل آنحضرت از وی صالح دلالت نیست چه
عدم اکل گاهے بنا بر امری جبلی می باشد و امور جبلیه از برائے است شرع نبود چنانکه در اصول
مقرر شده و طبائع بشر مختلف ست بسیار ست که یکے نوع را از انواع لحوم می خورد و نوع دیگر
را نمی پسندد و بعض مطلق لحوم را نمی خورند همچنین حال سائر طعامات و ادامات ست که یکی را
پسند و مطبوع ست و دیگرے را ناپسند و مکروه و از برای حلت کدام شئے اکل آنحضرت صلی الله
علیه و آله وسلم شرط نیست بلا خلاف پس قول بکراهت اکل ارنب بلا دلیل ست و ابن عباس
گفته نهی فرمود از کشتن چهار دابه مگس شهد و هدهد و مورچه و صرد رواه احمد و ابو داؤد
و صححه ابن حبان و نهی از قتل دلیل ست بر حرمت اکل اینها ولیکن درین استدلال
بحث ست در ظاهر تحریم اکل نمل ست اجماعا و ابن ابی عمار گفته جابر را گفتم گفتار یعنی بجو
صید ست گفت آری پرسیدم که آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم گفته ست گفت نعم
رواه احمد و اهل السنن و صححه البخاری و ابن حبان و حدیث او باکل الضبع
اسناد ضعیف ست معارض این حدیث صحیح نمی تواند شد و گفتار را دندان نیش نباشد و اگر
ثابت شود مخصص حدیث ذی ناب باشد و چون ابن عمر رضی الله عنهما را از قنفذ یعنی خار پشت
که بهندیش ساهی خوانند پرسیدند گفت قل لا اجد فیما اوحی الی محرما الآیه پیرے نزد
ابن عمر رض نشسته بود وی گفت ذکر کرده شد قنفذ نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم فرمود پلید
از پلیدها ست اخرجه احمد و ابو داود و اسنادش ضعیف ست بنا بر جهالت این
شیخ و شاید ارجح خبث اوست و هر خبیث حرام ست لقوله عز وجل و یحرم علیهم الخبائث
مگر آنکه ضعف این حدیث بحسب زعم خطابی بر وجهی ثابت شود که ساقط از درجه اعتبار گردد
و از ابن عمر رض آمده که نهی کرد رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم از جلاله یعنی دابه نجاست خوار و از
شیر او اخرجه اهل السنن الا النسائی و حسنه الترمذی و جلاله عام است از شتر و
گاو و گوسفند و ماکیان و در روایتے نهی از رکوب جلاله آمده و اختلاف ست در طهارت لبن جلاله

جمہور بر طہارت اند بنا بر آنکہ استحالہ مطہر ست واولی در تقریر طہارت استحالہ آنست کہ چنین
گوید عینی کہ شارع حکم بنجاستش کردہ بود اسم وصفتش باقی نماند پس طاہر باشد چہ حکم
بنجاست عذرہ مقید بعذرہ بودن اوست مثلاً چون رماد گشت عذرہ نماند ومعہذا اگر
یکے دعوی کند کہ نجاست باوجود ذہاب اسم وصفت باقی ست وے دلیل بیارد ودر
قصہ حمار وحشی از ابی قتادہ در حدیث متفق علیہ آمدہ کہ خورد ازان رسول خدا صلی اللہ علیہ
وآلہ وسلم حاصل آنکہ خر خانگی حرام ست وخر وحشی حلال واین راجح علیہ وخلاف آنرا
شاذ گفتہ اند و از اسماء بنت ابی بکر گفت ذبح کردیم اسپے را بعہد آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
وخوردیم آنرا متفق علیہ پس اکل لحم اسپ حلال باشد وعدم ذکر حل اکل فرس در آیہ
مستلزم عدم حل نیست و ہمچنین ذکر بعض منافع در خیل نافی بعض دیگر نباشد و حدیث خالد
درین باب کہ نزد ابی داود وابن ماجہ ست قوت معارضہ حدیث صحیحین ندارد با آنکہ جماعۃ
از حفاظ کہ منجملہ آنہا یکے بخاری واحمد وموسے بن ہارون ودار قطنی وخطابی وعبد الحق
وابن عبد البر وغیرہم بودہ اند تضعیفش کردہ پس ترجیحش ضیق عطن بیش نیست وحدیث باب
موافق اصل ست وھو الحل و از ابن عباس رضی اللہ عنہما گفتہ خوردہ شد ضب یعنی سوسمار
بر مائدہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم واین متفق علیہ ست ودر روایات دیگر نہے از
اکلش آمدہ کما اخرجہ ابو داود ودر صحیح مسلم ست کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
ارشاد کرد ان اللہ غضب علی سبط من بنی اسرائیل فمسخہم دواب ولا ادری
لعل ھذا منہا و نہے حقیقۃ در تحریم ست مگر آنکہ در صحیحین از جماعۃ از صحابہ اذن نبوے
باکل ضب ثابت شدہ وفرمود کلوہ فانہ حلال ولکن لیس من طعامی پس این
حدیث صارف نہے از حقیقت بسوی مجاز باشد وھو الکراھۃ و حدیث ترد آنحضرت صلی اللہ
علیہ وآلہ وسلم مؤید اوست و اما طحال پس حدیث احل لکم میتتان ودمان مصرح بحلت
اوست ودر کراہتش از آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم چیزے ثابت نشدہ و اما اکل تراب

پس در منع ازان دلیلی نیامده ولکن چون از اسباب علل صعبه ست و ازان اخلال نسبه بتأثر می گردد و او تعالی از قتل نفس نهی فرموده لهذا ازان منع می کند عبد الرحمن بن عثمان گفت طبیبی از آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم پرسید که ضفدع یعنی غوک را که بعضی پیش بیمار نیک نامند در دوا بیامیزم پس از قتلش نهی کرد اخرجه ابو داود و صححه الحاکم و در خوردن با مجذوم باعتبار آنکه اکل طعام که دران صحیح و مجذوم مشترک اند مکروه است درین حال اگرچه فی نفسه مکروه نیست ادله متعارض آمده بعضی مقتضی نفرت ازان ست و بعضی مقتضی جواز مواکلت و عدم کراهت و احسن آنچه در جمع گفته اند آنست که این اکل مختلف باختلاف اشخاص ست هر کرا بر جان خود وثوق بعدم تشویش خاطر تعبد دینی باشد او را مکروه نیست و هر که چنین نبود او را اجتناب اولی ست و حدیث الکمأة من المن نزد حفاظ موضوع ست کلمات نبویه بر همچو قالب ریخته نمی شود و غالب وجود این قسم احادیث در کتب قصاص باشد که صحیح را از باطل نشناسند **فصل** شک نیست که شرب خمر از کبائر عظیمه ست و احادیث دال بر کبیره بودن خمر بسیار ست همچو حدیث لا یدخل الجنة مدمن خمر و نحو آن و چون هر محرم نجس نیست حکم بنجاست خمر بنابر رسمست بی دلیل باشد و لاسیما نزد می نوشان جاهلیت و صدر اسلام مستطاب غیر مستخبث بود بلکه آنرا از اطیب طیبات و احسن مستلذات می شمردند و میان رجسیت شئ و نجاستش تلازمی نیست تا مساغی از برای استخباث باده بدست آید بلکه مستخبث از رجس بعضی رجس ست همچو غائط و نحو آن نه خمر و میسر و ازلام و انصاب که در آیه مذکور ست با آنکه بر همه حکم برجس فرموده و سخن بر مسکرات پیشتر درین کتاب گذشته ـ

باب در بیان صید و ذبائح

ابو هریره گفته رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود هر که سگ گرفت جز سگ ماشیه و سگ شکار و زراعت کم شود از اجر وی هر روز بمقدار یک قیراط متفق علیه و عدی بن حاتم گفته رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرماید چون بفرستی سگ خود را ذکر کن نام خدا بر وی اگر نگاهداشت بر تو

بدو یافتی شکار را پس ذبح کن آنرا و اگر یافتی کشته ست و ازان نخورده پس بخور آنرا و اگر
یافتی همراه سگ خود سگ دیگر را و حالانکه کشته ست آنرا پس نخور چه تو نمیدانی که کدام یک
آنرا کشته ست و چون تیر خود بیفگنی نام خدا یاد کن و اگر غائب شد شکار از تو یک روز پس نیافتی
دران مگر اثر تیر خود پس بخور آنرا اگر خواهی و اگر یافتی که در آب غرق شده است پس مخور
متفق علیه و لفظ از مسلم ست و عدی از آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم سوال از معراض
کرد فرمود چون برسد بحد آن بخور و اگر بعرض رسیده است و کشته پس وقیذ ست مخور رواه
البخاری و مسلم نحوه و در حدیث ابی ثعلبه خشنی آمده چون تیر انداختی و غائب شد از تو
دریافتی آنرا پس بخور مادام که بد بو نشده رواه مسلم و نزد ترمذی آمده که نهی کرد رسول خدا
صلی الله علیه و آله وسلم از اکل صید مجوسی و لکن دلیلی بر عدم حل صید کلب مرسل کافر قائم
نیست و تکلیب بمعنی تعلیم ست پس صید جمله جوارح مکلبه حلال باشد و تخصیص بعض
جوارح نه بعض دیگر بلا وجه ست و در حدیث عدی آمده آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم را
از صید بازی پرسیدم فرمود آنچه بر تو نگاه دارد بخور و هر چه در بحر مرده یافته شود بهر سببی که
باشد حلال ست مادام که طافی نبود و اعتبار بودن موت بسببی از صائد یا بسبب جزر یا
با القای بحر بی وجه ست و حدیث ما القی البحر او جزر عنه فکله دال بر انحصار حل در ین
هر دو امر نیست و لهذا در حدیث دیگر بمقابله اش و ما وجد فیه طافیا فلا تاکله آمده حاصل
آنکه حرام از صید بحر جز طافی نیست با آنکه حدیث القای بحر را اکابر حفاظ مثل احمد و بخاری
و غیرهما ضعیف گفته اند و صید بحر جنسی غیر صید بر ست و لهذا در تحلیل میته یکی نه دیگر اختلافست
صید یکی ازین هر دو محرم را حلال ست و صید آن دیگر حرام و حق آنست که هر حیوان بحری
حلال ست بر هر صورت که باشد احل لکم صید البحر و هو الطهور ماءه و الحل
میتته نص ست درین باب فمن جاء نا بدلیل یصلح لتخصیص هذا العموم قبلناه
عائشه رضی الله عنها گفته آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم را گفتند که قومی مارا گوشتها می آرند

نمیدانیم که بران نام خدا ذکر کرده اند یا نه فرمود شما نام خدا بروی ببرید و بخورید و این نزد بخاری ست
و این نص ست بر حلت ذبیحهٔ کافر و عدم اشتراط اسلام در ذابح خواه ذمی باشد یا غیر او مگر
ناگزیرست از ذکر نام خدا بران و عدم اهلالش از برای غیر او تعالی همچو ذبح از برای اوثان
و نحو آن چنانکه مشرک نشان کلمه گو از برای اولیاء و صلحاء اهلال و ذبح می کنند و نتوان گفت
که کافر بر ذبیحه نام خدا نمی برد و در قرآن آمده و لا تاکلوا مما لم یذکر اسم الله علیه
و فرموده فکلوا مما امسکن علیکم واذکروا اسم الله علیه و آنحضرت صلی الله علیه و آله
و سلم گفته ما انهر الدم و ذکر اسم الله علیه زیرا که این حجت وقتی تمام می گردد که علم بعدم
ذکر کافر نام خدا بر ذبیحه حاصل باشد و در حدیث متقدم عائشه دلیل بر عدم اشتراط تسمیه
مطلقا نیست بلکه بر عدم اشتراطش نزد ذبح ست و حدیث ذبیحة المسلم حلال ذکر
اسم الله او لم یذکر مرسل یا موقوف ست پس بر هر دو صورت منتهض از برای
معارضهٔ کتاب عزیز نشود و نیز خاص بمسلم ست و نزاع در کافر ست و حدیث
ان قوما حدیثو عهد بجاهلیة یاتوننا باللحمان خاص بمسلم ست
استدلال بدان بر عدم اشتراط تسمیه مطلقا تمام نیست و حدیث ابن عباس و ابوهریره مرفوعا
نزد ابوداود بلفظ نهی رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم عن شریطة الشیطان
دلیل ست بر وجوب فری اوداج نزد تذکیه و تفسیر شریطه بلفظ وهی التی تذبح فتقطع ولا
تفری الاوداج مدرج ست از قول حسن بن عیسی که یکی از رواة حدیث مذکور ست
چنانکه ابوداود در سنن بدان صراحت نموده و لکن در سندش ابن حدیث عمرو بن عبد الله صنعانی
متکلم فیه ست غیر واحد دران تکلم کرده اند پس چنانکه باید حجت نمی ارزد و در هیچ حدیث آنچه
دال باشد بر استحباب استقبال قبله نیامده و قوله فلما وجههما مراد بدان نه روی بسوی
قبله گردانیدن ست بلکه مراد توجیه از برای ذبح ست و متقرر شده که ظرف متعلق مشعر
بعموم باشد و در وجهت وجهی نیز دلالت برین مدعا نیست تا آنکه شوکانی گفته و لا

اعلم دليلا يدل على مشروعية الاستقبال حال الذبح انتهى و اہل فروع را در نیفام اشتباہ و خلط بسیار ست کہ جز ہمراہ مجرد و تخیلات فاسدہ مستند باساسے نیست **فصل**

عبداللہ بن مغفل گفتہ نہی کردہ است رسول خدا صلے اللہ علیہ و آلہ وسلم از خذف و فرمود خذف نہ شکار نخچیرے می کند و نہ دشمنی را نکایت می رساند و لیکن دندان می شکند و چشم را کور می سازد و این حدیث نزد بخاری و مسلم ہر دو ست و لفظ مسلم راست و در حدیث ابن عباس ست کہ آنحضرت صلے اللہ علیہ و آلہ وسلم ارشاد کرد نسازید چیزے را کہ دران روح ست نشانہ رواہ مسلم کعب بن مالک گفتہ زنے گوسفندے را بسنگ ذبح کرد آنحضرت صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم را ازان پرسیدند امر باکل کرد اخرجہ البخاری معلوم شد کہ تذکیہ زن جائز ست و این قول جماہیر است و خلاف دران شاذ و در رافع بن خدیج از آنحضرت صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم آوردہ کہ آنچہ روان گرداند خون را و ذکر کردہ شود نام خدا بران آنرا بخور جز دندان و ناخن چہ دندان استخوان ست و ناخن کارد حبشیان باشد متفق علیہ و جابر گفتہ نہی کرد رسول خدا صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم از انکہ کشتہ شود کدام دابہ بطور صبر رواہ مسلم و شداد بن اوس گفتہ آنحضرت صلے اللہ علیہ و آلہ وسلم فرمود او تعالی بر ہر شئے احسان نوشتہ پس چون بکشید نیکو کشید و چون ذبح کنید نیکو ذبح نمائید و باید کہ یکے از شما کارد خود را تیز گرداند و ذبیحہ را راحت دہد این نیز نزد مسلم ست و در حدیث ابی سعید مرفوعا آمدہ کہ ذکوۃ جنین ہمان ذکوۃ مادر اوست رواہ احمد و صححہ ابن حبان و عمل برین حدیث متعین ست و خلاف آن بے حجت نیرہ و تمسک بآیۂ کریمہ از باب معارضۂ خاص بعام ست و متقرر شدہ کہ خاص مقدم ست بر عام و ابن منذر گفتہ انہ لم یرو عن احد من الصحابۃ ولا من العلماء ان الجنین لا یوکل الا باستیناف الذکاۃ فیہ الا ما روی عن ابی حنیفۃ و ابن عباس گفتہ آنحضرت صلے اللہ علیہ و آلہ وسلم فرمود مسلم را نامش کافیست اگر نزد ذبح تسمیہ را فراموش کند بسم اللہ گوید و بخورد اخرجہ الدارقطنی و در سندش

محمد بن یزید بن سنان صدوق ضعیف الحفظ ست و عبد الرزاق باسناد صحیح موقوفا بر
ابن عباس روایت کرده و در مراسیل ابو داود آنرا شاهدے باین لفظ ست ذبیحة
المسلم حلال ذکر اسم الله علیه اولم یذکر و رجالش ثقات اند و لیکن مقاوم احادیث
داله بر وجوب تسمیه نیست مطلقا و در سبل السلام گفته الا انها تفت فی عضد من ظن
وجوب التسمیة مطلقا و یجعل ترک اکل مالم یسم علیه من باب الورع و حق
آنست که تسمیه نزد اکل کافی ست اگر نزد ذبح معلوم نباشد

باب در بیان اضاحے

انس بن مالک گفته رسول خدا صلے الله علیه و آله وسلم قربانی دو کبش املح اقرن مے کرد
و بسم الله می گفت و تکبیر می برآورد و پای بر پہلوے یا روی او می نهاد و در لفظے آمده
که ذبح کرد آنها را بدست خود و در لفظے آمده که آن دو کبش فربه بود و در لفظ صحیح ابی عوانہ ثمین ست
بمثلثه بجای سین یعنی بسین مهمله یعنی قیمتی و در لفظے نزد مسلم از روایت انس آمده می گفت
بسم الله والله اکبر و لفظ عائشه رضی الله عنها نزد مسلم این ست که امر کرد بآوردن قوچ با
شاخدار که پی سپر می کند زمین را در سیاهی و می خسپد در سیاهی و می نگرد در سیاهے تا
قربانے آن کند فرمود تیز کن کارد را باز کارد گرفته و آنرا بپهلو انداخته ذبح کرد و فرمود
بسم الله اللهم تقبل من محمد و آل محمد و امة محمد و این دلیل ست بر کافی
بودن ضحیه از طرف اینکس و اهل او و از طرف غیر و صحت نیابت مکلف از غیر خود در فعل
طاعات اگرچه از طرفش امر یا وصیت نباشد و فرمود هر که گنجایش باشد و قربانی نکند
مصلای ما را نزدیک نشود رواه احمد و ابن ماجة عن ابی هریرة و صححه الحاکم
و لیکن راجح نزد ائمه وقف این حدیث ست پس اصل در ضحیه وجوب بر واجد و عدم
وجوب بر معدم باشد و مثل ذلک قوله صلی الله علیه و آله وسلم فان کان عندك
غیرها فضح بها و احادیث قاضیه بوجوب مطلقا نیز آمده مثل حدیث علی کل

اهل بیت اضحیة فی کل عام وانچه دال بر عدم وجوب مطلقا باشد نیز وارد شده مثل حدیث اذا اراد احدکم ان یضحی فلیمسک عن شعره واظفاره اخرجه اهل السنن ومسلم وجه دلالتش بر عدم وجوب تفویض باراده است وجندب بن سفیان گفته حاضر شدم با رسول خدا روز نحر چون نماز با مردم بگذارد گوسفندی ذبوح دید فرمود هر که ذبح پیش از نماز کرده باشد وی بجای آن گوسفندی دیگر ذبح کند وهر که ذبح نه کرده وی بر نام خدا ذبح نماید متفق علیه معلوم شد که قربانی قبل از نماز عید مجزی نیست وهذا هو الحق الذی لا شبهة فیه وکیف که توقیت ذبح بعد از نماز امام وبعد از صلوٰة آنحضرت در احادیث صحیحه آمده ومراد بنماز صلوٰة معهوده است که بجماعت کبری همراه امام در روز عید باشد اگر آنجا امام است واگر امام نباشد معتبر نماز جماعه مسلمین در بلد است واگر تنها یک کس است پس اعتبار بنماز اوست وبالجمله ذبح قربانی پیش از نماز نباید واگر کرد در حکم مطلق لحم است ومجزی از اضحیه نیست وظاهر ادلهٔ عدم اجزاء چنین اضحیه شامل حائض وغیر اوست وبراء بن عازب گفته استاد رسول خدا صلی الله علیه وآله وسلم درمیان ما وفرمود چهار نوع است که در ضحایا روا نیست نخستین یک چشم که کوری او پیدا است دیگر بیمار که مرض او هویدا است سوم لنگ که عرج او نمایان است چهارم پیر که مغز در استخوان ندارد رواه احمد والاربعة وصححه الترمذی وابن حبان وجابر گفته آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم فرمود ذبح نکنید مگر دو ساله مگر آنکه بر شما دشوار آید پس جذعه از ضان ذبح کنید یعنی یک ساله رواه مسلم واین حدیث متضمن نهی از ذبح جذعه است باوجود مسنه وظاهرش عدم اجزاء نزد یافتن مسنه باشد واگر حدیث نعمت الاضحیة الجذع من الضان که صارف نهی بسوی فضیلت است نمی بود حق همان عدم اجزاء جذع می بود ولکن حق آنست که افضل اضحیه کبش اقرن است چنانکه در حدیث عباده بن صامت نزد ابی داود وابن ماجه وحاکم وبیهقی

مرفوعاً آمده خير الاضحية الكبش الاقرن واين نزد ابن ماجه وغيره از حديث
ابي امامه نيز آمده وليكن در سندش عفير بن معدان ضعيف ست وتضحيه غير هدی ست
ولهذا افضل در هدی بدنه باشد وگفته اند که بدنه افضل از شاة ست اگر مضحی یکی باشد
نه آنکه هفت یا ده کس مضحی باشند وکبش افضل از بدنه است اگر مضحی یکیست چه یک
شاة از برای یک کس بهتر از عشر یا سبع بدنه باشد ودر تفضیل خصی بر فحل دلیلی نیامده وتضحیه
نبوی بخصی مستلزم افضلیتش از غیر خصی نیست غایتش اجزاء خصی ست وبس وحدیث
کبش اقرن نص ست در محل نزاع پس اگر خاص باشد بفحل پس ظاهر ست واگر شامل
فحل وخصی هر دو ست پس افضلیت مختص بخصی نشد حاصل آنکه از آنحضرت صلی الله
علیه وآله وسلم بودن تضحیه بر اهل بیت ثابت شده وخیر الاضحیة الکبش الاقرن
هم ثابت گشته ونعمت الاضحیة الجذع هم آمده واین زعم که شاة جز از یک کس
یا سه کس فقط مجزی نیست یا غیر شاة افضل ست محتاج دلیل ست واحادیث وارده
در هدی مفید این زعم نمی تواند شد که آن باب دیگر ست **فصل** علی رضی الله عنه
گفته امر کرد ما را رسول خدا صلی الله علیه وآله وسلم بآنکه نیک نگریم چشم وگوش تضحیه را و
قربانی نکنیم بیک چشم ونه بمیشی که گوش او از بالا یا پائین بریده شده یا در گوش شگافته شده
یا دراز دارد اخرجه احمد والاربعة وصححه الترمذی وابن حبان والحاکم
ونیز امر کرد ما را بآنکه بایستیم بر شتران وقسمت کنیم گوشت وجلود وجلال آنها را بر مساکین و
جزار را از ان چیزی ندهیم متفق علیه وجابر بن عبد الله گفته نحر کردیم همراه رسول خدا صلی الله علیه وسلم
بدنه را از طرف هفت کس وگاو را از طرف هفت کس واین در هدی ست ودر روایتی
نحو آن در تضحیه هم آمده ودر ان دلالت ست بر جواز شرکت هفت کس در یک قربانی
گاو یا شتر وهمه ایام تشریق محل ذبح ست ودرین مسأله پنج مذهب ست اینکه ذکر کردیم
ارجح آنهاست

باب در بیان عقیقه

در حدیث ابن عباس آمده که عقیقه کرد آنحضرت صلے الله علیه وآله وسلم از حسن و
حسین بیک یک گوسفند رواه ابوداود وصححه ابن حبان وابن الجارود و
عبد الحق لیکن ابوحاتم ترجیح ارسالش کرده وابن حبان نحو آن از حدیث انس
آورده وعائشه رضی الله عنها گفته امر فرمود صحابه را که عقیقه کرده شود از غلام
دو گوسفند برابر واز جاریه یک گوسفند رواه الترمذی وصححه احمد واهل سنن
نحو آن از حدیث ام کرز کعبیه روایت نموده واول فعل بود این قول ست وقول
اقوی وارجح ست از فعل پس این فعل معارض قول خاص بامت نشود کما تقرر
فی الاصول ودر حدیث سمره بن جندب از آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم آمده
که هر غلام مرتهن بعقیقه خودست روز هفتم از وی ذبح کرده شود وسترده شود موے
ونام نهاده شود رواه احمد والاربعة وصححه الترمذی ودر معنے ارتهان
غلام اقوال ست اولی آنکه چون عقیقه لازم حال غلام ست باعتبار لزومش بمولود
مانا برهن آمده یا آنکه حلق وتسمیه بعد از ذبح باشد یا آنکه چون در طفلے بی عقیقه میرد
شفاعت ابوین نکند ووجوب عقیقه که ازین حدیث مستفاد می شود حدیث دیگر
من احب منکم ان ینسك صارف او از وجوب ست چه اگر واجب می بود
تفویض بر اراده نمی فرمود وبر عدم کسر عظام اضحیه عقیقه وعدم فصل مفاصل وجمع و
دفن عظام ونتف سه شعر از منحر شاة وتعلیق آن در عنق صبی وجز آن از خرافات و
واهیات که عوام بلکه بعض خواص می کنند دلیلے از عقل هم نیامده تا بدلیل از کتاب
وسنت چه رسد بلکه این امور خیالات شبیه بافعال نساء ست فاعل آنرا هیچ سود
دینے ودنیاوی نمی بخشد وعائد بعائده ومفید بفائده نمے گردد آرے تصدق زر یا سیم
بوزن شعر ثابت شده وفاعل عقیقه همانند مستن بسنت ست که از طرف ذکر دو بز واز

جانب انثیے یاب بز ذبح کند چہ زیادت غیر منافیہ مقبول ست کما تقرر فی
الاصول **فصل** ہر کہ ختان را واجب گفتہ بدستش کدام حجت صحیح نیست کما
اوضحہ الشوکانی فی شرح المنتقی وحق آنست کہ سنت ست چنانکہ در حدیث
عشر من سنن المرسلین آمدہ وبمدعی وجوب برہان آوردن ست وبرہان
موجود نیست وحدیثے کہ آنرا برہان فہمیدہ اند ضعیف ست حجت بدان قائم نیست
واستدلال بختان ابراہیم علیہ السلام ناتمام ست مگر بعد از تسلیم وجوب ختان برو
علیہ السلام وتسلیم این معنے کہ شرع شریفش لازم ماست والکل ممنوع ولیکن چون
این ختان یکے از شعائر اسلام وممیزات مسلمین از غیر مسلمین ست وترک آن درین
است مرحومہ از احدی چہ سلف وچہ خلف بگوش نرسیدہ لاجرم احتمال بدان از اکد
سنن باشد ونزد ما قول بوجوبش ہم بعید نیست

کتاب الایمان

ابن عمر گفتہ آنحضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم عمر رضی را در رکب دریافت وی سوگند بپدر
می خورد آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ایشان را ندا کرد وفرمود آگاہ باشید کہ او تعالی
نہی می کند شما را از آنکہ سوگند بپدران یاد کنید ہر کہ حالف باشد حلف بخدا کند یا خاموش
شود متفق علیہ ودر روایت ابو داود ونسائی از ابی ہریرہ باین لفظ آمدہ سوگند
نخورید بپدران ومادران خود ونہ بانداد یعنے یکسانی کہ آنہا را ہمچو خدا می دانید ہمچو بتان و
اولیا و پیران وسوگند نخورید بخدا مگر آنکہ شما راستگو باشید وہم در حدیث ابو ہریرہ مرفوعاً
وارد شدہ کہ سوگند تو بر چیزیست کہ صاحب تو تصدیقش بکند ودر روایتے باین لفظ ست
کہ سوگند بر نیت مستحلف ست اخرجہما مسلم وعبد الرحمن بن سمرہ گفتہ آنحضرت
صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمود چون حلف کردے بر یمین وغیر آن را بہتر از ان دیدے

پس یمین را کفاره دهد و آنچه خیر ست همان را بیارد این متفق علیه ست و لفظ ابی داود این ست پس کفاره ده از یمین خود و باز بیا آنرا که بهتر ست و اسناد وی جید و صحیح باشد و از ابن عمر آنکه آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم آورده که هر که حلف کرد بر یمینی و ان شاء الله گفت بر وی حنث نیست رواه احمد و اهل السنن و صححه ابن حبان و هم ابن عمر گفته سوگند نبی صلی الله علیه و آله وسلم چنین بود لا و مقلب القلوب اخرجه البخاری و این دلیل ست بر جواز سوگند بصفت خدا و هر صفت دران داخل باشد چه حکم همه صفات باریتعالی یکی ست و از ابن عمرو بن العاص گفته یکی بادیه نشینی آمد و گفت ای رسول خدا کبائر چیست و درین حدیث ذکر یمین غموس فرموده وی پرسید یمین غموس چیست فرمود آنکه بدان مال مرد مسلمان بریده شود و دران دروغگو باشد و بخاری از عائشه در تفسیر قول تعالی لا یؤاخذکم الله باللغو فی ایمانکم آورده که لغو قول مرد ست لا والله و بلی والله و ابو داود روایتش مرفوعا نموده و لغو در اصل لغت بمعنی باطل ست و لکن صحیح نیست که مراد بلغو درینجا همین باطل باشد زیرا که غموس هم باطل ست بلکه اولی آنست که لغو در کتاب الله بمقابله معقود واقع شده چنانکه از و لکن یؤاخذکم بما عقدتم الایمان معلوم می شود و تعقید یمین قصد اوست و مراد بدان عقد قلب ست چنانکه صاحب کشاف بدان تصریح کرده پس لغو همان ست که مقصود نباشد چنانکه اکثر مردم در محاوره خود سوگند بلفظ والله یا الله مثلاً بے قصد و ارادهٔ یمین بر زبان می گذرانند خواه این گفتن در حال یمین باشد یا نه و غموس حلف ست بر چیزی که بطلان او می داند نه بر آنچه گمان صدقش می دارد و حلف بر ظن نا روا ست و او تعالی از اتباع ظن و از عمل بظن نهی عام مخصص چند امور که از حلف نیست فرموده و زاعم جواز حلف بر ظن مطالب بدلیل صالح تخصیص اوست و آنکه اعتقاد بر ظن صادق نیست بلکه اعتقاد اخص از ظن ست و حالف بر چیزے که داخل در امکان نیست

وقدرتش بران نمی رسد حالف بہ یمین غموس ست وغموس یمینے ست کہ چون صاحبش
ملاقی خدا گردد حق تعالی بروی خشمناک باشد کما صح الحدیث بذلک وهی الیمین
التی قال الله تعالی فیها ان الذین یشترون بعهد الله وایمانهم ثمنا قلیلا
اولئک لا خلاق لهم فی الاخرة ولا یکلمهم الله ولا ینظر الیهم یوم القیامة
ولا یزکیهم و ابو هریره گفته آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم فرمود خدارا نود و نه نام ست
هر که احصایش کند به بهشت در آید متفق علیه و ترمذی و ابن حبان سوق این اسمار
کرده ولکن حافظ گفته تحقیق آنست که سرد اسمار ادراج ست از بعض رواة و بیهقی
کتابی در اسمار و صفات نوشته و بذکر معانیش آویخته لیکن براه تاویل رفته با آنکه مذهب
سلف تفویض ست وهذه زلة عظیمة منه عفا الله عنا وعنه و چون اسمار
واسمار رسالت پناهے موقوف بر بیان شارع ست الحاد دران جائز نباشد و توقیف
خواهان آنست که ذکر خدا باسمار السنه دیگر مثل فارسے و ترکی و انگریزی و هندی
هر زبان که جز عربی ست روا نباشد اگرچه در نفس الامر نزد اهل آن لسان از باب
اعلام بود زیرا که شرع بدان وارد نگشته ولیکن تعامل خلق حتی تعامل اهل اسلام بران
آمده که اطلاق نامهای السنه غیر عربیه بر وی سبحانه می کنند بنا بر آنکه معنے وصفی وارد
یا علم باریتعالی ست در زبان فرس و جز آن و کذلک متکلمین مذاهب فقها الفاظ
بر وی سبحانه اطلاق کرده اند که شارع آنرا اطلاق نکرده مثل واجب الوجود و نحو آن لیس
هر که شحیح بدین خود و حریص بر تقوی باشد اقتصار بر مورد احوط ست و دران نجات
مسلم ست از تعلق بمحدثات و تلوث ببدعات والله اعلم اسامه بن زید گوید آنحضرت صلی الله
علیه وآله وسلم فرمود با هر که نیکی کرده شود وی فاعل را جزاک الله خیرا گفت مبالغه کرد در
ثنا اخرجه الترمذی وصححه ابن حبان

کتاب النذور

ابن عمر گفته آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم نهی کرد از نذر و فرمود هیچ چیز نمی آرد جز
این نیست که چیزی از مالش بدین نذر بیرون آورده می شود متفق علیه و اصل در
نهی تحریم ست تا آنکه صارفی از حقیقت بیاید و نذر عام ست از آنکه مباح باشد یا غیر
آن و مسلم از عقبه بن عامر از آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم آورده که کفارهٔ نذر همان
کفارهٔ یمین ست و ترمذی افزوده که این کفاره وقتی ست که نذر را نام نبرده یعنی مطلق
نذر کرده و صحیحه و لفظ ابو داود و نسائی از حدیث ابن عباس مرفوعاً این ست که هر که
نذر کرد و نام نبرد کفاره اش کفارهٔ یمین ست و هر که نذر کرد که طاقتش ندارد کفارهٔ آن نیز
همان کفارهٔ سوگند ست و اسنادش صحیح ست لکن حفاظ ترجیح وقفش کرده اند و بخاری
از حدیث عائشه باین لفظ روایت کرده که هر که نذر عصیان خدا کرده وی عصیان خدا
نکند و نزد مسلم از حدیث ابن عمر ست که نیست وفای نذر در معصیت و عقبه بن عامر
گفته نذر کرد خواهر من که پاپیاده رود تا خانهٔ خدا آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم
فرمود باید که برود و سوار شود متفق علیه و اللفظ لمسلم و لفظ احمد و اهل سنن اینست
که او تعالی را بمشقت خواهر تو غرضی نیست بگو او را که خمار پوشد و سوار شود و سه روز
روزه گیرد یعنی بنا بر نذر بعدم اختمار زیرا که این نذر معصیت ست و آز ابن عباس رض آمده
که استفتا کرد سعد بن عباده رسول خدا را در نذری که بر مادر او بود و قبل از بجا آوردنش
بمرد فرمود تو از وی بجا آر متفق علیه و ثابت ابن ضحاک گفته نذر کرد مردی بر عهد رسول خدا
صلعم که ذبح کند شتری را در موضع بوانه نام و پرسید از آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم فرمود
آنجا کدام وثن معبود بود گفت نه فرمود عیدی از اعیاد اهل جاهلیت باشد گفت نه
فرمود وفا کن نذر را زیرا که نیست وفا از برای نذری که در معصیت خدا است و نه در بریدن
رحم و نه در آنچه ابن آدم مالکش نیست رواه ابو داود و الطبرانی و اللفظ له و
سندش صحیح ست و شاهدی دارد از حدیث کردم نزد احمد و جابر گفته مردی روز فتح آمد

گفت ای رسول خدا نذر کرده ام که اگر او تعالی مکه را بر تو فتح کند نماز در بیت المقدس
بگذارم فرمود همین جا بگذار یعنی در مسجد حرام که افضل از انجاست باز پرسید فرمود شانک
اذن یعنی تو دانی و کار تو اخرجه احمد و ابوداود وصححه الحاکم و در حدیث
متفق علیه که لفظش از بخاریست از حدیث ابی سعید خدری از آنحضرت صلی الله علیه و
آله وسلم آمده که بسته نشود پالانها مگر بسوی سه مسجد مسجد حرام و مسجد اقصی و مسجد من و سخن
بر منطوق این خبر درازی میخواهد حاصلش منع سفر از برای قربت بسوی غیر این مساجد ست
و دران چنانکه سفر از برای زیارت موتی غیر داخل ست همچنان نهی از سفر بغرض طلب علم
و تجارت و جز آن از حوائج نیست و وجه منع از سفر زیارت خواه قبور انبیا باشد یا
غیر ایشان آنست که دلیلی بر جواز آن از کتاب و سنت یا اجماع یا قیاس قائم نیست و
از سلف ثابت نشده با آنکه مجرد فعل بلکه قول سلف بحجت نمی ارزد خصوصا در همچو احکام
لاسیما نزد کسیکه حجت پیش او منحصر در کتاب و سنت ست و بس عمر گفت ای رسول خدا صلعم
نذر کردم در جاهلیت که معتکف شوم در مسجد حرام فرمود اوف بنذرك و این متفق علیه ست
و زیاده کرد بخاری فاعتکف لیلة حاصل آنکه تا امکان نذر نکند اما بعد از انکه کرد
ایفای آن واجب گردد و در عدم ایفا کفاره لازم شود و بر نذر مباح مسمای نذر
صادق ست پس داخل باشد زیر عمومات که متضمن امر بوفاست چنانکه زنی نذر کرده
بود که چون آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم از غزوه سالم برگردد بر سرش دف بزنم آنحضرت
صلی الله علیه و آله وسلم او را امر بوفای نذرش کرد و این نزد ابوداود ست و ضرب دف اگر
مباح نباشد باری مکروه باشد از مکروه خواهد بود و هرگز قربتی از قرب نیست پس چون مباح باشد دلیل بود
بر وجوب وفای مباح و اگر مکروه باشد اذن بوفایش دال بر وفا بمباح بالاولی ست و همچنین ایجاب
کفاره در نذر معصیت چنانکه ادله بدان صحیح گشته دال ست بر وجوب کفاره در مباح بالاولی و همچنین ایجاب آن
در نذر غیر مسمی دلالت دارد بر وجوب کفاره بالاولی در مباح و بالجمله نذر مباح خارج از دو قسم نیست یکی وجوب وفا

بیان دیگر وجوب کفاره با عدم وفا از اینجاست که زن عقبه را آنحضرت بصوم سه یوم فرمود و در
روایتی آمده که امر باهدای بدنه کرد و مثل اوست حدیث شیخ که نذر مشی کرده بود آنحضرت صلعم
فرمود ان الله لغنی عن تعذیب هذا نفسه و این غیر معارض است بما تقدم بدو وجه
یکی آنکه عدم تصریح بوجوب کفاره منافی احادیثی که دران تصریح بوجوب آنست نیست
دوم آنکه پیر مذکور را ناتوان از وفایش دید چنانکه در روایت دیگر آمده انه رآه یهادی
بین ابنیه ولهذا فرمود که خدا از تعذیب این کس جان خود را بی نیاز است و محل نزاع
نذر مباحی است که بی تعذیب نفس مقدورش دارد و تعذیب نفس اگر از قبیل معصیت است
پس ثابت شده که در نذر معصیت کفاره است و اگر ملحق بغیر مقدور است پس ثابت گشته
که در نذر غیر مملوک کفاره یمین باشد و هرچه مقدور انسان نیست آن داخل است زیر لا یملکه
و دران همان کفاره یمین است الحاصل نذر اگر بطاعت مقدوره است وفای آن واجب
باشد خواه این طاعت واجب بود یا مندوب و اگر بغیر طاعت است یا مباح باشد یا حرام
یا مکروه اگر مباح است حکمش گذشته و اگر حرام است وجوب کفاره دران با منع از وفایش
ثابت و اگر مکروه است پس یا لاحق بحرام است یا بمباح اگر اول است کفاره واجب و وفا
بدان ناجائز و اگر ثانی است حکمش گذشته هذا خلاصة الکلام علی انواع النذر و
ولا دلیل بید من لم یوجب الوفاء ولا الکفارة فی المندوب والمباح و کفاره
نذر همی است که افتراضش کرده و تقدیرش در قرآن کریم اطعام عشره مساکین است و
معنای حقیقیش آنست که طعامی سازد که یکبار ده کس آنرا بخورند بدون تقدیر بمقدار
معین و اتصاف بصفت معین از اجتماع همگنان یا بودن در وقت مخصوص بلکه هرچه
بران مسمای اطعام عشره لغة صادق آید کفاره صحیح است و شک نیست که هر که ده کس را در
شب یا در روز فراهم کرده یا متفرق طعام خورانید و سیر کرد او مطعم این قدر مساکین است و ظاهر
آنست که صدق مسمای طعام بر دفع قیمت و نقد باعتبار حقیقت صحیح نیست و مجاز است

چه تسبب اکل طعام از قیمت باشد و از انحضرت صلی الله علیه و آله وسلم بصحت رسیده که ارسل
را تمر داد و امر بانفاق آن فرمود با آنکه مجرد دفع تمر یا حب بفقراء اطعام لغوی نیست
پس استدلال از برای جواز دفع قیمت باین حدیث بجامع عدم وجود مسمای طعام
حقیقی درین هردو ممکن ست و هر که تقیید مطلق را با اختلاف سبب روا داشته وی در
همه کفارات ایمان رقبه را شرط ساخته و هر که آنرا ناجائز داشته عتق رقبه کافره
را هم در غیر آنچه دران تقیید بایمان واقع شده جائز گفته

كتاب القضاء

اهل سنن اربعه از حدیث بریده روایت کرده اند که رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم فرمود
قاضیان سه قسم اند دو در دوزخ و یکی در بهشت مردی که حق را شناخت و بدان حکم کرد
وی در بهشت ست و مردی که حق را شناخت و بدان قضا نکرد و حکم نا داد وی در نار ست و
مردی که حق را نشناخت و حکم از برای مردم بر جهل کرد وی در دوزخ ست و این
حدیث دلیل ست بر اعتبار اجتهاد در قاضی و برانکه حکم قاضی غیر مجتهد صحیح نیست و وجه
دلالت آنست که نمی شناسد حق را مگر کسیکه مجتهد ست و مقلد حکم بقول امام خود می کند و نمیداند
که این قول حق ست یا باطل پس قاضی باشد از برای مردم بجهل و این چنین یا اهل یکی از
دو قضاة نار ست هذا هو الحق الذی لا شك فيه ولا شبهة چه امری که او تعالی
امر بحکم آن در کریمۀ فاحكم بين الناس بالحق کرده و عدلی که بسوی آن در آیۀ و اذا
حكمتم بين الناس ان تحكموا بالعدل ارشاد فرموده مقلد مسکین را راهی بسوی
معرفت نیست و کذلك راه معرفت ما انزل الله تعالى كما قال الله تعالى
و ان احكم بينهم بما انزل الله و عارف ما انزل الله همان ست که مجتهد باشد و مقلد
بیچاره که نظر بر اقوال ائمه در کتب فروع دوخته و غایت جد و جهدش شناخت رای قوی

از ضعیف ست و فراهم آوردن قیل و قال من و تو بجز قول امام خود که تقلیدش می کند
چیزی دیگر از ادله نمی شناسد و اگر می شناسد راهی بسوی استدلال بدان نمی داند و
اگر می داند بر وجهی می داند که اساتذه و ائمه مذهب او سلوک آن مسلک کرده اند و بران
اصول مقرره در فقه ما شاة نموده نه بر وجهی که صنیع اهل اجتهاد و تقوی و شیوهٔ ارباب
دین از سلف صالحین و ائمهٔ محدثین سنت و صحابه و تابعین و نقاد اخبار سید المرسلین
و رواة سنن خاتم المرسلین بران گذشته و همچنین عارف ما اراه الله همان ست که مجتهد
بوده است کما قال تعالى انا انزلنا اليك الكتاب بالحق لتحكم بين الناس
بما اراك الله و حکم مقلد مشوم بما اراه الله نیست بلکه بما اراه من يقلده من
المجتهدين ست و دیگری ست که چون رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم معاذ را پرسید
بچه چیز حکم کنی چه گفت گفت که حکم بکتاب خدا کنم الحدیث و درین حدیث تامل باید کرد که
چه قسم دوران تقسیم بر حق و قضا بدان با علم بحقیقت آن و عدم علم بحقیقت آن فرموده و
حق را نمی داند مگر هر که مجتهد باشد بلا ریب و بجنت نمی در آید مگر همان قاضی که حق را
دانسته بدان حکم کرده و مقلد غریب اگر می داند همین قدر می داند که امام او درین مسئله
چنین حکم کرده و نمی داند که این حکم او حق ست یا باطل چنانکه هر مقلد معترف باین حرف ست
و اگر معترف نشود مکابر باشد و فتاوی و رسائل مؤلفهٔ او مکذب وی باشند درین
باب و در حدیث اذا اجتهد الحاكم فاصاب الخ تفکر باید کرد که مراد با جتهاد
اتعاب نفس ست در تطلب حق تا آنکه بران حقیقةً یا ظنا واقف گردد و مقلد ازین تعب
بمراحل دور ست حاصل آنکه مقلد عقل ناقص الهی ندارد تا بمعرفت حق از باطل و صواب
از خطا پی رسد و راجح را از مرجوح و قوی را از ضعیف کجا می تواند شناخت بلکه خود
انتساب مقلد بسوی علم مطلقاً لائق نیست و کذا عضد الدین نقل اجماع کرده است
برانکه مقلد را عالم نمی نامند و اما جواز قضاے مقلد بنا بر قلت مجتهدین در از منهٔ اخیره

وآنکه اگر متولی قضا جز مجتهد نگردد بسیاری از احکام معطل شود پس این قول در غایت
سقوط ست زیرا که مجتهدین بحمده تعالی در اکثر قطر موجود اند ولکن مقلدین بنابر ضیق عطان
وحقارت عرفان وتبلد اذهان وجود قرائح وخمود افکار خویش حسابی از ان مجتهد
برنمی گیرند بلکه اجتهاد او را منکر باشند ولا یعرف الفضل لاهل الفضل الا اهله
مشائخ ما که از ایشان علم گرفته ایم اکثری را از ایشان می شناسیم که برتبهٔ اجتهاد رسیده اند
وهمچنین عصابهٔ کبری از تلامذهٔ ایشان عارج این معراج گردیده تا آنکه علامه شوکانی
از تلامذهٔ خویش سی کس را بالغ بمبلغ اجتهاد نشان داده ودر وبل الغمام گفته که نزد تحریر
این احرف در مدینهٔ صنعاء مجتهدین بوده اند که بسبب آنان در جمیع اقطار یمن باز قضاء
مقلدین بی نیازی حاصل ست با آنکه تسلیم اجتهاد ایشان همان کس می کند که مثل یا
مقارب ایشان ست واما اسراء تقلید پس هیهات که احدی از ایشان از برای احدی
اذعان باجتهاد کند با آنکه علوم معتبره در اجتهاد نزد این مقلدین همین علوم پنجگانه بیش
نیست واین علوم بنسبت محفوظات مجتهدین موجودین شی یسیر واحقر نزر ست وشک
نیست که قاضی جامع میان جهل وعدم ورع اشتر از شیطان بر عباد رحمن ست زیرا که
قاضی ست میان مردم بطاغوت وایهام آن می کند که این قضای او شریعت
مطهره ست واز برای اقتناص اموال مردم واکل آن بباطل حبائل حیل می گسترانند ولا سیما
اموال یتامی ونساء که آنرا گویا میراث پدر خویش می دانند ای کاش اگر قاصر در علم بود بارے
در ورع بتقصیری از خود راضی نمی گشت اللهم اصلح عبادك وتدارکهم من کل
ما لا یرضیك انتهی حاصله ابو هریره رض گفته آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم فرمود هر که
متولی قضا شد وی بی کارد مذبوح گردید اخرجه احمد واهل السنن وصححه ابن
خزیمة وابن حبان واین عام ست از انکه خود وی قاضی گشت یا سلطان او را
از طرف خود قاضی ساخت ولکن چون سلطان عادل که اطاعتش بنصوص احادیث

صحیحه واجب ست یکی را از اهل علم حکم بقاضی گردیدن فرماید امتثال امرش بنص کتاب
و سنت واجب باشد و درین حال در وی قدح بارتکاب شئی ناروا جائز نبود که این امر
دیگرست و موجب سقوط طاعتش نیست بلکه اسوهٔ حسنه سلف صالح ست که اعمال باعمال
سلاطین بنی امیه می کردند و ولایت قضا از طرف ایشان می داشتند حالانکه مرتبهٔ ایشان
در علم و عمل شهیر مجهول ست و در سلاطین آن زمانه کسی بود که مستحل دما بغیر حق و آخذ اموال
بدون حل ست آری در قضا ترغیب و ترهیب هر دو وارد شده بلکه در امارت که اعم از
قضاست آنچه مشعر تجنب از وست آمده و جمع میان این قسم احادیث راجع بسوی اشخاص ست
هر که از نفس خود قیام بحق و متمسع بصدق و عدم ضعف در امر و قوت صلابت در قضا
و عفت از اموال مردم و تسویه میان قوی و ضعیف بداند و بشناسد او را در آمدن در قضا
اولی ست گو واجب مباش بشرطیکه در علم صفت متقدمه باشد یعنی بدرجهٔ اجتهاد
رسیده بود و هر که ازین امور ضعیف ست برای او ترک قضا اولی ست بلکه گاه باشد که
این ترک بر وی واجب گردد و قول آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم یا ابا ذر انی اراك
ضعیفا بازامر بعدم دخولش در امارت چنانکه در حدیث مشهور ست ارشاد بهمین معنی می فرماید
ابو هریره گفته آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم فرمود نزدیک ست که شما حرص بر امارت بکنید
و قریب ست که امارت ندامت باشد روز قیامت شیر دهنده خوب ست و باز دارنده
از شیر بد ست رواه البخاری و عمرو بن العاص از آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم شنید
می فرمود حاکم چون حکم کرده اجتهاد نمود و مصیب شد او را دو اجر ست و چون حکم کرد و اجتهاد
نمود و مخطی شد او را یک اجر ست و این حدیث متفق علیه ست و دران دلالت ست بر آنکه
مجتهد مصیب و مخطی باشد و این قسمت دال ست بر آنکه هر مجتهد مصیب بلکه مصیب میان
مجتهدین یک کس ست و دیگر مخطی ست و مخطی را یک اجر ست نه بر خطا ست بلکه بر جهد ست
که در اصابت حق از وی بظهور آمده و تبیین اصابت و اخطا نزد عرض مجتهدات بر کتاب

وسنت باشد چنانکه روش سلف مشهود لهم بالخیر بود و در خلف عکس القضیه اتفاق افتاد
که هر آیه و حدیث را که موافق روایت مذهب یافتند گرفتند و هرچه را خلاف آن دیدند
بسبب تاویل و رد کشودند و بمعارضهٔ احادیث صحیحه بروایات ضعیفه پرداختند و سر رشتهٔ
انصاف از دست داده بانتصار مذهب اسلاف خود برخاستند و این یکی از علامات
قرب ساعت کبری بلکه حضور امارت قیامت عظمی ست **فصل** ابوبکره گفته آنحضرت
صلی الله علیه و آله وسلم فرمود حکم نکند هیچ یکی میان دو کس در حالیکه خشمناک ست متفق
علیه و نهی مقتضی حرمت حکم در حالت غضب ست و هو الحق زیرا که انسان درین
حال مشوش الخاطر و مکدر البال ست و فی الحال از صواب می گردد و این معارض حکم نبوی در
حال خشم نیست چه وی صلی الله علیه و آله وسلم بابی هو و امی معصوم ست از خطا در
حال غضب و رضا پس استدلال بقضای او علیه السلام بحالت غضب صالح احتجاج
نیست بلکه ممنوع ست و اما آنکه چون حاکم حکمی درین حال صادر گرداند آن حکم صحیح ست
یا نه پس این محل نظر ست ببینند که اگر حکمش بر طریق صواب افتاده معتبر باشد و مجرد
صدورش بحالت خشم موجب بطلانش نگردد بلکه صواب باشد و اگر ببینند که واقع بر غیر
صوب صواب ست باطل باشد و نزد التباس که خطا و صوابش معلوم نمی شود چنانکه در
بسیاری از مسائل خلاف اشتباه روی دهد اعتبار بصواب انگاشتن حاکم ست
زیرا که وی متعبد باجتهاد خود ست اگر این حکم را که در حالت غضب نافذ کرده بود بعد از
سکون خشم صحیح یابد و موافق اعتقاد حق بیند صحیح و لازم الحال محکوم علیه شود اگرچه بنا بر
ایقاعش در حال غضب آثم ست زیرا که میان اثم و بطلان حکم ملازمتی نیست و اگر بیند
که خطاست حکم را برگرداند و آنچه حق صحیح ست مطابق آن امر فرماید و آن امر لازم محکوم علیه
گردد زیرا که بر وی طاعت حاکم واجب ست و عصیان او حرام علی رضی الله عنه گوید
آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم فرمود چون دو کس پیش تو قضیه آرند پس حکم مکن از برای

اول تا آنکه سخن دیگر نشنوی و نزدیک ست که در یابی تو که چگونه حکم کنی علی گفته فما زلت قاضیا بعد رواه احمد وابوداود والترمذی وحسنه وقواه ابن المدینی وصححه ابن حبان وله شاهد عند الحاکم من حدیث ابن عباس و این حدیث اصل عظیم ست در بارهٔ قضا میان دو کس و در اصابت حق باین صورت و کهذا حضور علما را در مجلس حاکم نیز و حکم مستحب گفته از و شک نیست که درین حضور مصلحت نیس عظیم ست و چندیکه ممارست قضا کرده و ذائقهٔ حکمرانی چشیده ست این مصلحت سانحی ست نا اسد و ضرورست که چون نزد قاضی اهل علم حاضر باشند قاضی مزید تحفظ بکار برده اجرای امور بر طریقه نماید که احدی از حاضرین علما بران انکار نتوانست کرد و چون نوبت بامر مشکل آید بر علما حاضرین عرض کند چه اگر او را ازین اندورع نباشد اقل احوال آنست که از اعتراض اهل علم دران امر مبرم بر خود بیندیشد بخلاف حکم خالی از صحبت علما باشد که درین حین اگر متورع نیست لابد تساهل ورزد زیراکه از معارضه وانتقاد در امن ست ولکن ضرورست که این علما که در حضور وے باشند فضلای یونان نباشند بلکه علمای راسخین عارفین ادلهٔ کتاب وسنت و سالک مسالک علوم اجتهاد باشند واگر این اهل علم مقلدین مذاهب اند پس در حضور ایشان جز مفاسد فائده دیگر نباشد و اقل احوالش آنست که خاطر وے از مخالفت حاکم بانچه تقلید آن را معتقد ست منکدر گردد و بنا برین معنی بر حاکم تشنیع نماید وگاه باشد که حاکم کثیر المراقبه بوده این امر حایل او بر سلسل از دلیل بنا بر مخافت قال وقیل گردد پس در حضور مقلدین جز این فائده منفعت دیگر غیر از خسران دنیا و آخرت متصور نیست ام سلمه گفته رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم گفته نیستم من مگر بشر و شما خصومت مے کنید بسوی من و شاید که بعض شما الحن می باشند بحجت خود از دیگر و من حکم می کنم او را چنانکه از وی می شنوم پس هر که بریدم از برای او چیزی از حق برادرش ببریدم او را پاره

از آتش دوزخ متفق علیه و درین حدیث دلالتست بر آنکه حکم حاکم در ظاهر جاریست نه
در باطن و نیز دال است بر جواز حکم حاکم بعلم خود و هذا هو الحق زیرا که از ان منع کرده
حجت واضح نیاورده و در اداء مقتضیه وجوب و شاهد یمین یا آنچه بجای یکی ازین
هر دو است دلیلی دال بر انحصار استناد حکم درینها نیست و شک نیست که حاصل از مثل
شهادت عدلین یا یمین از ثقه یا نکول یا اقرار همین مجرد ظن حاکم است فقط چه جایز است
که گواهان دروغ گویند و حالف در سوگند تجوز کند و مقر در اقرار خود کاذب باشد و
علم حاکم بشاهد یا آنچه قائم مقام اوست حاصل نمی شود و این اولی از ظن است بلا نزاع
و در اصول مقرر شده که فحوای خطاب نزد جمیع محققین معمول به است و حکم بعلم حاکم از
همین جنس خطاب است زیرا که علم اولی از ظن است عقلاً و شرعاً و وجداناً و ادله عامه
شامل اوست و تخصیص حدود بقول حضرت عمر رضی الله عنه پسندیده انصاف نیست
چه مقام از مجالات اجتهاد است و اجتهاد وی رضی الله عنه حجت بر غیر او نیست و دعوی
اجماع از دعاوی لاطائل تحتها است و تحقیق این بحث در شرح منتقی بوجهی است که در غیر
آن یافته نشود و ابن حبان از جابر آورده که گفت شنیدم رسول خدا صلی الله
علیه و آله وسلم را میفرمود چسان قسم پاک شود امتی که مواخذه کرده نشود از شدیدش برای
ضعیفش و این را شاهد است از حدیث ابی بریده نزد بزار و شاهد دیگر نزد ابن ماجه
از حدیث ابی سعید و هم ابن حبان و عقیلی از عائشه روایت کرده اند که وی از آنحضرت
صلی الله علیه و آله وسلم شنیده خوانده میشود قاضی عادل روز قیامت پس بیند از شدت
حساب آنچه تمنا کند که در عمر خود میان دو کس حکم نمی کرد و بیهقی بجای عمر لفظ تمره آورده
و ابو بکره از آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم روایت کرده که رستگار نشود قومی که زن
را والی کار خود کردند رواه البخاری و این دلیل است بر عدم صحت امامت کبری از برای
زنان بلکه امام باید که مرد باشد و امامت زن از برای دیگر زنان در آن داخل نیست

بر تقدیر دخول ادله دیگر تخصیصش کرده اند و بنای عام بر خاص واجب ست باتفاق
علمای اصول و ابو داود و ترمذی از حدیث ابو مریم ازدی از آنحضرت صلی الله علیه
و آله وسلم آورده که هر کرا او تعالی والی چیزی از امر مسلمانان کرد و وی در پرده شد از
حاجت و فقر ایشان پرده کند خدا از وی در حاجت او و این دلیل ست بر وجوب تسهیل
حجاب نه بر رفع حجاب مطلقا و ابو هریره گفته لعنت کرد رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم
راشی و مرتشی را در حکم و این نزد احمد و اهل سنن ست وحسنه الترمذی وصححه ابن
حبان و این را شاهد لیست از حدیث ابن عمرو نزد اربعه و لعنت بر رشوت دلیل تحریم
و کبیره بودن اوست و هدیه از برای قاضی نوعی از رشوت ست زیرا که هر فردی را از
افراد ناس دیده و شنیده که مرافعه بسوی قاضی آجلاً یا عاجلاً کند ممکن باشد و صنائع زارع محبت
در دلها ست و لهذا صادق مصدوق فرموده جبلت القلوب علی حب من احسن
الیها و تحریم رشوت بنا بر همین میل ست و نیست فرق میان رشوت و هدیه در این امر
زیرا که هر یک نوعی از احسان بسوی قاضی ست و متورع در دین و متحری نفس از قضاة
از قبول هدیه آبی باشد بدون فرق در میان مهدی قبل از ولایت و غیر آن گو
خطر در مهدی پیش از ولایت اخف باشد زیرا که وی این کار اگر چه از بهر ولایت
نکرده باشد باری علت در ان میل متاثر از احسان ست و بسیار باشد که هدیه فرستنده
پیش از ولایت اهدای آن بنا بر مظنهٔ ولایت کرده چه می داند که قاضی شدنی ست
یا از خاندانی ست که در خور این شان اند و لهذا آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم از قبول
هدیه بمقابل شفاعت یا قضای حاجت نهی کرده کما فی سنن ابی داود وغیرها و حوائج
مردم متعلق اند بقاضی پس این هدیه ثمن دین او باشد و نیست دلیل بر عزل قاضی
بفعل محرمی از محرمات چه رشوت و چه جز آن از زنا و شرب خمر و غیره بلکه واجب بر وی توبهٔ
صحیحه ماحیهٔ ذنوب ست و کفی بها و اما اخذ رزق بر قضا پس جائز ست زیرا که وضع مال خدا

در بیت المال از برای مصالح مسلمین ست و بهمین جهت خزانهٔ اسلام را بیت المال
مسلمین گویند. و از اعظم مصالح دین و دنیای مسلمانان قاضی عادل در احکام و قضایا ست
که عارف شریعت مطهره در هر حل و ابرام محتاج الیه مسلمین باشد بلکه باین مصلحت هیچ
مصلحت همعنان نمی تواند شد زیراکه این چنین قاضی مرشد اہل اسلام بسوی مناہج
شرع و فاصل خصومات باحکام کتاب و سنت ست و گویا متحمل احیای دین و نشر احکام
شرع مبین از برای مسلمین ست پس رزق او از بیت المال از اہم امور باشد و لاسیما
ویکه مستغرق اوقات در فصل خصومات بود و آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم و خلفاء
راشدین و من بعدهم از سلف صالحین اموال خدا را در مسلمانان قسمت می کردند و علماء
و عقلاء را نصیب موفر و حصه کافی و بهرهٔ وافی ارزانی می داشتند پس قاضی اسلام چون
متورع از اموال مردم و قائم بمصالح حاضر و بادی ایشان باشد لامحاله مستحق مقدار
کفایت از بیت المال ست بچند وجه یکی آنکه مسلم ست دوم آنکه عالم بحق ست سوم
آنکه قاضی ست و آنکه جماعهٔ از قضاة معتاد اخذ اجرت از خصوم بر رقوم ست پس
اگر فلتی این اجرت مر کسی را که از بیت المال بقدر کفایت می یابد حلال نیست زیراکه وی
اجرت خویش از بیت المال می ستاند پس این اخذ بعینه چنانچه اگرچه دهندهٔ اجرت اظهار
طیبت نفس چنانکند زیراکه موجب این طیبت قاضی بودنش و جریان اعراف بمثل این امور ست
ورنه وی هرگز مسامحت بمال خود نمی کرد و هذا مما لا شك فيه و لا شبهة و اگر غیر مکتفی
از بیت المال ست پس شرط حل آنست که بقدر اجرت بطیبت نفس دهنده بستاند
نه زیاده و بچو اجیر باشد وله حکمه لکونه غیر محجور من بیت مال المسلمین
عبد الله بن زبیر گفته حکم کرد رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم بآنکه هر دو خصم روبروی
حاکم بنشینند رواه ابو داود و صححه الحاکم و گویا این هیئت مشروع لذاتها ست
نه از برای مجرد تسویه میان هر دو ست و حکم حاکم مقلد بحجت نیست معیب باشد یا مخطی

وخلاف قطعی کنند یا ظنی زیرا که مقلد در حقیقت حاکم نیست بلکه حکم برای امام خود ست
و حاکم باید که مجتهد باشد و وی در اجتهاد خود ماجور ست خواه مصیب شود یا مخطی و در وجوب
امتثال حکم و عدم جواز مخالفتش مشروط ست بآنکه امر و نهی وی موافق کتاب و
سنت بود و چون برخلاف این هر دو حجت نیره عدول بسوی رای محض که آثارستی
و علم بران نیست کرد چنانکه بسیاری را از متقیدین بعلم رواست که باعتبار عمارست خود بغیر
علم کتاب و سنت گمان اجتهاد و تجدید خود و ازین اتفاق می افتد پس نقض حکمش جائز
باشد و امتثالش بر خصم واجب نیست اگر راجع بسوی حاکمی عارف علم کتاب و سنت
و قاضی بقرآن و حدیث می یابد و بر حاکم دیگر حرجی در نقض حکم حاکم اول نیست زیرا که امر
الهی ما را چنان ست که حکم بعدل و حق و بما اراناالله کنیم و این قسم حکم جز در کتاب خدا و
سنت رسول وی صلی الله علیه و آله وسلم نباشد و اگر مسئله چنان باشد که حکم حاکم مجتهد
دران در کتاب و سنت نیست و وی باجتهاد و رای خود کار کرده پس حکمش حجت ست و
مخالفتش روا نیست و هیچ حاکم را نقض آن حکم نمی رسد زیرا که شارع مجتهد را در اجتهاد
رای در آنچه حکمش در کتاب و سنت موجود نیست مطلق کرده چنانکه در حدیث معاذ آمده است
فان لم تجد فی کتاب الله ولا فی سنة رسول الله قال اجتهد رأیی و بعضی را
اولی از بعض نیست ورنه لازم آید که هیچ شئ از احکام مستقر نباشد چه آرا مختلف ست
چنانکه معلوم ست و حاکم همان کرده که بدان مامور بود یعنی اجتهاد و رای نمود و بر ذمه
وی جز این اجتهاد چیزی دیگر باقی نیست ولکن شرط آنست که در بحث و تفحص تقصیری
از خود راضی نباشد زیرا که اجتهاد و رای دلیل ست بران و اجتهاد بذل جهد در حادثه
باشد و بیع و شرای حاکم مطلقاً ممنوع نیست زیرا که وی محتاج این چیزها ست بلکه خود
قیام معاش جز بخرید و فروخت راست نمی آید و هر فرد بشر چه قاضی و والی و حاکم و چه
جز آن هر چند بعض اشیای حاجت نزد خود داشته باشد لابد محتاج بعض دیگر بنا بر کثرت

امور از طعام و شراب و ملبوس و فراموش و مرکوب خواهد بود آری تجارت حاکم با رعایا بر
وجهی که مال دیگران بنا جائز بگیرد یا آنان را بر خریدن مال خود بنرخ خاطر خواه مجبور سازد
یا تا فروخت شدن مال خود مال تجار را از فروختن بازدهد ممنوع ست و همچنین اگر معلوم گردد
که مردم در اثمان اشیاء نزد بیع و شراء با وی مراعات می کنند و کمتر از نرخ بازار میستانند
تا حاکم دوست ایشان گردد درین صورت امیر متورع و قاضی متدین و مفتی متشرع را اجتناب
از تولی خرید و فروخت بنفس نفیس خود اولی ست بلکه درین حال استعانت بکسی کند که
این گمان بوی نباشد چه این محابات با حاکم یا بنا بر رهبت از جور ست یا بسبب رغبت
در عدل وی و اول حرام ست و ثانی رشوت یا جعل بر واجب و غالب فعل بسیاری از
سلاطین با رعایا از وادی همین اجتلاب اموال مردم بانواع حیل ست و عمل بر خط قاضی
صحیح ست و خطی که تغییر و تبدیل و اشتباه را دران راه نباشد معمول به ست در هر شیء بدون
فرق میان حدود و جز آن در آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم کتابت بسوی قطار منیر میفرمود
و بران اقامت دما و عصمت انفس مرتب می شد تا بانچه دون این امور ست چه رسد و
هر که عمل بخط را مطلقا وا انداز دید مستمسکش جز تجویز اشتباه و زیادت و نقصان متمسکی نیست و
محل نزاع ازان خارج ست و ادله صحت عمل بخطوط و کتابت بسیار اند و اگر دلیلی نمی بود
مگر همین امر قرآنی بکتابت کافی می شد و چون کتابت معمول بها نباشد در امر بکتابت
هیچ فائده متصور نیست علامه شوکانی را درین مسئله رساله مستقل است که دران تلخیص
ادله این مسئله کرده و اطلاع ارباب الکمال علی ما فی رسالة الجلال فی الهلال من الاختلال
نامش نهاده والله اعلم

باب در بیان شهادات

مسلم از زید بن خالد جهنی مرفوعا روایت کرده که آیا خبر ندهم شما را به بهترین گواهان آنکه
گواهی می آرد پیش از انکه از وی پرسند و عمران بن حصین گفته آنحضرت صلی الله علیه

وآله وسلم فرمود بهترین شما قرن من ست باز کسانیکه متصل ایشانند پس تر آنانکه نزدیک اند
بایشان باز قومی باشد که گواهی دهد بی طلب وخیانت ورزد وامانت نکنند ونذر نمایند و
وفا نسازند وظاهر شود در ایشان فربهی متفق علیه ودر حدیث ابن عمر رضی الله عنه است
که فرمود آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم جائز نیست شهادت خائن ونه خائنه ونه
صاحب کینه بر برادرش ونه گواهی قانع بر آب ونان از برای اهل بیت رواه احمد
وابو داود ودر روایت ابی هریره باین لفظ ست نزد ابن ماجه وابو داود که شنیدم
رسول خدا صلی الله علیه وآله وسلم را می فرمود جائز نیست شهادت بدوی بر صاحب قریه
وعمر بن خطاب خطبه خواند وگفت مردم گرفتار می شدند در عهد رسول خدا صلی الله علیه
وآله وسلم بر وحی واکنون وحی منقطع شد وما مواخذه کنیم شما بر اعمالی کنیم که بر ما ظاهر گردد رواه
البخاری وابو بکره گفت آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم شهادت زور را در اکبر کبائر شمرده
واین متفق علیه ست ومردی را فرمود که آفتاب می بینی گفت آری فرمود بر همچو آفتاب
گواهی ده یا بگذار واین را ابن عدی از حدیث ابن عباس بسند ضعیف آورده وحاکم در
تصحیحش خطا کرده ومجرد قرابت مانع شهادت قریب از برای قریب نیست خواه این
قریب نزدیک باشد یا دور آنچه مانع ست تهمت ست پس اگر قریب از آن اقربا ست
که حمیت جاهلیتش فرا گرفته ودیانتش رادع او از عصبیت نیست ونه دین مانع او ست پس
شهادت وی مقبول نباشد واگر قضیه بالعکس ست گواهیش جائز وپذیرا باشد پدر بود
یا پسر چه اصل در منع از قبول شهادت تهمت ست پس بحدیث لا تقبل شهادة ذی
الظنة والحنة مراد بظنه تهمت ست وبحنه عداوت ودلیلی که دال باشد بر منع شهادت
قریب از برای قریب وارد نگشته ومجرد تو هم حزبل مانع ست گو فی الحال در عین ملابست
بمعصیت باشد ودعوی فرق میان بعض مسائل در اعتبار واعتبار نه در بعض دیگر تحکم ست
وهمچنین رد شهادت شطرنج باز بی مستند ست زیرا که در زمن نبوی وجود شطرنج نبوده

حدیثی از آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم بصحت نرسیده و احادیثی که دلیلی در این باب
روایت کرده همه باطل و واهی است و صحابه را در بارهٔ شطرنج اکالیم و اختلاف است
بنا بر آنکه در ایام ایشان ظاهر گشته و شک نیست که از جنس لهویست که از طاعت خدا
برکران است بلا سیما مستلزم تساهل در نماز و موجب آن از اوقات صلوات می‌گردد
و بسیار است که میان اهل او مرا و مخاصمه بر پا می‌شود و بعداوت و جرح صدور می‌گراید
و این معلوم و مشاهد است و علی کل حال نه از اعمال خیر است و نه از اشتغال اهل صلاح
و اما آنکه حرام است ممنوع باشد تا آنکه دلیلی دال بر آن قائم گردد و لهو علی العموم حرام
نیست زیرا که بر هر آنچه انسان بدان تلهی می‌کند صادق است کائنا ما کان و رنه تحریم
بسیاری از مباحات لازم گردد آری هر میکه مقصود از شطرنج مقامره باشد حرام
خواهد بود بنا بر قمار نه بنا بر لهو و همچنین شعر و شاعری مانع قبول شهادت نباشد چه شعر
بمنزله کلام است حسن او همچو کلام حسن و قبیح او همچو کلام قبیح باشد و در حدیث آمده که
بعض شعر حکمت است و شک نیست که بعض شعر مشتمل بر مکارم اخلاق باشد و طبیعت را
بدان انفعال تام دست بهم می‌دهد و حفظ همچو اشعار قائد بسوی مکارم اخلاق و محاسن
حکم باشد مثل اشعار متضمن مدح کرم و شجاعت و عفت و ذم دنیا و حمد آخرت و بیان
نصایح دلپسند بالفاظ ارجمند و نحو آن از نوادر خیر و محتوی بر ذم اضداد این امور و همچنین
ابیاتی که مشتمل بر حکم و مصالح دین و دنیا و محرک بذکر آلهی و نعت رسالت پناهی باشد
یا ضرب امثال که طبع بسرعت تام منقاد آن می‌گردد و یا تصویر صور که اسماع و آذان
شیفتهٔ او است چنانکه در تحقیر دنیا و تضلیل کسی که آنرا غایت مرام خود ساخته و تقبیح تکالب
بر تحصیل ما جله ارشاد بسوی حفظ مروت و حفظ دین بسیاری از نظم دیده باشی که در بیت
واحد از آن بر چنین مثال و منوال قائم مقام کراریس از غیر اشعار می‌گردد و شک
نیست که حفظ این نوع انفع مطلوبات فطن است آری اشعاری که مشتمل بر امداح محرمات

ہمچو خمر و زنا و لواط و مانند آنست بلیۂ عظیمہ و داہیہ ایست زیرا کہ لابد جاذب طبع بسوی فجور باشد اگرچہ بعد از دہور بود بنا بر خاصیتے کہ در جوہر شعر و جید نظم نہادہ اند ہمین ست مراد آنحضرت صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم بحدیث لان یمتلی جوف احدکم قیحا الخ و اقبح آن شعر یست کہ دران قذف محصنات و محصنین و تمزیق اعراض مسلمین باشد و بدتر ازین آنست کہ دران استہانت بامر دین و ترغیب در خروج از شرع مبین بود چنانکہ در بسیاری از شعرای زنادقہ اتفاق می افتد و بدتر ازین ہمہ اشعار میان چرکین و امثال او از شعرای بی دین ست و اما اشعاری کہ مشتمل بر ذکر جمال و تعداد محاسن و تغزلات فائقہ و شکوی بلوی و فراق ست پس ترک اشتغال بدان اولی ست اگرچہ خالی از ترقیق طبع و تقویم ذہن و تصفیۂ فہم و تحدید درک و تلیین خواطر نیست و احسن نظم آنست کہ در نصرت سنت و رد بدعت باشد چنانکہ مولانا آزاد بلگرامی رحمہ اللہ و امثال او در رد او ین خویش بدان اشتغال کردہ و آبروی تازہ بشعرای اسلام و ناظمان کلام بخشیدہ اند آمدیم بر آنکہ ابن عباس گفتہ رسول خدا صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم حکم کردہ است بیمین و یک شاہد و این نزد مسلم و ابو داود و نسائی ست و گفتہ کہ سندش جید ست و مثل آن ابو داود و ترمذی از حدیث ابی ہریرہ بر آوردہ و ابن حبان تصحیحش گفتہ وھو الحق پس حکم بیک شاہد عادل و یمین واجب باشد بیت

قاضی شہر عاشقان باید کہ بیک شاہد اقتصار کند

و ثبوت این حکم در سنت صحیحہ بروجہی ست کہ انکارش جز از کسی کہ سنت را نمی شناسد نمی آید و جملۂ رواۃ او از صحابہ زیادہ بر بست کس اند و تابعین را ازین احادیث جوابہاست کہ ہمہ خارج از دائرۂ انصاف ست و اشف متمسک بہ ایشان آنست کہ او تعالی امر باشہاد دو رجل کردہ و آنحضرت صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم شاھداک او یمینہ فرمودہ و لکن غیر مخفی ست کہ درین متمسک آنچہ مفید حصر باشد نیست غایت آنکہ مفہوم

دال بر عدم قبول شاهد واحد با یمین است و این مفهوم را با وجود منطوق که قضا بیک شاهد و یمین
باشد حکم نبود با آنکه این مفهوم مفهوم لقب است و بخاری و اصول و علمای فحول بدان تمسک
نمی کنند چنانکه معروف است و اما شهادت اهل ذمه پس مختص بسفر است زیراکه مظنهٔ اعواز
حال و فقد عدول مسلمین است و حدیث لا تقبل شهادة ملة على ملة غیر متصل از برای
احتجاج باشد و اگر صحیح گردد مخصص شود بآیهٔ ان انتم ضربتم فی الارض و اما تحلیف
شهود نزد ریبت پس ظاهر آنست که منجملهٔ تثبت مامور به است و لا سیما نزد فساد زمان و تواطی
اکثر مردم بر شهادت زور و بسیار است که بعض متساهلین در شهادت تحرج از یمین فاجره
می کنند و بعض بعکس این امر سیر و ند و آنچه دال باشد بر منع از تحلیف شهود نیامده و در انطباق
استدلال بقوله تعالی فیقسمان بالله بر محل نزاع خلاف است و اعظم چیزی که بدان
استعانت بر فرق میان صدق و کذب شهادت نمایند تفریق شهود است و لا سیما
چون حاکم از بعض احوال که تواطو بران جائز نیست بپرسد شوکانی گفت و لقد انقطعت
بتفریق الشهود و تفریع سؤالهم و قل ما تصح شهادة بعد ذلك و حاکم را تساهل
جائز نباشد بلکه بروی اکمال بحث از هر آنچه وسیلهٔ کشف حقیقت باشد واجب است و تفریق
شهود از همین باب است و خبر دو زن اقوی از خبر یک زن است و چندانکه عدد بیفزاید
قوت خبر افزون گردد و اقتصار بر عدد او واحد در آنچه مردان را بران اطلاع نباشد
بی دلیل است و در کتاب و سنت آنچه دال باشد بر جواز شهادت بر شهادت که در اصطلاح
فقها شهادت ارعاء گویند نیامده مگر بعض متاخرین بر جواز آن استدلال بجواز روایت
احادیث و غیرها از راوی آنها کرده اند و از آنحضرت صلعم بیان اذن واقع شده چنانکه
در حدیث فرب مبلغ اوعى له من سامع و رب حامل فقه الى من هو افقه منه
است و اهل اسلام در جمیع اعصار بران اجماع کرده اند و حکم شهادت و روایت یکیست
و هر که زعم فرق کند بروی دلیل باشد و مقتضای این استدلال صحت ارعاء در اموال

وحدود و قصاص و عدم اشتراط شهادت دو کس بر شهادت یک کس ست لیس هر که
شهادت را در حکم روایت داشته وی را از التزام این معنی محیصی نیست و هر که این
هر دو را مختلف گردانیده وی قبول ارعا نه در مال می کند و نه در غیر آن و اگر این التزام
نکند دلیلی دال بر جواز ارعا اولا و بر فرق میان اموال و جز آن ثانیا بیارد و میتوان
گفت که شهادت بر شهادت داخل زیر عموم ادله داله بر مشروعیت مطلق شهادت ست
زیرا که این شهادت است بر آنکه فلانے نزد او بکذا و کذا گواهی داده و درین و در
شهادت بر انکه وے نزد وی اقرار بکذا یا تکلم بکذا کرده فرق نیست پس چنانکه شاهد را
شهادت باین امر که فلانی نزد او اقرار بکذا و کذا کرده جائز ست همچنان او را شهادت
باین معنی که فلانی نزد او شهادت بکذا و کذا داده جائز باشد و مقتضای این کفایت احد
در ارعا ست و لائق حال حاکم ثبت آنست که احاله احکام اقاریر بر اعراف و
قرائن احوال کند بدون فرق میان تعریف و تنکیر زیرا که این را جز افرادے از
اهل علم نمی شناسند و شک نیست که تاسیس مقدم بر تاکید ست آرے اگر مقر را
المامی بعلم لغت باشد حمل کلامش بر قوانین لغت باید کرد و ورنه حملش بر عرف و لغت
اهل بلد کافی ست و بالجمله اعتبار تعریف و تنکیر محول بر فاهم اسرار لغت عربیت ست
که معانی تراکیب الفاظ می داند بخلاف عامه که اشبه باعاجم اند

باب در بیان دعاوی و بیّنات

در حدیث متفق علیه از ابن عباس آمده که آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم فرمود اگر داده شوند
مردم بمجرد دعوی خود مردم دعوی دماء رجال و اموال ایشان بکنند ولکن بر مدعی علیه
سوگند ست و نزد بیهقی باسناد صحیح باین لفظ ست که بینه بر مدعی ست و یمین بر کسیکه انکار
کرد و ابو هریره گفته آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم بر قومی یمین عرض کرد آنان شتابی کردند

در سوگند خوردن پس امر کرد که میان ایشان قرعه اندازند تا کدام یک از ایشان سوگند خورد یعنی هر که قرعه بنامش بر آید شئے مدعا را وی بستاند رواه البخاری و وجه قرعه آنست که چون هر دو خصم مساوی اند پس ترجیح احدهما علی الآخر بدون مرجح جائز نباشد و آن مرجح قرعه است و این نوعی از تسویه مامور بها میان خصوم ست و فقهاء را بر قسمت شئے متنازع فیه میان دو کس و حینیکه در دست یکے از آنان یا در دست غیر آنان باشد کلام طویل ست ولیکن آنچه در خور عمل ست همان قرعه ست بنا بر این حدیث صحیح و در حدیث ابو موسے آمده که دو کس خصومت کردند در دابه و هیچ یکے را بینه نبود و آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم میان هر دو حکم بنصف نصف کرد اخرجه احمد و ابو داود والنسائی وهذا لفظه و قال اسناده جید ولیکن درین حدیث تقیید بودن شئے در دست هر دو نیست و آنکه در حدیث جابر آمده که دو کس دعوے دابه کردند و آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم حکم از برای کسے کرد که در دست او بود پس سندش ضعیف ست ولیکن استدلال بحدیث کندی ممکن ست چه وی گفت که اینها ارضی در فی یدی ست و آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم از حضرمی فرمود الک بینة وی گفت لا فرمود فلک یمینه و این دال ست بر وجوب حکم از برای صاحب ید در خصم او بینه باشد اگر اقامتش کرد حکم بمجرد اقامت واجب گردید و بینهٔ ذی ید را حکم نیست و این دلیل ست بر ترجیح بینهٔ خارج و آنکه طبرانی از حدیث ابی هریره آورده که آنحضرت صلعم اسهام کرد میان دو خصم که هر یکے بینه آورده و حکم فرمود برای کسیکه سهم بنامش بر آمده و این حدیث نزد ابو داود از مراسیل ابن مسیب ست پس قوی بر معارضهٔ حدیث قسمت نیست و جمع میان این روایات ممکن ست بحمل بعض بر بودن شئی مدعا در دست احدهما و حمل بعض بر بودنش در دست هر دو یا در دست غیر این هر دو که مقر ست از برای این هر دو ولکن خالی از تکلف نیست و مقام از مواطن اشکال ست و ارجح نزد ما قسمت باشد بعد ترجیح تقادیر چه در صورتیکه آن شئ مدعا در ید احدهما است پس بینه که اقامتش کرده اولی ست اگرچه در اصل بران نباشد

چنانکه حدیث علی المدعی البینة و علی المنکر الیمین دلالت دارد بران ولکن میان
نبودن بینه بر آن و میان عدم اعتداد بدان ملازمت نیست زیراکه با یک حجت که بینه
بود حجت دیگر را که ثبوت ید ست منضم کرد و باین رهگذر در غایت قوت گردید و بینهٔ
غیر ذی ید اگرچه حجت واحده ست ولکن چون مقتضی مزید اختبار شهود و عدم استناد
ایشان بسوی مجرد ثبوت ید ست در قوت دو حجت باشد که بدست دیگرست و اگر آن
شی مدعا در دست همگنان یا در دست غیر هماست و آن غیر مستقر از برای این هر دوست
یا هیچ یکی را ازان هر دو بران دست نیست پس ظاهرست ابو امامه حارثی گفته
آنحضرت صلعم فرمود هر که قطع کند حق مرد مسلمان بسوگند خود واجب گرداند او تعالی از برای
او آتش دوزخ را و حرام کند بروی جنت را مردی گفت اگرچه شی یسیر باشد ای رسول خدا
فرمود و اگرچه شاخی از اراک باشد رواه مسلم و حدیث دلیل ست بر شدت وعید بر
حلف از برای اخذ حق غیر ولکن این ایجاب نار و تحریم جنت مقید باشد بعدم توبه و
بعدم تخلص از حقی که بباطل آنرا گرفته چه مراد بیمین درینجا اگرچه مطلق وارد شده یمین فاجره
ست بقرینهٔ حدیث اشعث و لفظ وی این ست که آنحضرت گفته هر که حلف کرد بر یمین
و قطع کرد بدان مال مرد مسلمان و وی دران یمین فاجرست پیش آید خدارا و خدا بروی خشمناک باشد
متفق علیه و فرمود هر که حلف کرد بر منبر من که این ست یمین آثمه وی گرفت جای نشست
خود از نار و این را احمد و ابوداود و نسائی از حدیث جابر مرفوعا روایت کرده اند و ابن حبان
صحیحش گفته و حدیث دلیل ست بر عظمت اثم حالف بر منبر نبوی بکذب و علما را در تغلیظ
حلف بمکان و زمان اختلاف ست و در حدیث دلالت بر هیچ یکی ازین دو قول نیست
و ابوهریره گفته فرمود آنحضرت سه کس اند که کلام نکند خدای تعالی با ایشان روز قیامت و نه نظر نماید بسوی
ایشان و پاک نکند و ایشانرا عذاب الیم باشد یکی مردیکه بر فضل آب در صحرا است و آن آب را
از ابن السبیل منع میکند دیگر مردیکه فروخت کالا را بدست دیگری بعد از عصر و سوگند خورد

کردی این سلعه را بکذا درکذا گرفته است و خریدار تصدیق قیمتش کرد حالانکه آن کالا بر غیر
این قیمت ست و هر دیکه بیعت کرد با امام و این بیعت نکرد مگر از برای دنیا اگر امام او را
از ان دنیا چیزی بخشید وفا به بیعت کرد و اگر نبخشید وفا نکرد و این متفق علیه ست و
در منتقی گفته رواه الجماعة الا الترمذی و جابر گفته دو کس اختصام کردند در ناقه
و هر یکی گفت نتجت عندی گفت آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم حکم از برای کسی
فرمود که ناقه بدست اوست و حدیث دلیل ست بر آنکه بد مرجح شهادت موافقه
خود ست و سخن برین حدیث گذشته و مخرج او شافعی و بیهقی و دارقطنی ست و سندش
ضعیف ست و ابن عمر گفته رد کرد آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم یمین را بر طالب
حق و سندش نزد دارقطنی ضعیف ست ولکن از طریق دیگر هم آمده و دران این ست
که مطلوب اولی بیمین ست اگر نکول کند طالب حلف نماید و مؤید اوست آنچه از
جماعتی از صحابه بدون انکار واقع شده و این همه صالح تخصیص قول بافاده حصر
همچو حدیث شاهداک او یمینه و نحو آن اگرچه نزد تحقیق مفید حصر نیست و الزام
یمین بمدعی بعد از اقامت بینهٔ کامله محتاج دلیل ست ولا سیما این یمین بر مدعی واجب
نیست بلکه واجب بر خصم اوست که مدعی علیه منکر ست و از وجوبش بر منکر با شاهد و عدم
وجوبش بروی با دو شاهد یا زیاده لازم نمی آید زیرا که یمین مذکور با یک گواه قائم مقام
گواه دیگر ست بنا بر آنکه شاهد واحد مناط تنها حکم نیست و آنحضرت صلی الله علیه و آله
و سلم شاهداک او یمینه فرموده و شاهداک و یمینه نگفته همچنین قبول بینه بعد از
یمین محتاج دلیل ست زیرا که بر هر که یمین واجب بود و یمین کرد و یمین مناط شرعی ست
پس قبول مناط دیگر که بینه باشد مفتقر بسوی برهان ست و حالی که ثابت و عارف مسالک
علم و مدارک دلیل ست او را لائق ست که از مدعی نزد طلب او برای یمین بگوید که ترا
بینه هست چنانکه آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم حضرمی را گفته اگر گواه هست امر آورد نش

کنند و اجابتش بسوی تکلیف خصم قبل از اثبات بینه ننماید و اگر بینه نیست خصم او را سوگند دهد
بود ازان اگر گوید که بینه دارم هرگز بینه برا نفرماید بلکه آنچه آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم بحضرمی
گفت لیس لک الا ذلک همان بگوید و احتجاج بآنچه از صحابه در مثل این مواطن واقع شد
غیر مفید ست زیراکه مقام از مسارح اجتهاد ست و در اجتهاد احدی بر احدی حجت
نیست آری اگر منکشف شود که یمین خصم فاجره ست و این انکشاف معلوم بود نه مظنون
مصیر بسوی آن واجب گردد زیراکه احمد و نسائی و حاکم از حدیث ابن عباس آورده اند
که دو مرد اختصام کردند بسوی رسول خدا صلی الله علیه وآله وسلم در چیزی مدعی را
فرمود بینه اقامت کن وی اقامتش نکرد دیگری را فرمود حلف کن وی سوگند خورد بخدا
که جز او خدای دیگر نیست که این شیء نزد من نیست جبرئیل علیه السلام نازل شد و گفت
وی کاذب ست آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم حالف را فرمود بلی قد فعلت ولکن
الله قد غفر لک باخلاص قولک لا اله الا هو بعده او را امر بایفای حق خصم وی
کرد و این حدیث را کدام علت نیست اگرچه بعض اهل حدیث زعم کرده اند بلکه آنرا [illegible]
و اینجا رسول خدا صلی الله علیه وآله وسلم الزام خصم بایفای حق بعد از حلف باخبار جبرئیل
علیه السلام کرد و این خبر مفید علم یقینی ست پس چون حاکم را آنچه مفید علم بکذب یمین
باشد حاصل گردد بران عمل کند و اگر حاصل همین ظن بکذب ست فقط چنانکه شهادت
دو شاهد مفید اوست پس عمل بدان جائز نباشد زیراکه ترجیح مظنون بر مظنون و مناط
بر مناط بدون دلیل ست و مفید علم بکذب یمین چند چیز ست از انجمله یکی علم حاکم به ثبوت
چیزی ست که حالف بر نفی آن حلف کرده بمشاهده یا باقرار حالف که وی سوگند دروغ
خورده ست یا بشهادت که ضرورةً مفید علم باشد یا استفاضه الا آنچه تواتر ست و آنچه مقارب
اوست عائشه رضی الله عنها گفته در آمد رسول خدا صلی الله علیه وآله وسلم روزی بر من
شادمان می درخشید اساریر وجه او و فرمود ندیدی که مجزز مدلجی نظر بسوی زید بن حارثه کرد

گفت هذه الاقدام بعضها من بعض متفق علیه و حدیث دلیل ست بر اعتبار قیافه در ثبوت نسب و همین ست مذهب مالک و شافعی و جماهیر علماء و توجیه دلالت تقریر نبویست و تقریر یکی از اقسام سنت ست و حنفیه بآن رفته اند که عمل بر قیافه نیست و دعوی نسخ مجرد دعوی بلا برهان ست و نیست معارضه میان این حدیث و حدیث فراش زیرا که هر واحد از ینها مشتمل بر طریقه شرعیه ست هرکدام که واقع شود الحاق بدان حاصل ست اگر هر دو متعارض شوند پس خود هیچ اشکال نزد اتفاق نیست نزد اختلاف اعتبار با دل ست

کتاب العتق

در حدیث متفق علیه از ابو هریره آمده که آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم ارشاد کرده هر مرد مسلمان که مرد مسلمان را آزاد کرد رهاند او تعالی در برابر هر عضوی از وی عضوی از معتق از نار و لفظ ترمذی از ابی امامه که آنرا صحیح گفته این ست که هر که آزاد کرد دو زن مسلمان را باشند این هر دو فکاک او از نار و نزد ابو داود ست از حدیث کعب بن مره باسند صحیح هر زن مسلمان که آزاد کرد زن مسلمان را باشد فکاک او از نار و ابو ذر گفته آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم را پرسیدم کدام عمل افضل ست فرمود ایمان بخدا و جهاد در راه او گفتم کدام رقاب افضل ست گفت آنکه ثمن گران دارد و نزد کسان خود انفس ست متفق علیه و در حدیث ابن عمر ست که فرمود آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم هر که آزاد کرد حصه خود را که در بنده بود و دارا مال ست که به بهای عبد میرسد قیمت کرده شود بنده قیمت عدل و داده شود شرکا حصص خود و عبد بر وی آزاد گردد و ورنه آزاد شد از بنده آنچه آزاد شد یعنی در بقیه حصص عبد ماند متفق علیه و همچنین از ابی هریره آورده اند که در نه قیمت کرده شود بنده بر وی و طلب سعایت نموده آید بدون مشقت بر عبد و گفته اند که سعایت مدرج ست و در خبر ممکن ست که مراد آن باشد که آزاد شد از بنده آنچه آزاد شد بسرایت و نیست غرم بر معتق

با وجود اعسار ابوهریره گفته آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم فرمود پاداش نمی دهد هیچ فرزند
پدر را مگر آنکه او را مملوک یابد پس آزاد کند رواه مسلم وسمره بن جندب روایت کرده که آنحضرت
صلی الله علیه وآله وسلم فرموده هر که مالک ذی رحم محرم شد آن آزاد ست واین نزد احمد و
اهل سنن ست ولکن جمعی از حفاظ ترجیح وقفش کرده اند وجمیع اخبار وارده در عتق ذی رحم
خالی از مقال نیست ولکن مجموعش انتهاض از برای استدلال می تواند شد ودر لفظی فیشتریه
فیعتقه نزد مسلم آمده واعتاق در اینجا اگرچه ظاهر در انشار بعد از شراست ولکن مستلزم
آن نیست که شرا بنفسه سبب نباشد وعمران بن حصین گفته مردی شش مملوک خود را نزد
مردن خود آزاد ساخت واو را مالی غیر ازین ممالیک نبود آنحضرت صلعم ایشان را طلبیده سه
جزء کرد وقرعه انداخت دو را آزاد کرد وچهار را در رق گذاشت وآن مرد را که همه آزاد
کرده بود سخن سخت بگفت واین نزد مسلم ست واین حدیث دلیل ست بر آنکه حکم تبرع در
مرض حکم وصیت ست نافذ می شود از ثلث جهت تعلق ورثه بمال وحدیث حجت ست بر
ابوحنیفه ومن وافقه که قائل اند بعتق جمیع سفینه مولای آنحضرت صلعم از نفس خود حکایت کرده
که من مملوک ام سلمه بودم وی گفت آزادت می کنم باین شرط که خدمت رسول خدا صلی الله
علیه وآله وسلم بکنی تا زنده مانی رواه احمد وابو داود والنسائی والحاکم ودرین
حدیث دلیل ست بر صحت اشتراط خدمت بر عبد معتق وصحت تعلیق عتق بشرط ووجه
دلالت آنست که آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم را علم بدان حاصل شده وآن را مقرر
داشته وعائشه رضی الله عنها گفته رسول خدا صلی الله علیه وآله وسلم فرمود ولا از برای معتق ست
متفق علیه فی حدیث طویل وابن عمر گفته آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم فرمود
الولاء لحمة کلحمة النسب نه فروخته شود ونه هبه کرده آید صححه ابن حبان والحاکم واصله
فی الصحیحین بغیر هذا اللفظ

باب در بیان مدبر ومکاتب وام ولد

جابر گوید مردی از انصار غلامی را از پس پشت آزاد کرد و جز وی او را مالی نبود این خبر با
آنحضرت صلعم رسید فرمود که می خرد او را از من نعیم بن عبد الله او را بهشت صد درهم خرید کرد
متفق علیه و در لفظی از بخاری چنین ست که پس محتاج شد آن مرد و در روایتی از
نسائی آمده بود بران مرد دین پس بفروخت آنرا بهمان هشت صد درهم و آنحضرت صلی الله
علیه و آله وسلم این درم ها بوی داد و گفت دین خود را ادا کن حدیث دلیل ست بر مشروعیت
تدبیر مطلقا و بر بیع مدبر با حاجت و خبر دال بر منع از بیع اگر بصحت رسد جمع ممکن ست و لیکن
صحیح نشده و قائل بجواز واقف در موقف منع ست و بر مدعی عدم جواز بیان مانع از انست
اگر گوید مانع عتق ست گوئیم ناجز ست و اما معلق بودن بشرط و شرط غیر واقع پس ممنوع ست
و در حدیث عمرو بن شعیب عن ابیه عن جده از آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم آمده که مکاتب
عبد ست مادامیکه بر وی از مکاتبتش درهمے باقی ست اخرجه ابو داود باسناد
حسن و اصله عند احمد و الثلثة و ام سلمه گفته رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم
فرمود چون یکے را از شما اے زنان مکاتب باشد و نزد آن مکاتب مال بود که بدل کتابت ادا
می تواند کرد پس باید که از وی در پرده شود رواه احمد و الاربعة و صححه الترمذی
حدیث دلیل ست بر دو مسئله یکی آنکه مکاتب را چون مال بقدر کتابت باشد وی
در حکم احرار ست سیده را از ان مملوک در پرده می باید بود گو تمام مال هنوز تسلیم نکرده دوم
آنکه مملوک را نظر بمالکه روا ست مادام که او را مکاتب نکرده ست و مال کتابت را می یابد ابن
عباس گفته آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم فرمود دیت داده می شود مکاتب بقدر آزادگی
دیت حر و بقدر رق دیت عبد رواه احمد و ابو داود و النسائی یعنی اگر مکاتبے که
نصف مال کتابت داده است کشته شود قاتلش نیمه دیتش بحساب حر و نیمه بحساب بنده
بمولای او بدهد و عمرو بن حارث که برادر جویریه ام المؤمنین ست گفته نگذاشت آنحضرت صلی الله
علیه و آله و صحبه وسلم نزد موت خود درهمی و نه دینارے و نه بنده و نه داده مگر بغله بیضا که دلدل

نام داشت و سلاح و زمینے کہ آنرا صدقہ ساختہ بود رواہ البخاری و این حدیث دلیل ست بر تنزہ جناب مقدس او از اناس و اعراض دنیا و خلو قلب و قالب از اشتغال باین سنجی سرا و در حدیث ابن عباس ست نزد احمد و ابن ماجہ و حاکم باسناد ضعیف مرفوعاً ہر زن کہ بزائید از سید خود وی آزادست بعد از مرگ وے و این دلیل ست بر حریت ام ولد بعد از مرگ سید و برین ست دال حدیث متقدم کہ نہ بندہ گذاشت و نہ داہ و این مسئلہ طویل الذیل ست ابن کثیر مصنفے مستقل دران جمع کردہ و جملہ اقوال دران ہشت قول ست و شک نیست کہ حکم بعتق ام ولد مستلزم عدم جواز بیع اوست پس اگر این احادیث کہ مقتضی بحریت امہ بولادت از سید ست بصحت رسد دلیل باشد بر عدم جواز بیع او ولکن جماعتی از حفاظ ترجیح وقفش بر عمر رضی اللہ عنہ کردہ اند و احوط نزد ما اجتناب از بیع اوست زیرا کہ اقل احوالش آنست کہ از امور مشتبہ باشد و مومنین وقاف اند نزد شبہات چنانکہ صادق مصدوق بدان اخبار فرمودہ و در حدیث سہل بن حنیف آمدہ کہ رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمود ہر کہ اعانت کند مجاہد را در راہ خدا یا غارم یعنی قرضدار را در عسرت وی یا مکاتب را در رقبہ او سایہ دہاد او را حق تعالی روزیکہ جز سایہ اش سایہ دیگر نباشد اخرجہ احمد وصححہ الحاکم تا اینجا ادلہ احکام از کتاب بلوغ المرام با شمول مضامین وبل الغمام حاشیہ شفاء الاوام انصرام یافت اکنون ابواب کتاب الجامع از بلوغ المرام بقلم می آید وباللہ التوفیق وھو المستعان

کتاب الجامع

درین کتاب ابواب ادب وبر وصلہ وزہد وورع وترہیب از مساوے اخلاق وترغیب در مکارم عادات وذکر ودعا مذکورست تا خاتمہ جملہ امور بر حسنے باشد

باب در بیان ادب

مسلم از ابو ہریرہ روایت کردہ کہ رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمود مسلمان را بر مسلمان
شش حق ست چون ملاقاتش کنے بروی سلام کن وچون ترا بخواند یعنے از برای
طعام اجابتش کن وچون نصیحت خواہد اندرز کن وچون عطسہ زند والحمد للہ گوید جوابش دہ
یعنی یرحمک اللہ بگو وچون بیمار گردد عیادتش نما وچون بمیرد ہمراہ جنازہ اش برو ودر
حدیث ابی ہریرہ ست مرفوعاً نظر کنید بکسیکہ اسفل از شماست ودر تبسم ونہ بینید بکسیکہ
بالاتر از شماست کہ این نظر اجدر بآنست کہ از دراد واحتقار نعمت خدا بر خود نکنید متفق
علیہ واللفظ لمسلم ونواس بن سمعان گفتہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم را از بر واثم یعنی
نیکی وبدی پرسیدم فرمود بر خوش خوئیست واثم آنست کہ در سینۂ تو با فدہ وناخوش دارے
اطلاع مردم بران اخرجہ مسلم واہم زاد مسلم ست از حدیث ابن مسعود مرفوعاً چون شما سہ کس
باشید دو کس با یکدیگر بدون آن سوم سرگوشے نکنند تا آنکہ بمردم بیامیزند زیرا کہ این تناجے
اندوہگین می سازد آن دیگر را وابن عمر گفتہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمود مرد مرد دیگر را
از مجلس او برخیزانیدہ خودش در انجا نشیند ولکن فسحت ووسعت کنید متفق علیہ وفرمود
چون یکے از شما طعام خورد دست خود پاک نسازد تا آنکہ بلیسد یا بلیساند دیگرے را وآین نیز
متفق علیہ ست از حدیث ابن عباس وابو ہریرہ گفتہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمود
سلام کند صغیر بر کبیر وقلیل بر کثیر ودر روایتے از مسلم وسوار بر ماشے ودر حدیث علی ست مرفوعاً
کافی ست از جماعت چون بگذرد آنکہ سلام کند یکے از آنان ومجزی ست از جماعت آنکہ
جواب سلام گوید یکے از آنان ومجزیست از جماعت آنکہ جواب سلام گوید یکے از آنان
رواہ احمد والبیہقی وفرمود ابتدا نکنید یہود ونصاری را بسلام وچون ملاقی شوید
ایشان را در راہ مضطر گردانید بسوی اضیق مکان واین نزد مسلم ست از حدیث علی وآین
سنت از عمر دراز نسی گشتہ تا آنکہ امروز قضیہ بالعکس شدہ واز تبعات ترک این سنت
کہ زمام حکومت بلاد اسلام درین زمان بدست اہل کتاب ست وفرمود چون عطسہ زند

یکے ازشما الحمد لله بگوید و برادرش او را یرحمك الله گوید و وی در جوابش یهدیکم الله
و یصلح بالکم فرماید اخرجه البخاری عن علی و هم از علی ست نزد مسلم مرفوعاً نباشد
یکے از شما استاده و چون نعل پوشد ابتدا بپای راست کند و چون بکشد ابتدا بپاے
چپ نماید و باید که یمنی اول در تنعل و آخر در نزع باشد و این متفق علیہ ست از حدیث
علی و هم وی رضی الله عنه گفته که رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم فرمود نرود یکے از
شما در یک نعل یا هر دو بپوشد یا هر دو را خلع کند متفق علیه و در حدیث ابن عمر ست
نهی بینید خدا بسوی کسیکه می کشد جامۂ خود را بناز و فرمود چون بخورد یکے از شما و بنوشد
بدست راست بخورد و بنوشد زیرا که شیطان بدست چپ می خورد و می نوشد اول
متفق علیه ست و ثانی نزد مسلم و عمرو بن شعیب عن ابیه عن جده آورده که آنحضرت صلی الله
علیه و آله وسلم فرمود بخورید و بیاشامید و بپوشید در غیر سرف و مخیله اخرجه احمد و ابو داود
و علقه البخاری

باب در بیان بر و صله

ابوهریره گفته آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم فرمود هر کو دوست دارد که فراخی کرده شود
در رزق وی و تاخیر کرده شود در اثر یعنی اجل وے باید که صلۂ رحم کند اخرجه البخاری
و فرمود نمی درآید بجنت قاطع رحم متفق علیه من حدیث جبیر بن مطعم و فرمود
حرام کرده است خدا بر شما عقوق امهات و زنده در گور کردن دختران و منع و هات یعنی
بخل و گدائی کردن و مکروه داشته است قال و قیل و کثرت سؤال و اضاعت مال و
این متفق علیه ست از حدیث مغیره بن شعبه و کراهت در لسان شارع مطلق می شود بر تحریم
پس این چیز با حرام باشد و عمرو بن العاص از آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم آورده که رضاے
خدا در رضای والدین ست و سخط یعنی ناخوشنودی خدا در سخط مادر و پدر ست اخرجه الترمذی
و صححه ابن حبان والحاکم و انس گفته آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم فرمود سوگند بکسیکه

جان من بدست اوست ایمان نمی آرد بنده تا آنکه دوست دارد آنرا برای همسایه یا برادر خود آنچه دوست می دارد آنرا برای جان خود و این متفق علیه ست و در حدیث ابن مسعود آمده که پرسیدم رسول خدا صلعم را کدام گناه اعظم ست فرمود آنکه مقرر کنی برای خدا ایا آنکه وی ترا آفریده گفتم باز کدام گناه بزرگ ست فرمود آنکه فرزند ترا بکشی از ترس آنکه با تو بخورد گفتم باز کدام گناه فرمود آنکه زنا کنی با زن همسایه اخرجه الشیخان متفقا و هم در حدیث متفق علیه ست از ابن عمرو بن العاص مرفوعا که از کبائر ست دشنام دادن مرد بمادر و پدر خود گفته شد رجل والدین را سب می کند فرمود آری دشنام می دهد پدر کسی را پس وی پدر او را دشنام می دهد و سب می کند مادر او را پس وی سب مادر اینکس می نماید بیت

دهن خویش بدشنام میالا صاحب کین زر قلب بهر کس که دهی باز دهد

و در حدیث متفق علیه از ابی ایوب انصاریست مرفوعا حلال نیست مسلمان را که ترک دهد برادر خود را زیاده بر سه شب ملاقی می شوند هر دو و اعراض می کند این و آن یعنی از یکدیگر و بهتر هر دو کسیست که ابتدا بسلام کند و جابر گفته رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود هر معروف صدقه است اخرجه البخاری و لفظ ابی ذر اینست حقیر مدار از معروف هیچ شئی اگرچه ملاقی شوی برادر خود را بروی کشاده و فرمود چون بپزی شوربا بسیار کن آب آنرا و باز پرس همسایگان را اخرجهما مسلم و در حدیث ابو هریره ست مرفوعا هر که دور کند از مسلمان کربتی را از کرب دور کند خدا از وی کربت را از کرب روز قیامت مراد بکربت سختی ست و هر که آسانی کند بر تنگدست آسان سازد خدا بروی در دنیا و آخرت و هر که پرده پوشد مسلمانی را در دنیا پرده پوشد خدا بر او در دنیا و آخرت و خدا در مدد بنده ست مادام که بنده در مدد برادر خود باشد اخرجه مسلم و فرمود هر که دلالت کرد بر خیر او را مثل اجر فاعل باشد اخرجه مسلم عن ابن مسعود و ابن عمر مرفوعا گفته هر که پناه خواهد شما را بخدا

اورا پناه دهید و هرکه سؤال کند شما را بخدا او را بدهید و هرکه نکوئی کند با شما جزای احسانش بکنید و اگر نیابید دعایش دهید اخرجه البیهقی و ثقته را و امر وجوب ست

باب در بیان زهد و ورع

نعمان بن بشیر گفته آنحضرت را شنیدم می فرمود حلال هویدا است و حرام هویدا و میان این هردو شبهات ست که بسیاری از مردم آن را نمی دانند هرکه از ان شبهات پرهیز کرد وی دین و آبروی خود نگاه داشت و هرکه دران افتاد در حرام افتاد همچو چرا ننده که گرد چراگاه می چراند نزدیک ست که دران بیفتد آگاه باشید که هر پادشاه را حمی ست و حمای خدا محارم او بجانهاست و در تن آدمی پارهٔ گوشت ست چون نیک شود همه تن صالح گردد و چون تباه گردد همه تن فاسد گردد آگاه باشید که آن پارهٔ گوشت دل ست متفق علیه و این حدیث اصل عظیم و قاعدهٔ کبیره است در دین علامه شوکانی شرح مستقلش نوشته و بغایت افاده پرداخته و نعمان نزد روایت این حدیث هر دو انگشت خود بگوش مائل ساخته مقصود تاکید شنیدنش از آنحضرت صلعم ست بیت

عرفت از زبان دوست شنیدن چه خوش بود یا از زبان آنکه شنید از زبان دوست

و در حدیث ابوهریره ست نزد بخاری مرفوعا هلاک شد بندهٔ دینار و درهم و جامه اگر داده شد خوشنود گشت و اگر نداده شد خوشنود نشد ع

گفت چشم تنگ دنیادار را یا قناعت پر کند یا خاک گور

و ظاهر ست که آخر دینار نارست و آخر درهم هم و چون این هردو با محبت جامه جمع شد هلاک نقد وقت آمد خنک کسی ست که در همه حال خوشنود ست کما قیل ع

نه شادی داد سامانی نه غم آورد نقصانی به پیش همت ما هرچه آمد بود مهمانی

ابن عمر گفته گرفت رسول خدا صلی الله علیه وآله وسلم هر دو دوش من و فرمود باش در دنیا گویا تو بی خانمانی یا رهگذری چه هرکه سکن و مسکن و وطن ندارد و پا بر سر راه ست و سے دل

بچیزی باقی شد و ابن عمر می گفت چون شام کنی منتظر بامداد مباش و چون صبح کنی نگران
شام مباش ۵

بر هستی خود نه اعتماد ست ببین — نی بهر کسی قصد فسادی ست مکن
چندی اگرت زمانه ابقا دارد — خاکی شو و انتظار باد ست مکن

و گفت بگیر از صحت خود برای سقم خویش و از حیات خویش برای موت خود اخرجه البخاری

برگ عیشی بگور خویش فرست — کس نیارد ز پس تو پیش فرست

و هم در حدیث ابن عمر ست نزد ابو داود و ابن حبان صححه گفته که آنحضرت صلی الله علیه
و آله و سلم فرموده هر که مانا شد بقومی وی ست معدود در آن قوم ست و این حدیث محتمل بسط
طویل ست و اصلی ست از اصول عظیمه دین کتاب اقتضاء الصراط المستقیم که تالیف شیخ الاسلام
ابن تیمیه رحمه الله تعالی ست گویا شرح همین حدیث من تشبه بقوم فهو منهم ست و
ابن عباس گفته در پس آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم بودم یک روز فرمود ای غلام نگاه دار
خدا را نگاه دارد ترا نگاه داشت دار یابی او سبحانه را روبروی خود چون خواهی از خدا بخواه ۵

از خدا خواه هر چه خواهی خواه از غیر نخواهم بخدا — که نیم بنده غیر و بخدای دگر ست

و چون مدد خواهی مدد بخدا خواه اخرجه الترمذی و قال حسن صحیح و نزد ابن ماجه
و غیره باسناد حسن از سهل بن سعد آمده که مردی نزد آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم آمد و گفت
ای رسول خدا صلعم راه نما مرا به کاری که چون بکنم دوست دارد مرا خدا فرمود بی رغبتی و زهد
کن در دنیا دوست گیرد ترا خدا و زهد کن در آنچه نزد مردم ست دوست دارند ترا مردم معلوم
شد که بی نیازی از دنیا و از مال و سامان مردم سبب محبت الهی و دوستی مردم ست ۵

بی نیازی همتی دارد کریمان و اغنیا اند — ما هم از دست دگر خود چیزها بخشیده ایم

و سعد بن ابی وقاص از آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم شنید که می فرمود خدا دوست میدارد
بنده پرهیزگار آسوده حال گوشه گزین را اخرجه مسلم ۵

مرا بیگانگی از خلق با حق آشنا کرده است ۞ بطبع من بکس کم ساختن بسیار بسیار زد
و در حدیث مرفوع ابوهریره است نزد ترمذی بسند حسن که از حسن اسلام مرد ست
گذاشتن ما لا یعنی و این حدیث منجمله آن چهار حدیث ست که در دین و دنیا انسان را
کافی ست و شرح درازی خواهد این مختصر آنرا بر نمی تابد و مقدام بن معدیکرب گفته
آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم فرمود پر نکرد فرزند آدم هیچ آوندی بدتر از شکم یعنی شکم
بدترین آن آوندهاست که پر کرده شود و از سیر شدنش شرها و بدبهاهی زاید و انس گفته
آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم فرمود هر بنی آدم بسیار خطاکار ست و بهترین این خطاکاران
توبه کنندگان اند اخرجه الترمذی و ابن ماجة و سندش قوی ست و هم در حدیث
انس ست که فرمود رسول خدا صلی الله علیه وآله وسلم خاموشی حکمت است و قلیل اند فاعل
آن و این نزد بیهقی ست در شعب بسند ضعیف و صحیح آنست که قول لقمان حکیم ست

باب در ترهیب از مساوی اخلاق

ابوهریره گفته آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم فرمود دور دارید خود را از حسد زیرا که حسنات
را چنان می خورد که آتش هیزم را و این را ابوداود اخراج کرده و ابن ماجه از حدیث انس
نحو آن آورده و هم ابوهریره گفته که رسول خدا صلی الله علیه وآله وسلم فرمود نیست پهلوان آنکه
مردم را بر زمین اندازد شدید کسی ست که نزد غضب مالک جان خود باشد متفق علیه
و هم در حدیث متفق علیه ست مرفوعاً از ابن عمر ظلم ظلمتهاست روز قیامت و لمسلم از
جابر مرفوعاً چنین ست که بپرهیزید ستم را که ستم تاریکیهاست روز قیامت و بپرهیز کنید بخل را
که این بخل هلاک کرد کسی را که پیش از شما بودند و امام احمد بسند حسن از محمود بن لبید مرفوعاً روایت
نموده که مخوف ترین آنچه می ترسم بر شما شرک کوچک ست یعنی ریا ۞

کلید در دوزخ ست آن نماز ۞ که در چشم مردم گزاری دراز

و در حدیث ابی هریره از آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم آمده که نشان منافق سه چیز است

چون سخن گوید دروغ گوید و چون وعده کند خلاف نماید و چون امانت نهاد شود خیانت
کند متفق علیه و نزد شیخین از حدیث ابن عمر این قدر زیاده آمده که چون مخاصمت
کند فجور نماید و هم در حدیث متفق علیه است از ابن مسعود مرفوعاً که دشنام کردن مسلمان
فسوق است و کشتن او کفر و از ابو هریره از آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم آورده که دور
دارید خود را از گمان بد زیرا که گمان اکذب حدیث ست متفق علیه و در صحیحین ست
متفقاً از معقل بن یسار که گفت شنیدم رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم را می فرمود
نیست هیچ بنده که استرعا کند او را خدا رعیتی را میرد روزیکه بمیرد و او خائن ست
مگر آنکه حرام کند خدا بر وی جنت را و مسلم از عائشه روایت کرده که آنحضرت صلی الله علیه و آله
وسلم فرمود ای خدا هر که والی چیزی شد از امت من و شاق آمد بر ایشان دشوار
کن بر وی و فرمود چون قتال کند یکی از شما باید که بپرهیزد از روی متفق علیه من حدیث
ابی هریرة یعنی بر روی نزند و هم در حدیث وی رضی الله عنه است که مردی گفت
ای رسول خدا صلعم وصیت کن مرا فرمود خشم مگیر آن مرد مکرر همین سوال کرد هر بار لا تغضب
فرمود و این نزد بخاریست و از روایت خولة انصاریه نزد بخاری مرفوعاً آمده که مردم
خوض می کنند در مال خدا بغیر حق ایشان را نار باشد روز قیامت و در مسلم ست از ابی ذر
از آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم در آنچه روایتش از پروردگار خویش می فرماید که ای
بندگان من حرام کرده ام من ظلم را بر جان خود و حرام ساختم ستم را میان شما پس
ظلم مکنید بر یکدیگر و از ابو هریره گفت آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم گفت می دانید که غیبت
چیست گفتند خدا و رسول وی داناتر اند فرمود ذکر کردن تو برادرت را بآنچه ناخوشش می دارد
گفتند اگر باشد در برادر من آنچه می گویم فرمود اگر هست در وی آنچه می گوئی غیبت کردی
او را و اگر نیست بهتان بستی بر وی اخرجه مسلم و هم در حدیث ابی هریره ست مرفوعاً حسد
مکنید و تناجش و نه دشمنی کنید و نه غیبت کنید در پس پشت و نه بیع کند بعض شما بر بیع بعض

و باشید بندگان خدا برادر یکدیگر مسلم برادر مسلم ست ستم نمی کند او را و مخذول و متروک
نمی نماید او را و خرد نمی شمرد او را تقوی اینجاست و اشاره کرد بسوی سینه سه بار بس ست
آدمی را از شر آنکه حقیر پندارد برادر مسلمان را تمام مسلم بر مسلم حرام ست خون و مال او
و آبروی او و این نیز نزد مسلم ست و ترمذی از حدیث قطبه بن مالک روایت کرده
و حاکم صحیحش گفته که بود رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم می گفت اللهم جنبنی منکرات
الاخلاق والاعمال والاهواء والادواء بار خدایا یکسو دار مرا از ناشناخته
عادتها و کردارها و خواهشها و بیماریها و از ابن عباس گفته آنحضرت صلی الله علیه و آله
وسلم فرمود ممارات یعنی خصومت مکن برادر خود را و مزاح مکن او را و پیمان مکن او را که خلافش
کنی و این را ترمذی بسندی آورده که در آن ضعف ست و هم نزد ترمذی ست از
حدیث ابی سعید خدری مرفوعا دو خصلت ست که جمع نمی شود در مومن یکی بخل و دیگر
خلق بد و سندش ضعیف ست و مسلم راست از حدیث ابو هریره مرفوعا دو دشنام
دهنده هر چه گویند گناهش بر بادی ست تا آنجا که مظلوم تجاوز نکرده و ابو صرمه گفته رسول خدا
صلی الله علیه و آله وسلم فرمود هر که گزند رساند گزند رساند او را خدا و هر که دشمنی کرد مسلمان را
دشمنی کند بروی خدا تعالی اخرجه ابوداود والترمذی وحسنه و گفت
ابو الدرداء فرمود رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم او تعالی دشمن می دارد فاحش بیهوده گو
را و این را ترمذی تصحیح کرده و نزد او ست از حدیث ابن مسعود مرفوعا که مومن طعن کننده
نباشد و نه لعنت کننده و نه فحش گوینده و نه بد زبان و این را تحسین کرده و حاکم بتصحیحش
پرداخته لیکن راجح نزد دارقطنی وقف او ست و در حدیث عائشه مرفوعا آمده دشنام
مکنید مردگان را که رسیده اند بانچه پیش فرستادند اخرجه البخاری و فرمود داخل بهشت
نمی شود سخن چین و این متفق علیه ست و انس گفته آنحضرت فرمود هر که باز داشت خشم خود را
باز دارد خدا از وی عذاب خود را و این را طبرانی در اوسط اخراج کرده و آن را شاهدیست

از حدیث ابن عمر نزد ابن ابی الدنیا و ابو بکر صدیق رضی الله عنه گفت آنحضرت صلی الله
علیه و آله وسلم فرمود نمی درآید به بهشت مرد فریب دهنده و نه بخیل و نه بدخلق. این حدیث
را ترمذی و حدیث ساخته اخراج کرده و در سندش ضعف ست. و فرمود کسیکه بشنود
سخن قومی و حالانکه قوم ناخوشش دارند ریخته شود در هر دو گوشش او آنک روز قیامت
اخرجه البخاری عن ابن عباس. و در حدیث انس ست مرفوعاً خوشی باد کسی را که
باز داشت عیب او از عیبهای مردم و سندش نزد بزار حسن ست. و ابن عمر گوید آنحضرت
صلی الله علیه و آله وسلم فرمود هر که بزرگ شد در نفس خود یعنی خود را معظم گرفت ملاقی شود خدا
را و وی سبحانه بر وی خشمناک باشد اخرجه الحاکم و رجال سندش ثقات اند. و نزد
ترمذی ست و گفته که حسن ست از سهل بن سعد مرفوعاً شتابی در کارها از طرف شیطان ست
و فرمود نحوست بدخلقی ست. و این نزد احمد ست از عائشه رض و در سندش ضعفی ست. ابو الدردا
گفته آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم فرمود لعنت کنندگان نه شفیع باشند روز قیامت
و نه شهید اخرجه مسلم. و لعنت در این امت شیوه طائفه رفض ست اعاذنا الله
منها. و در حدیث معاذ بن جبل ست مرفوعاً هر که عار دهد برادر خود را بگناهی نمیرد تا آنکه
خودش بکند. ترمذی این را حسن گفته لیکن سندش منقطع ست. و بهز بن حکیم عن ابیه عن
جده روایت کرده که رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم فرموده وای ست کسی را که سخن
گوید و دروغ گوید تا قوم را بدان سخن بخنداند وای ست او را باز وای ست او را اخرجه
اهل السنن و اسنادش قوی ست مراد مسخرگی پیشگان اند. و در حدیث انس مرفوعاً
آمده که کفاره کسی که غیبتش کرده آنست که برایش آمرزش خواهد رواه الحارث بن
اسامة باسناد ضعیف. و فرمود دشمن ترین مردمان نزد خدا الد الخصم یعنی مرد سخت
خصومت است اخرجه مسلم

باب در ترغیب بمکارم اخلاق

فرمود رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم بر شماست راست گفتاری زیرا که صدق راه
می نماید به نیکوکاری و نیکوکاری راه می نماید بسوی بهشت و همیشه آدمی راست
می گوید و تحری صدق می کند تا آنکه نزد خدا صدیق نوشته می شود یعنی بسیار راست گو
و دور دارید خود را از دروغ زیرا که کذب راه می نماید بسوی فجور و فجور هادی ست
بسوی نار و لا یزال آدمی دروغ می گوید و تحری و قصد کذب می نماید تا آنکه نوشته میشود
نزد خدا کذاب متفق علیه من حدیث ابن مسعود و هم در صحیحین ست متفقا از
ابی هریره مرفوعا دور دارید خود را از ظن زیرا که ظن اکذب حدیث و دروغ ترین سخنهاست
و فرمود بپرهیزید خود را از نشستن در راهها گفتند ای رسول خدا صلعم چاره نیست ما را
از نشستن گاهها که سخن کنیم آنجا فرمود چون باز می مانید بارے حق راه بجا آرید گفتند حق
چیست فرمود چشم پوشیدن و باز ماندن از ایذا رسانی و جواب سلام دادن و امر بمعروف
و نهی از منکر کردن متفق علیه و لنعم ما قیل ؎

بپیر میکده گفتم که چیست راه نجات — بخواست جام می و گفت عیب پوشیدن

معاویه گفته آنحضرت فرمود هر که خدا با وی اراده خیر می فرماید او را در دین فقیه می گرداند متفق
علیه مراد بفقه درین حدیث و دیگر احادیث که در معنی این حدیث ست باتفاق اهل علم
و فقه فهم کتاب و سنت و درک ادله و حجج ملت ست نه فقه مصطلحه علمای فروع و فضلای
رای و در سلف مرد زاهد در دنیا و راغب در آخرت را که حامل بر کتاب و حدیث و عالم
بقرآن و سنت می بود فقیه می گفتند و امروز فقیه عبارت از کسی ست که متشدق ثرثار و
متفیهق مهذار باشد و فتاواهای بسیار از اقوال و آرای اهل روزگار نزد وے مهیا
موجود بود و مردم برایان قضا و افتا کند فانا لله و انا الیه راجعون ابو الدرداء گفته
فرمود رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم هیچ شئے در ترازو گران تر از حسن خلق نیست و این
نزد ابوداود ست و ترمذی تصحیحش کرده و در حدیث ابن عمر ست مرفوعا که حیا شعبهٔ ایمان ست

متفق علیه و فرمود از انچه مردم از کلام نبوت اولی دریافته اند این سخن ست که چون
شرم نکردے هرچه خواہے بکن اخرجه البخاری و در حدیث ابو هریره است نزد مسلم
مرفوعا مومن قوی بهتر و احب ست بسوی خدا از مومن ضعیف و در هر مسلمان خیر ست
حرص کن بر انچه ترا سود دهد و مدد از خدا جو و عاجز مشو و چون مصیبتے رسد مگو که اگر چنین
می کردم چنان می بود ولکن بگو که قدر الله و ما شاء فعل یعنی خدا همچنین مقدر کرده
انچه خواست شد زیرا که حرف لو یعنی کاش عمل شیطان می کشاید و عیاض بن حمار گفت
آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم فرمود او تعالی وحی فرستاده است بسوی من که فروتنی
کنید شما تا آنکه یعنی نکند احدی بر احدی و نازش نماید هیچ یکی بر هیچ یکی اخرجه مسلم
و در حدیث ابی الدرداء ست مرفوعا هر که باز دارد از آبروی برادر خود در پس پشت او
برگرداند خدا از روی او آتش دوزخ را روز قیامت اخرجه الترمذی و حسنه و نزد
احمد از حدیث اسماء بنت یزید بخوان آمده و گفت ابو هریره که فرمود رسول خدا صلی الله
علیه و آله وسلم کم نکرد هیچ صدقه از مال چیزے را و نیفزود خدا بنده را بعفو یعنی از جرم و
تقصیر دیگری مگر عزت و تواضع نکرد احدے از برای خدا مگر بلند کرد او را خدای تعالی
اخرجه مسلم و عبد الله بن سلام گفت آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم فرمود ای مردم
فاش کنید سلام و بخورانید طعام و پیوند سازید با ارحام و نماز گزارید بشب و مردم در خواب اند
در آئید بجنت بسلام ترمذی گفته این حدیث صحیح ست و تمیم داری گوید رسول خدا صلی الله
علیه و آله وسلم فرمود دین نصیحت ست سه بار گفت این را گفتیم از برای کیست اے
رسول خدا صلعم فرمود خدا را و کتاب او را و رسول او را و ائمه مسلمین و عامه ایشان را اخرجه
مسلم و فرمود اکثر چیزی که در بهشت در آرد تقوے الله و حسن خلق ست اخرجه
الترمذی و صححه الحاکم عن ابی هریرة و هم در حدیث مرفوع او ست نزد ابو یعلی
شما نمی توانید گنجید مردم را بمالهاے خود ولکن باید که بگنجد آنان را از شما بسط وجه و حسن خلق

حاکم گفته این حدیث صحیح ست ولفظ ابوداود باسناد حسن از ابوهریره مرفوعا این ست
مومن آئینه برادر مومن خود ست یعنی او را بر عیب او آگاه می سازد و از ابن عمر آمده که
آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم فرمود مومنے که با مردم می آمیزد و بر اذای شان صبر
می کند بهتر از کسی ست که مخالطه مردم و صابر بر اذای شان نیست و این را ابن ماجه
باسناد حسن اخراج کرده و این حدیث نزد ترمذی نیز هست لیکن نام صحابی نبرده
و احمد از ابن مسعود آورده که گفت رسول خدا صلی الله علیه وآله وسلم اللهم احسنت
خلقی فحسن خلقی و در مشکوة این حدیث را از عائشه رضی الله عنها روایت نموده
و ابن حبان گفته صحیح ست

باب در بیان ذکر و دعا

گفت ابوهریره گفت رسول خدا صلی الله علیه وآله وسلم حق تعالی می فرماید من با بندهٔ
خویشم تا ذکر من می کند و هر دو لبش بیاد من جنبند و این نزد ابن ماجه ست و ابن حبان
تصحیحش کرده و بخاری تعلیقاً آورده و در حدیث معاذ بن جبل ست مرفوعاً نکرد ابن آدم
هیچ عملی که نجات دهنده تر باشد او را از عذاب خدا از ذکر خدا اخرجه ابن ابی شیبة
والطبرانی و اسنادش حسن ست و مسلم از ابوهریره مرفوعاً روایت نموده که نشست
قومی در بزمی که ذکر خدا می کنند در ان مگر گرد اگرد گرفتند آن قوم را ملائکه و پوشید آنان را
رحمت ولفظ ابوهریره نزد ترمذی این ست ننشست قومی بمقعدے که ذکر خدا اندران
نکردند و درود بر نبئ نفرستادند مگر باشد حسرت بر ایشان روز قیامت و این حدیث حسن ست
و در حدیث ابوایوب ست نزد شیخین متفقاً مرفوعاً هر که گفت لا اله الا الله وحده لا شریک
له ده بار وی همچو کسے ست که چار نفس از اولاد اسمعیل آزاد کرد و ابوهریره گفته فرمود آنحضرت
صلی الله علیه وآله وسلم هر که سبحان الله وبحمده صد بار گفته افگنده شد خطایاے او اگرچه
باشد همچو کف دریا یعنی در کثرت و این متفق علیه ست و مسلم از حدیث جویریه آورده که گفت

آنحضرت مرا گفتم بعد از تو چهار کلمه اگر وزن کرده شوند با آنچه گفتی تو ازین روز برابر آیند برآن سبحان الله وبحمده عدد خلقه ورضا نفسه وزنة عرشه ومداد کلماته و از ابو سعید خدری مرفوعاً آورده که باقیات صالحات این ست لا اله الا الله و سبحان الله والله اکبر والحمد لله ولا حول ولا قوة الا بالله اخرجه النسائی وصححه ابن حبان والحاکم و احادیث در فضائل این کلمات جمعاً و فرادی بسیار آمده و در حدیث سمره بن جندب ست که آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم فرموده دوست‌ترین سخنها نزد خدا چهار سخن ست زیان نمی کند ترا بهر چه ازان آغاز کنی سبحان الله والحمد لله ولا اله الا الله والله اکبر و این نزد مسلم ست و در حدیث متفق علیه مرفوع بروایت ابی موسی اشعری ست که گفت مرا رسول خدا صلی الله علیه وآله وسلم اے عبد الله بن قیس راه ننمایم ترا بگنجی از گنجهای بهشت لا حول ولا قوة الا بالله و نسائی ولا ملجأ من الله الا الیه هم زیاده کرده و در حدیث نعمان بن بشیر آمده مرفوعاً که دعا عبادت است اخرجه الاربعة وصححه الترمذی وله من حدیث انس الدعا مخ العبادة ست و نزد وی از حدیث ابی هریره باین لفظ مرفوعاً آمده نیست چیزی اکرم بر خدا از دعا و این را ابن حبان و حاکم صحیح گفته اند و ازینجا ثابت شد که دعاے غیر الله از انبیاء و اصنام و صلحاء و شیاطین و کواکب عبادت غیر الله ست پس شرک باشد زیراکه معبود بحق جز حق سبحانه دیگری نیست و از انس گفته آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم فرمایند رد کرده نمی شود دعا میان اذان و اقامت اخرجه النسائی وغیره وصححه ابن حبان وغیره و مواضع اجابت دعا را در حصن حصین یکجا ذکر کرده این یکے از انهاست و در حدیث سلمان ست که گفت رسول خدا صلی الله علیه وآله وسلم رب شما شرمناک و کریم ست شرم دارد از بنده خود چون هر دو دست بر دارد از انکه تهی برگرداند اخرجه الاربعة الا النسائی وصححه الحاکم و عمر گفته بود آنحضرت چون دراز میکرد هر دو دست خود در دعا بر نمی گردانید آنها را

تا آنکہ مسح روی خود بآن ہر دو می فرمود اخرجہ الترمذی وحدیث را شاہدہا ست
از انجملہ حدیث ابن عباس ست نزد ابو داؤد ومجموع مقتضے آنست کہ حسن باشد و
برداشتن دستہا وسودنش بر روی یکے از آداب دعا ست وفرمود اولی مردم بمن
روز قیامت اکثر آنان در درود بر من ست اخرجہ الترمذی وصححہ ابن حبان
ودرین حدیث بشارت عظیم ست او بسوی کسانیکہ اکثر الصلوۃ اند بر رسول خدا صلی اللہ
علیہ وآلہ وسلم ودرین است این شیوہ در زمرہ اہل علم مخصوص باہل حدیث ست فہم
اولی الناس بہ صلعم بابی ہو وامی سے

وردِ زبان ومونس جان ست نام یار یک دم نے رود کہ مکرر نے شود وہ

وشداد بن اوس گفتہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمود سید الاستغفار این ست
کہ بگوید بندہ اللھم انت ربی لا الٰہ الا انت خلقتنی وانا عبدک وانا علی عہدک
ووعدک ما استطعت اعوذ بک من شر ما صنعت ابوء لک بنعمتک علی
وابوء بذنبی فاغفر لی فانہ لا یغفر الذنوب الا انت اخرجہ البخاری
ودر حدیث ابن عمر ست کہ نبود رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ ترک فرماید این کلمات
را ومیکہ شام کند وحینیکہ صبح کند اللھم انی اسألک العافیۃ فی دینی ودنیای
واہلی ومالی اللھم استر عوراتی وآمن روعاتی اللھم احفظنی من
بین یدی ومن خلفی وعن یمینی وعن شمالی ومن فوقی واعوذ بعظمتک
من ان اغتال من تحتی اخرجہ النسائی وابن ماجۃ وصححہ الحاکم ومسلم
از حدیث ابن عمر آوردہ کہ می گفت رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم اللھم انی اعوذ بک
من زوال نعمتک وتحول عافیتک وفجاءۃ نقمتک وجمیع سخطک وہم در حدیث
ابن عمر ست نزد نسائی وصححہ الحاکم کہ می فرمود آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم اللھم انی
اعوذ بک من غلبۃ الدین وغلبۃ العدو وشماتۃ الاعداء وبریدہ گفتہ شنید

رسول خدا صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم مردی را که میگفت اللهم انی اسألک بانی اشهد
انک انت الله لا اله الا انت الاحد الصمد الذی لم یلد ولم یولد ولم یکن له
کفوا احد فرمود تحقیق خواست خدا را بنامی که چون سؤال کرده شود بدان بدهد و را
و چون خوانده شود بدان بپذیرد اخرجه الاربعة و صححه ابن حبان و حاکم نزد
اربعه است از ابوہریرہ که چون صبح می کرد رسول خدا صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم می گفت اللهم
بک اصبحنا وبک امسینا وبک نحیی وبک نموت والیک النشور و چون شام
می کرد ہمچنین می گفت مگر آنکه بجاے الیک النشور ہنگام شب والیک المصیر می گفت
و انس گفته اکثر دعای آنحضرت صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم این بود ربنا اتنا فی الدنیا
حسنة وفی الآخرة حسنة وقنا عذاب النار متفق علیه و ابوموسی اشعری
گفته آنحضرت صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم این دعا میگفت اللهم اغفر خطیئتی واسرافی
فی امری وما انت اعلم به منی اللهم اغفر لی جدی وهزلی وخطائی و
عمدی وکل ذلک عندی اللهم اغفر لی ما قدمت وما اخرت وما اسررت
وما اعلنت وما انت اعلم به منی انت المقدم وانت المؤخر وانت علی کل
شئ قدیر متفق علیه و مسلم از حدیث ابوہریرہ آوردہ که می گفت رسول خدا صلی اللہ
علیہ و آلہ وسلم اللهم اصلح لی دینی الذی هو عصمة امری واصلح لی دنیای
التی فیها معاشی واصلح لی آخرتی التی الیها معادی واجعل الحیاة زیادة
لی فی کل خیر واجعل الموت راحة لی من کل شر و انس گفته آنحضرت صلی اللہ
علیہ و آلہ وسلم میگفت اللهم انفعنی بما علمتنی وعلمنی ما ینفعنی رواه النسائی
والحاکم و نزد ترمذی از حدیث ابی ہریرہ نحو آن آمده و در آخرش گفته وزدنی علما
الحمد لله علی کل حال واعوذ بالله من حال اهل النار و اسنادش حسن است و
عائشہ رضی اللہ عنہا را این دعا آموخت اللهم انی اسألک من الخیر کله عاجله

واجله ما علمت منه ومالم اعلم واعوذبك من الشر كله عاجله وآجله ما علمت منه ومالم اعلم اللهم انی اسألك من الخير ما سألك عبدك ونبيك واعوذبك من شر ما عاذ به عبدك ونبيك اللهم انی اسألك الجنة وما قرب اليها من قول او عمل واعوذبك من النار وما قرب اليها من قول او عمل واسألك ان تجعل كل قضاء قضيته لی خيرا و این نزد ابن ماجہ ست و ابن حبان و حاکم بتصحیحش پرداختہ اند و بالجملہ در ادعیہ نبویہ علی صاحبہا الصلوۃ والتحیۃ کتب مستقلہ تالیف یافتہ از انجملہ حصن حصین جزری ست و اذکار نووی و کتاب سلاح المومن و کتاب فرزند سلاح و جز آن و این کتب جامع غالب ادعیہ ست کہ باسانید صحیحہ و حسنہ ثابت گشتہ و روایات ضعیفہ ہم دارد و این کتب را شروح ست کہ دران اعتنا بہ تنقیح رجال سند و صحت و ضعف متن رفتہ از انجملہ تحفۃ الذاکرین شرح عدۃ الحصن الحصین از علامہ شوکانی رح ست و بعض اہل علم از ان کتب انتخاب دعوات صحیحہ و حسنہ کردہ اند و از انجملہ ست کتاب حزب اعظم و حزب مقبول و چون الفاظ نبویہ و عبارات محمدیہ را تاثیرے دیگرست لہذا درین مختصر درین باب بترجمہ ادعیہ پرداختہ نشد و تتبع و ادوین سنت شاہد ست کہ ہیچ خیر دنیا و آخرت نیست مگر آنکہ رسول خدا صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم آن را از خدای معطی خواستہ و ہیچ آفت و شرور دارین نیست مگر آنکہ از ان بخدائے مانع پناہ جستہ پس چنانکہ در عبادات و معاملات اقتصار بر ما ورد خوب ست تا زیادتی بر دین کامل و نقصانی در اتمام نعمت بوجود نیاید ہمچنان نزد ما داعی خیر و طالب نجات را کوتاہ ساختن دعوات خویش بر ادعیہ ماثورہ و چشم بستن از ادعیہ ساختہ و پرداختہ مشائخ و غیرہم خیلی مستحسن ست و فی ذلك فليتنافس المتنافسون و عليها فليقتصر المقتصرون شيخين در صحيحين از ابو ہریرہ رضی اللہ عنہ روایت کردہ اند کہ گفت فرمود رسول خدا صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم دو کلمہ است کہ دوست باشد خدا را و گران ست در ترازو یکی سبحان الله وبحمده و دیگر سبحان الله العلی العظیم و مسلم از حدیث ابوذر

رضی اللہ عنہ آوردہ کہ کسی پرسید از آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ کدام کلام فاضلتر فرمود کلامی کہ برگزیدہ و اختیار کردہ است او تعالی از برای ملائکہ خود و آن کلام اینست
سبحان اللہ وبحمدہ

خاتمۃ الطبع ریختہ خامۂ جامع فضائل معنوی و صوری حکیم مولوی محمد احسن حاجی فوری عافاہ اللہ تعالی

یکتاے بی ہمتا را ستایش کہ دین اسلام را اصدق ملل و ملت محمدیہ را احق نحل گردانید و پیغمبر آخر الزمان را نیایش کہ مضمون حدیث العلم ثلثۃ آیۃ محکمۃ وسنۃ قائمۃ وفریضۃ عادلۃ چنانکہ باید و شاید در درون اہل علم نشانید و آل و صحب را کورنش کہ فرگفتہاے دین را آنچنانکہ شنیدند بی کم و کاست بما دور افتادگان رسانیدند سپس گوش اسلامیان را مژدۂ شنیدن و چشم ایمانیان را نوید دیدن باد کہ درین عہد سعادت مہد علیا حضرت عالیہ ہمت ملکۂ ملکی صفات مالکۂ قدسی سمات بہ تاج فیوض اتم و اعم تاریخ جہان جود و کرم کشور ہند فضائل را تاج مکلل حلۂ مالوۂ فضائل را طراز اول جناب علی القاب نواب شاہجہان بیگم رئیس دلاور اعظم طبقۂ علیاے ہند کروان آف انڈیا دام اقبالہا کہ زمانہ بوجود با جود ش بر خویش نازان و زمانیان بہ ربط بارگاہ بلند پایگاہش با بخت سبز بہرہ یاب این نامے نامہ و گرامی صحیفہ نامزد بعرف الجادی من جنان ہدی الہادی کہ گلہاے احکامش ہمہ از ریاض کتاب و سنت دمیدہ و گلشن بہار مسائلش از صحبت خار و خس صحرای رای رمیدہ بحرکت ارادی کلک حقائق سلک حدیقۂ نو بہار فضل و ہنر ثانی اثنین پدر والا گہر بحر سیادت و سعادت را آب آفتاب شرافت و فضیلت را تاب یگانۂ دہر و فرزانۂ عصر سرمایۂ عزت و تفاخر جناب ابو الخیر میر نور الحسن خان بہادر مہین پور نواب مستطاب معلی القاب عالیجاہ امیر الملک

دام مجدہم بفرمایش اورنگ زیب ایوان دین پروری کشورستان عالم حق گستری خادم
سنت سنیہ سہلہ بیضا مخدوم عصابہ شریعہ صادقہ زیبا سراپا نقاوت ونور رونق گلشن
آنکہ راہ حق پویہ نواب محمد احمد خان بہادر ولیعہد جناب عالی قباب نواب
مہابت خان بہادر رئیس جوناگڈہ عظمہا اللہ تعالی از مکمن بطون بر منصۂ شہود جلوہ گری
کرد وبحسن ادای تالیف ولطف تحقیق دلبری نمود با این ہمہ ایجاز عبارت وقصر اشارت
جامع جمیع ابواب عبادات ومعاملات با زیادت احکام اخلاق وآداب آمد ... ع
بانعمۃ جمعتہا الفاظہا تستعذب   لا تستقلی اجمعہا فیہا الکثیر الطیب
درین گرامی نسخہ سزاوار نہ بینی کہ شاہد عدل از کتاب وسنت ہمراہ نداشتہ باشد و
حکمی گوش نکنی کہ با شاہد نصوص حدیثیہ ہمدوش نبود کتاب ست وکدام کتاب کہ غلغلۂ
اتباع در چار دانگ عالم افگندہ واصول قال وقیل را از بیخ بر کندہ مقصران را سرمایۂ
ہزار دولت ست ومحصلان را مفتاح باب دلیل حجت زمرۂ اتباع را دستاویزی
سجل از برای عمل بحدیث ست وکاروان سنت را بنا بر قطع مہاوی بدعت یکی مطیۂ
خلیفہ با آب بابش گوئی روح الروح ادلۂ صحیحہ ست وفصل فصلش دانی کہ عصارۂ درایت
صریحہ ممکن نیست کہ ما ستایش در مؤلفات فقہای زمان می توان یافت ودشوار ست کہ
تا روپود رای سست وفا بر ہیچ آن در کارگاہ آگہی می توان بافت ع
نوشتہ زمانہ تندی در شد روزگار   بود آنچہ خواست پیش ازین قدر آفریدہ ہنر
خلقی براہ منتظر جان سپردن اند   آن شہسوار حسن عنان را کشیدہ شد
دربارہ چون این ریشہ گر کاشانہ دین وفارہ برانداز تقلید محمدی نیش تیغ سراپا تیغ معدن کرامت
وبراعۂ صحیح این دار الطباعہ محقق ولپسند مدقق ارجمند عمدۂ محققین نخبۂ مفسرین زبدۂ مصطفوییہ دانشمند
کار آگاہ مولوی سید ذو الفقار احمد سلمہ اللہ الاحد با شرکت نظر حسن یکتا از میدان فضیلت
حاوی ہرگونہ مزایا وفواضل عارف باجل ورق مولانا محمد عبد الحق دام افادہ اللہ وبلغہ الی ما یتمناہ بزم آرای

توحید بیان خدا دوست و رهنمای طالبان سراپا مغز بی پوست ام د نگارش خامهٔ گهربار یگانهٔ
رقم طرازان دیار نبض شناس قلم و در نقش انگیزی علم محمد عبد الرحیم لکهنوی اسعده الله تعالی
فی الدارین رونق دیگرش ارزانی داشت و ادارت رفعت نشان شریعت عنوان مدیر
مطبع صدیقیه علیه بهوپال نجیبه مولوی محمد بدیع الزمان حسن بی اندازه آتش بخشید
و در ماه محرم سنه ۱۳۰۹ هجریه از قالب طبع مطبوع بیرون خرامیده مطبوع طبع سخن سنجان پاک اعتقاد گردید

لله الحمد هر آن چیز که خاطر می خواست — آمد آخر زپس پردهٔ تقدیر پدید

بر آمدن از کارخانهٔ چاپ اول همین بود و بر جستن سخن سنجان از برای نظم ختم طبع و تاریخ
اتمام همین نخستین ناشر نثری نثار و شاعر شعری شعار ناظم پایهٔ تخت ریاست و ستیفی
ایوان ایالت افتخار الشعرا حافظ خان محمد خان متخلص شهیر نغمهٔ تازه در طنبور
شیوه بیانی و سخن سرائی دمید و این گوهر شاهوار از بحر طبع زخار بساحل گفتار رسانید
و ثانیاً حائز شرائف خصال معدن هرگونه فضل و کمال جامع مزایای نشاتین حافظ حکیم
مولوی سید محمد اعظم حسین فرزند دلبند سید محمد زکی بن حکیم مرحوم خادم حسین متوطن جلال
بلدهٔ محمیه بهوپال سلمه الله المتعال از جای بر خاست و باین تاریخ سحر آئین خاطر ناظرین
از غم و غصهٔ دهر بپرداخت

قال الشهیر سلمه الله القدیر

مطلع دانش و اقبال کمالش دائم — آنکه از وی بگمانند که نور الحسن است
سرو از گلشن امید امیر الملکیت — نو گل تازه بهار چمن پنجتن است
اندرین عصر که باشد همه شایستهٔ او — لعبش فضل و هنر بازی او علم و فن است
بسکه در نظم باین فضل بود شاگردم — مایهٔ دلخوشی و فخر و مباهات من است
پارسی یافته همچو زبان شیراز — تا زلیش گر همه هم لطف لسان یمن است
انبساط آمده در طبع جهان از ذوقش — جان عالم بهوا دارے او مرتهن است

گر بپرسند که جنبش بچه سان در دل ماست
هوش اندر سر و سر بر تن و جان در بدن ست

در نورد دیدهٔ جلت همه اسفار علوم
اندرین سن که سزای سبق بلد من ست

گر ببینند سر مسند تحقیقاتش
همه در منصب تحقیق محقق سخن ست

بوالعجب پیکر هر لفظ تراشد شیرین
قلمش تیشهٔ اقبال کف کوهکن ست

پیش هر کس که از دیدهٔ حریر گفتار
هر قماشش سخن نرم بیانان خشن ست

الله الله چه بمثل کتابی بنوشت
طرفه هنگامه پسند سخن خویشتن ست

نو سوادی که مسمی ست بعرف ابجد
مردم دیدهٔ صاحب نظرانش وطن ست

حاوی فقه قدیم آمده این تازه سواد
وضع این ساغر نو بهر شراب کهن ست

هیچو با فضیلت که گلهای افادت دارد
یا چراغیست که روشنگر هر انجمن ست

هیچ کس فقه احادیث ندیدست بجواب
آنکه امروز از این تبصره بر هر دهن ست

چه طریقی که پسندیدهٔ یزدان باشد
جز برین راه تردد ره اهرمن ست

نتوان گفت بیانش که سحابی ست مطیر
یا توان گفت که دریای ز موج زن ست

گل دامان خرد طرهٔ دستار قبول
ورنه هر سطح زمین مسند هر زمن ست

باغبان قلمش طرفه بهاری آراست
لفظ گل حرف بود غنچه کتابش چمن ست

هر کس آهنگ دعائی بزن از مدح شمیر
چه توان کرد که میدان ثنایش بهن ست

این مؤلف همه با جاه سلامت باشد
از من آمین و قبولش ز خدای ذو المنن ست

قال الاعظم سلمه الله تعالی

هر القطرلی خود قناعت ارزانی
سپر دیبا و سیلاب رخت عمانی

اگر کند گل عیشی هوس فرو ریزم
خشک به پیرهن دل ز دامن افشانی

فتاده ایم کنجی که پیش آن دارد
فضای دیدهٔ سور التلاع میدانی

[illegible]
سته ده اکمر در دشت را به بستانی

بهی بشارت بنگاه خاطرم آمد
چنان بپیچ وخم زلف یاتشم خود را
ز دست زلف ستم داد خواه تر کسی
فغان ز ذوق کلاش که تیز و بدوشنام
فغان ز یاس که گاهی بکشت ما شبنم
رسید وقت که شد چشم ما ز گریه علم
بهینه سید نور الحسن که فتوی شرع
خجسته پور ولی نعمتی که بر خوانش
گر از بهار بسیط زمین شود گلشن
ز نسبتش فلک پیر نقشبندی را
کشیده محمل خود را بوادیی که خضر
کلیم برد... ایمنش تماشائی
اگر بدرک معانی نظر گماشت بلفظ
گره ز هیچ مبحث دراری بدان شجر ماند
سخن چو گوهر آبدار شد و از و آید
اگر نشست بعزم رقم توان گفتن
بفن شعر ز عمان برون کشد گوهر
بهم مسائل شتی بیک کتاب آورد
کشیده ام بصحرا مگر که ناگاهان
مگر به پیش چراغ از هوا فرود آورد
پس از دروس برم تا ز منزلی گوئی

نهفته باد بکنجی متاع ایمانی
که جمع دل نکنم فرق از پریشانی
که بیگناه کشند تیغ بند زندانی
ز من جواب نیاید جز آفرین خوانی
اگر فتاد شرر دیم جوش بارانی
چو طبع سید عالی گهر بعانی
حلال کرد مرا در شراب روحانی
فلک ز بال همای کند مگس رانی
بخلد خلق وسیعش کند خیابانی
بدلق بست طراز قبای سلطانی
بنا قد رانی رهرو کند حدی خوانی
خلیل خواند بخوان خودش بمهمانی
ز قعر چاه برآورد ماه کنعانی
که صد ثمر بزمین افگند چو جنبانی
به شکستن طرف کلاه خاقانی
که خاست باد بهاری بلاله ریحانی
بجست علم برآورد جواهر کانی
بکار برد بنی لاله زار نعمانی
دوران فتاد و صد آهوی بیابانی
هزار خیل پریزاد از پری خوانی
بسر نهاد اساس بلند ایوانی

زان شقائق صد رنگ کز چمن آورد	بزم چیده بهم دسته های ریحانی
فروع را با صول حدیث محکم کرد	بهم کشید لآلی بسلک مرجانی
سیاک شتافت براہی کہ ہر قدم اندوخت	ثواب رہبری گمرہان خندانی
پی ہدیہ با دامنی رطب برداشت	زنخل زار حدیث رسول ربانی
بچشم مردم بینا سواد الفاظش	نظر فروز تر از سرمۂ صفاہانی
نگار معنی روشن بپردۂ الفاظ	ز زلف ہشت نقابی بروی نورانی

سخن دراز بوصفش ز دیگران کو باش
ز من مظاہر حق بسال آن خوانی
۱۲۹۶

مجمع مایۂ فضل و نشر فیض عمیم — ہمیشہ باد بہستانی و بہار ان نی
یعنی مولف ۱۲

پس از انطباع اول ہجوم تمناے طلاب وا ز ہم ربودن اولے الالباب بجائی رسید کہ باہمہ فراوانی نسخہاے کتاب در اندک فرصت کارش بنایابی کشید نظر آرزو ورداے مستفیدانی کہ بایک جہان اشتیاق ہنوزش نیافتہ اند و خاطر خواہ روی آن افروزش ندیدہ اشارت فیض اشاعت رفت تا نقش مراد آرزومندان بار دیگر کرسے نشین گردد و آب و رنگ تازہ کہ طبع اول بر ر دی کار ندارد در طبع ثانی افزودہ آید سر خط فرمان نہادہ شد و داد کامروائے کامجویان دادہ ہمین کہ بعد آرائش و پیرایش بقالب طبع جدید ریختہ شد نقش ہر گونہ تصحیح و تنقیح بر روی لوح صفحہ انگیختہ مولوی حکیم سید اعظم حسین سنہ بیلوی باہتمام خانہ پرداز سے از جای برخاست و تاریخ طبع ثانی بدین نظم دلکش آراست

قطعۂ تاریخ طبع ثانی

زہے کتاب کہ کلک و ورق بہم بالد	کہ تنا ش بہ کلبرگے و نشستن دوے
مشام پرور اعلام عرف جادی نام	بسیر خلد جہان را ببوی خود ہادے
اگر بدیدن الفاظ آنچنان دریاب	کہ آہوے بچرا در بہشت سر دادی

گسی کہ پی بمعانی بری بہان برگیر — کہ تشنہ بودی وناگہ بکوثر افتادی

قیاس راکہ بویرانہ سرگردان — رسید خضر ونشان دادرہ آبادی

بجمع [illegible] فروے کہ اصل ست — بکار برد مؤلف کمال نقادی

بنای کار تفقہ نہاد بتحقیق — نکرد جادہ تقلید سر آزادے

خجستہ سید نور الحسن کہ فضلش کرد — علم بخانی و میری سمر باستادی

نکردہ زہ بکمان ونرفتہ گہ بہ کمین — شکار آہوے معنے کند زمہر و دادی

[illegible] ن یافت — کہ کیمیا نتوان ساختن زحدادی

[illegible] ے بالد — بطبع تازہ این نامہ از رہ شادی

[illegible] دہ علم — چو آفتاب بیفروخت شمع درنادی

[illegible] فکر معطر ز مصرع سال ست

[illegible] ہ تازہ شمیمی زگلشن جادے

صحت نامہ تقاریظ اول عرو

صفحہ	سطر	خطا	صواب	صفحہ	سطر
۱۰	۱۶	تکابت	تکایت	۱۲	۵
〃	۱۸	خامہ اش	خامہ اش ا	۱۳	۱۲
〃	۱۹	وربہت	ونہ بہت		

صحت نامہ کتاب

صفحہ	سطر	خطا	صواب	صفحہ	سطر	خطا	صواب
۲	۱۰	دروارده	وارده در	۲۸	۵		
۶	۷	عبار	عباد	〃	.		
۱۱	۴	باپوش	پاپوش	۲۹	۹		
۱۲	۸	کریمۂ	کریمہ	〃	۱۰	ابنداد	استداد
۱۳	۵	اخطاء	اخطأ	〃	۱۶	بور	بود
۱۶	۱	کرده	کرده اند	۳۰	۱۵	دور	ودر
۱۸	۸	فہار	نہار	〃	۱۹	غذاب	عذاب
۲۰	۱۶	تصکف	تکلف	۳۲	۷	بروتم	برسوتم
۲۱	۴	ہزاد	ہزار	۳۸	۴	ایام	اہام
۲۵	۱۲	ان	ن	〃	۱۰	ووایتی	روایتی
۲۶	〃	واللیل	وواللیل	۳۹	۴	محتلہ	مختلہ
۲۷	۱۶	برآرد	بردارد	〃	۷	باعست	باعث